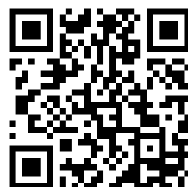
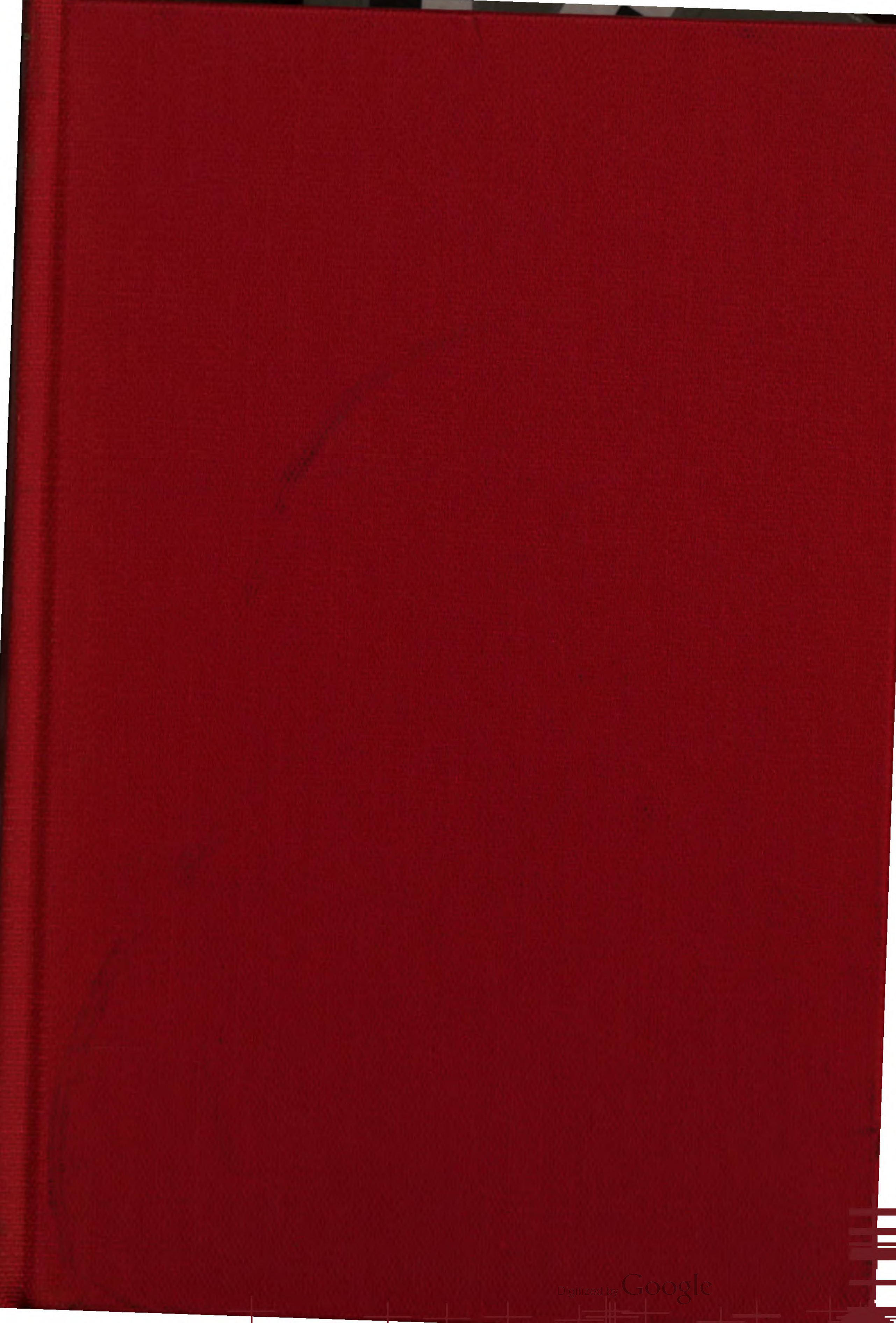

CORNELL UNIVERSITY
FOUNDED BY EZRA CORNELL

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR FINLAND

1916

UTGIVEN AV P. O. von TÖRNE

UNDER MEDVERKAN AV

CARL v. BONSDORFF K. K. MEINANDER GEORG SCHAUMAN
M. G. SCHYBERGSON ALMA SÖDERHJELM

HELSINGFORS 1916
MERCATORS TRYCKERI A. B.

Innehållsförteckning.

Uppsatser:

Meddelanden och aktstycken:

Översikter och granskningar:

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR

FINLAND

UTGIVEN AV

P. O. VON TÖRNE

UNDER MEDVERKAN AV

CARL v. BONSDORFF K. K. MEINANDER GEORG SCHAUMAN
M. G. SCHYBERGSON ALMA SÖDERHJELM

(K. C.)

H. 1 1916 Årg. 1

INNEHÅLL:

ANMÄLAN.

Behovet av en svensk historisk tidskrift för Finland har redan länge gjort sig gällande, och från flera håll har den önskan uttalats, att de bland våra historiker, vilka begagna sig av svenskan såsom skriftspråk, måtte förena sig om utgivandet av en sådan publikation. Väl har möjlighet att publicera historiska undersökningar på svenska icke saknats. Finska Vetenskaps-Societeten och Svenska Litteratursällskapet i Finland ha ända sedan deras stiftelse bland sina skrifter intagit forskningsresultat från den historiska vetenskapens område, och även Finsk Tidskrift har berett utrymme för recensioner och historiska uppsatser av mindre omfång. Men ett eget periodiskt organ, som icke endast i samlad form upptagit kortare och längre uppsatser av historiskt innehåll, utan jämväl berett såväl forskarne som den historiskt intresserade allmänheten tillfälle att följa med den historiska vetenskapens framsteg inom och utom hemlandet, har i alla fall saknats. Bristen har framträtt desto kännbarare, ju mer antalet historiker ökats, som vilja framlägga sina forskningar i svensk språkform.

Detta förhållande, ofta diskuterat i enskilda kretsar, förmådde hösten 1914 Svenska studenters historiska förening att tillsätta en kommitté för att i samråd med en del äldre historiker överväga möjligheterna för utgivandet av en historisk tidskrift på svenska och därjämte skrida till de förberedande åtgärder ett sådant företag kunde kräva. Resultatet av kommitténs arbete blev att några historiker, vilka intresserade sig för företagets framgång, i början av innevarande år riktade till

styrelsen för Svenska Litteratursällskapet i Finland en anhållan att ur Sällskapets medel erhålla ett årligt understöd för utgivande av en historisk tidskrift, avsedd att utkomma fyra gånger om året. Styrelsen beviljade för ändamålet ett understöd av 1,500 mark för innevarande år. Därigenom och genom löften om bidrag av ett antal enskilda personer ansågs företagets ekonomiska bestånd i den mån tryggat att man vågade tänka på vidare åtgärder för tidskriftens utgivande.

Då nu efter dessa förberedelser första häftet av »Historisk Tidskrift för Finland» framträder inför allmänheten, sker detta under uttalande av den förhoppning, att den nya tidskriften måtte kunna i samverkan med tidigare förefintliga publikationer på det historiska området föra den historiska vetenskapen i vårt land framåt och sålunda i sin mån gagna det fosterländska kulturarbetet. Utan att frångå sin vetenskapliga uppgift, vill tidskriften söka undvika alltför stor tyngd och specialisering i framställningen och eftersträva att meddela sitt innehåll i en form, som gör det möjligt även för den historiskt intresserade allmänheten att tillgodogöra sig detta. Begreppet historia vill tidskriften fatta i möjligast vidsträckt mening och icke endast inrymma däri den s. k. politiska historien, utan jämväl den forskning, som i allmänhet betecknas såsom kulturhistorisk, således ekonomisk historia, rättshistoria, kyrkohistoria, socialhistoria, litteraturhistoria, personhistoria, genealogi, arkeologi, konst- och byggnadshistoria m. m. Förutom längre och kortare uppsatser såväl från den inhemska och nordiska som även från den allmänna historiens områden skall tidskriften upptaga kortare meddelanden, publikationer av märkligare aktstycken, handlingar, enskilda brev, omnämnanden och granskningar av företrädesvis finländsk och skandinavisk historisk litteratur, notiser från den historiska forskningens fält, o. s. v. Genom att egna uppmärksamhet åt den på finska utkommande histo-

riska litteraturen skall tidskriften bidraga till att göra denna känd för den svenska allmänheten i vårt land och för den skandinaviska forskarvärlden.

Tidskriftens redaktion skall ombesörjas av docenten P. O. v. Törne såsom ansvarig utgivare under medverkan av prof. Carl v. Bonsdorff, museiintendenten K. K. Meinander, universitetsbibliotekarien Georg Schauman, prof. M. G. Schybergson och doktor Alma Söderhjelm. Bidrag ha vidare benäget utlovats av mag. K. Antell, mag. B. Cederhvarf, prof. Hj. Crohns, mag. S. Dahlström, rektor B. Estlander, dr A. Hackman, arkivarien T. Hartman, statsarkivarien R. Hausen, rektor E. Hornborg, vicebibliotekarien A. Hultin, magistrarne A. Hästesko och A. Jörgensen, doktorerne A. Mickwitz, G. Nikander, S. Nordenstreng och P. Nordmann, statsrådinnan Jully Ramsay, mag. C. M. Schybergson, docenten A. Simolin m. fl.

Tidskriften skall utkomma med fyra häften om året, varje häfte omfattande 64 sidor. Prenumerationspriset utgör 6 mark.

Redaktionen.

Till frågan om den individualistiska och den socialpsykologiska uppfattningen av historien.

Av
HJALMAR CROHNS.

Föredrag vid tillträdandet av professuren i allmän historia den 29 mars 1916.

En af de frågor, som inom den historiska vetenskapen under senaste tid bestämt ha trätt i förgrunden, är problemet om de individuella och de kollektiva elementens ömsesidiga betydelse i utvecklingen, frågan om den enskildes och den sociala gruppens insats i den. Man vill göra gällande, att modern historisk vetenskap framför allt är socialpsykologi, och att den individualpsykologiska uppfattningen, den uppfattning, som härskat inom hävdateckningen alltsedan dess barndom, är föråldrad.

Det är som känt framför allt i Comte, positivismens grundläggare, som den socialpsykologiska riktningen ser sin andliga upphovsman, i hans lära, att samhället är en organism, att lemmarna i denna organism, d. v. s. individerna, behärskas av samhällskroppens livsformer i deras helhet. En självständig verksamhet av dem är enligt Comte knappast möjlig i större grad än för lemmarna i varje annan organism. Individerna äro bundna av sin »miljö». De enskilda kunna på sin höjd verka modifierande på sin omgivning, om vad den franska tänkaren kallar de »intellektuella» egenskaperna och de altruistiska böjelserna nått en relativt hög grad av utveckling hos dem.[1]

I olika variationer gå Comtes idéer igen hos senare tänkare. »Den individualistiska psykologins största villfarelse», skriver Ludvig Gumplowicz, »ligger i antagandet, att människan tän-

---

[1] Cours de philosophie positive 1830 ff. passim, särskilt bd. 6, 731, bd. 4, 511 ff., 555.

ker» . . . Vad som tänker i människan är, demonstrerar han, »alls icke hon, utan den sociala miljö, i vilken hon lever». Det är endast ett mycket ringa fåtal, som i någon mån lyckas befria sig från detta andliga medium, så att de självständigt kunna bygga vidare i sin tankeverksamhet, »men en fullständig emancipation kan ingen nå, redan fördenskull, att alla organ för vårt tänkande, alla medel för vidare tankebildning hava gestaltats av detta medium eller åtminstone alltigenom inficierats därav.»[1]

Till dessa ledmotiv har man anknutit reflexioner om *historiens* uppgift med mer eller mindre bestämt betonande av individernas bundenhet. Det är med massrörelser historien har att göra, lyder lösen hos de radikala. I dem kommer utvecklingens själ till uttryck. De enskilda företeelserna, personlighetens insats, äro endast oväsentliga symptom av dess djupare flöde. De kunna på sin höjd bli föremål för dilettantisk-skönlitterär behandling. Allvarlig vetenskap har intet att göra med dem.[2]

Vi ha således enligt Comte och hans skola, fränsett dess mest radikala representanter, i den kollektiva enheten av mänskliga individer *en* grupp, som står jämförelsevis oberoende av de socialpsykiska tidselementen. Det är geniens. Genom en oändlig massa schatteringar av större eller mindre bundenhet nå vi småningom dem, som stå vid den kollektiva enhetens *andra* pol: de andligen passiva — de bilda det stora flertalet. Genien skänka oss lösensorden. De äro ackumulatorerna, som kondensera den

---

[1] Grundriss der Sociologie 1885, 167—68. Det förtjänar påpekas, att E. Bernheim i sin kända Lehrbuch der historischen Methode (tredje och fjärde uppl. 1903, 618, femte och sjätte 1908, 665—66, och 1911) vanställer Gumplowicz' reflexion. Bernheim citerar endast

— utan att bifoga den fortsättning G., såsom ovan anförts, ger sin sats. Bernheim fogar till det citat han hämtar ur Gumplowicz' arbete

Det är påtagligt att Bernheims jämförelse haltar: ett intellektuellt väsen influeras på helt annat sätt av sin omgivning än ett träd.

[2] Jag lånar detta huvudsakligen ur L. Bourdeau, L'histoire et les historiens. Essai critique sur l'histoire considerée comme science positive 1888.

kraft, vilken finnes i samhällssjälen, och låta den verka vidare i nya eller modifierade former.

Det är icke min mening att ingå på ett försök till värdesättning av denna spekulation. Den har, såsom ofta är fallet, drivits in absurdum av dem, som velat göra det bättre än systemens upphovsmän. Men må det tillåtas mig att påpeka, att den man, som i historien figurerar med epitetet järnkanslern, Bismarck, sammanfattat inbegreppet av sitt livs erfarenhet i satsen *unda fert nec regitur:* böljan bär — man behärskar den icke. Det förefaller som om denna sats, uttalad just av denne man, i sin mån skulle ge ett vittnesbörd om miljöns betydelse.

Söka vi på historieskrivningens område dem, vilka vunnit den högsta ryktbarhet såsom representanter för Comtes idéer, så träda inför oss framför allt tre: Buckle i England, Taine i Frankrike och Lamprecht i Tyskland. Radikalast av dem är Buckle, och varsammast vandrar i Comtes fotspår Lamprecht, utan att ana i huru hög grad han gör propaganda för den franska tänkarens idéer. [1]

Buckles arbete om den engelska civilisationens historia stannade vid inledningen. Hans huvudförtjänst är, att han så kraftigt betonade huru litet man i allmänhet tidigare gjort för att söka komma under fund med de ledande principerna för mänsklig utveckling, och att han förmådde historikerna att sysselsätta sig med det system positivismens grundläggare uppställt. Men han utvecklade satsen på sitt eget sätt: han vill spara framåtskridandets lagar med statistikens tillhjälp.

Också Taine utbildade Comtes läror självständigt. Historien är för honom ett mekaniskt problem, »en vetenskap», skriver

---

[1] Lamprecht betonade eftertyckligt, när man påvisade sambandet emellan honom och Comte, att han alls icke kände sin franska föregångare; »oavhängigt av varandra hava dessa två nära besläktade metoder utvecklats ur samma tidsperiods lika andliga förutsättningar», L a m p r e c h t, Die kulturhistorische Methode 1900, 33. Jfr. Revue de Synthèse historique bd. 1, 24. Att en omedveten påverkan skett, låter sig icke betvivlas. Positivismen framträdde ett halvt sekel före den konflikt, som Lamprecht frambesvor genom sitt program för historisk forskning och genom det arbete, där han gick att förverkliga det (härom nedan), och Comtes idéer hade bekantgjorts även i Tyskland; där bl. a. på 1880-talet i skrifter, som Lamprecht citerar.

han en gång i ett brev, »likadan som fysiologin, zoologin och geometrin», den är »tillämpad psykologi». Efter dessa grundsatser vill han avfatta sin redogörelse för den franska revolutionen. Det är »race», »milieu» och »moment» han anser bestämma civilisationens gång. Efter synpunkten av dem hade historikern att gå från iakttagelsen av det enskilda till syntesen för det allmänna. Revolutionen är för Taine en frukt av klassicismen, som har tryckt sin prägel på hans fosterlands filosofi, dess litteratur och dess statsliv och förmått hans landsmän att totalt sluta blicken för verkligheten. Det är klassicismen som har vållat alla Frankrikes olyckor, också den, som träffade det år 1870 i kriget mot Tyskland.

Sin som vetenskapsman och historiker mest remarkabla representant fick den nya riktningen i Lamprecht, som tillämpade dess uppfattning i sitt verk över sitt hemlands historia. Historiens nyckel står också för Lamprecht att finna i den kollektiva psykologin. Tidigare skolor, utropar han, hade velat förklara gångna tiders händelser genom individuella handlingar, genom individualpsykologi, men personalhistoria måste alltid innehålla ett romantiskt och spekulativt element: vi kunna endast ana oss till motiven hos dem den skildrar.

Studier inom den sociala och ekonomiska utvecklingens område hade anvisat Lamprecht en ny väg. Och det var enligt hans mening den enda, som kunde och måste följas. Det är historien om förhållandena, som kan och som en dag skall skänka oss åtminstone till närmelsevis exakta vetenskapliga sanningsvärden. Han pekar på Herder, som aningsfullt och med upptäckarens entusiasm hade formulerat de socialpsykiska fordringarna för en historisk uppfattning. Romantikerna hade fortsatt hans verk. Men Ranke och efter honom Sybel och den nationella preussiska skolan — Droysen och Treitschke — hade enligt Lamprecht återupplivat den individualistiska metoden. Ranke är för honom en mystiker, som fullströr sina verk med filosofiska reflexioner och tror, att människosläktets utveckling lyder okända lagar. Den som lägger huvudvikten på den politiska historien, såsom han, söker, säger Lamprecht, klargöra huru det egentligen varit, men uppgiften måste ställas högre. Det gällde att komma underfund med huru

de förhållanden, under vilka vi leva, egentligen kommit till.

Lösen var — icke beskrivning, utan syntes och förklaring. Den genetiska metoden måste träda i stället för den berättande. Och historikerna måste försöka vinna överblick över förhållandena i deras helhet, både de materiella och de intellektuella. Utvecklingen står, framhäver Lamprecht, icke i slaviskt beroende av mänskliga samfunds politiska öden. Det är genom främjandet av konstens och vetenskapens, religionens, sedlighetens och rättens idéella värden, som vårt släktes luttringsprocess fortgår, och som det föres mot högre mål.

Lamprechts namn flög liksom Taines snart över Europa.[1] Den tyska forskarens verk över sitt hemlands historia, där han gick att tillämpa sina idéer, skaffade honom många vedersakare, men också skaror av beundrare. Man satte honom i tillfälle att upprätta ett stort historiskt institut och ett betydande bibliotek. Ingen historiker i Europa har kunnat glädja sig åt en så rik vedergällning för sitt arbete som han och över att ha funnit ett så tacksamt fält för sina talanger.

Det var således med Ranke — främst med honom, men också med Sybel och den nationella preussiska skolan, som Lamprecht sökte sak. Man kan förstå, att han skördade storm — framför allt för att han trädde i harnesk mot Ranke. Ty Ranke stod för sin samtid som inkarnationen av glänsande historieskrivning. Att Lamprecht som sin motståndare utpekade just honom, skedde påtagligen, för att Ranke stod så högt, och för att hans inflytande var så stort. Men för dem, som endast fästa avseende vid Rankes teoretiska ståndpunkt till historien, är det egnat att väcka en viss förvåning. Ty Ranke hade till grund för sin uppfattning av gångna tiders liv lagt idéläran, visserli-

---

[1] Litteraturen om Taine och Lamprecht är ofantlig. Den mest omfattande överblick ge för Taine A. de Margerie, Hippolyte Taine 1894, V. Giraud, Essai sur Taine 1901, och P. Lacombe, Taine, historien et sociologue 1909. Bland författare, som i arbeten och uppsatser framhäva hans förtjänster, äro i främsta rummet att nämna E. Boutmy, Taine, Schérer, Laboulaye 1901, G. Monod, Les Maîtres de l'histoire. Taine, Renan, Michelet 1894, P. Bourget, Essai de Psychologie contemporaine 1883; A. Sorel, Nouveaux essais d'histoire et de critique 1898.

gen icke såsom den formulerats av Hegel och romantikerna, utan av Wilhelm von Humbolt. Och Ranke hade genomfört programmet för sin idélära finare än någon av hans samtida.

Men visserligen har han i sin historisk-filosofiska terminologi nog mycket avstått från begränsad begreppsbestämning. Man har med skäl kunnat förebrå honom en viss oklarhet i fråga om hans ställning till historiens viktigare problem. Han ter sig för oss icke som någon sträng systematiker, utan som »en människa med sina motsägelser».[1] Det förefaller, som om han icke velat avslöja det innersta och allra heligaste av sin övertygelse. Man spårar i hans åskådningssätt ett starkt religiöst inslag. Det som betingar utvecklingen är för honom en »Gudshemlighet» [2], och staterna »andliga väsensenheter», »tankar av Gud»[3]. Men de te sig tillika som mycket reala och väldiga, verkande och skapande energikomplexer; och Ranke har bragt dessa energikomplexers viljeliv till en åskådlighet, som de aldrig fått förut. Det torde icke vara för mycket sagt, att han är en av den modärna voluntarismens förnämsta banbrytare.

Ranke är mera psykolog, mera konstnär, än han är teoretisk filosof. Och rikast framstår hans konstnärliga läggning, när han i sin historieskrivning behandlar individerna. Han ger sig ingen ro, innan han klargjort själslivet hos de personligheter han skildrar i dess finaste förgreningar; och när han tecknar naturer, till vilka han känner sig stå i andlig frändskap, t. ex. representanter för sextonde och sjuttonde århundradets bildade religiositet, dessa tiders påvar och kardinaler, når han storartade resultat. Denna hans böjelse för detaljframställning av sina gestalter vållar, att personligheten hos honom får en betydande plats.

---

[1] Lamprecht, Alte und neue Richtungen in der Geschichtswissenschaft 1896, 30—31. Det bör kanske tilläggas, att Lamprecht själv som filosof och i sin spekulation över historien som vetenskap var helt och hållet autodidakt och uttryckligen ville gälla för att vara det. Se t. ex. hans uppsats »Was ist Kulturgeschichte?» i Deutsche Zeitschr. für Geschichtswiss. 1896/97, N. F. bd. 1, 75 ff.

[2] Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation, Sämmtl. Werke bd. 4, 46.

[3] Polit. Gespräch, Sämmtl. Werke bd. 50, 329.

Men Ranke hade tillika en obetingad sympati för makten — väl främst på grund av sin konstnärliga läggning, sin förmåga att glädjas över varje levande kraft, där den följer sin egen lag. Ledd av denna böjelse dröjde han med förkärlek vid dem, som sutto på maktens höjder. Och han bragtes till att huvudsakligen uppmärksamma dem också genom det material han använde som historieskrivare.

Ranke har ju på ett glänsande sätt inaugurerat den nya aera, som arkivens öppnande för forskningen betecknar. De hade under den stora revolutionen gjorts tillgängliga, först i Frankrike, sedan i Europas övriga stater, och det var som känt de venetianska sändebudens berättelser, som främst blevo guldgruvan för Ranke. Att han byggde sin framställning på det material de diplomatiska depescherna erbjuda och så gott som ensamt på det, blev på en gång hans styrka och hans svaghet.

Det betecknar ett ofantligt framsteg, att samtida och att ögonvittnens berättelser ryckte in som källor i stället för den äldre tryckta litteratur, som tidigare historieskrivare hade använt. Men Ranke fördes, åtminstone delvis igenom sitt källmaterial, påtagligen dock även av personlig böjelse, därjämte till att i sin framställning anlägga diplomaternas och deras meddelares synpunkt och sätt att bedöma de företeelser han skildrar. Han fördes till att taga notis om stora historiska förändringar först i den mån de blevo kännbara i storpolitiken. Det som försiggår utom området för den officiella statskonsten, det som de diplomatiska källorna ingenting veta om, beröres icke eller får en undanskymd plats i hans verk. Ty ambassadörernas berättelser förtälja ju vad som försiggår dag för dag, år för år, så vitt de fått kännedom därom. Men de komma ofta att förtiga det väsentliga och värdefulla. De ledande idéer, vilkas historia Ranke behandlar, förverkliga sig ju överallt, icke blott inom den officiella regeringsapparaten. Men i hans framställning ter det sig så. Så återfaller Ranke till väsentlig del i den gamla hov- och diplomathistorien. Personalhistorien och den yttre politiken komma — i synnerhet i hans senare verk — att intaga en mycket betydande plats. Redogörelsen för det, som tilldrar sig utom räckvidden för den, hänvisas mer och mer till jämförelsevis kortfattade slutkapitel.

Dessa svagheter glömde man emellertid för de förtjänstfulla och så synnerligen förtjänstfulla sidorna hos den store historikern: för hans utomordentliga stilkonst, som undviker slagord och patos, men lugnt och objektivt alluderar på tidens politiska tendenser, hans förnäma värdighet, hans tankedigra och på engång klara språk, hans från all nationell trångsynthet frigjorda livssyn. Och hans sällsynta produktivitet, höll under nära på ¾ sekel blickarna fästa vid honom nästan överallt, där människorna intresserade sig för den tid som varit. Lamprecht fick i en hel uppsjö av tidskriftsartiklar och självständiga arbeten erfara, att fel väl möjligen kunde påvisas hos Ranke, men att hans arbeten i varje fall voro Lamprechts eget ofantligt överlägsna.[1] Och ännu i våra dagar falla omdömena ofta helt annorlunda än Lamprechts, som redan för 2 årtionden tillbaka i Ranke såg en stor, men föråldrad och övervunnen mästare.[2] Man tar knappast fel, om man påstår, att Ranke alltid kommer att stå som en monumental gestalt i raden av modärna historieskrivare.

Icke desto mindre kan det påstående svårligen jävas, att hans inflytande icke varit enbart lyckligt. Han har genom sitt föredöme säkert föranlett skaror av forskare att skänka den politiska, den diplomatiska och personalhistorien en överhövan stor betydelse, på bekostnad av andra strömningar. Han har med andra ord verkat för att bibehålla uppfattningen, att företeelser inom dessa områden främst böra bevaras för eftervärlden. Och säkert ha vi i hans inverkan, i de traditioner han på ett så lysande sätt representerar, att se en orsak, till att de ännu i

[1] En användbar redogörelse för kontroversen ger J. Goldfriedrich, Die historische Ideenlehre in Deutschland 1902, och den fullständigaste litteraturförteckning ända till slutet av föregående sekel Nils Edén i Svensk historisk tidskrift 1900. Av skrifter i vilka Lamprechts metod gjorts till föremål för kritik må nämnas: F. Rachfahl i Preussische Jahrbücher 1896, bd. 83, och i Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik 1897, N. F. bd. 13, O. Hintze i Historische Zeitschrift 1897, N. F. bd. 42, G. Schnürer i Historisches Jahrbuch 1897, bd. 18, G. v. Below i Historische Zeitschrift 1898, N. F. bd. 45.

[2] En mycket begåvad representant för den unga generationen av tyska forskare Otto Diether, L. v. Ranke als Politiker 1911, ser i honom ett stort fenomen i tidernas bildningsliv.

dag i allmänhet taga så mycket rum i arbeten, som utges under rubriken »allmän historia».

Det kan ju icke komma i fråga att försöka frånkänna den politiska historien dess värde. Den kommer väl alltid att intaga en integrerande plats i vår disciplin, och att, av alla de linjer vi kunna följa i utvecklingen, inom allmänheten tillvinna sig kanske det största intresset — redan fördenskull, att tidningspressens redogörelser för dagspolitiken hålla sinnena vakna för den. Och där den behandlar viktiga faser av nationernas kamp med varandra, där den söker klargöra förutsättningarna för ett folks tillvaro, sysslar den ju med frågor, som bli av grundväsentlig betydelse för folkens hela liv och kultur. Räkna vi till den också de politiska institutionernas historia, t. ex. folkrepresentationens, så blir den i allt väsentligt en behandling av det, som så många tänkare och forskare vilja se som det egentligen väsentliga i all utveckling: folkens vaknande, till växande medvetande om sin plikt att själva taga befattning med sina angelägenheter.

Men det får icke förbises, att den politiska historien medför en viss frestelse att ge nog mycket rum åt personligheten, åt dem, som på grund av förhållandenas makt skjutits i det offentliga livets förgrund. Hävdateckningen har ju i detta avseende — också i fråga om metoden för sin behandling — gamla och fasta traditioner, som den visserligen då och i synnerhet i senare tid svikit: historieskrivningen var i fordomtima en gren av elokvensen. Ännu i den dag som är ha vi i Upsala en lärostol, som kombinerar statskunskap och vältalighet.

Arkivens öppnande och den omständigheten, att den politisk-diplomatiska historien i Ranke fick en så glänsande representant, ledde dessutom till ett överdrivet betonande av de diplomatiska depeschernas betydelse som historiskt material. Oöverskådliga samlingar av utdrag ur dylika depescher ha utgivits och utgivas fortfarande i tryck för att minutiöst klargöra gången av förhandlingar, som ofta runno ut i sanden, och av ambassadörers och plenipotentiärers manövrer och mödor. Man har slutligen kommit så långt, att man hart när i varje diplomatisk agent ser en historisk person och i detaljerna av hans curriculum vitae omständigheter av den vikt, att de böra bevaras för eftervärlden.

Att de diplomatiska depescherna fresta till en ensidig behandling av historien, därest de icke förfullständigas med annat material, torde jag icke vidare behöva dröja vid. De leda till att rekonstruera personligheter uteslutande på grund av deras ord, icke på grund av deras gärning. Och ett regeringssystem måste främst få sin värdesättning genom sig självt; också väl underrättade utlänningars berättelser lämna icke någon tillfredsställande bild därav. Härtill kommer ännu en sak: det material dylika depescher erbjuda är ofta icke alldeles tillförlitligt, så påtagligt det än synes bära prägeln av autentiskt vittnesmål. En diplomat har mer än en anledning att arrangera sina berättelser tendentiöst. Tvungen att rapportera regelbundet som han är, dukar han lätt under för frestelsen att konstruera, då han ingenting lyckats få veta. Han låter gärna sina egna talanger och mandater få en så vitt möjligt fördelaktig belysning, också om han icke haft självständig del i förhandlingarna, och han får taga hänsyn till fördomar och sinnesläggning hos den, i vars tjänst han står. Det må slutligen ej glömmas, att de diplomatiska depescherna i allmänhet existera först från 16:de århundradet, att de m. a. o. lämna oss material endast till nyare tiders historia.

Blicken har under senaste tid mer och mer skärpts för de kollektiva makternas betydelse i utvecklingen. De politiska partierna, de ekonomiska, de sociala och de andliga massrörelserna göra sitt inflytande helt annorlunda kännbart i våra dagar än ännu för några decennier tillbaka. Det är demokratiseringen av representantförsamlingarna, den stigande folkbildningen, det är pressens makt, som småningom bragt det därhän. Det synes antagligt, att under sådana förhållanden den social-psykologiska riktningen mer och mer skall arbeta sig fram. Och man får väl hoppas, att det skall ske utan de överdrifter, med vilka de radikalaste representanterna för skolan vilja förverkliga dess program: att med ett ord samhällsidealens och samhällsvanföreställningarnas historia — det förra och det senare kommer naturligtvis ofta på ett ut — den allmänna opinionens historia, mer och mer skall bli föremål för behandling.

De framsteg man i andra hand har att vänta av denna riktning är, att den med tillbörligt beaktande av viktiga mutationer i det politiska och ekonomiska livet skall inrymma det kulturella

momentet och förhållandena större plats, att den skall låta personligheterna träda tillbaka, för så vitt vi icke kunna övertygas om deras aktiva insats i utvecklingen, för så vitt till dem knyter sig blott ett romantiskt, ett sentimentalt eller ett publicistiskt intresse.

Men ändå genien, skall någon invända, de individuella faktorerna, de som givit lösensorden — det skall väl bli en frestelse, kanske t. o. m. en skyldighet för anhängarna av den socialpsykologiska riktningen att sysselsätta sig också med dem? Så ledas vi ju tillbaka till personalhistorien.

Det må då först påpekas, att där man frånser från politiken och statslivet det nästan alltid är på andra sidan om de gränser den fortgående specialiseringen av vetenskapen kan anses hava satt för historien, som dess idkare finna dem, vilka stå som upphovsmän för viktiga förändringar i den allmänna opinionen och det sociala åskådningssättet. Också politiker och statsmän sätta ju ofta endast i verkställighet teorier, som idéernas män formulerat. Det är påtagligt, att där historikern ledes hän till de stormän inom andens värld, vilkas insats tillhör områden, som avskilts såsom självständiga vetenskapsgrenar, så ser han dem under en annan synvinkel än specialforskarna på nämnda gebit. Ty de inställa dem i utvecklingslinierna i sin vetenskap. Historikern tager befattning med dem från synpunkten av deras insats i den allmänna utvecklingens stora flöde. Personalhistoria i egentlig mening kan det för honom i dessa fall knappast bli fråga om. Han äger i regeln icke ens de nödiga förutsättningarna därför. Och även där det gäller genombrottsmännen inom det politiska livet och statslivet skulle väl en större begränsning till det från utvecklingens synpunkt väsentliga, än vad man ofta ålägger sig i monografier, vara endast till fromma.

Det behöver för övrigt knappast sägas, att genien ofta alls icke medvetet frambesvurit den rörelse, för vilken de stå som upphovsmän, och att stora historiska förändringar icke sällan framträda i strid med deras avsikter, som vållat dem. Ett exempel, som ligger nära till hands, från den politiska historiens område, må tjäna till belysning: Napoleon I:s. Han försöker grundlägga ett imperium med Europas makter som vasallstater — och frambesvärjer en rörelse i hela vår världsdel till natio-

nell självhävdelse av den styrka, att vi ännu aldrig skådat dess like.

En stor lockelse för dem, som gjort socialpsykologiska företeelser till föremål för sin forskning, bliva städse studier av de idéströmningar, som behärska den katolska kyrkan, och deras sociala verkningar.

I synnerhet lockande är det att hänföra studierna till den tid, då kyrkan bland massorna och breda lager av samhällets överklass, spred sin propaganda, praktiskt taget utan konkurrens, och då den gav eftertryck åt denn propaganda genom en ekonomisk maktställning, vars betydelse vi knappast kunna skatta för högt. [1] Om någonsin samhällssjälen i vår världsdel varit föremål för enhetlig och målmedveten påverkan, så har det skett, då denna institution — som krävde lydnad för sina läror med hotelse om eviga straff och löften om evig lycksalighet, som hade inkvisitionen till sitt förfogande och talade genom bikt- och predikstol — var vad man kallat »de europeiska folkens uppfostrarinna».

I modern tid är det upplysningsfilosofernas inverkan på det sociala psyket, de sociala reformivrarnas, de medvetna eller omedvetna skaparnas av den moderna nationalitetsidén och den moderna imperialismen, som draga till sig huvudintresset — jag ger endast några exempel.

Det är ju i allmänhet icke svårt att konstatera, att de som sökt nya vägar ibland ha gått vilse. Buckle har fått bära benämningen moralstatistikernas enfant terrible. [2] Specialforskare

---

P. Barth, Die Philosophie der Geschichte als Soziologie 1897, bd. 1, 327. Även om de tal Barth anger äro för höga för en del av Europas länder, ge de en föreställning om vilka värden det i detta fall gäller.

[2] För litteraturen om Buckle är framför allt av intresse J. M. Robertson, Buckle and his Critics 1895. En av hans kritiker, som Robertson icke behandlar, och en, som icke skräder orden, är H. Forssell i Svensk Tidskrift 1872. Trots alla Buckles svagheter tvekar man knappast att förena sig om den reflexion, varmed Robertson avslutar sitt arbete: »it is difficult to evade the conclusion, that the man who gave us the existing fragment of the *Introduction to the History of Civilisation* was among the strongest of his time.»

på de områden, som Lamprecht i sitt verk behandlar i stora drag, ha kunnat lägga honom förbiseenden och oriktigheter till last.[1] Och det har ådagalagts, att Taine, som med en verve och en vältalighet utan motstycke demonstrerat klassicismens roll i Frankrikes andliga och politiska liv före och under revolutionen, har kunnat bevisa dess inflytande endast genom att han läst de aktstycken, på vilka han baserade sin framställning, med — må det sägas sine studio — en stor konstnärs skapande fantasi. Han har funnit just vad han velat finna i dem och förbisett — kanske t. o. m. undertryckt — det, som icke stämde med hans teori. Hans landsman Aulard, som inlagt så betydande förtjänster som forskare på revolutionshistoriens område, har med ledning av Taines hänvisningar till källorna följt hans väg i arkiven och för några år sedan i minsta detalj påvisat huru han frestats att vantolka sitt källmaterial.[2]

Å andra sidan ha ivrarna för den nya riktningen, i sin strävan till systematisering och i sina försök att varsna grundlinjerna av mänsklighetens utveckling, överhuvud varit nog snara med indelningar av historien i »kulturstadier» och »tidsåldrar». Comte har tre, Hegel tre, Lamprecht sex. Men varken de två förstnämnda eller Lamprecht — den enda, som vi här ha rättighet att räkna med, den enda historikern bland dem, — varken Comte, Hegel eller Lamprecht ha tillfredsställande ådagalagt, att samhällssjälens liv under nämnda tidsåldrar rörde sig genom dessa stadier. Lamprecht har icke lett i bevis, att den andliga uppfattning, som enligt honom utgör särmärket för nämnda tids-

[1] Av författare, som givit en detaljkritik av Lamprechts Deutsche Geschichte, må framhållas M. Lenz i Historische Zeitschrift 1896, N. F. bd. 41, H. Finke, Die kirchenpolitischen und kirchlichen Verhältnisse zu Ende des Mittelalters nach der Darstellung Lamprechts 1896, och H. Oncken i Preussische Jahrbücher 1897, bd. 89.

[2] Till A. Aulard, som i Taine, historien de la Révolution française 1907, ger den fullständigaste och mest ingående granskning av sin landsmans verk, sluta sig, dels för dess första del, dels för verket i dess helhet, A. Sorel i Revue historique bd. 2, E. Schérer i Études sur la littérature contemporaine bd. 7., M. Philippson, i Hist. Zeitschrift bd. 41, A. Gazier i Revue historique bd. 8, F. Brunetière i Histoire et littérature bd. 3. A. Cochin försöker i La Crise de l'histoire révolutionnaire 1909 försvara Taine mot Aulard.

åldrar, kommer till uttryck i ett tillräckligt stort antal litterära alster med mycket omfattande spridning.

Ju mera man överhuvud får blicken öppen för det mänskliga livets oändliga rikedom, desto fastare blir övertygelsen om vanskligheten av en dylik systematisering, åtminstone på grundvalen av de förarbeten vi tillsvidare äga. Den socialpsykologiska riktningen är ju än så länge i sin början.

Men om vi också icke kunna ställa förhoppningarna så högt, att en dylik systematisering skulle varda till verklighet, blir det ändå mycket kvar att vinna av den. Ty vi göra icke alltid så klart för oss, som nödigt vore för att riktigt bedöma gångna tiders människors handlingar, att man fordom hade en annan uppfattning och andra känslor än i våra dagar. Den socialpsykologiska riktningen ger oss påminnelser därom, också om den icke alltid i detalj kan klargöra denna uppfattnings och dessa känslors art.

Savoir pour prévoir är all forsknings mål. För bortåt ½ år sedan leddes tankarna från den plats, där jag har äran att tala, [1] in på frågan om vetenskapens och också historiens förhållande till kriget. Det nämndes, att historien av alla discipliner ger det förlägnaste och märglösaste svaret på frågan om mänskligheten överhuvud kan undvara det. Historiens tvekan synes ju icke alldeles oberättigad. Den finner, såsom vid nämnda tillfälle framhölls, ingen tidsperiod fri från krig, och den vågar knappast förutsätta, att människorna åtminstone i överskådlig tid väsentligen skulle ändras och förbättras. Det framhölls vidare vid nämnda tillfälle, att historien, så snart den skall profetera, finner horisonten skymd, och att den naturligtvis ej bättre kan vägleda människorna, än den kan profetera.

Månne icke all vetenskap, när den söker draga undan den förlåt, som döljer morgondagen, finner utsikten skymd? Den satsen, att det är oss förmenat att blicka in i framtiden, bestyrkes ju i så rikt mått av erfarenheten. Men skall historiens svar om

---

[1] Rektor, professor W. Ruin i sitt tal vid universitetets öppnande den 14 september 1915.

mänskligheten överhuvud kan undvara kriget någongång utfalla fylligare, så fordras, när man skriver de stora internationella konflikternas historia, säkert något mera, än en utredning av de politiska och diplomatiska förutsättningarna för dem. Det fordras något mera än en undersökning om de ekonomiska mutationer, som pläga föregå dessa konflikter. Det fordras något mera än en utredning om medborgarnas och statsmaktens ömsesidighetsförhållande. Därtill fordras bl. a. socialpsykologiska analyser av den stämning och de rörelser i folksjälen, som driva härarna mot varandra, och undersökningar om huru denna stämning fätts att nå den styrka, som kräves för ett krig.

Det är att befara, att det skall räcka länge, innan historien kan vägleda människorna. Men det förefaller, som om socialpsykologiska studier, såsom ovan antytts, skulle öppna vissa möjligheter för oss att bättre lära oss förstå dem. Det förefaller, som om blicken skulle öppnas, om vi gåve dem större plats i forskningsarbetet, icke blott för gångna tiders, utan även för våra dagars opinioner — för våra dagars, om vi ledde in studierna i vår egen tid. Det vill synas, som om genom socialpsykologiska forskningar den föreställning — det som vi så ofta glömma — kunde bli mera levande hos oss: att de förhållanden, under vilka vi leva, icke hava något annat berättigande än som stadier i utvecklingen, att de ofta äro blott småningom korrigerade missförhållanden, och att vi alla mer eller mindre i vårt tänkande och dömande äro bundna av makter, vilka vi icke känna, men som närmast te sig för oss såsom ärftlighet, tradition och miljö.

Gustav Mauritz Armfelt på förslag till generalguvernör över Finland.

Av

CARL v. BONSDORFF.

Efter många års landsflykt såsom livdömd och av svenska regeringen eftersatt riksförrädare grydde för Gustav Mauritz Armfelt en bättre tid, då mot slutet av år 1797 konung Gustav IV Adolf förunnade honom rätt att utan hot från svenskt håll fritt vistas var han behagade utanför Sveriges gränser. Det var en förmån, som Armfelt genast begagnade sig av till att lämna den ledsamma ryska provinsstaden Kaluga, där han dock haft lyckan att njuta gästfrihet och personligt skydd i nära fyra års tid, för att inom det tysk-romerska rikets gränser, i dess huvudstäder och vid dess badorter, söka lugn för sitt sjuka sinne och bot för sin skröpliga hälsa. Tvenne år senare, 1799, emanerade den egentliga benådningen, då konungen genom skrivelse från justitieexpeditionen till riddarhusdirektionen gav tillkänna, att han, för att hugfästa minnet av en kronprins' födelse, av gunst och nåde täcktes förskona Armfelt från det honom år 1794 ådömda livsstraffet samt återupprätta honom till namn, heder och adligt stånd. Året därpå följde såsom slutakt i benådningsproceduren tillstånd för Armfelt att återvända till hemlandet och uppehålla sig där för att, såsom det i konungens brev hette, träffa sin moder och sina barn. Men först år 1802, efter fem års intrigspel i konungens omgivning, kunde rehabilitationen anses fullständig. På hösten 1802 blev nämligen Armfelt förordnad att såsom envoyé extraordinaire et ministre plénipotentiaire bevaka sitt återvunna fäderneslands intressen vid det kejserliga hovet i Wien. Nära ett årtionde hade då förflutit, sedan han genom förmyndarregeringens åtgärd blivit avlägsnad ur rikets tjänst.

Armfelt mottog sin utnämning med en liknöjdhet, som torde varit mer affekterad än verklig. Att antaga en tjänst i Sverige bjöd honom absolut emot, ty där komme han i ständig beröring med de »rackare och bovar», som varit skulden till hans fall under förmyndartiden och som icke ens ännu upphört att förfölja honom med sitt hat och sina kabaler. När han efter en kort vistelse i Sverige och Finland vårsommaren 1801 återvände till Tyskland förklarade han för sin broder, frih. August Armfelt, att hans Stockholmssejour kändes honom såsom ett imbad, vari han höll på att kvävas, och att den dag, då han kunde säga att hans fot aldrig komme att beträda Sveriges jord, bleve för honom »en förberedelse till en tranquillité», som han åtrådde.[1] Med inga »gyllene bojor» ville Armfelt godvilligt låta fixera sig vid någon tjänst i Sverige. Helst önskade han bevara fullkomlig »indépendance», leva i utlandet var han behagade och där hans hälsa fordrade det, möjligen inträda i främmande tjänst, österrikisk eller neapolitansk, om det föll sig lägligt. Dock kunde han förmås att tjäna sitt fädernesland utanför dess gränser för »en moment», av patriotism och för att, om plats bjöds honom, »ej manquera aux convenances och hava en air de boudeur».[2] Kom så ännu, att de egna levnadskostnaderna jämte utgifterna för barnens uppfostran och flera pensionärers underhåll gjorde en förstärkning av inkomsterna mycket välkommen, synnerligen som den ryska pensionen, som meddelats honom av kejsarinnan Katarina II och förnyats av hennes efterträdare, börjat inflyta oordentligt. Utnämningen till ett högt ämbete hade dessutom sin betydelse såsom avslutning på den fleråriga rehabilitationsprocessen, och den var desto mindre att förakta som den förde Armfelt till den vackra kejsarstaden vid Donau, som sedan föregående år framstod för honom i både behaglig och tacksam hågkomst. Då han, såsom han engång yttrade, behövde åtminstone för en tid en tjänst, som häjdade elaka människors infama konjekturer rörande hans sysslolöshet, så föredrog han en plats, där han ej kunde chikaneras och humilieras, där ansvaret icke

[1] Till brodern $^{24}/_{7}$, $^{3}/_{8}$, $^{24}/_{10}$ 1801. Wiurila arkiv.

[2] Armfelt till sin fru, grevinnan H. Armfelt, $^{25}/_{8}$, $^{21}/_{9}$ 1801, $^{26}/_{6}$, $^{28}/_{7}$ 1802. Åminne arkiv.

var stort och där man behövde anstränga varken huvud eller kropp. »Lysande blir ej min rôle el. emploi — skrev han efter mottagandet av sin utnämning till sin broder — ty jag ämnar etablera mig i en förstad, leva i all möjel. stillhet, som min régime och humeur det fordrar och skriva alla postdagar ett duplicata av gazetterna, ty (med) vad air jag ock ville giva mig av stor och klok diplomat, så kan ej andra än några narrar inbilla sig att Wienska och Stockholmska kabinetten hava stora intressen att demelera med varandra. Frankrike befaller Europa och kommer att göra det så länge Bonaparte lever.»[1]

I Wien etablerade sig Armfelt verkligen såsom hans »régime och humeur» det fordrade, och han mådde därav förträffligt. Han berättade i början av år 1803, att han hyrt åt sig i en av Wiens förstäder ett »charmant établissement», där han bodde nog avlägset för att slippa besök av andra än dem som absolut ville se honom och för att äga pretext att hålla sig hemma, när hans närvaro i staden icke påkallades. De diplomatiska göromålen voro icke mer ansträngande än att de gavo honom god tid att sysselsätta sig med läsning och skrivning, och vart han kom, bemöttes han med den vänlighet och godmodighet, som utmärkte wienarne. Alla, både höga och låga — berättade han — från kejsaren ned till hans sista undersåte, visade honom estime, förtroende och vänskap. »Så jag verkel. kan säga — försäkrade han en gång för sin mor — att jag njuter en lugn och agréable existence, om Gud förunnar mig hälsan, det vill säga lagomma plågor, ty de skola jämt följa mig, därpå är ej mer att tvivla el. att hoppas bättre.»[2]

Idyllen i Wien blev dock icke långvarig. På sommaren 1803 anlände Gustav IV Adolf med gemål och stor svit till Tyskland för att gästa sin drottnings höga anförvanter i Baden och Bajern. I enlighet med konungens önskan lämnade Armfelt, ehuru svårt angripen till hälsan, sitt »établissement» i Wien och anlände i oktober till den kungliga familjen, som var församlad i Karlsruhe. Han blev med synnerlig nåd mottagen av konungen, som

---

[1] Till brodern $^{3}/_{10}$ 1802, $^{13}/_{1}$ 1803.

[2] Till friherrinnan M. K. Armfelt $^{29}/_{12}$ 1802, $^{15}/_{1}$ 1803 (Wiurila ark.), till brodern $^{13}/_{1}$, $^{30}/_{6}$ 1803; Tegnér, G. M. Armfelt III: 13.

höll honom hela dagen i sin närmaste omgivning, samtalade med honom minst 5 timmar om dagen samt tidtals överraskade honom med en känslosam intimitet, den Armfelt till sin skam icke kunde besvara. »Utvärtes égard» fattades sålunda ej, medgav Armfelt, och han hade en särskild förnöjelse av att kunna uttala sig i konungens présence om rikets höga ämbetsmän med en skoningslös frispråkighet, som ingen annan hade tillåtit sig. I grunden pinades han dock av den enformiga och fysiskt ansträngande uppvaktningen vid de tyska småhoven, där etiketten, nöjeslivet och materiell njutning spelade en dominerande roll, och det var med en känsla av oändligt välbehag han i februari 1804 återkom till sitt hem i Wien. Men väntade han sig att nu få hängiva sig åt sina förra »jouissances paisibles» så misstog han sig. Ty slag i slag kommo till Wien politiska nyheter, som satte hans livliga, lätt upprörda känslor i svallning: först underrättelser om den Pichegru-Cadoudalska sammansvärjningen i Paris och Bonapartes därav föranledda straffåtgärder, »Reuterholmiader», så sorgebudet om hertigens av Enghien arrestering och fusiljering och slutligen till råga på allt meddelandet om förste konsulns, den korsikanske parvenyns, upphöjelse till fransmännens kejsare.

Folk med starkare nerver och svagare rojalistiska tänkesätt än Armfelt måste känna sig upprörda av dessa händelser. Armfelt råkade i ett tillstånd av raseri. Han hade tidigare med påfallande reservation, t. o. m. med en viss respektfullhet uttalat sig om Bonaparte, men numera förklarade han, att himmelens och jordens erkänsla borde tillfalla den som befriade världen från »en tyrann, vilken avgrunden skapat för att tillintetgöra alla heliga samhällsband, allt vad som tills denne dag varit grunden för allmän och enskild säkerhet». »Så länge det var ovisst — skrev han vid ett tillfälle — vad herr Bonaparte kunde vilja göra och vad hans egentel. but var, borde man med en viss försiktighet döma honom. Nu är förlåten sönderriven och den blodhunden Robespierre i sin rätta och fulla dager.» Bonaparte var den störste scelerat jorden burit, »den lyckl. bov, som rykande av en Bourbons blod uppstiger på Bourbonernes tron». Men också på fransmännen föll skulden för våldshandlingarna, på denna »infame nation, som revolution avilierat till

en grad man ej kan föreställa sig.» »Min egen vän — skrev Armfelt till general Joh. Fredr. Aminoff —, av hela revolution är detta sista steg vi varit vittne till det betydel. och 1000:de falt fasligare än alla jakobinernes raserier, som alltid skulle taga en ända ehuru en mängd individuer blefvo offer därav — här är ingen ända att calculera.» Efter femton år, försäkrade Armfelt, skulle inga monarkier vidare existera i Europa i de former de för närvarande ägde.[1]

Sens moralen av Armfelts reflexioner var att Europas furstar och folk borde sammansluta sig till ett gemensamt befrielsekrig mot »den korsikanske tigern». Sin egen konung, vars tilltagande fientlighet mot Bonaparte väckte hans stora oro, ville han hålla utanför striden, men desto livligare åstundade han att Europas mäktigaste furstar, den ryske och den österrikiske kejsaren, skulle med England träda upp emot Europas förtryckare, detta »Belzebubs majestät», som komme till slut att »lägga kedjor på något var.»[2] I tal och skrift gav Armfelt oförbehållsamt uttryck åt sina tankar och känslor, hyllande den satsen han en gång uttalade, att ingen lag kunde hindra honom att säga och skriva vad han behagade, då det icke stred mot Gud, konung och regeringssätt. Att han icke skonade Bonaparte och dennes verktyg, föll av sig självt, men med bittert hån och nedsättande ord uttalade han sig därjämte om de regeringar, som motståndslöst underkastade sig Bonapartes godtycke, och särskilt gingo hans sarkasmer ut över de österrikiska ministrarne Cobenzl och Colloredo, vilka envist vidhöllo en fredlig politik. I brev till svenska envoyén i Berlin C. G. Brinckman berättade den redan vid denna tid mycket kände Fr. v. Gentz, som flitigt umgicks med Armfelt i Wien, om den varmed Armfelt missfirmade de kejserliga ministrarna, vilka kallade honom den store konspiratören och fruktade honom mer än [3]

Armfelts krigsagitation och hans bitande sarkasmer, som blevo allmänt kända i staden, appladerades livligt av krigs-

---

[1] Till grevinnan Armfelt 4/4, 25/4, 9/5; till Joh. Fredr. Aminoff 27/6, 18/7 1804 (Rilax arkiv), till brodern 21/7 1804 m. m.; Tegnér III: 36—38.

[2] Till grevinnan Armfelt 19/5 1804.

[3] Briefe von und an Friedrich v. Gentz (utg. av F. C. Wittichen) II, s. 219, 230—231; Tegnér III: 4—8, 15 följ.

partiet i Wien och särskilt inom en krets av förtroligare umgängesvänner, kanske mest utlänningar, i vilken Armfelt plägade röra sig. Men av den försiktiga österrikiska regeringen upptogos de mycket illa, såsom egnade att störa förhållandet till Frankrike, och på goda grunder kände sig de av Armfelt utpekade ministrarne personligen uppbragta på den hänsynslöse diplomaten. När Armfelt mot slutet av sommaren 1804 ånyo lämnade Wien för att åtfölja Gustav IV Adolf på dennes resor i Norra Tyskland, begagnade de sig av hans frånvaro till att hos den mot honom annars rätt vänligt stämde kejsaren utverka en anhållan till den svenska konungen om att Armfelt, på grund av sin meningsolikhet med det kejserliga hovet, måtte remplaceras med en mindre remarkabel person. Konungen besvarade den kejserliga noten på ett för Armfelt mycket smickrande sätt, men överlät åt honom att själv bestämma sitt öde. »Fastän med tårar i ögonen», skrev Armfelt till sin fru, begärde han sin rappell, som också beviljades i nådiga ord, på samma gång den avgående envoyéns ekonomiska bekymmer lindrades genom en särskild flyttningshjälp samt ett års förlängning på ministertraktamentet.[1]

Ehuru icke alldeles oförväntad och ingalunda oförklarlig kom bannstrålen från Wien för Armfelt såsom »un coup mortel», från vilken han trodde att han aldrig skulle hämta sig. »Aldrig får jag vara i ro förrän i graven», skrev han klagande till sin fru. »Jag var så lycklig, så väl etablerad, då satans politiska gräl derangera[de] både min tranquillité och mina finanser.» — »Du vet, — tillade han något senare —, att jag ej är skapt för att få lefva lyckl. i världen, att ro och lugn är det enda, som aldrig kan bliva min lott, att aldrig någon etablissement jag gör får räcka längre än tills den är slut, att som en jude och aventurier jag skall stryka världen omkring till dess döden på ett el. annat vis gör slut på en så olyckl. varelse.» Armfelt återkom till sin gamla önskan att få leva fullt oberoende av konungens och statens tjänst. »Rester maître de moi avec un traitement, vaudrait le mieux», var vanligen slutet på hans visa.[2] Men som detta

[1] Armfelt till sin fru 22/9, 3/10 1804; Tegnér, Gustaf Mauritz Armfelt, III, s. 41—42.

[2] Armfelt till sin fru 23/9, 16/10 24/10 1804.

icke lät sig göra, återstod att se sig om efter en »guldbrygga» för att icke ruinera sig. Flera platser föresvävade honom: än den svenska ministerposten i Berlin, som han ansåg för »ett satans ledsamt hål» och där man för övrigt alls icke trånade efter honom, än överståthållarämbetet i Stockholm, som han fordom innehaft, men som numera icke frestade honom, o. s. v. Planerna stannade emellertid vid att Armfelt återgick från diplomatens, för hans temperament föga lämpade bana till det kall han plägade anse för sitt egentliga levnadsyrke: krigarens. [1]

Redan då Armfelt mot slutet av sommaren 1804 sammanträffade med sin konung, blev han av denne uppfordrad att följa med till Stralsund för att med sin erfarenhet och energi medverka vid fästningens förstärkande mot eventuella anfall, som kunde befaras dels från fransmännens, dels från det mycket opålitliga Berliner-hovets sida. Armfelt hörsammade uppmaningen och grep sin uppgift med sådan fart, att han icke många dagar efter sin ankomst till staden kunde försäkra, att Stralsund, som tidigare icke skulle hållit sig 24 timmar, nu kunde stå sig 14 dagar, även om själva Bonaparte kom utanför dess murar. Därjämte utarbetade han en plan, enligt vilken man med jämförelsevis ringa kostnader kunde hoppas på att även om vintern göra fienden ett lyckosamt motstånd. [2] När sedan det österrikiska hovets not avbröt hans verksamhet i Wien, kvarstannade Armfelt i Stralsund såsom »kommenderande general» under generalguvernören H. H. v. Essen, som icke ville ensam bära ansvaret i händelse av krigiska förvecklingar. Han gjorde det, förklarade han för sin fru och dotter, vilka oroades av hans kvarstående vid den besvärliga och farliga posten, emedan han var skyldig att uppoffra liv och blod för konung och fädernesland och emedan ingen annan general åtog sig uppdraget med de begränsade tillgångar, som då stodo till buds. »Au reste — tillade han — je suis vieux, maladif, peu amoureux de la vie, et mourir avec honneur a encore ses charmes.» [3] Därtill kommo

---

[1] Armfelt till sin fru $^{29}/_{9}$, $^{3}/_{10}$, $^{24}/_{10}$, $^{12}/_{11}$ 1804; L. v. Engeström, Minnen och anteckn. II: 80.

[2] Armfelt till sin fru $^{17}/_{9}$ 1804.

[3] Armfelt till sin dotter, Augusta Armfelt $^{19}/_{10}$ 1804, Åm. s.

ännu ekonomiska hänsyn, som vållade att Armfelt ansåg sig böra tjäna ännu en tid för att möjliggöra en framtida existens utan offentlig syssla.[1]

Men då Armfelt beslöt sig för att tills vidare stanna i Stralsund, var det i förhoppning om att det uppdrag han åtog sig endast skulle bliva en »kommission» av övergående art och att den bildade en brygga, över vilken han snart skulle förflyttas till en behagligare och för hans självständighetskänsla mera tilltalande verksamhet.

Medan det ännu stod och vägde, på vilken plats han skulle tjäna sitt fädernesland, sedan avskedet från Wien kunde anses för en given sak, skrev Armfelt från Stralsund, där han då vistades med konungen, till sin fru: »H. M. är bålt beskedlig på den sujetten; han vill hjärtel. gärna employera mig hemma, men han lämnar mig att välja sättet, conditioner m. m. Jag tror (entre nous) att det stadnar vid generalguvernörskapet i Finland på 3 år, varefter jag får skriftel. löfte att kunna taga min retraite med bibehållande av mitt regemente, vilken revenu jag då kan äta opp var jag vill. På appointement i den dyra syssla ser H. M. ej. Jag tror det blir inberäknat regemente 12,000 rdl. banco och full frihet att göra och låta som mig gott synes. Äro vi väl med Ryssland, så kan allt detta bliva brav nog, i annat fall må fan hava det.»[2] Senare meddelade Armfelt, att förslaget framställdes för honom såsom ett formligt anbud, om också icke alldeles definitivt, emedan dess förverkligande förutsatte vissa arrangement, som först skulle klareras.

Om detta förslag kan med tämlig visshet antagas, att om det också icke lancerades av Armfelt, det framgick såsom ett resultat av hans intima samtal med konungen under de långa dagarna i Karlsruhe och senast under den gemensamma färden i majestätets obekväma resvagn i augusti 1801. Under dessa samspråk togos, efter vad Armfelt berättade och såsom naturligt var, rikets inre förhållanden och de högsta ämbetsmännens förvaltning ofta till tals, och Armfelt underlät icke att på sitt frisprå-

[1] Till brodern $^{9}/_{4}$, till grevinnan Armfelt $^{9}/_{5}$ 1805.

[2] Till grevinnan Armfelt $^{6}/_{10}$ 1804. Det var fråga om att Armfelt skulle mottaga Westerbottens regemente, som han dock till sist refuserade.

kiga, ofta överdrivna sätt giva sina tankar och meningar tillkänna. På grund av underrättelser, som han under den långa vistelsen i utlandet fått mottaga från hemlandet och dem han under sitt besök därstädes våren 1801 haft tillfälle att kollationera, hade han bildat sig den föreställningen att tillståndet i Finland var »ryssamt» till följd av missväxter, penningebrist och brännvinsbränning, men mest på grund av dålig förvaltning. Bland landshövdingarne fanns det egentligen endast en, som tillfredsställde fordringarna, det var landshövdingen i Kuopio, Olof Wibelius, som nyligen biträtt Armfelt vid utredningen av Åminne-affärerna. Sådane »ståtel. och driftige karlar» som Wibelius, yttrade Armfelt en gång, behövdes överallt, »ty egoismen har trampat Finland på ett mer än obarmhärtigt sätt».[1] Av de övriga var särskilt landshövdingen i Åbo E. G. v. Willebrand föremål för Armfelts misstro, men främst riktades hans anmärkningar mot högste militärbefälhavaren i Finland, generalinspektören över trupperna därstädes, generalen av infanteriet, greve W. M. Klingspor. Under det sista kriget hade Armfelt, enligt eget påstående, lärt känna dennes egenskaper och han ringaktade honom sedan dess såsom en opålitlig intrigör, en egennyttig ämbetsman och en oduglig general. Klingspor hade — förklarade Armfelt en gång på sitt kraftiga sätt — »bland detta seculums bovar ett välförtjänt högsäte», och en gång utlät han sig på följande vis om den höge herren, vars ställning i konungens ynnest föreföll honom likaså orubblig som gåtfull: »Excellensen Klingspor med sitt syndiga kommissariats öga är en av de största kontrast, som existera med Gustav Adolfs dygd, klokhet och hjärta. Eftervärlden skall aldrig begripa, hur en ung monark, full av ära, exemplarisk i sin levnad, försiktig och ärbar i sine gärningar, kunnat falla på den idén att opphöja en så nedrig skälm.» Med bitande ironi plägade Armfelt yttra sig om Klingspors militära begåvning, och han kände sig mycket skeptisk gentöver de anstalter till stärkandet av Finlands försvar, som vidtogos vid denna tid, så länge de leddes av sådane »blodiglar» och »reppretendenter» som »vår mäktige och bålt hederlige general en chef» och hans högra

[1] Till brodern [juni] 1801, $^{24}/_{6}$, $^{1}/_{10}$, $^{27}/_{10}$ 1801, $^{26}/_{5}$ 1802, $^{27}/_{4}$, $^{2}/_{11}$ 1803; till J. Fr. Aminoff $^{2}/_{11}$ 1803, $^{18}/_{4}$, $^{25}/_{5}$, $^{18}/_{7}$ 1804, $^{22}/_{6}$ 1805.

hand, landsh. v. Willebrand. »Vem som vinner här uppå — insinuerade Armfelt — behöver man ej nämna; desse herrars namn äro tillräckel. för allmänna och enskilte opinions befästande i det ämnet.» Så länge de fingo husera i Finland, komme detta land aldrig på grön kvist. [1]

Det var icke endast i förtroliga meddelanden till sina korrespondenter i hemlandet Armfelt uttalade sig på detta respektlösa sätt om de högsta ämbetsmännen i Finland — såsom för övrigt om många andra bland de höga riksämbetsmännen. Efter vad han själv uppgav, framställde han sina tankar helt öppet för konungen, även i andra personers närvaro och med försäkran att han ville stå för vad han sade. Han hade stundom tillfredsställelsen att finna, att hans ord gjorde intryck på konungen, som lovade »göra ett stort exempel», när han blott fick »en fait och bevis», men så kommo andra inflytelser, någon hemlig orsak, tyckte Armfelt, som förflyktigade den goda verkan av hans ord. Konungen, som hade för princip att tänka gott om sina ämbetsmän, ansåg Armfelts omdömen för prevention, och »canaillerna» blevo menagerade. »H. Ex. Klingspor och dess högra hand Willebrand äro kände, väl kände — skrev Armfelt en dag vid harmset humör till Aminoff — men de nyttjas, de belönas och de spela med vår välfärd. Det gives händelser, som ej kunna expliceras, ty regenter äro av en annan halt än andra människor.»[2]

Föreställningen om Finlands dåliga förvaltning, som nog icke var alldeles obefogad, om också betydligt överdriven, gjorde att Armfelt tidtals kände sig starkt hågad att personligen inskrida mot det onda. Så utbrast han på sommaren 1804 — innan reträtten från Wien ännu bragts på tal — vid tanken på sin fosterbygd: »Ack om jag hade hälsa och avunden tillät ett fullt förtroende, då kunde på kort tid mycket göras! Men nu får man nöja sig med önskningar för allmänt väl.»[3] När emellertid, något senare, konungen drog konklusionen av samtalen om Fin-

[1] Till brodern 20/6 1800, 13/1, 25/5, 30/6, 10/9, 8/10 1803, 10/1, 21/7 1804, till J. Fr. Aminoff 20/5, 29/11, 1802, 22/6, 14/9, 2/11, 7/12 1803, 18/2, 18/4, 18/7 1804.

[2] Till Aminoff 17/12 1803, 18/2, 18/4, 22/8 1804; till brodern 25/10 1803.

[3] Till Aminoff 18/7, 22/8 1804.

land och dess ämbetsmän genom att erbjuda åt honom styrelsen över det maltraiterade landet, kände sig Armfelt tveksam. Utom att han helst önskade slippa vidare statstjänst, insåg han att den erbjudna platsen, varmed skulle följa såväl det civila som det militära överbefälet, komme att medföra drygt arbete och mycket bråk. Därtill kom ännu att den nyländska småstaden Helsingfors, som skulle bliva hans stationsort, föreföll honom såsom ett Sibirien, ett annat Kaluga, där han finge försaka sin familjs sällskap och där han måste ackordera om residenshusets möblering med den från huset bortflyttande Klingspor. »Du komm[e] ej att flytta över — skrev Armfelt på hösten 1804 till sin fru — om ej för att sommartiden göra mig en visite — — Nog såge jag gärna att jag ägde ditt och flickans [dottern Augustas] sällskap, men det kan ej så passa sig, och varföre för andra gången draga Er till Sibirien — ty så blir Helsingfors för mig, med den skillnaden att jag blir överhopad av affärer och aldrig nog fri för att njuta behovet av en god société. Alla middagar folk och för resten ingen käft utom baler på vissa märkvärdiga dagar.» Tillstötte ännu ett krig med Ryssland, vilket stundom skymtade för Armfelt såsom ett icke omöjligt framtidsperspektiv, bleve ställningen outhärdlig.[1]

Men å andra sidan erbjöd den projekterade sysslan fördelar, som Armfelt ingalunda underskattade. Den komme att utgöra den guldbrygga, som skulle förhjälpa honom till fullt oberoende, ty först skulle arbetet honoreras med ett rundligt underhåll och när efter tre års »sacrificer av hälsa och agréments» de flesta saker borde vara i fullgott skick, »urverket så färdigt, så blott en reguliär uppdragning behöves», då skulle han draga sig till privatlivet med ett regemente såsom pension. För de egna affärernas skull var det därtill ännu av vikt för Armfelt att komma närmare fädernegodset Åminne, som efter moderns död i början av år 1803 tillfallit honom såsom fideikommiss. Dessutom ställde konungen en mycket självständig position i utsikt för den tilltänkte generalguvernören; han skulle ha rätt att välja sina

[1] Till grevinnan Armfelt $^{6}/_{10}$, $^{24}/_{10}$, $^{28}/_{11}$, $^{26}/_{12}$; 1804, $^{2}/_{2}$ 1805: till dottern $^{19}/_{12}$ 1804; till brodern $^{9}/_{4}$ 1805. Grevinnan Armfelt med dotter förklarade sig emellertid hågade att flytta över till Finland, vilket mycket gladde Armfelt.

närmaste medhjälpare och han skulle åtminstone vara befriad från den ständiga beröring med för honom motbjudande personer, som skulle följa med en beställning inom Sverige. Därtill ännu hörde det till Armfelts principer att icke draga sig undan, när hans fädernesland och hans konung, Gustav III:s son, påkallade hans tjänster. »Quand mon devoir m'appelle — skrev han till sin dotter — je suis encore assez du bon vieux temps pour faire tout ce que je peux pour le remplir.» Och slutligen påverkades han, såsom han uttryckte sig, »av den mänskliga svagheten» att tro sig kunna uträtta något gott för sin fädernebygd. »Med fria händer — förklarade han någon tid senare för sin broder — utan att hava med kabaler och intriger att göra samt en lugn politisk ställning, skulle en generalguvernör i Finland kunna uträtta mycket gott. Det var under den point de vue som jag underkastade mig H. M. vilja, då han tillbjöd mig den posten.» Åtminstone skulle hans utnämning ha det goda med sig, att Klingspor kom ur landet och att dennes verktyg förlorade sitt inflytande.[1]

Armfelt samtyckte således till att mottaga det finska »guvernementet», och tidtals då han kände sig särskilt utträkad av den ledsamma uppvaktningen i konungens närhet, lät han undfalla sig det yttrandet, att han formligen längtade till sitt Sibirien för att komma bort från den idiotiska »uniformatiken» och andra affärer, som hade »en direct point de contact med H. M.». Armfelt gav fullt erkännande åt konungens stora vänlighet mot honom, hans »godhet, déférence och stora förtroende», men olikheten i uppfattning och lynne gjorde samvaron ofta pinsam och han fann att också konungen måste av samma anledning tröttna vid hans figur.[2]

Men om Armfelts benägenhet att övertaga det finska guvernementet till en del bestämdes av utilitetssynpunkter, var han ingalunda hågad att anse sin »guldbrygga» såsom en sinekur.

---

[1] Till Aminoff 27/10, 19/12 1804, 2/4 1805, till G. Adlersparre 28/5 1805, till brodern 14/5 1805, till frun 3/10 6/10, 24/10, 15/12 1804, till dottern 19/12 1804, Adlersparre, Handlingar II: 171—172; Hartman, De tre gustavianerna, s. 145. »Om ej fan hjälper Klingsporen, så skall han nu ur Finland», förklarade Armfelt i en stund av gott hopp för Aminoff.

[2] Till grevinnan Armfelt 24/10, 9/11, 1804.

»Där blir att göra med besked — förklarade han på hösten 1804 för sin fru — och du kan tro att jag säkerl. ej skall sitta med händerna i kors.»[1] Och till sin broder skrev han någon tid senare, medan utnämningen ännu var oavgjord: »Kommer jag att styra Finland, så skall ej ord gå för gärningar, och må vara vem det vill, skall han hållas till oppfyllande av sine plikter, såväl borgerliga som sociale — ty utom det är intet sammanhang och ingen säkerhet. Jag kan bryta nacken utav mig på kuppen, men skuggrädd är jag ej så länge jag tror mig till och med personellt kapabel att soutenera det jag avancerar.» »Landsherrarne» ämnade han lära att »med godo el. ondo gå på raka linien» och mot sportelsystemet var han besluten att uppträda.[2] Med tanke på det rensningsarbete, som förestod inom förvaltningen, såg sig Armfelt i god tid om efter pålitliga personer, som skulle bliva hans närmaste medhjälpare i reformverket. Så erbjöd han platsen som förste adjutant åt den redan vid denna tid ganska kände ryttmästaren Georg Adlersparre, som vunnit hans förtroende under 1788—90 års krig och lyckats bevara det trots sitt uppträdande på 1800 års riksdag och sitt »jakobinska» skriftställeri.[3] Till chef för sitt civila kansli önskade Armfelt vinna sin förre »medkonspiratör» J. A. Ehrenström, för vars framtid han livligt intresserade sig, och i sin andre olyckskamrat, ungdomsvännen Jan Fredrik Aminoff, vid denna tid chef för Björneborgs regemente, räknade han på att äga en rådgivare som bistod honom med sin erfarenhet och bl. a. hjälpte till att »styra om la voix publiques mer el. mindre favorabla impressioner på mine landsmän». Med kännedom om vännens allmänna åskådning och subjektiva uppfattning om personer förutsåg Armfelt nog att det skulle komma till meningsskiljaktigheter dem emellan, men han hoppades att det gemensamma goda syftemålet skulle utjämna olikheterna. »Av dig och Vibelius — skrev Armfelt i slutet av år 1804 till Aminoff — väntar jag mig goda och vänskapsfulla råd. Om våra opinioner i affärer skulle differera, så kunna våra prin-

---

[1] Till grevinnan Armfelt $^{24}/_{10}$, $^{3}/_{11}$ 1804.

[2] Till brodern $^{9}/_{4}$, $^{14}/_{8}$ 1805, till svägerskan frih. Jeannette Armfelt $^{9}/_{4}$ 1805.

[3] G. Adlersparre, Handl. rör. Sveriges historia II: 171—175; Tegnér III: 55.

ciper i det hela ej göra det. Oegennytta och kärlek för kung och fosterland skola styra alla mina steg, men av flere raisonnements vi haft tillsammans ser jag att ofta torde hända det vi olika dömde personer.» När han slutligen själv drog sig tillbaka efter att ha »röjt unnan allt djävulskap och satt en viss marche i allt», tyckes Armfelt tänkt sig att Aminoff skulle övertaga »befälet», d. v. s. fortsättningen av reformarbetet.[1] — Intet under att Armfelt kände sig underlig till mods, då han jämförde sin närvarande ställning med den långa landsflyktstiden och betänkte att han innan kort kanske komme att med sina tvenne olyckskamrater såsom närmaste medhjälpare styra det land, som var deras gemensamma fosterbygd. »Allt vad som dagel. händer — skrev han i november 1804 från Stralsund till Aminoff — giver ämne till rika betraktelser, och våra enskilte öden börja slutel. taga formen av en roman el. det fantastiske av mille et une nuit. Vem skulle tro, att jag skulle oppsökas och så gott som våldföras för att sätta Stralsund i försvarsstånd och där kommendera, då fara tycktes existera? Vem skulle kunnat tro, att en man, dömd för förräderi, skulle snart i ett [två] års tid anlitas och slutel. obligeras att emottaga det högste civile och militäriske befäl, som finnes på rikets betydel. gräns samt där han kommer att finna sig närmast omgiven av sine medolyckel. vänner.»[2]

Armfelt var fast besluten att efter förmåga gagna Finland och han ämnade icke försumma något medel, som tjänade »till att komma till ett stort ändamål».[3] Flitigt meddelade han sig under hösten och vintern 1804—1805 med vännen Jan Fredrik om de planer han hade i sitt huvud. Särskilt fäste han vikt vid att fa de högre ämbetena, landshövdinge- och regementschefsplatserna, besatta med hederliga och driftiga personer och i allmänhet ämnade han icke draga sig för att få olämpliga ämbetsmän avlägsnade. »I den vägen — förklarade han kategoriskt — blir jag alldeles ej doux el. barmhärtig; en odugelig landshövd. el. överste låter jag förstå, att han skall taga avsked och få en mattel. och billig retraite; vill han det ej, så nyttjar jag de medel

[1] Till Aminoff $^{27}/_{10}$, $^{19}/_{12}$ 1804, $^{12}/_{3}$ 1805; Hartman s. 145—146.
[2] Till Aminoff $^{8}/_{11}$ 1804.
[3] Till Aminoff $^{2}/_{4}$ 1805.

jag äger i händerna att gå noga tillväga med sättet, på vilket dess skyldigheter oppfyllas — och därav kunna sviterne bliva dess timel. olycka.» Närmast tänkte Armfelt på att få landshövding Willebrand i Åbo förflyttad till en annan befattning, där han gjorde mindre skada, och han uppmanade Aminoff att i sådant syfte inverka på den inflytelserika statssekreteraren M. Rosenblad, med vilken han själv hade svårt att träda i beröring. Till efterträdare önskade han få landshövding Vibelius utnämnd. Visserligen var Vibelius behövlig i det avlägsna gränslänet, där det fattades allt, »opplysning, hyfsning, till och med förste principen av samhällets sammansättning»; han kunde därstädes uträtta storverk och ingjuta ett liv, som komme att influera på de södra provinserna. Men kunde han remplaceras i Kuopio, var det av synnerlig vikt att återfå honom till Åbo, där han tidigare tjänat såsom landssekreterare och vicelandshövding och därifrån han lättare kunde bistå Armfelt med sina insikter och sin erfarenhet. Såsom efterträdare åt Vibelius funderade Armfelt, efter Aminoffs anvisningar, på landssekreteraren i Heinola län R. W. Stierwald och som eventuell landshövding i sistnämnda län tänkte han sig överstelöjtnanten vid Savolax infanteriregemente Torsten Tavast. [1]

Hårdhet mot underlydande hörde alls icke till Armfelts egenskaper och han kände det »desagréabelt att börja sin carrière i en ny plats med des actions de rigeur», men, förklarade han, »mitt parti är oryggel. taget, ingen konsideration på jorden kommer att hålla mig tillbaka, då det rörer allmänt väl och tjänster». Likaså var han deciderad att vid tjänstetillsättningar taga

---

[1] Till Aminoff $^{18}/_{7}$, $^{27}/_{10}$, $^{19}/_{12}$ 1804; Hartman s. 116—117. Armfelt, berättade att han plägade inför konungen försvara Wibelius mot andras »intriger». Då Wibelius åren 1804—1805 motsatte sig införandet av rotering i Karelen, emedan landskapet redan betungades med den under Gustav III:s tid åtagna jägaravgiften, lade sig Armfelt hos konungen ut för Wibelius' åsikt. Utom att den nya bördan föreföll honom orättvis, stötte det honom att man tillrådde konungen att frångå ett löfte, som Gustav III givit karelarne. Han tyckes misstänkt att projektet utgick från Klingspor och v. Willebrand och han förklarade på sitt vanliga ogenerade sätt, att om han vore på stället, skulle »bovarne» nog komma på skam, »men nu hava de gott spel». Armfelt till sin fru $^{16}/_{2}$ 1805, till Aminoff $^{28}/_{5}$ 1804, $^{12}/_{8}$1805, till statssekr. G. Lagerbjelke $^{23}/_{3}$ 1805 (avskr. i Åminne s.).

hänsyn endast till duglighet och förtjänst. Han bad Aminoff att icke lägga sig ut för ovärdiga personer, och erinrande om den böjelse för »personella konsiderationer», som kännetecknade vännen, förklarade han att han icke ämnade fästa sig vid sådana konsiderationer, »då de ej till hela sin vidd äro förenade med en säker nytta för det allmänna». De ansökningar om tjänster och förord han fick mottaga ämnade han lämna obesvarade tills han på ort och ställe hunnit inhämta närmare besked. »Av skadan blir man vis» resonnerade Armfelt. »Jag har varit så förbannat dupe, så jag tror mig knappt själv och är alldeles ej facile utom i det som rörer mitt enskilte intresse». — — — »Kommer alla våra moyens för Finland att sättas i activité, skall väl rum bliva för var och en som i flit, talent och god vilja söker utmärka sig.» I fråga om grunderna för befordran hyste han dessutom — i motsats till Aminoff — en rätt demokratisk uppfattning. Som svar på något uttalande av den sistnämnde genmälde han i ett brev: »Jag har en annan idé än du relativt till medelståndets framdragande. Hos oss är det en nödvändighet, ty bland hela vår adel är ej 100 personer, som förena application med snille och kärlek till kung och fosterland. Ofrälse ståndet tvärtom har en mängd personer, vars enda resurs är att skaffa sig kunskaper och oppfylla sin skyldighet.» Och med en för hans aristokratiska läggning i övrigt märklig frisinthet tillade Armfelt: »Jag vill att sysslor adlade och ej födseln — därvid vunne alla stater.»[1] Det var erfarenhet om världen, som talade ur dessa ord, men de läto ock såsom en genklang av den gamla animositeten mot den adliga »faktionen» under Gustav III:s sista år.

Ett visst bekymmer vållade bostadsfrågan. Armfelts avsikt var att använda somrarna till resor för att inhämta noggrann kännedom om landets förhållanden i ekonomiskt och militäriskt hänseende. När tiden det medgav, ville han uppehålla sig på

[1] Till Aminoff $^{19}/_{12}$ 1804, $^{12}/_{3}$, $^{2}/_{4}$ 1805. Hartman s. 146. Bland andra, som Aminoff tyckes förordat och till vilka även Armfelt ställde sig sympatiskt, må nämnas löjtnanten, sedermera generalen greve M. Björnstierna.

Åminne, där reparationer redan företogos för hans mottagande. [1] Men hans varaktiga stad skulle Helsingfors bliva. Det var en utsikt, vilken, såsom vi redan känna, föreföll honom föga inbjudande, synnerligast som hans ämbetsbostad, »guvernementshuset», fordrade reparationer och han dessutom bleve tvungen att med den avträdande Klingspor ackordera om husets inredning. Helst önskade han bliva stationerad i Åbo, för vilken ort han visserligen icke hyste någon särskild sympati, men där han dock hoppades att vistelsen komme att bliva både nyttigare för förvaltningen och agreablare för honom själv. I tysthet uppmanade han Aminoff att höra sig för, huruvida icke någon del av slottet eller något kronan tillhörigt hus i staden kunde apteras för hans räkning. Och för att icke utsättas för misstydningar och infamier från sina ovänners sida, om han själv proponerade saken, framkastade han det förslag att Åboboarne skulle genom en deputation anhålla om residensets förflyttning till deras stad. »Var söt och raisonnera med biskop Tengström, den hederl. och respektable mannen, härom — bad Armfelt — och låt mig få höra era idéer» [2].

---

[1] För att visa andra ett gott föredöme var Armfelt mycket mån om att få till Åminne en i träd- och fruktplantering kunnig trädgårdsmästare. Då den ekonomiskt beräknande Aminoff, som hade överuppsikt över egendomens skötsel, gjorde invändningar häremot, svarade Armfelt: »Jag själv kommer väl aldrig att njuta någon nytta härav, men giva ton och varna gagnel. i en provins, om man så kan, är en skyldighet». Vid ett annat tillfälle skrev han: »Jag älskar min födelseort, jag vill ej göra den indépendant annat än till jouissancer och då jag tänker på finnarnes enskilte väl och lycka, så tyckes mig att några tusende riksdal. förlust av min egendom är en vinst för mitt hjärta.» Till Aminoff $^{1}/_{9}$ 1804, $^{12}/_{3}$ 1805.

[2] Till Aminoff $^{2}/_{4}$ 1805; H a r t m a n s. 148. — Armfelt hade under sitt besök i Finland våren 1801 gjort bekantskap med Tengström och funnit stort behag i honom. År 1803 utverkade han, såsom det tyckes efter påstöt av Aminoff, nordstjärneorden åt biskopen. Då Aminoff år 1805 framställde ett förslag om att »ett vidsträcktare utrymme» borde skaffas för Tengströms talent — sannolikt i Sverige — förklarade Armfelt att idén behagade honom »oändligen». »Vi hava — tillade Armfelt — så »ont om hederl. och tillika skickel. folk, men desse två egenskaper äro nu des titres d'exclusion. En mängd fån, som omgiva tronen el. någre egoistiske bovar arbeta med händer och fötter på att fråntaga konungen allt förtroende för folk, som ej äro av deras acabit.» Till Aminoff $^{12}/_{3}$, $^{2}/_{4}$ 1805.

Bekymren voro emellertid överflödiga. Redan innan Armfelt meddelat Aminoff nyssnämnda uppdrag hade han prevenerat vännen på att hela frågan möjligen komme att rinna ut i sanden. »Nu är jag underrättad om — skrev han den $^{12}/_{3}$ — att mina hemliga fiender och även så kallade vänner arbeta emot min hemkomst och kasta en ny skugga samt injaga fruktan och idén av konsiderationer relativt till min återkomst i affärerna. Som konungars öde är att bliva bedragna och förda bakom ljuset, då det rör hederligt folks tänkesätt och bovars knep, så väntar jag mig att den här uppgjorda plan går i marvatten».[1] Också för Adlersparre, sin tilltänkte förste adjutant, berättade Armfelt ett par veckor senare, att han redan länge dag efter dag förgäves väntat på upplysningar om sitt kommande öde och att det såg ut att räcka flera månader, innan avgörandet kom. Han hade, berättade Armfelt vidare, inhämtat att en ämbetsmannaliga formerat sig för att hindra hans återkomst till fäderneslandet och isynnerhet hans utnämning till ett ämbete, som satte honom i stånd »att utmärka var och en efter dess förtjänst», d. v. s. just det han ville göra såsom generalguvernör. Vad som främst lades honom till last, var det oförlåtliga felet »att hava ingen konsideration för personer, då det rör konungens tjänst och att aldrig dölja sanningen, han må behaga eller ej».[2] Något senare, på våren, berättade Armfelt, att konungen fortfarande iakttog tystnad rörande Finland och att Klingspor disponerat över sysslor i Finland, vilket sistnämnda naturligtvis tydde på hans kvarstannande, men stod i strid mot konungens löfte att inga tjänsteutnämningar till Finland skulle ske utan Armfelts hörande. Midsommartiden trodde Armfelt sig veta, att det numera var i hemlighet beslutat, att Klingspor skulle kvarstå på sin post och att han, Armfelt, skulle »dragas vid näsan och avspisas med allehanda kommissioner tills vidare». Efter vad det berättades, tillade Armfelt ironiskt, gjorde Klingspor numera »mer-

---

[1] Till Aminoff $^{12}/_{3}$ 1805; Hartman s. 118. Såsom sina motståndare utpekade Armfelt riksdrotseten Wachtmeister, av Ugglas, Rosenblad, Toll, Cederström och Klingspor. Till Aminoff $^{14}/_{5}$ 1805.

[2] Adlersparre, Handlingar II: 173; Tegnér III: 55.

veiller» i Finland, sedan han kommit från sin ångest. [1] Efteråt var det knappt mera tal om Armfelts finska guvernement.

Vad var då orsaken till att frågan om Armfelts utnämning till Finlands högste styresman sålunda rann i sanden? Att — såsom Armfelt själv förutsatte — en »ämbetsmannaliga» motarbetade utnämningen kan såtillvida varit möjligt som enskilda medlemmar i de högsta ämbetskretsarna av en och annan orsak gjort invändningar mot densamma. Personliga synpunkter — gammal avoghet mot Armfelt och misstro till hans förmåga att fylla det ansvarsfulla värv, som var ifrågasatt — kunna nog ha medverkat härtill, men törhända var den svåraste stötestenen Klingspors obenägenhet att träda tillbaka från sina höga och inbringande sysslor jämte svårigheten att tillbörligen soulagera den av sin ekonomiska utkomst mycket intresserade generalinspektören. Efter vad Armfelt inhämtat, hade Klingspor gråtit och klagat över det lidande, som skulle drabba honom, om han nödgades draga sig tillbaka, och tonen i Stockholm var den, att det var synd om en gammal tjänare, som man icke kunde »jaga bort som en odugl. domestique». Den pension på 4,000 rdr b., som skulle erbjudits Klingspor, hade denne funnit för ringa och Armfelt för sin del var alls icke hågad att genom erläggande av en ackordsumma underlätta reträtten. Icke heller var han hågad att »begära träldom såsom favör eller mottaga någon grace», av vad natur den ock var. »Med den största liknöjdhet avvaktar jag evenementen — skrev han på våren till sin broder — ej ett steg går jag, ej ett ord skriver jag, ej en fyrk betalar jag för att ernå denne besvärl. och ledsamma heder.» [2]

Utom dessa orsaker av personlig art torde ännu hänsynen till den svävande politiska situationen utövat inflytande på konungens beslut att låta frågan om utnämningen falla. Under

---

[1] Till brodern $^{14}/_{5}$, 1805, till Aminoff $^{14}/_{5}$, $^{22}/_{6}$ 1805.

[2] Till brodern $^{9}/_{4}$, $^{14}/_{5}$ 1805, till svägerskan $^{9}/_{4}$ 1805. Armfelt medgav att Klingspors vägran att åtnöja sig med den erbjudna pensionen varit förklarlig, om han varit fattig eller nog ung att ännu vilja tjäna med agrément. »Ack om H. M. om några år offrerade mig en retraite med 4,000 rd. bancos pension, som den vilken Klingspor fått tillbud av — utbrast Armfelt — med vad erkänsla skulle jag ej emottaga den och aldrig önska mig någon befattning!»

loppet av år 1805 mognade, såsom känt är, Gustav IV Adolfs beslut att biträda den koalition som vid denna tid ingicks till Napoleons tuktande, och samtidigt inträdde i hans förhållande till konungen av Preussen en spänning, som när som helst kunde leda till beväpnad konflikt. Under sådana omständigheter befunnos väl Armfelts tjänster viktigare på den plats han intog såsom »kommenderande general» på Stralsund och frågan om ordnandet av Finlands högsta förvaltning fick förfalla.

I utvärtes måtto tog Armfelt saken med ro. Gång efter annan försäkrade han för sina förtrogna korrespondenter, att han ställde sig liknöjd till utnämningen och med jämnmod emotsåg frågans utgång. Mot slutet av år 1804 skrev han till Aminoff: »Jag ser allt med tranquillité, väntar mig kabaler, kalomnier, intriger och infamier av alla slag, men utan ärelystnad och med gott samvete skall det vara mig indifferent.»[1] Och några månader senare, då han erhållit underrättelser om de mot honom bedrivna intrigerna, förklarade han: »Mig är det lika kärt; det var på konungens ömma begäran och av en djup känsla av skyldighet emot min odödlige välgörare som jag i en kritisk moment tog emot en offert — behöver jag ej, så är det så mycket bättre.»[2] Han fann sig, försäkrade han vid samma tid för Adlersparre, »lycklig utom Sverige, skild från affärer, intriger och bovar», och han väntade »ett resultat av vad natur det vara må med den största köld och liknöjdhet.»[3] När på våren resultatet syntes tämligen givet, uttalade han t. o. m. sin glädje med anledning av utsikten att kunna efter behag välja sitt hemvist i utlandet, där han kunde med större frihet egna sig åt sina söners edukation. Han tackade Gud för frågans utgång, och han hade för avsikt att h. o. h. taga sin Matts ur skolan, d. v. s. draga sig ur all tjänst, såsnart tidsförhållandena medgåvo det. Redan föresvävade honom tanken, att om han icke blev begraven under Stralsunds ruiner, etablera sig i Wien, »i en vrå ganska inskränkt», och han berättade, att hans därvarande vänner, som fått del av

---

[1] Till Aminoff $^{19}/_{12}$ 1804.

[2] Till Aminoff $^{12}/_{3}$ 1805; Hartman s. 148.

[3] Adlersparre, Handlingar s. 173—174.

denna plan, redan voro »galna av glädje» vid utsikten att återfå honom i sin krets.[1]

Men i grunden kände sig Armfelt harmsen och desillusionerad. Särskilt upprörde det honom, att konungen, som i början av år 1805 återvänt till Sverige, ånyo råkat under hans vedersakares, »bovarnes», inflytande. För Aminoff förklarade han: »Av min mund kommer ej ett ord förrn jag ser mig i stånd att begära mitt blanka avsked. Jag är högst oppbragt och skandaliserad över att vår dygdiga kung skall vara ett offer för enskilte passioner och intriger. Men Herrn är mycket envis, men ej ferme; skillnaden som är emellan desse saker, är märkel. Opinion om folk och affärer kunna ombytas 10 gånger på en månad, men det som precist hör till egenkärleken, det förändras ej. Du har mycket rätt i allt vad du säger om faktions knep att hålla från tronen konungens, salig konungens och regeringssättets trogne anhängare.»[2] En tröst för Armfelt var att man i Finland längtat efter honom.[3]

Armfelt stannade sålunda såsom kommenderande general på Stralsund, »på fästning», såsom skämtarne i Sverige maliciöst uttryckte sig. Kommissionen där blev långvarig nog — det var först på våren 1807 Armfelt befriades från densamma — och de politiska händelserna i Tyskland drogo snart nog Europas uppmärksamhet till sig. Armfelt fick annat att tänka på än att företaga en rensning inom Finlands ämbetsmannakår eller föregå sina landsmän med föredömen i trädgårdsodling. Men nu och då gingo tankarna tillbaka till det finska »guvernementet», som en tid hägrat för honom såsom en »guldbrygga» till fullkomlig »indépendance». Och så underbart växlade tidshändelserna, att det icke dröjde mer än tre år, innan frågan om Armfelts anställning såsom Finlands civile styresman åter bragtes på tal. Anbudet kom denna gång icke från den svenska regeringen, utan från det ryska utrikesministeriet och var avsett att befordras vidare genom ryska ministern i Stockholm, men torde på grund av omständigheter, som vi kunna förbigå, knappt

[1] Till Aminoff 14/5 1805, till brodern 14/5 1805.
[2] Till Aminoff 14/6, 22/6 1805.
[3] Till grevinnan Armfelt 30/4 1805.

nog blivit officiellt framfört, om det också på andra vägar bragtes till Armfelts kännedom.[1] Men icke ens därmed var frågan om Armfelts »finska guvernement» utagerad. Sedan vågorna av den stora omvälvning, som vid denna tid pågick i Norden, lagt sig och Armfelt år 1811 realiserat sin i många år närda plan att överflytta till Finland, blev deltagandet i Finands högsta förvaltning den sista uppgiften under hans växlande levnadslopp. Under uppfyllandet därav kom han en kortare tid att handhava just de värv, militära och civila, vilka tillkommo innehavaren av det några år tidigare upprättade generalguvernörsämbetet för Finland.

[1] Se härom Tegnér, Gustaf Mauritz Armfelt III: 141—142, Clason, Gustaf IV Adolf och den europeiska krisen, s. 117—149.

Meddelanden och aktstycken.

Wrangel och finnarne vid Lech.

Av

Jully Ramsay.

I sin nyligen ventilerade intressanta avhandling: »Karl Gustav Wrangel. Hans ungdomstid och första krigarbana», har lektor H. A. Karsten upptagit till behandling frågan om sedermera fältmarskalken Wrangels deltagande i slaget vid Lech. Tidigare har författaren behandlat samma ämne i Historisk Tidskrift för år 1914, under rubriken: Wrangel, Vangler och slaget vid Lech.

Till utgångspunkt för dessa samstämmiga utredningar har lektor Karsten använt professor Weibulls skildring av floden Lechs övergång i »Sveriges Historia intill tjugonde seklet». För den vikt, som lagts på hjälten Karl Gustav Wrangels närvaro, är professor M. Weibulls skildring karaktäristisk. Den lyder:

»Medan från bägge sidor styckena dånade och flodytan betäcktes av en ogenomtränglig rök, utlades en träbygga, som nordborna, lika färdiga med yxan som svärdet, i hast sammantimrat. Finnarna gingo först över och slogo brohuvudet: det var Karl Gustav Wrangels första vapenbragd».

På samma sätt, med utsättande av Karl Gustav Wrangels namn — säger lektor Karsten — beskrives förloppet i andra historiska arbeten. Här må blott nämnas: Cronholm, Strinnholm, Fryxell, Topelius i Fältskärens berättelser, m. fl.

Vid detta tillfälle, år 1632 i april, var Karl Gustav Wrangel nyssfyllda aderton år, och onekligen måste det för varochen förefalla besynnerligt, att ett så viktigt befäl en sådan stund lämnats åt honom — en yngling; därtill ett befäl över savolaksarne, av vilka han icke ens kunde göra sig förstådd. Också har redan prof. M. G. Schybergson i sin »Finlands Historia» med säker blick skymtat ohållbarheten av Karl Gustav Wrangels såkallade »första lagerkrans». Utan att för sitt vittomfattande arbete i detta fall kunna ingå i detaljstudier, kallar han finnarnes anförare vid Lech — försiktigt bortlämnande förnamnet — endast: major Wrangel.

Men därmed har sägnen om Karl Gustav Wrangel vid Lech icke varit bortvisad.

Förtjänsten av en grundlig undersökning av denna sägens ursprung tillkommer lektor Karsten. Han har systematiskt gått tillbaka i tiden och funnit att det varit engelsmannen Harte, som i sin bok över konung Gustav Adolf, år 1759, först namngivit Wrangel. Harte skriver: »The colonels Wrangel and Gassion had the honour to pass the bridge, at the head», etc. — Och vid Wrangels namn har Harte bifogat en not: »Charles Gustavus Wrangel, he commanded afterwards the Swedish army, which entered Bavaria, Anno 1646, in conjunction with Turenne.»

Det är således genom denna lättvindiga, i god tro tillsatta not, som sägnen om Karl Gustav Wrangels ungdomsbragd uppstått.

Tyvärr har lektor Karsten, genom att följa samma sägen ännu längre tillbaka, råkat på villospår. I ett franskt arbete »Histoire du Marechal de Gassion», av abbé Le Pure, 1696, har han sett följande uppgift om övergången av Lech: »On dressa un pont; le colonel Vangler eut l'honneur de le passer le premier avec Hontas.»

Lektor Karsten undrar om icke Hontas kan vara en förvrängning av Gassion, men Vangler anser han här vara rätt, i stället för Wrangel. Emedan han i samtida och flere 1700-tals relationer av slaget vid Lech icke funnit Karl Gustav Wrangels namn, anser han det framgå, att den djärve befälhavaren vid Lech burit namnet Vangler, och att Harte förväxlat Vangler med Wrangel. Sedan lektor Karsten bestämt sig för en sådan lösning, har han begynt forska efter abbé Le Pures överste Vangler, och han har verkligen anträffat två tyska regementen, Alt-Vangler och Jung-Vangler. I Skoklosterarkivet har han funnit ett brev, dat. 1638, från en överste Johan Vangler (? slarvskrivning =? Överste Johan Wrangel till Allo och Kymmenegård, eller ? överste Johan Wrangel av Lindeberg).

På detta resultat har lektor Karsten grundat sin utredning i monografin över Karl Gustav Wrangel, såväl som hela sin uppsats i Historisk Tidskrift: Wrangel, Vangler och finnarne vid Lech.

Dock låg problemets rätta lösning så nära! — Närmare än hos abbé Le Pure 1696 — närmare än hos Harte 1759.

Man behöver endast uppmärksamt genomläsa beskrivningen av slaget vid Lech hos Mankell: »Finska Arméens och Finlands Krigshistoria» (1870), för att finna förklaring. Där heter det: »I början av mars 1632 uppbröt Gustav Adolf med 20,000 man från Frankfurt am Main, och marscherade till Kissingen, där han förenade sig med ytterligare 20,000 man, varibland en skvadron (eller bataljon) av Hastfehrs savolaksare från Königshofen, *under major G. Wrangels befäl.*» — Det heter hos Mankell vidare: »Den 5 april på morgonen, då bron blivit nära på fulländad, fick major Wrangel befallning — att med 300 av sina savolaksare — sätta över strömmen på båtar, vilka på vag-

nar blivit ditförda fran Donau, samt försäkra sig om en liten holme nära fientliga stranden och på densamma anlägga ett brohuvud. Finnarne översattes lyckligt, samt började med skicklighet och hastighet uppkasta brohuvudet.» — »Vid fiendens överlägsna anfall försvarade de sig tappert, samt veko ej en hårsmån tillbaka.»

Mankells enkla berättelse om Savolaksarnes bragd under befäl av deras egen major Georg=Jörgen Wrangel, som de redan i Finland lärt följa och lyda, har konsekvent förbisetts av Karl Gustaf Wrangels panegyrister. Utan vidare har det antagits att Mankell glömt utsätta ett K. eller C. framför G. Wrangel.

Då jag, sysselsatt med mitt arbete »Frälsesläkter i Finland», nyligen framdrog papper rörande i Finland bosatta medlemmar av släkten Wrangel, fann jag en liten anteckning skriven av mig själv i Svenska Riksarkivet: »Jörgen Wrangel — *denne* var det, som slog bron över Lech.»

Ära över major Georg Wrangel vid Savolaks infanteriregemente. Kröne lagern den förgätne hjälten vid Lech!

Konung Gustav Adolf belönade majoren Georg=Jörgen Wrangel kort efter slaget vid Lech, den 14 april, med Paimela forna kungsgård i Hollola socken. Men det är ovisst om han hunnit tillträda sin donation, innan han av döden bortrycktes, under kriget i Tyskland. Enkan, Anna von Neukirch, fick konfirmation på Paimela 1633 $^{24}/_{9}$.

Georg Wrangel efterlämnade tvillingssöner, Hans och Vilhelm. Av desse blev Vilhelm stamfader för svenska adliga ätten Wrangel av Fall, utgången på svärdssidan 1815. Sonen Hans ärvde Paimela. Hans son var översten Klas Johan Wrangel, till Kapellstrand i Pargas, överste för Åbo läns fördubblings kavalleri under Karl XII:s krig.

Finlands Nationalmuseum.

Den 31 januari 1916 öppnades Nationalmuseets eller såsom den officiella termen ännu lyder Statens Historiska Museums historiska och etnografiska avdelningar för allmänheten. Ett flerårigt, av en mängd ogynnsamma omständigheter fördröjt arbete med iordningställandet av dessa samlingar har härmed nått sin avslutning. Ehuru de i sina växlande lokaler tidigare icke varit otillgängliga för forskare, kunna de först nu, efter att i decennier ha ägt bestånd, i rimlig mån fylla sin bestämmelse att stödja en viktig del av vår historiska forskning och hos allmänheten väcka håg och intresse för våra materiella historiska minnen. Öppnandet av Nationalmuseet är därför en tilldragelse av historisk betydelse.

Museet har sitt upphov i ett litet museum av fornsaker m. m., vilket Universitetet upprättade efter sin förflyttning från Åbo till Helsingfors. Mynt- och konstkabinettet, som det kallades, förvarades i ett rum och angränsande korridor i universitetsbyggnaden. År 1849 delades samlingarna i ett mynt- och medaljkabinett samt ett etnografiskt museum, det senare med professorn i finsk och nordisk historia som prefekt och såsom hans verksamma biträden under olika tider bl. a. H. A. Reinholm, H. J. Holmberg, K. E. F. Ignatius, J. R. Aspelin, Eliel Aspelin och Hj. Appelgren. År 1868 flyttades museet under namn av Historisk-etnografiska museet till en lokal om tre rum i översta våningen av det nya laboratoriihuset. Två av rummen disponerades för utländska etnografiska samlingar, och först med tiden, i den man museet tillväxte, ökades utrymmet för de inhemska samlingarna, framförallt de förhistoriska, vilka ända till 1912 förvarades i detta hus.

Sedan Finska Fornminnesföreningen år 1870 begynt sitt fruktbringande arbete i den fosterländska forskningens tjänst, under ledning av arkeologen J. R. Aspelin och konsthistorikern Emil Nervander, tillväxte museet snabbt, i främsta rummet genom föräringar av enskilda och av landets kyrkliga församlingar. Betydande inköp av äldre möbler o. d. gjordes, med ett av staten beviljat understöd, efter första finska konstindustriutställningen 1881. År 1874 tog Viborgska avdelningens dåvarande kurator Otto Donner initiativet till en annan gren av det blivande Nationalmuseets verksamhet genom utsändande av studentavdelningarnas emissarier för inköp av etnografiska föremål. De första resultaten härav voro utställda på allmänna utställningen i Helsingfors 1876. I slutet av 1879 erhöllo studentavdelningarnas etnografiska samlingar sin förste egentlige vårdare, Th. Schvindt. — Såsom ett självständigt annex till de etnografiska samlingarna har Fölisöns friluftsmuseum, grundlagt av A. O. Heikel, ägt bestånd sedan år 1907.

Från och med år 1885 övertog den nyinrättade Arkeologiska Kommissionen vården av landets fornlämningar samt begynte insamla äldre föremål av olika slag. Av särskild betydelse blev härvid den större omsorg som nu egnades åt de förhistoriska fynden. Redan tidigare hade bl. a. K. E. F. Ignatius och A. O. Freudenthal arbetat på detta område; nu tillkommo större kollektioner, bl. a. Tuukkalafynden (J. R. Aspelin) och fynden från södra Karelen (Th. Schvindt). Universitetet, vars ära det var att tidigast hava tagit vår fornforskning i sitt skydd, fann sig alltmer stå inför uppgifter som överstego dess förmåga både i fråga om arbetspersonal och penningemedel. Det var därför en väl behövlig konsolidering som genomfördes år 1893, då Arkeologiska Kommissionens arbetspersonal ansenligen förstärktes samt Universitetets och Fornminnesföreningens historisk-etnografiska museum och studentavdelningarnas etnografiska samlingar förenades till Statens Historisk-etnografiska museum, med tre avdelningar, den arkeologiska, den kulturhistoriska och den etnografiska. Behovet av ökad personal isynnerhet på de två sistnämnda avdelningarna har senare ytterligare tillgodosetts, så att museets vetenskapliga personal nu utgöres av en statsarkeolog, en konservator, fyra intendenter, fem fast anställda amanuenser och en preparator, förutom ett växlande antal vetenskapliga volontärer och kvinnliga biträden.

Svårare har det varit att få lokalfrågan löst. Medan de arkeologiska samlingarna ända till senaste tid förvarats i laboratoriihuset vid Nikolaigatan, ha de kulturhistoriska och etnografiska fört en ambulerande tillvaro, bland vars stationer må nämnas Villan Hagasund (1905—1911) för de förstnämnda och Unionsgatan 20 (1888—1910) för de sistnämnda; på båda ställena voro samlingarna öppna för allmänheten, och tryckta kataloger över dem funnos. — Redan på 1840-talet hade tanken på ett finskt nationalmuseum framkastats, och då fråga 1887 uppstod om att staten skulle övertaga samlingarna, befalldes Arkeologiska Kommissionen att inkomma med ett program för ett museum. I ett vidlyftigt utlåtande föreslog kommissionen en byggnad i tre våningar, en för varje av museets avdelningar, och på grund härav utarbetades av överdirektören i byggnadsstyrelsen Seb. Gripenberg år 1888 skisser och kostnadsförslag för uppförandet av ifrågavarande byggnad å Observatoriiberget eller eventuellt Broberget. Senare, efter det dessa platser använts för andra ändamål, fastslogs en del av villaområdet Fjälldal som plats för nybyggnaden. Långdansen emellan ämbetsverk och lantdag förhalade allt längre sakens avgörande, ehuru den erhållit en ny påstöt genom H. F. Antells storartade donation, som från år 1893 bragte museet en stark ökning av inköpta föremål. Då saken upptogs till slutligt avgörande år 1900, skedde det för att kullkasta alla gamla beslut och få till stånd en tävling efter alldeles nytt program, delvis betingat av det åter ansenligt ökade behovet av rum, men huvudsakligen av hänsyn till

den nya romantiska riktning, som framträtt i vår arkitektur. I motsats till det tidigare projekterade palatssystemet med dess långa rader av likformiga salar och enformiga fasader ivrade man för det s. k. agglomerationssystemet, omfattande delar av mycket skiljaktigt kynne, envar uppförd med hänsyn till den uppgift den närmast har, de föremål den skall hysa, och även i byggnadens yttre gestaltning visande denna karaktär. Bland museifackmän voro åsikterna delade, främst med hänsyn till den åter hotande förhalningen av frågan, men de unga arkitekterna drevo energiskt på sin sak och segrade. Vid den år 1902 anställda tävlan tog arkitektfirman Gesellius, Lindgren och Saarinen första priset och erhöll i uppdrag att utarbeta de definitiva skisserna. Sedan dessa stadfästs 1905 och ett belopp av 1,600,000 mark anvisats för byggnadens uppförande under en period av fem år, lades grundstenen till museet våren 1906, och 1910 stod det under tak, dock med det inre till stora delar ofullbordat. De talrika strejkerna och stigande kostnader hade i hög grad fördröjt arbetet, för vilket ett tillskottsanslag om 200,000 mark beviljats.

I sin nu färdiga gestalt ger oss Nationalmuseets byggnad bilden av en samling byggnadsmotiv från olika tider av vår arkitekturhistoria. Mest framträdande i detta avseende är den historiska avdelningen, med en medeltida gråstenskyrka med spetsgavel, en fästningsrundel från Vasatiden, en ståtlig barockportal o. s. v., och hit bör även räknas det höga tornet, byggt på motiv från våra 1700-tals klockstaplar. Mindre framträder denna romantiska riktning i den etnografiska avdelningen, som mera följer palatssystemet, ehuru även här en del folkliga förebilder följts. Den i en undervåning på baksidan förlagda arkeologiska avdelningen, liksom de tillstötande tjänstemannalokalerna, har ej i det yttre erhållit någon kännetecknande gestaltning. Fritt behandlat, och ett framstående prov på sina arkitekters byggnadsstil i modern anda, är partiet till höger om tornet, inneslutande vaktmästarbostad, förfriskningsrum med pelargång, huvudingång och festsal med bibliotek.

Då samlingarna åren 1910—12 överflyttades från olika lokaler i staden till den nya museibyggnaden, hade de historiska och etnografiska samlingarna fördelen av en fastare organisation och ett färdigt urval för uppställning, vilket möjliggjorde att de tidigare blevo färdiga. Redan i oktober 1914 hade dessa avdelningar i huvudsak varit klara att öppnas för allmänheten, om ej kriget med ty åtföljande konsiderationer kommit emellan. Av museets avdelningar kvarstår den arkeologiska således nu oöppnad; inredningen till densamma är dock redan i huvudsak färdig, liksom ett detaljerat program för föremålens urval och uppställning. Mindre framskriden är frågan om de utomfinska etnografiska föremålen, omfattande dels finsk-ugriska kollektioner, vilka fått plats i den etnografiska flygelns nedersta våning, dels exotiska, österländska, transoceana o. a. kollektioner, inrymda i samma

flygels översta våning. För mynt- och medaljsamlingen, som en gång skall införlivas med Nationalmuseet, är icke ens lokalfrågan ännu löst. — På museitomten har under sistlidna år en större barackbyggnad fåtts under tak, varemot det inre arbetet avstannat; byggnaden är avsedd att inhysa en större samling slädar o. a. skrymmande etnografiska föremål.

Av de nu öppnade samlingarna ha de etnografiska haft förmånen att bli hopbragta med omsorg och målmedvetenhet ända från första början, och därtill under en tid, då äldre och dyrbarare föremål ännu stodo att fås. De giva också en god bild av vårt folks liv i hälg och söcken, av vardagslivets mångahanda bestyr, jordbruk, jakt och fiske, körsel, hantverk, spånad och vävnad, hushåll o. s. v. lika väl som av festernas glans, helgdagsdräkter, prydnadsföremål m. m. Omfattande och givande för undersökningar av olika slag äro framförallt kollektionerna av folkdräkter, ryor och träsniderier. I sin helhet står denna avdelning vida över vad övriga museer i landet, också tillsammantagna, kunna bjuda på. Ur allmänhetens synpunkt är det blott att beklaga, att man bortlämnat interiörerna, sådana de ännu funnos i lokalen Unionsgatan 20; de hade dock givit ett helt annat liv åt och en bättre förståelse för samlingarna, än den nu dominerande vetenskapligt stela och korrekta uppställningen. Det lilla rökpörtet, tillkommet mot den ursprungliga planen på yrkan av en mängd Kalevala-intresserade konstnärer och forskare, ter sig något bortkommet; ett betydligt mäktigare intryck göra stuguinteriörerna på Fölisön.

Ett fullt uppskattande av våra etnografiska samlingars betydelse blir möjligt först när även de enastående rikhaltiga finsk-ugriska kollektionerna uppställts och gjorts tillgängliga.

De historiska samlingarna ha endast delvis samma höga rang. De ha länge hållits i andra rummet; ända till år 1900 saknade de fast anställd vårdare, och allt vad som gjordes för dem bar en tillfällig prägel. I den mån de arkeologiska kollektionerna allt mer tillväxte isynnerhet på 1890-talet, fördes de historiska undan till ett magasin, och det var t. o. m. fråga om att överlåta dem åt Konstflitsföreningen; man ifrågasatte även om de, såsom alster av en mera främmande kultur, skulle få plats vid sidan av de rent nationella förhistoriska och etnografiska samlingarna i det blivande Nationalmuseet. Det är klart, att mycket sålunda gick hjälplöst förlorat under en tid, då utländska uppköpare härjade i våra bygder och konstsamlarintresset vaknade även inom landet. Vi må skatta oss lyckliga att Åbo stads Historiska Museum i stället räddade ett oskattbart material för forskningen. För belysande av de högre klassernas liv, i fråga om möbel, dräkter, keramik och textilia, prydnader o. s. v. är Åbo museum absolut överlägset Nationalmuseet och skall väl så förbli, liksom det — alldeles oavsett sin lokal — redan har över sig den ålderdomliga patina, som föremål få när de levat in sig med sina rum.

I fråga om ett par kollektioner står dock Nationalmuseet främst i vårt land och erbjuder ett beaktansvärt material för vetenskaplig forskning. Den ena är samlingen av kyrkliga kulturminnen, vilka tidigare ådragit sig vår forsknings uppmärksamhet och vid vilkas hopbringande museet såsom statsinstitution varit i en gynnsam ställning; den andra är den blott till en ringa del utställda vapensamlingen, som tack vare några lyckade större förvärv är ganska representativ för vår äldre krigshistoria; till densamma sluta sig värdefulla kollektioner av uniformer och fanor. Av betydelse är också porträttsamlingen, som på ett jämnt om ock icke fylligt sätt representerar vårt äldre porträttmåleri. Beträffande det övriga av museets bestånd, den etnografiska lika väl som den historiska avdelningens, bör det utsägas att en mycket stor del är magasinerad för att ej till övermått belamra utställningssalarna. En väsentlig del av museets betydelse bör slutligen tillskrivas dess vetenskapliga forskningsapparat, det rikhaltiga biblioteket, bildsamlingen, de handskrivna reseberättelserna och förteckningarna m. m.

K. K. M.

Översikter och granskningar.

H. A. Karsten: *Karl Gustav Wrangel. Hans ungdomstid och första krigarbana 1613—1638.* Akademisk avhandling. Åbo 1916. XV + 272 sid. 1 plansch.

Förf:s val av ämne[1] kan i viss mån väcka betänklighet, då en framställning af Karl Gustav Wrangels 25 första levnadsår, även om man tager i betraktande hans tidiga utveckling och befordran, dock synes erbjuda ett jämförelsevis ringa intresse för historieforskningen. Härvid kunde ju ytterligare påminnas om att förf:s framställning delvis lett till negativt resultat, d. v. s. till att fråntaga Wrangel hans lager för övergången av Lech (s. 49 följ.) och hans deltagande i Banérs återtåg från Torgau (s. 202). Förf. har emellertid gått utöver det närmaste föremålet för sin skildring och delvis framställt Banérs krigföring överhuvud under de ifrågakommande åren samt isynnerhet förhållandet mellan Banér och Herman Wrangel, vilket ju hade ett ödesdigert inflytande på krigshändelserna. Denna utvidgning av ämnet har otvivelaktigt förskaffat detsamma allmännare historiskt intresse, men tyckes stundom gå längre än den biografiska skildringen av Karl Gustav Wrangels levnad egentligen påkallat.

Biografin inledes, såsom naturligt är, med en kort tillbakablick på den Wrangelska ätten, varefter några närmare levnadsdata anföras angående Karl Gustav Wrangels föräldrar. Ganska intressant på sitt sätt är att den Wrangelska ätten, vilken bland de svenska stormannaätterna varit en av de för Finland mest främmande, tyckes burit ett ursprungligen finskt, d. v. s. estniskt namn, uppkommet av stamgodset Varangules, sedermera Wrangelshofs, benämning. Beträffande fadern påpekar förf. hurusom han under ryska kriget fördelar ryska fångar såsom trälar på sina gårdar, »ett betraktelsesätt främmande för svensk uppfattning». Så gärna vi så önskade betrakta saken, bör dock rättvisligen anmärkas, att infödde svenska (finsksvenska) adelsmän vid denna tid förforo på alldeles samma sätt (se ett Arvid Tönnesson Vildemans brev av $^{8}/_{8}$ 1613, tryckt Waaranen, Handlingar, IV, s. 177). Om modern Margareta Grip hade det förtjänat anföras, att hon redan vid ett års ålder miste sin moder, och vid sex års ålder sin fader Mau-

---

[1] Recensionen utgör ursprungligen ett till universitetets historisk-filologiska sektion avgivet utlåtande.

ritz Grip, vilken avled 1592 på Villnäs i Finland såsom överbefälhavare i ryska kriget; en omständighet som kanske förklarar varför hon synes blivit uppfostrad vid hovet. Beträffande Herman Wrangels andra äktenskap gör förf. (s. 40) ett antagande som har ingen grund. Enligt ett av honom förbisett brev av Wrangel (A. Oxenstiernas Brevväxling, II, del 9, s. 90) hade honom i början av år 1627 i Preussen fötts en dotter, så att med sonen Adolf Herman, enligt uppgift född 1628, han i detta äktenskap hade två barn.

Karl Gustav Wrangels vistelse vid Collegium illustre förblir fortfarande i någon mån oklar; bland densamma berörande källor har förf. förbisett Hj. Holmquists disputation »D. Johannes Matthiae Gothus. I. Studie och läraretiden» (Uppsala 1903). Utnämnd till kammarjunkare medföljde Wrangel Gustav II Adolf på hans tåg i Tyskland, men de berättelser som finnas om hans deltagande i krigshändelserna under de närmaste åren äro, såsom förf. ådagalägger, åtminstone till största delen fantasifoster, vilket även i betraktande av hans ungdom är helt naturligt. Först från 1635 kunna vi egentligen datera hans krigarbana. Såsom ovanföre framhållits, har förf:s framställning här utvidgats till en skildring av krigshändelserna vid Banérs här i allmänhet, ett förfarande som i någon mån varit nödvändigt för klargörande av situationen och uppfattningen af Wrangels åtgöranden. Framställningen är överhuvud tillfredsställande, om ock något nytt icke varit att tillägga efter det Björlins arbete över Banér utkommit. Åsikten att myteriet i Banérs här utbrutit för honom alldeles oförmodat, som »blixten» (s. 83) synes mig ej alldeles riktig. Att Wrangel också varit »underkunnig» om det föregångna intrigspelet (s. 66), framgår ej nödvändigtvis av de anförda fakta; Björlin anser även att »alla svenskar och finnar voro villiga och oförtrutna». Vid berörande av frågan om tidens krigföringssätt uttalar förf. åsikten (s. 111), att man kanske någongang alltför blint trott på varje uppgift om förövade grymheter, och har väl däri rätt. Å andra sidan kunde också framhållas,

så att vi icke överhövan strängt kunna bedöma trettioåriga krigets befälhavare om de för trehundra år sedan med mord och brand foro fram i fiendeland.

Ett felaktigt referat har jag antecknat sid. 104. Där säges, att vid stormningen av Barby »300 knektar nedgjordes, 500 blevo fångar liksom ock officerarena.» I den använda källan nämnas dock bland stupade även

Kanske hade det förtjänat omtalas, att vid stormningen svenskarne och finnarne gingo i spetsen. Vid framställningen av skismen mellan Banér och Herman Wrangel och den senares avsked, hade en upplysning stått att vinna ur Berggrens disputation »Lars Grubbe, hans liv och verksamhet» (Uppsala 1898), vilken förf. ej använt. Förf:s resonemang om Banérs resa i Pommern (s. 217) synes mig förbise den omständigheten att, då

avståndet mellan de nämnda orterna är blott en mil, man kan tänka sig att han rest av och an dem emellan. Ett par gånger nämnes en ort »Cudow», som förf., med frågetecken, förklarar som Qvilow (s. 210), vilket dock förefaller mindre troligt; månne skrivsättet icke hellre kunde anses motsvara det i den ifrågavarande trakten belägna Züssow. Sid. 225 talas i texten om »en halv kanon och andra stycken», men i noten om   således halvkanoner (liksom halvslangor, halvfalkonetter).

Karl Gustav Wrangels deltagande i försvaret av Vorpommern förefaller att hava varit särdeles förtjänstfullt. Uppgiften om hans tidigare resa till hemlandet, för att därifrån hämta förstärkningar, visar förf. däremot troligtvis vara grundad på ett missförstånd. Med framställningen av den unge Wrangels utnämning 1638 till generalmajor, vilket skedde i uttrycklig strid med Banérs uttalade önskningar och ingalunda såsom särskilda föregående författare påstått på hans rekommendation, avlutas den nu föreliggande delen av biografin.

Det föreliggande arbetet har gjort på mig intrycket att vara utfört med omsorg och sakkunskap. I detaljer kunna ju visserligen anmärkningar göras. Och valet av ämne är kanske icke alldeles lämpligt för en disputation, ehuru t. ex. i Sverige dylika biografiska skildringar omfattande endast en del av en persons levnadsbelopp ofta förekommit; men genom att behandla de i sammanhang med ämnet stående tidshändelserna överhuvud har förf. varit i tillfälle att beröra för historieforskningen viktigare frågor. Hans arbete synes mig därför uppfylla de fordringar man på en undersökning av detta slag kan ställa.

K. Grotenfelt.

Underrättelser.

Yngvar Nielsen †. Den 2 mars avled enligt meddelanden i tidningarna den bekante norske historieforskaren och skriftställaren prof. Yngvar Nielsen. Med honom bortgick en av det nutida Norges mera kända personligheter, som på mångfaldigt sätt satt spår i sitt fäderneslands kulturella liv. Verksam inom olika historien närastående forskningsområden har han dock gjort sig kanske mest känd som befordrare av Norges turistväsen och kännedomen om sitt lands folk och natur; — för envar som rest i hans land äro hans förträffliga resehandböcker välbekanta. Mångsidigare intresserad än de flesta egnade han sig åt studier icke blott i historia, etnografi och geografi utan även i filologi och var någon tid assistent i det norska riksarkivet. Född 1843 blev han 1878 docent (universitetsstipendiat) i historia och etnografi samt föreståndare för etnografiska museet. Åren 1883—1884 var han vägledare för prinsarna Oscar och Eugen under deras studier vid Kristiania universitet och utnämndes 1890 till professor i geografi och etnografi, en professur som han 1902 fick begränsad till att omfatta endast det senare området.

Sitt utomordentligt rikhaltiga författarskap inom historien inledde han 1869 med en mindre volym *Bidrag til Norges og Sveriges historia 1812—1816*, innehållande kommenterade aktstycken hänförande sig till det tidsskede i hans fäderneslands historia som han sedermera under sin långa forskarbana med förkärlek skulle komma att behandla. Arbetet följdes av tvänne studier under den gemensamma rubriken *Av Norges nyere historie: Grev Sandels' Statholderskab 1818—1827* (1873) och *Grev Platens Statholderskab 1827—1829* (1875), vartill anslöt sig ett band *Aktmaessige Bidrag til de nordiske rigers politiske Historie 1813—1814* (1877). Undersökningar i Norges medeltida statsrätt resulterade i arbetet *Det norske Rigsraad* (1880), varpå följde en studie över den norska bondeklassens kulturella historia: *Traek av den Norske Bondestands Kulturudvikling* (1881). Sysselsatt med sitt stora verk *Grev Herman Wedel-Jarlsberg og hans samtid 1779—1840*, som under en lång period av hans liv upptog en huvuddel av hans intresse och varav första delen samt andra delens första band utkommo åren 1888—92, för att därpå under en längre tids avbrott ligga nere, utgav han yttermera en del smärre skrifter om händelserna 1814 och därefter: *Bidrag til Norges historia i 1814* och *1814*.

Det første overordentlige Storthing samt *Stormagternes Forhold til Norge og Sverige 1815—1819.* Åren 1901—1902 utkom äntligen hans stort anlagda arbete *Lensgreve Joh. Caspar Herman Wedel-Jarlsberg* i trenne delar, utgörande en omarbetning av och fortsättning på hans tidigare nämnda verk om samme statsman och den tid som var hans. Fortsatta undersökningar ledde därpå till publicerandet av en ny populär framställning av *Norge i 1814* (1904), vilken redan tidigare föregåtts av ytterligare en skrift *1814. Fra Kiel til Moss* (1894) och som efter unionskrisens dagar efterföljdes av en bok om *Norge i 1905* (1906), utläggande den norska ståndpunkten i unionsfrågan, en skrift som rönte rätt mycken motsägelse från svensk sida. — I det på Aschehougs förlag av A. Bugge m. fl. utgivna sammelverket *Norges Historia* författade han framställningen av tidsperioden 1537—1660 (band IV; 1909—1911). Också detta arbete hade han långt tidigare förberett sig till genom att bl. a. utgiva en skildring *Jens Bjelke till Österåt, Norges rikes Kantzler* (1872). — Under de sista åren av sin levnad offentliggjorde han slutligen några band levnadsminnen, som väckt rätt mycken uppmärksamhet: *En Christianiensers Erindringer fra 1850 og 60 Aarene* (1910), *Under Oscar II:s Regjering* (1912) och *Fra Johan Sverdrups Dage* (1913), vartill han ännu under sitt sista levnadsår lade en volym med titeln *Da unionen skulde briste, oplevelser og optegnelser 1890—1895* (1915). Den omständigheten att han under ett långt liv som partiman stått de politiska dagshändelserna nära ha förlänat dessa arbeten ett särskilt intresse.

Professors-installation. Nyutnämnde professorn i allmän historia Hjalmar Crohns installerades den 29 mars i sitt ämbete. Prof. Crohns tillträdde detta med ett föredrag vars titel var: *Till frågan om den individualistiska och den socialpsykologiska uppfattningen av historien.* Föredraget ingår som uppsats på annat ställe i detta häfte. — Prof. Crohns är född 1862, utnämndes till docent 1895 och till extraordinarie professor i allmän historia 1907.

Historiska föredrag. Historiska Samfundet har från begynnelsen av detta år anordnat en serie för allmänheten avsedda offentliga föredrag i Helsingfors. Början gjordes på trehundraårsdagen efter öppnandet av den första lantdagen i Helsingfors och dagen för Samfundets årsmöte, den 22 januari. Efter ett föredrag behandlande själva lantdagen 1616, hallet av prof. K. Grotenfelt, höll statsrådet J. R. Danielson-Kalmari ett längre föredrag rörande »förberedelsetiden före Borgå landtdag», vilket i många hänseenden kastade nytt ljus över detta märkliga och för den senare utvecklingen viktiga tidsskede i vårt lands historia. Föredragaren meddelade inledningsvis, att hans framställning delvis stödde sig på förut opublicerade aktstycken, endels erhållna ur ryska arkiv, till en annan del åter bestående i de brev G. E. Haartman under

vintern 1808—1809 såsom adjungerad medlem i »finska deputationen» från Petersburg sände till J. Tengström. Av särskilt intresse voro de upplysningar föredragaren meddelade om G. M. Sprengtportens och J. A. Jägerhorns verksamhet under ifrågavarande tid. Redan 1805, efter slaget vid Austerlitz hade den förre vänt sig till kejsar Alexander med en uppmaning att sluta fred med Napoleon och i förbund med denne återupprätta Polen samt erövra svenska Finland; men först efter freden i Tilsit skänkte kejsaren hans förnyade uppmaningar gehör. Sprengtporten föreslog då att av Finland skulle göras en stat under rysk överhöghet, och vid krigsutbrottet yrkade han ytterligare på, att till furste i denna buffertstat skulle utses en medlem av det ryska kejserliga huset, varförutom en lantdag med det första borde sammankallas till Åbo. Sprengtportens inflytande på den ryska monarken var vid denna tidpunkt betydande, och den första kungörelse som i kejsarens namn utfärdades till Finlands inbyggare då de ryska trupperna ryckte över gränsen hade flutit ur hans penna. Anmärkningsvärt är att här ock Finlands ständer kallades att sammanträda till lantdag i Åbo. För denna lantdag arbetade Sprengtporten ihärdigt i Petersburg, men han motarbetades numera där med framgång av sin gamle bekante Anjalamannen K. H. Klick, som avrådde från allt utom ett våldsamt underkuvande av Finland. Klicks invändningar verkade, så mycket mera som stämningen i landet icke visat sig vara alldeles sådan som Sprengtporten utlovat den och dessutom även Buxhoewden, efter samtal med Tengström och landshövdingen frih. v. Troil, betecknat en lantdag som tillsvidare icke ändamålsenlig. På Buxhoewdens inrådan tillkännagav kejsaren nu i sitt andra manifest, att Finland för alltid var förenat med ryska riket och befallde (i enlighet med Klicks råd), att Finlands inbyggare omedelbart skulle avfordras trohetsed. Till denna stränghet hade även det ryska sändebudet Alopaeus' häktande i Stockholm bidragit. Da motståndet i Finland emellertid fortfor, föreslog B. utfärdandet av ännu ett manifest, däri visserligen försäkran om Finlands förenande med Ryssland åter borde ingå, men vari samtidigt skulle upprepas, att Finlands lagar och privilegier komme att bevaras, förutom att alla som vägrade att ställa sig kejsarens befallningar till efterrättelse eller icke höllo sig lugna komme att strängt straffas. När ett dylikt manifest den $^{5}/_{17}$ juni 1808 kom till stånd, ingingo häri emellertid ock några idéer, som berodde på Sprengtportens inverkan. Denne hade nämligen under tiden icke släppt sina lantdagsplaner, utan tvärtom framhållit för den ryske monarken, att viktiga frågor såsom de om beskattningen och försvarsväsendet i Finland icke borde ordnas genom kungörelser utan genom en lantdags medverkan. Han frångick dock nu sin tidigare tanke på en lantdag i Åbo och förordade inkallande av en sådan till Petersburg. Detta blev i själva verket ursprunget till den s. k. »finska deputationen»; men föredragaren be-

tonade uttryckligt, att S. icke, såsom tidigare antagits, härvid tänkt sig en dylik deputation, utan en verklig lantdag. Att deputationen blev blott en deputation berodde på en missuppfattning som av Buxhoewden och ryske utrikesministern Rumjantsoff hystes om arten av de val till den svenska riksdagen, som försiggått i Finland. I manifestet ingick nu en mening om att kejsaren snart komme att närmare lära känna det finska folkets behov, och samtidigt avgick till B. befallningen att på samma sätt som förut till riksdagarna låta anställa val av folkombud, vilka ägde att sammankomma i Petersburg. Att sedermera dock en lantdag verkligen kom till stånd var huvudsakligen Sprengtportens förtjänst, i det denne, som åter kommit högt i gunst hos monarken, i förnyade skrivelser till kejsaren yrkade på inkallande av en sådan och samtidigt i överensstämmelse med vad av deputationen framhölls betonade, att denna ej kunde fylla den uppgift som blivit den förelagd. — Beträffande deputationens verksamhet i övrigt underströk föredragaren den av Haartman uttalade åsikten, att Mannerheim varit den enda av dess medlemmar, som verkligen ägt statsmannaförmåga; tyvärr väckte dock hans uppträdande, som ofta var fordrande i bisaker och ej tog tillbörlig hänsyn till kejsarens och dennes ministrars önskningar, på högsta ort ett missnöje, varom han själv förblev fullständigt okunnig. Icke utan ovilja medgavs honom och övriga deputerade, vilka så fort som möjligt önskade resa hem, slutligen tillstånd till avresa. Till landtdagsplanens realiserande bidrog deputationen egentligen blott genom att avvisa tanken på att själv utgöra en laglig representation. Åtminstone Haartman föredrädde i allmänhet ståndpunkten att det var bättre om intet skedde, än att förändringar i Finlands förhållanden vidtogos, vilka kunde leda till inblandning från håll, som var för landets sanna intressen främmande.

Stick i stäv mot dessa åskådningssätt gingo de synpunkter som med iver förfäktades av Anjalamannen J. A. Jägerhorn, vilken sedan december 1808 vistades i Petersburg. Som landsflyktig hade han tidigare på hösten uppsökt Alexander i Erfurt och här lyckats på monarken göra ett visst intryck, att döma därav att han av denne inbjöds till den ryska huvudstaden. Här utvecklade han nu för sin gynnare idéer, som denne ock delvis tillegnade sig. Dock endast delvis, ty i Jägerhorns rastlöst arbetande hjärna formligen trängdes tankarna. Han påyrkade sålunda, att Alexander skulle låta utropa sig till Finlands konung, att ständerrepresentationen skulle förändras därhän, att prästeståndet helt och hållet avskaffades samt herremän bereddes tillträde till bondeståndet; han önskade vidare utvidgade befogenheter för ständerna, regentens kröning till Finlands konung, regentförsäkrans avgivande av denne, o. s. v. Jägerhorns förslag, som sammanfattades i ett långt memorial till kejsaren, bära tydliga spår av inverkningar från Montesquieu.

Men om i Finland och i Ryssland man förstod att den gemensamma fördelen förenade dessa båda länder, om Finlands folk kunde leva i den övertygelsen att föreningen med Ryssland skyddade det mot alla yttre faror och tillförsäkrade det en tillvaro i skyddet av egna lagar, medan man åter i Ryssland kunde hysa förvissningen att detta folk i den ställning vari det befann sig var färdigt att försvara den ryska huvudstaden mot alla norrifrån hotande faror, — då var det klart att det icke fanns någon fysisk makt som skulle kunna slita dessa båda folk och länder i sär. — I samma skrivelse uppmanar han ytterligare Alexander att utvidga Finlands politiska rättigheter och isynnerhet att öka lantdagens befogenheter utöfver det mått regeringsformen av 1772 och Förenings- och Säkerhetsakten syntes anvisa den. Vidare föreslår han inrättandet av ett högsta styrelseverk som skulle få namnet senat. Hos kejsaren skulle anställas en finländsk föredragande med sitt kansli; en generalguvernör vore däremot överflödig, ty en sådan kunde med tiden bliva farlig för Finlands fria ställning. Skrivelsen föranledde underhandlingar bl. a. mellan Speranski och en del av Jägerhorns landsmän i framskjuten ställning, vilka emellertid avböjde alla radikalare förändringar i de bestående förhållandena. — Föredragaren var av den åsikt att Alexander vid ifrågavarande tidpunkt sannolikt alls icke varit obenägen att godkänna åtminstone en del av Jägerhorns förslag och fann därför deras tillbakavisande på finländskt håll ha varit mindre välbetänkt. En större djärvhet bland dem som dåförtiden ledde Finlands öden hade säkert varit till gagn, förmenade han, om man också ej behövt godtaga allt i Jägerhorns delvis nog så långt gående förslag.

I varje fall ha Jägerhorns muntliga och skriftliga utläggningar påverkat kejsaren; på hans inflytande beror sannolikt tillkomsten av regentförsäkran och den vid ceremonielet i Borgå tillämpade bekanta ordningsföljden, ja troligen ock kejsarens beslut att (d. 24 dec. 1808 g. st.) förklara sig för Finlands, icke konung, men storfurste, vilket enligt Haartmans beskrivning skedde under iakttagande av rätt högtidliga former.

— Den andra av samfundet redan annonserade föredragsaftonen måste av förekommen anledning inställas. Den tredje ägde rum den 27 mars och upptog ett föredrag av statsrådinnan Jully

Ramsay, som med känd hängivenhet för sitt ämne och med sin uppövade förmåga att framdraga belysande och intresseväckande fakta ur sitt material föreläste om »Bertil Ivarsson till Järppilä och hans släkt». Föredraget kommer att tryckas. Därpå behandlade dr J. Rinne i en belysande framställning de av honom närmare undersökta ruinerna av Järppilä slott, jämförande dem med de mera bekanta lämningarna av det närbelägna flemingska Lehtis, vilket uppförts vid ungefär samma tid (1560—1580).

Festskrift. På prof. R. Hermansons sjuttioårsdag d. 2 febr. överlämnades till honom av forna kolleger, av lärjungar och vänner en festskrift benämnd »Till professorn Robert Hermanson vid fyllda 70 år. 19$^2/_2$16. Professori Robert Hermansonille 70 vuotiaalle» (Jurid. studentfakultetens förlag. Helsingfors 1916. 455 sid.). I denna publikation ingå åtskilliga uppsatser av mer eller mindre historiskt innehåll. Som främsta bidrag i ordningen har ställts prof. frih. R. A. Wrede's uppsats »Processen vid Consistorium Academicum i Åbo i mitten av 1600-talet; ett bidrag till den akademiska jurisdiktionens historia». Förf. utreder med stöd av de hittills av trycket utkomna konsistorieprotokollen den akademiska domsrättens utövande under de äldsta tiderna, dess omfång och de metoder som vid dess tillämpande följts m. m. — Bankdirektören dr J. K. Paasikivi har till publikationen lämnat en uppsats om 1840 års statslån: »Vuoden 1840 valtiolaina; lisiä Suomen valtiovelan historiaan». Han påpekar i sin uppsats bl. a. att detta statslån var det första som upptogs inom landet och att det genomgående var L. G. v. Haartmans verk. Tidigare hade lån upptagits i ryska kreditinrättningar; efter v. Haartmans avgång åter begynner de utländska statslånens tid. Låneoperationen var ett typiskt uttryck för den nämnda statsmannens finanspolitiska åskådningar, vilka i övrigt belysas av en del i uppsatsen återgivna karakteristiska uttalanden av honom. Han avsåg med den att kvarhålla penningarna i landet, att minska penningebristen och erbjuda enskilda kapitalister tillfälle till räntebärande placering av sina tillgångar.

Av intresse är statsrådet J. R. Danielson-Kalmari's bidrag: »Kreikkalais-venäläisen kirkon jäsenten oikeuttaminen astumaan valtionvirkoihin Suomessa» (34 sidor). Uppsatsen utreder de rätt märkliga omständigheter, som ledde till utfärdandet av nådiga förordningen av den 2/14 augusti 1827, varigenom som bekant landets grekisk-katolska medborgare tilldelades lika politiska rättigheter med dess övriga invånare. Frågan bragtes tidigast på tal, papekar förf., av generalguvernören F. v. Steinheil, då denne i en skrivelse av den 15 november 1821 till Rehbinder i dennes egenskap av ordförande i »kommittén för de finska ärendena» meddelade, att till honom fram-

förts klagomål över att Karelens grekisk-katolska bönder (utom i Viborgs län) icke valdes till nämndemän i häradsrätterna. Orsaken härtill hade befunnits ligga i, att enligt regeringsformen av 1772 endast lutheraner ansetts berättigade att ombetros med nämndemansposter. Saken lämnades emellertid av Rehbinder denna gång därhän. Men den upptogs åter av Zakrevski, som på sin första resa genom norra Karelen 1824 fick höra liknande klagomål som företrädaren. För honom blev detta en anledning att taga sig saken an på allvar. Efter att ha gjort sig bekant med företrädarens skrivelse till Rehbinder (vilken nu nödgades medge att han ingenting åtgjort i saken), vände sig Z. i april månad följande år i en skrivelse till senaten, uppmanande denna att upptaga till behandling spörsmålet om beredande av tillträde till statens ämbeten åt landets grekisk-katolska trosbekännare, tilläggande att Hans Majestät själv genom honom velat anbefalla senaten att omedelbart i hela dess vidd taga frågan under omprövning. Senatens kända avböjande hemställan hindrade icke Z. att kort efter Nikolai I:s tronbestigning återkomma till ämnet, och han uppnådde nu, att senaten erhöll förnyad befallning att framkomma med utlåtande i saken. I sitt underdåniga svar, avgivet den 13 nov. 1826 efter inhämtande av prokuratorn E. J. Synnerbergs åsikt, nöjde sig senaten emellertid med att framhålla, det ärendet otvivelaktigt var av grundlagsnatur och hemställde fördenskull att dess avgörande måtte överlämnas åt första sammanträdande lantdag.

Förf. uttalar härtill åsikten, att senaten ej samtidigt givit tillkänna någon önskan att avhjälpa bristen i det överklagade tillståndet eller avgivit en försäkran om att en sammankallad lantdag med all sannolikhet komme att avgöra saken i gynnsam riktning. Härigenom hade dess slutliga avgörande i administrativ väg möjligen kunnat förebyggas. Han finner förklaringen till senatens hållning delvis ha legat i den omständigheten att ekonomiedepartementet för tillfället var i avsaknad av viceordförande. — Det sätt varpå generalguvernören bedrev saken vidare är rätt märkligt. I en längre skrivelse till ministerstatssekreteraren gendrev han senatens och prokuratorns mening, strävande att för sin egen ävenledes taga till intäkt gällande lag, och upprepade i bestämd form sina tidigare yrkanden. Men icke nog härmed, av enskilda brev från Rehbinder till Walleen framgår, att han under vistelse i rikshuvudstaden våren och sommaren 1827 personligen arbetade för sin saks framgång. Han lyckades i själva verket förmå kejsaren att förändra ståndpunkt, efter att denne redan begynt göra sig förtrogen med tanken på en lantdag och låtit tillfråga Rehbinder huruvida denne kunde gå i god för att ständerna komme att godkänna ett lagförslag om grekisk-katolikernas rättigheter. (Det var enligt förf:s tanke till denna tidpunkt de bekanta planerna på ett ständermöte i Viborg hänfört sig). I varje händelse synes kejsaren

länge ha tvekat, innan han beslöt sig för att avgöra saken genom en personlig viljeakt. Själva manifestets ordalydelse ger möjligen ock vid handen, att Rehbinder vid aktstyckets slutliga avfattande till en viss grad lyckats göra sin mening gällande. Det heter nämligen däri, att kejsaren, på grund av att tidsförhållandena ej medgåvo ett sammankallande av Storfurstendömets ständer, beslutat o. s. v.; vilket innebar ett formellt erkännande i alla fall av det konstitutionella betraktelsesättet.

Till slut anmärker förf., att det världspolitiska läget verkligen samtidigt antog en karaktär som mer och mer måste vända Nikolais tankar från de finländska ärenden, som väntade på avgörande genom en lantdag: den kritiska vändning grekiska frihetskriget tog på hösten 1827, Rysslands inblandning däri följande år och slutligen det polska upproret, om vilket Rehbinder 1831 skrev till Walleen, att »polackerna .... i varje fall förstört vår sak, fastän vi ju äro alldeles oskyldiga». — Alla utdrag ur aktstycken äro i uppsatsen återgivna i finsk översättning. —

Ytterligare förtjäna bland bidragen till publikationen omnämnas adjunkten dr L. Ingman's uppsats om tillkomsten av första paragrafen i 1869 års kyrkolag, »K. L. 1 §:n valmistelusta»; prof. C. A. Reuterskiöld's intresseväckande framställning av »Den svenska grundlagens förutsättningar» och prof. frih. S. A. Korff's bidrag »Rysslands protektorat i Mandschuriet».

Historiallinen Aikakauskirja egnar sitt första häfte för i år åt högtidlighållandet av Nationalmuseets öppnande. Häftet bär rubriken »nationalmuseinummer». I en längre illustrerad uppsats behandlar dr U. T. Sirelius museets uppkomst och nuvarande omfattning (»Finlands Nationalmuseum, dess uppkomst, utveckling och nutida anordning», s. 1—34). På grundvalen av de nyaste konstarkeologiska forskningarna redogör dr O. Okkonen i en uppsats benämnd »det historiska sambandet och de inbördes olikheterna mellan de förhistoriska kulturerna» (s. 35—44) för de nu rådande tvenne huvudriktningarna inom den arkeologiska och etnologiska kulturforskningen. Av övriga bidrag må framhållas ett av J. R. Danielson-Kalmari om »biblioteksförhållanden på 1820-talet» (s. 49—58). Förf. belyser först förvärvet av Mattias Calonius' bibliotek till staten och meddelar en del utdrag ur brev från C. J. Walleen till R. H. Rehbinder, ävensom från A. Blomqvist till A. Sjögren, härrörande från åren 1821—1825. Av de förra framgår, att förslaget till grundande av ett offentligt bibliotek i Helsingfors, varvid den med kejserligt tillstånd inköpta caloniuska boksamlingen skulle utgöra grundstommen, utgått från Walleen och icke, såsom tidigare stundom antagits, från generalguvernör Zakrevski. Samtidigt visa dock Walleens brev, rikligt försedda med satiriska anmärkningar

om hans egensinnige släkting, den bekante Åboprofessorn Wallenius, som i åratal försummat att fullgöra det honom tilldelade uppdraget att katalogisera den längesedan av staten betalda boksamlingen, att W. med sitt förslag förbundit planen att själv genom Rehbinders medverkan erhålla den bibliotekariebefattning vid det nya biblioteket, vars nödvändighet han i breven icke underlät att framhålla. Sakens förlopp blev emellertid som bekant, att till bibliotekarie slutligen utnämndes icke senator Walleen utan den av C. J. Mannerheim föreslagne och beskyddade Blomqvist, dittills redaktör för Finlands Allmänna Tidning. — Av den fortsatta brevväxlingen mellan Walleen och Rehbinder erfar man vidare, att den auktion W. av sina invecklade ekonomiska förhållanden 1826 tvangs att anställa å sina böcker och varvid den nye bibliotekarien lyckades till det nya statsbiblioteket förvärva en större samling värdefull skönlitteratur, haft sitt lilla förspel. W. hade nämligen ursprungligen haft för avsikt att hembjuda största delen av sitt bibliotek staten till inlösen, men avstått därifrån på inrådan av sin vän ministerstatssekreteraren Rehbinder, som han i förtroende tillfrågade härom. — Dessa brevutdrag, samtliga återgivna i finsk översättning, erbjuda, ehuru egande en rent privat natur, rätt mycket av intresse, såsom fallet ju i allmänhet är med brev växlade mellan här omnämnda personligheter. Med bestämdhet torde för övrigt kunna påstås, att ett offentliggörande i större skala av brev härrörande från personer, som i vårt land intagit en bemärkt ställning inom det politiska eller kulturella livet under det gångna århundradets tidigare årtionden, både av den läsande allmänheten och inom forskarnes trängre krets skulle mottagas med det livligaste intresse. Det är därför att hoppas, att ett dylikt initiativ icke mera skall låta alltför länge vänta på sig. —

Slutligen ingår i häftet ett synnerligen välvilligt om än något förtidigt och på delvis motsägande uppgifter grundat omnämnande av planerna på denna tidskrifts utkommande.

Kyrkohistoriska skrifter. Kyrkohistoriska Samfundet har utgivit ett nytt halvband av sina Handlingar (XIII, 1): *Urkunder rörande det äldre Wiborgska stiftet.* Första häftet, XIV + 188 sid., Helsingfors 1916. Arbetet har ombesörjts av docenten A. Simolin. Endast ett par av de 142 numren aktstycken äro äldre än 1680-talet och f. ö. redan tidigare tryckta. Av de övriga äro de flesta förut ej publicerade, hopsamlade ur statsarkivet, Borgå domkapitels arkiv samt en del kyrkoarkiv. Av större intresse äro några handlingar från åren 1710—1712, de sista häftet omfattar.

Samfundets Årsskrift (V) för år 1915 har även utkommit (359 sid. Helsingfors 1916).

Doc. G. Suolahti belyser i en uppsats den intressanta frågan om språkförhållandena inom kyrkan under 1700-talet: »Suomen kirkon kieliolot, olletikkin 1700-luvulla» (s. 23—58). Undersökningen har erhållit en större bärvidd genom de bidrag förf. lämnat till kännedomen om språkförhållandena i landet i allmänhet under 1700-talet. Efter att ha påpekat, att gudstjänsterna i sådana socknar, där båda språkgrupperna voro företrädda, sannolikt sedan äldsta tid voro ordnade enligt den grundsatsen att även minoriteternas behov blevo tillgodosedda på deras eget språk, anmärker förf. att under 1600-talet svårigheter uppstodo på grund av den starka inflyttning från Sverige, särskilt till städerna, som nu begynte. Stridigheter uppstodo esomoftast vid kyrkoherdevalen mellan de olika språkgrupperna, och krav framställdes på att tjänsterna borde förbehållas inom Finland födde prästmän, framom sådana som kommit över från Sverige. Denna fordran visade sig dock svår att uppfylla, enär man i Åbo stift såg sig tvungen att genom prebendesocknar försörja även sverigessvenska

universitets- och gymnasielärare. I sådana fall föredrog man visserligen de svenska kustsocknarna, men därvid ansågos ändock de dåförtiden ofta betydande finska minoriteterna i dem bliva lidande. Karl XI återupprättade, förmenar förf., principen att varje församlingsmedlem i mån av möjlighet borde beredas tillfälle att åhöra gudstjänst på sitt modersmål. — Efter stora ofreden förändrades emellertid förhållandena åter genom den ökade inflyttning av tjänstemän och militärbefäl som nu ägde rum. Det anmärkningsvärda inträffar nu, att dessa militärer jämte andra ståndspersoner med förut osedd bestämdhet uppträda till försvar för svenska språkets intressen och ofta med stor hänsynslöshet yrka på svenska gudstjänsters hållande i avlägsna finska inlandssocknar. Av krigsbefälet i Finland vid 1734 års riksdag framställda klagomål ledde till, att genom en förordning samma år prästerskapet ålades att hålla svensk gudstjänst var tredje söndag i sådana församlingar där det fanns krigsfolk. Vid 1756—1757 års riksdag nådde man ännu ett steg längre: Från denna riksdag härstammar stadgandet, att varhelst funnos 6—7 svenska församlingsmedlemmar, måste gudstjänst på svenska var tredje söndag äga rum. De tvistigheter, som på grund härav uppstodo, belysas genom talrika exempel. Utvecklingen förde med sig, att prästerna i de svenska kustsocknarna sällan visade sig vara mäktiga finska, vilken olägenhet i någon mån motvägdes av att de finska minoriteterna här voro stadda i nedåtgående. Däremot klagade prebendesocknarnas församlingsbor allt högre över sina herdars okunnighet i finskan, när sådan förekom, utan att regeringen i bestämdare form ansåg sig kunna tillmötesgå deras uttalade önskningsmål att åtminstone få välja sig i finskan kunniga adjunkter. Antagligen berodde styrelsens tveksamhet på att i domkapitlet vid dylika frågors behandling städse yppade sig svåra meningsolikheter, förutom att kapitlet självt i sitt eget intresse bestämt motsatte sig prebendesocknarnas avskaffande. — Synnerligast rörande de nyländska socknarna lämnas åtskilliga uppgifter av intresse, häntydande för övrigt på företeelser som förefalla rätt lika en del av våra dagars. — (Å sid. 54 gör sig förf. skyldig till ett förbiseende av egendomligt slag, då han talar om »Björnbergin rykmentti» i st. f. Björneborgs (»Porin») regemente!).

Adjunkten A. J. Pietilä publicerar ett minnestal över Johannes Gezelius den äldre: »Johannes Gezelius vanhemman osuus Suomen henkisessä viljelyksessä» (s. 59—74), uppehållande sig speciellt vid Gezelii betydelse för Finlands andliga odling. Han betonar starkt dennes förtjänster om universitets- och skolundervisningens förbättrande och framhåller hans framsynta övertygelse om nödvändigheten av läskunnighetens spridning bland folket såsom villkor för en högre civilisations nående. Bland de icke så få anmärkningsvärda synpunkter uppsatsen bjuder på förtjäna påpekas de som anknyta sig till G:s strävanden för den rent finska befolkningens bästa, vartill, såsom

förf. anmärker, hans långa vistelse i Liffland helt säkert varit en väl lämpad förberedelseperiod. Oaktadt helt präglad av sin tids fördomar och åskådningssätt var G. en avgjord framstegsman och en vars betydelse för samtid och eftervärld knappast kan överskattas.

I en längre detaljerad undersökning utreder adjunkten L. Ingman befordringsgrunderna för prästtjänsterna, klargörande den historiska utveckling de genomlöpt genom alla olika lagförslag och utskottsbetänkanden alltifrån 1686 års kyrkoordning till antagandet av nu gällande kyrkolag: »Ylennysperusteista papinviroissa» (sid. 99—296). Valprincipens och de regala rättigheternas inbördes rivalisering belyses utförligt.

Ytterligare ingå i bandet en uppsats av rektor V. T. Rosenqvist, benämnd »Axel Fredrik Granfelts livsåskådning och teologiska ståndpunkt» (s. 75—98), ävensom ett antal kortare meddelanden, förutom samfundets mötesprotokoll.

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR

FINLAND

UTGIVEN AV

P. O. VON TÖRNE

UNDER MEDVERKAN AV

CARL v. BONSDORFF K. K. MEINANDER GEORG SCHAUMAN
M. G. SCHYBERGSON ALMA SÖDERHJELM

(K. C.)

H. 2 1916 Årg. 1

INNEHÅLL:

Uppsatser avsedda för införande i tidskriften och böcker avsedda för recension i den böra sändas under adress

HISTORISK TIDSKRIFTS FÖR FINLAND REDAKTION

HELSINGFORS, ARKADIAGATAN 17.

Sedebilder från fordom I.

Dråpet på Kurjala gård år 1643.

Av

JULLY RAMSAY.

Släkten, som varit — som farit och varit. I slutna leder stiga de fram för forskarens blick. Barn, som dött i främmande land, gå åter med sina föräldrar, syskon, som livet skiljt vida, ställas åter i syskonrad. Och längre bort, alltid i rät linje, skymta förfäder och anor. Förslitna av tiden, väsenlösa äro urspårning och utsprång — avståndet gör att varje släkt synes följa sin egen givna kurva. Där äro släkten, som ständigt hållit sig på solsidan. De lysa så klara. Där äro andra, som endast trätt i skymundan, ingen stjärna — ingen lycka eller vänlig stjärna — har lyst över dem. Där äro sådana, vilkas väg var god, men likväl föllo de, och måste mödosamt sträva upp igen. Där äro de, som alldeles försvunno i mörkret.

Och sedan — må de komma till sist — med svärdet löst i slidan och handen redo till bakhugg — må de komma till sist de släkten vilkas spår äro märkta med blod. Led efter led — i tredje och fjärde led.

För samlaren gå alla släkten flockvis — låt oss då skänka en blick åt dem på bokstaven T. De stå just färdiga att vandra i tryckpressen för min bok om frälsesläkterna i Finland intill Stora ofreden. Där äro Teet och Teit: kaplaner i svarta kappor, listiga skrivare med magra knotor och böjlig rygg. Se huru de smyga fram. Se Jakob Teit, konung Eriks och Göran Perssons hantlangare, huru han sträcker sig på tå för att trycka halmkronan på den smädade Nils Stures hjässa[1], år 1566, efter det misslyckade fälttåget. Där framslarva de lättsinniga Thewit-

[1] Fryxell, 3: 230.

sarne från Savisalo gård i Sagu. Utan hållning, utan ansvarskänsla. Då kvartermästaren Abraham Thewits[1] vid Åbo rådsturätt år 1692 förehölls att i samma sak hava utgivit två olika attester, »svarade han sig icke stort veta vad han gör efter han icke vore annat än en desperat människa, av orsak att han intet haver det ringaste att underhålla sig med, är utan underhåll från kronan eller hemmanifrån — som hans ord lydde — och kunde således både hit och dit förledas.»

Men undanvisas måste nu Teetar och Thewitsar, icke ens familjen Tott, den dryga släkten von Torcken, eller Sysmämagnaterne Tandefelt få här tränga sig in.

Det var ätten Tawast, som från c:a 1580—1731 ägde Kurjala gård, där dråpet skedde 1643. Denna ätt Tawast, som 1625 vann introduktion på Svenska Riddarhuset under n:o 64, utgick på svärdssidan år 1731. Oriktigt har den hittills förblandats med medeltidssläkten Tawast. Och den hade ingen gemenskap med borgaresläkten Tawast i Åbo, från vilken ätterna Tawastén, Tawaststjerna och den fortlevande ätten Tawast, n:o 2 på Finlands Riddarhus, härstamma.

Oriktigt tog den i Finland ännu fortlevande släkten Tawast säte och stämma på Svenska Riddarhuset efter utgångna ätten n:o 64, och blev på grund därav vid riddarhusets instiftelse i Finland inskriven under den höga nummern 2 bland adliga ätter. Detta misstag skall finna förklaring i mitt arbete om Finlands frälsesläkter.

Men ingen nutida Tawast bör sörja sitt förintade stamträd — ty det var ganska murket. Ingen må begråta dessa förlorade anor. Låt dem gå för sig allena. Med spåren färgade av blod — svärdet löst i slidan — handen redo till bakhugg. — I tredje och i fjärde led.

Kurjala sätesgård i Koskis socken (till 1870 kapell under Lampis socken) är av allodialnatur så gott som från hedenhös, ty 1455 $^{16}/_{8}$ gav konung Karl VIII därpå frälsebrev åt Jöns Påvelsson.[2] Huru Jöns Påvelsson kommit sig till godset är icke känt, men ännu tidigare egdes det av »hustru Margareta till

---

1 Åbo stads dombok 1692 $^{21}/_{11}$.
2 Finl. Statsark. Hausens saml.

Kurjala», vars testamente till sina tjänare Jeppe Murmester och Karin Olofsdotter år 1448 stadfästades vid sommarting. År 1516 utfärdade Sten Sture frälsebrev för sin troman, herr Johan Wiborgh, på alla de gods — varibland Kurjala — han fått med sin hustru. Wiborgh testamenterade Kurjala år 1517 till sin senare hustru, hustru Karin i Kurjala, »en klockaredotter från Lojo, vilken tjänt hos hans första hustru såsom piga».[1] Hon fick dombrev på sina gods 1520, och ingick vid samma tid nytt äktenskap med Jöns Mickelsson, en frälseman eller s. k. knape från Moisio i Lojo socken, stamfader för adliga Kurjala-släkten (Ramsay, Frälsesläkter). Jöns Mickelsson erhöll 1527 av konung Gustav I frälsebrev för Kurjala, Viala och Käikölä gods.[2] Sonen, Mårten Jönsson, egde Kurjala till omkring 1580. Han hade med sin hustru, den ryktbare Nils Grabbes dotter, ett enda barn, Margareta Mårtensdotter, som 1571 på Kurjala[3] firade bröllop med Arvid Henriksson Tawast, överste för knektar, slutligen ståthållare på Viborg, och såsom konung Sigismunds anhängare, avrättad 1599, på hertig Karls befallning.

Samma dag i Viborg, och på samma befallning, avrättades även Arvid Henriksson Tawasts son, Ivar Arvidsson till Kurjala, en övermodig sälle. Han är känd genom sin lömska seger över det tavastländska klubbefolket, som han först genom vackra löften lockade att nedlägga vapen och sedan grymt lät avliva. Hans uppträdande vid detta tillfälle förskaffade hans fader den tvetydiga komplimangen av Arvid Stålarm: »Så tyckes mig väl vara att det går efter ordspråket, sonen träder i faderns fotspår.» [4]

Han hade haft sitt hem på Kurjala, medan föräldrarna bodde på Vässunda. På Vässunda resa sig ännu i dag ruiner efter ett gråstenshus, medan på Kurjala visst aldrig funnits annat än ett anspråkslöst boningshus av stock. Det nuvarande karaktärshuset på Kurjala, ett enkelt trähus, vars nedre våning torde förskriva sig från början av 1700-talet, är uppfört över en äldre stenfot av andra dimensioner. [5]

---

1 Sv. Riddarhuset. Palmskölds saml.
2 Finl. Statsark. Hausens saml.
3 F. St. Lagus saml.
4 Sv. Riksark. Skriv. till Arvid Tawast 1597 $^{4}/_{7}$.
5 Meddel. av fröken E. Munsterhjelm.

Vässunda indrogs till kronan strax efter Arvid Henriksson Tawasts avrättning, men enkan tilläts behålla sitt eget fädernegods Kurjala. Till en erinran om hennes tid hittades för omkring tjugu år sedan i en av gårdens åkrar några tenntallrikar med hennes och hennes mans förbundna vapen — kvarlevor måhända från hennes utstyre år 1571. Hon, hustru Margareta på Kurjala, nämnes i räkenskaperna senast 1615 och arvtogs av sin sonson, Sten Ivarsson Tawast.

Den unge herrn till Kurjala befann sig då i Ryssland, dit han 1614 ridit med sina åtta rusttjänstryttare. [1] Redan under detta tåg ådrog han sig allmogens klagomål genom sina grova våldsgärningar. Hans senare dåd gömmas i Halikko härads och Raseborgs läns för närvarande instängda domböcker.

Bland annat roade han sig med att under besök hos sin hustrus anförvanter i Sagu tända eld på deras boningshus på Liesniemi gård. [2] Sådant gjorde han med god flit, i fyllan och villan. Väl må det undras, om han väckte glädje när han kom.

Han deltog såsom löjtnant vid Klas Bertilsson Ekelöfs kompani finska ryttare i kriget i Livland, och drog antagligen 1630 till Tyskland med samme ryttmästare, vars kompani då utskeppades. [3]

Hösten 1643 vistades Sten Ivarsson Tawast hemma på Kurjala. Och därmed övergå vi till ett urtima ting, som samma år den 30 december försiggick på Pohjois länsmansgård i Tuulois socken, under ledning av landssekreteraren Lorens Håkansson. Häradsrättens berättelse har hamnat i Svenska Riksarkivet, troligen emedan den fällde sedan sökte riddarhusets såväl som drottningens mellankomst till förmildring av domen. [4]

Alltså — 1643 den 30 december i Pohjois länsmansgård framträdde för rätten ädel och välbördig Påvel Bosin från Pirlaks i Borgå socken. Han var bördig från de baltiska landen — en prövad krigsman, som redan under konung Karl IX kommit under Sveriges fana. Hans svärd hade icke hunnit rosta — det hade blänkt i Ryssland, i Livland och under trettioåriga kriget. Böjd

[1] F. St. 5976: 78.
[2] F. St. Hausens saml.
[3] Mankell, Finska arméens krigshist., 1: 79.
[4] Sv. Riksark. Biogr. Tawast.

lutade han sig nu mot sitt tunga svärd, och beklagade att han för sin sjuklighet icke tidigare kunnat om detta mål klaga och sollicitera.

Den anklagade, ryttmästaren Sten Ivarsson Tawast, hade hittills, efter tidens sed, gått fri mot borgen. Utan tvångsåtgärder hade han också nu infunnit sig till tinget. Han var en man i sina bästa år, en grov och flinthård man, men måhända ryckte han dock till då han här i den kvava tingssalen stod öga mot öga med Bosin, vid vars sida han förr, på fria fält, riktat blicken mot gemensam fiende.

Ur förhöret framgick att Påvel Bosins son, kornetten Fredrik Bosin, den 14 september, middagstiden, kommit på besök till Kurjala. Bosatt på sin faders nyuppförda gård Pätiälä i Asikkala socken, red han den halvmillånga vägen, följd av två drängar. Han hade några gånger förut besökt Sten Ivarsson, ehuru fadern varnat honom för detta umgänge. För att freda sitt samvete lät han drängarna medtaga skadade seldon att repareras hos sadelmakaren Eskil i Rånnis, på andra sidan sjön Pääjärvi.

När Fredrik, »salig människan», som han kallas i rättens berättelse, red in på Kurjala gård, stod Sven Ivarsson vid sitt fähus, och åsåg huru taket täcktes med ny näver. Framför stora trappan väntade en dräng med hans sadlade ridhäst. Han skulle just begiva sig till en by, Kastari i Hollola socken. Men beredvilligt, som sig bör, uppgav Sten både nävertaket och ritten, och bjöd sin gäst att stiga in. »Vänligen skämtande med varandra» gingo de så in i stugan, och satte sig till bords, »dock intet till måltid, utan Sten haver låtit hämta tre tennflaskor, vardera om en kanna, där de en tid hava suttit, och druckit med ett litet sölvstop varandra till, och drucko så två flaskor ut.» — Dessa två flaskor gåvo självfallet icke blott preludier utan även det genomgående motivet till dagens drama. Medan de så drucko, bad Fredrik att få prova sin värds nya reffelbössa. Gick därpå ut på gården, lagade nytt sigte, och begynte skjuta till måls. I detsamma såg han sina två drängar, ihågkom sitt och deras ärende, och sände dem till sadelmakaren på andra sidan sjön. Själv steg han in i stugan igen, och den tredje flaskan anlitades. Nu begynte — heter det i berättelsen — »orden falla». — Någon gang förut hade herrarne, vid annat tillfälle, bortlagt titlarna,

på sätt som icke mera är brukligt. Bosin var — enligt berättelsen — Tawasts »svorne son». Han sade för den skull vördnadsfullt: »Hör nu, min farkär, den nävern, som I låte täcka Edert fähus med, är tagin av mina egor». Vartill Sten Ivarsson Tawast, enligt sin egen utsago, milt svarade: »Nej, min son, nävern haver jag köpt av den och den, och icke är den tagin av dina egor». — Bosin kunde intet genmäla, satt tyst och tömde stopet, därpå upptog han nytt samtalsämne: »Det Tikkala godset, som I, min farkär, bruke, och är skattegods och I låte göra rusttjänst före, vill jag så snart bekomma frälse på som I.» Därmed steg — enligt Tawasts vittnesmål, »Fredrik, salig människan» upp från bordet, tog sitt svärd, som var lagt uppå ett skåp, satte det i sitt gehäng, och sade »Far nu väl». Gick så ut till stallet, där han hade insatt sina tre hästar. Tawast blev kvar i stugan, och sade till Axel, sin tjänare: »Gack du ut med honom, och hjälp honom, att han kommer sin kos med sin hästar, efter han haver inga sina egna tjänare hos sig.» När Axel kom till stalldörren, stod Bosin och upptömmade sin häst, ledde den ur spiltan, och — såsom Axel med svuren ed här vittnade på bok — tog pistolen ur sadelns ena pistolhölster, och laddade. Han muttrade därvid: »Detta skall du, gammalskälm, äta upp i dag». Men högt sade han: »Axel, giv mig en pojke, som förer mina hästar till Käikälä». Axel tillkallade kökspojken Göran, Bosin steg på sin egen ridhäst, gav den sporren och rände in i gården. När han kom under porten red han fram till kammarfönstret, där Sten var inne, och ropade — enligt Tawasts vittnesmål glömsk av sin svurna sonliga vördnad: »Kom här ut, du gamla skälm och hundsfott, kom ut och defendera dig». — Axel, som befarade att han skulle skjuta Tawast genom fönstret, slog kvickt porten igen, så att han åtminstone icke kunde undkomma efter dådet. Då red Bosin rakt på Axel, och sade: »Varför stänger du, lättfärdig skälm, porten igen? Du äst en sådan skälm som din husbonde är.» Förfärad slängde Axel porten på vid gavel och skrek besvärjande: »I Jesu namn, junker, rider ut». Bosin red nu ut genom porten till stallsbacken, och Axel följde efter för att se vad han skulle taga sig till. Allt hade avlupit väl, om icke pigan Majsa ropat i köksdörren: »Voj, voj, nu dräper han Axel.» — Detta rop hörde Sten Ivarsson Tawast, tog den nya fina reffelbössan som Bosin nyss avprovat, och steg så ut på farstukvisten.

När nu Bosin igen red in genom porten, hälsades han av Tawast med ett skott, som dock slog fel. — »Ej din gammalskälm, haver din byssa vatten» — skämtade han, rände till Tawast, och slog kring sig med pistolen, så att Tawast snavade och miste tofflorna.

Därmed vände »Fredrik, salig människan», ryggen till, red utför backen, ut genom porten. »Du gammalskälm, skjut mig bak (med tukt att skriva) — ropade han», enligt berättelsen. — Det var hans sista kvickhet. Sten Ivarsson Tawast förstod icke skämt. Han ställde sig i porten, lade an och sköt den stackars unge Fredrik tvärtigenom, så att kulan kom ut fram vid bröstet.

Här gjorde rätten en paus. »Salig mansens» kyller lades fram på bordet, och den gamle Påvel Bosin visade med svärdspetsen på skotthålen.

När Sten Ivarsson skadan hade gjort — heter det vidare — »haver han ingått uti sin kammar igen». Men Fredrik raglade ned från hästen, ungefär vid brunnen, och lades på marken.

Emellertid återkommo drängarna från sadelmakaren, och gingo in till Sten Ivarsson, för att fråga efter sin herre. »Gud förlåte eder — sade till dem Sten Ivarsson — han ligger ute på stallsgården. Hade I varit tillstädes, så haver ej den skadan skett, som skedd är.» — Tjänarne antogo att Sten endast ville fixera dem, och tittade därför innanför sparlakanet efter sin, såsom de hoppades, slumrande herre. Sedan gingo de ut och funno honom liggande på stallsbacken. Han såg på den äldre av dem och bad: »Hjälp mig, om du något kan, för Jesu Kristi namn skull.» — Tjänaren svarade: »Monsieur kornett, jag kan eder intet hjälpa.» — Då bad han: »Kan du icke annat göra, så tag min pistol ur sadeln och skjut mig igenom hjärtat i denna stora pinan jag lider.» — Därtill tjänaren svarade: »Gud bevare mig därifrån, I ären nog tillförne illa skjutin.» Med detsamma kom också Sten Ivarsson fram, och sade till honom, som döden led: »Varför skällde du mig så till en skälm?» — »Åj, åj, nej Sten, säg icke det, jag haver intet skällt dig», genmälde den stackars Fredrik. — Varpå Sten lämnade honom och drog sig tillbaka i sin kammare.

Tjänarne lade nu den döende på en släde, och den ene av dem förde honom sålunda till Käikälä närbelägna by, till en klok gumma, vid namn Brita Håkansdotter. Den andre tjänaren

red skyndsamt i väg, först till prästen, som dock icke fanns hemma, sedan till salig människans morsyster, salig kyrkoherdens i Lampis änka, Margareta Urader, en adelsdam från Livland. Hon skyndade till sin systerson, och anträffade honom något tillkvicknad av hett spisöl, som den kloka gumman skedvis hällde i hans mun. Han återfick sitt målföre, välkomnade henne och sade: »Å kära morsyster, säger åt min fader, att han frågar efter mitt liv.» Även sade han: »Gud nåde det barn, som icke lyder sin faders råd. Hade jag lytt min faders råd, så hade jag aldrig kommit i denna olägenhet. Och emedan jag varit i så många slaktningar i fiendeland, och mig där värjt, och nu så skälmligen blev skjutin!» — Valedicerade så alla goda vänner, befallde sig Gud, och avsomnade frampå natten.

Att således skett och ransakat var, efter Sten Ivarssons egen bekännelse, såväl som efter svuren vittnesed, fastställdes nu av rätten. Målet visades till Åbo hovrätt, som det tillkom att dömma över adelsman. Sten Ivarssons borgesmän uppsade sin borgen.

Åbo hovrätt dömde 1644 den 13 april ryttmästaren Sten Ivarsson Tawast till döden, »att giva liv för liv», emedan han utan livsnöd begått dråp, och emedan målseganden, den dödes fader, stod uppå sin högsta rätt.

Sten Ivarssons maka, Anna Göransdotter Horn, nämnes icke i häradsrättens berättelse om mordet på Kurjala. Hon torde vid tillfället varit bortrest med barnen. Nu stod hon emellertid vid sin mans sida, sättande sina höga anförvanter i rörelse för hans räddning. Vid 1644 års riksdag anhöll hon om ridderskapets och adelns förbön, men erhöll vägrande svar både för »sakens grovhet» och emedan det befarades att hela ståndet genom slik svaghet kunde »draga den dödes blod över sig».[1] I Åbo begynte man redan rusta till schavotten, då oväntat regeringens brev av 1644 $^{12}/_{11}$ anlände att hålla inne med exekutionen och ännu göra ett försök att förlika målseganden.[2] Slutligen eftergav den hårt ansatte Påvel Bosin sin fordran på blodshämnd och ingick förlikning md sin sons baneman, på villkor att denne

---

1 Ridderskap. o. adelns prot. 1644.

2 Riksregistraturen 1644 $^{12}/_{11}$.

till Lampis kyrka skulle erlägga etthundra riksdaler. Drottning Kristina stadfäste förlikningen genom pardonsbrev 1645 $^{10}/_{7}$.[1] Nu skulle man trott att Sten Ivarsson skyndat sig att i kyrkans sköte sona sitt brott med billiga etthundra riksdaler i pris för sitt liv. — Långt därifrån. — Skulden till Lampis kyrka utsöktes ännu 1701 hos hans arvingar; den hade då med ränta på ränta vuxit till omkring 2,900 riksdaler.[2]

Uppgörelsen om Sten Ivarssons liv blev till missräkning för alla parter. Kyrkan gick miste om sina pengar, och Sten Ivarssons liv var icke vederlaget värt. Ty redan följande år nåddes han av döden, om ock i annan gestalt. Det är icke utrönt om han stupade i kriget, eller led sotdöden på Kurjala, men 1647 $^{8}/_{1}$ har fru Anna Horn, såsom hans enka, förnyat skuldförbindelsen till Lampis kyrka.[3]

Även Anna Horn har gjort sig illa känd. År 1646 $^{7}/_{8}$ avlät drottning Kristina befallning till landshövdingen i Åbo län, Arvid Horn, att utan hänsyn låta exekvera domen över sin egen syster, fru Anna Horn, och två hennes tjänare, för den grova och otillbörliga excess de förövat på Henrik von der Lippens dotter.[4] — Henrik von der Lippens dotter och enka egde Porvola i Koskis[5], och voro således grannar till Kurjala.

Anna Horn synes överlevat exekutionen, om den alls egde rum. Men hon nämnes icke efter 1647. Hennes och Sten Ivarssons enda son, Gustav Stensson Tawast, gick i sina föräldrars fotspår. Enligt häradsrättens protokoll bar han sig åt som en ursinnig människa. Utan ringaste försyn högg han med svärdet hit och dit och intet aktade vem helst det skulle drabba uppå.[6] Han använde också hemska svordomar, enligt samma protokoll; så ropade han med stort skri: »aderton tusen djävlar».

År 1658 begick han dråp på sin landbonde, och 1666 fick han hovrättens lejdebrev för dråp på en fogdeskrivare.[7] Hovrät-

---

1 Hollola dombok 1663 $^{12}/_{10}$.
2 Hollola dombok 1701 $^{26}/_{11}$.
3 Hollola dombok 1663 $^{12}/_{10}$.
4 Riksregistraturen 1646 $^{7}/_{8}$.
5 F. St. 759: 593.
6 Hollola dombok 1654 $^{17}/_{2}$.
7 Hollola dombok 1666 $^{6}/_{11}$.

tens handlingar äro som känt icke bevarade, men antagligen voro dessa tarvliga dråp billiga att sona. I alla fall var hans liv icke satt ifråga.

Om Gustav Tawasts son, Arvid Johan, är varken mycket eller gott att säga. Han pantsatte Kurjala 1688 till baron Herman Mellin.[1] Begick mandråp, avvek ur landet, och spordes aldrig mer.[2] Hans enka ingick nytt gifte med kyrkoherden i Hiitola, Ernest Gudzaeus, som änteligen lyckades uppfostra hennes son, Gustav Erik, till en rättsinnad man. Såsom kapten vid Dalregementet råkade Gustav Erik år 1713 vid Tönningen i dansk fångenskap, men lyckades snart göra sig fri.[3] År 1722 anhöll han hos regeringen om rätt att börda Kurjala, som senast innehafts av Sten Ivarsson Tawasts ogifta dotter, jungfru Margareta Tawast. Hon hade givit sig i sytning till häradshövdingen Erik Bosin, och såmedels, genom förskrivning 1702, givit denne Bosin »préférence» till hennes egendom i löst och fast.[4] Omsider, efter fredsslutet, löstes de förvecklingar, som genom hennes testamente uppkommit, och Kurjala återföll till ätten Tawast.

Gustav Erik Tawast hade just lyckats få transport till ryttmästare vid Tavastehus läns kavalleri, då han 1731, under en resa, avled i Stockholm. Han begrovs i Riddarholmskyrkan, den siste av sin ätt på svärdssidan, och slutade med vackert eftermäle[5] den dystra gamla ätten Tawast, n:o 64 på Svenska Riddarhuset.

Förbannelsen, som tryckt hans ätt sedan 1500-talet, låg icke mera över honom — förtrollningen var bruten, men därmed också ättens livskraft.

Kurjala gick i arv till hans bägge döttrar, Anna Maria, gift 1730 med kaptenen Johan Munsterhjelm, och Ulrika, gift 1738 med löjtnanten Gustav Schmiedefelt. Ulrika Tawast sålde 1783 hälften av sin andel i gården till sin svåger generalmajoren Karl Johan Schmiedefelt, men senare torde hela hennes andel genom köp och förlikning övergått till systerns arvingar.[6] Anna Maria

1 Hollola dombok 1688 $^{2}/_{8}$.
2 Savolaks dombok 1705.
3 Sv. Krigsark. Dalreg:tets handl.
4 Hollola dombok 1702 $^{4}/_{11}$.
5 Sv. Kungl. bibl. Tryckta begravningsverser av N. L. Tammelin.
6 Lagus, Finska Adelns Gods, pag. 318.

Tawasts dotter, Beata Maria Munsterhjelm, ingick äktenskap med kaptenen Otto Reinhold von Essen, som sålunda blev herre till Kurjala. Inom ätten von Essen stannade godset inpå 1900-talet, då det genom arv återföll till ätten Munsterhjelm, dess nuvarande ägare.

Det urgamla säteriet har således från 1500 till våra dagar gått i arv, från släkte till släkte. Ljusa dagar hava skiftat med de mörka. På Kurjala har tiden utplånat varje minne om den hårde Sten Ivarsson, hans lömske fader och hans vilde son, och icke ens en sägen lever där mera om dråpet på Kurjala gård år 1643.

Olof den helige, Gottlands apostel.

Av

BRUNO LESCH.

Olof den helige var utan gensägelse nordens populäraste helgon. Hans rykte var något mera än norskt — det var skandinaviskt. »Han var Nordens ældste store Helgen og er, naar maaske S:t Birgitta undtages, egentlig den eneste virkelig fællesnordiske Helgen, dyrket saa at sige i By og Bygd overalt, hvor engang den danske Tunge forstodes. Om hans Helligdom samledes engang i talrigere Mængde end paa noget andet Sted Mænd af alle tre Stammer, og hans Legende blev mere end noget andet hjemligt Stof en Gjenstand for nordiske Kunstnerers Bearbeidelse. Ogsaa hans Helgenglorie er derfor en del af de nordiske Folks Fællesminder.»[1] Olof var tillika det enda helgon, vars väg gick från norr till söder. Redan under den tidigare medeltiden hade skandinaverna fört hans rykte å ena sidan till de brittiska öarna, å den andra till Nordtyskland, Estland, Novgorod och — Konstantinopel.[2] Mycket tidigt dyrkades det norska Helgonet också i Finland, vilket framgår därav, att redan den efter all sannolikhet äldsta kyrkan i vårt land helgades åt honom.[3] Finlands eget nationalhelgon förde ända till medeltidens sista århundrade en fåfäng kamp mot den populäre S:t Olof. Dennes betydelse för vårt land framgår icke blott av det stora antal kyrkor, till vilkas titelhelgon han utkorats,[4] eller av de många försöken till konstnärlig framställning, vartill martyrkonungens bragdrika liv lockat,[5] utan även av den omständigheten, att icke mindre än trenne av våra fem bevarade landskapssigill från medeltiden uppvisa S:t Olofs bild, nämligen Ålands, Nylands och Satakuntas. De talrika minnen av det norska helgonet, som överlevat reformationen och till våra dagar bevarats i folkets föreställning och talesätt,[6] utgöra ett det bästa vittnes-

börd om att Olofsdyrkan i medeltidens Finland slagit djupa rötter.

Uppmärksamheten har sedan länge varit fäst vid den märkliga popularitet Sankt Olof åtnjöt bland finländarna.[7] I senaste tid har frågan om den väg, på vilken känndomen om det norska helgonet nått fram till vårt land, intresserat såväl norska som finländska forskare. Under diskussionen har gentemot den äldre och — såsom det synes mig — naturligare förklaringen, att Olofsdyrkan inkommit på en sydligare väg över Sverige, särskilt *Gottland*,[8] uppställts en hypotes om livliga »direkta» förbindelser mellan Norge och Finland, vilka också skulle förmedlat kännedomen om S:t Olof. Så skulle Olofsdyrkan kommit över Jämtland, Ångermanland, Helsingland och Åland »til den svenske bygd i det sydœstlige Finland», varifrån den skulle fortsatt sitt tåg till Novgorod.[9] Att en »urgammal och betydande kulturväg från Norge österut» existerat kan väl icke dragas i tvivelsmål, likasom det icke är osannolikt, att »S:t Olofskultens införande i vårt land hade till följd, att förbindelserna mellan vårt land och Norge blevo tätare än vad de sannolikt eljes gestaltat sig»[10] — varav Olofsdyrkan i sin tur helt visst dragit den största fördel. Men gäller det att förklara det norska helgonets popularitet i Finland eller i Östersjöländerna överhuvud, få vi icke tillsluta ögonen för det faktum, att Olof på Gottland åtnjöt äran att betraktas såsom öns apostel, och att gutarna på den grund »tagit vård om honom såsom sitt helgon.»[11] Då de, såsom bekant, ända till Visbys fall 1361 intogo en dominerande ställning bland östersjöfolken, icke blott på handelns utan även på den andliga odlingens, särskilt den kyrkliga konstens område,[12] synes det mer än sannolikt, att vi just i denna omständighet hava att se orsaken till Olofskultens stora spridning i länderna kring Östersjön.

Kännedomen om gutarnas omvändelse är därför av största vikt för en riktig uppfattning om Olofsdyrkan i vårt land. Med tanke härpå vågar jag påräkna intresse för den sammanställning av tillbudsstående upplysningar om Olofs missionsverksamhet på Gottland, som i det följande skall meddelas.

Förrän vi övergå till redogörelsen för Olof den heliges missionsverksamhet på Gottland, måste den anmärkningen förutskickas, att de sjöfarande gutarna redan långt före hans tid

stiftat bekantskap med kristendomen i främmande land, och att korsets lära tvivelsutan under senare hälften av tionde seklet i ej ringa mån undergrävt asadyrkan på ön.[13] Emellertid var antalet av de kristna — eller halvkristna — obetydligt, jämfört med folkets flertal, som utgjordes av mer eller mindre övertygade hedningar, och ingenting talar för att på Gottland skulle funnits någon församling eller kyrka före andra fjärdedelen av 11:te århundradet.[14] Historien om Olofs försök att påskynda gutarnas omvändelse stämmer därför väl överens med vår i hög grad bristfälliga kunskap om kristendomens ställning på Gottland omkr. år 1000.

Guta Saga, det bekanta tillägget till Gottlandslagen, berättar följande om kristendomens införande på ön:

'Därefter kom konung Olof den helige flyende från Norge med skepp och lade sig i den hamn, som man kallar Åkergarn; där låg Olof den helige länge. Då for Ormika av Hejnhem och flere rika män till honom med sina gåvor. Denne Ormika gav honom tolv vädurar jämte andra matvaror; då gav konung Olof den helige honom återigen två dryckeskärl och en bredyxa. Då antog Ormika kristendom efter Olof den heliges undervisning och gjorde sig bönehus på samma ställe, som nu Åkergarns kyrka står. Därifrån for Olof den helige till Jaroslav i Holmgård'.[15]

Då Guta Saga sannolikt upptecknats redan i första fjärdedelen av 1200-talet[16], och då dess karaktär av ett slags statsrättslig urkund mellan Gottland och Sverige[17] synes förutsätta samvetsgrannhet och grundlighet också vid upptecknandet av traditionen, får den betraktas såsom en i avseende å de historiska uppgifterna rätt tillförlitlig källa. Får man därtill antaga, det uppmaningen att nedskriva såväl lagstadganden som sägner och fornhistoria utgått från den för all andlig kultur intresserade ärkebiskopen Andreas Sunesson[18], synes sagans trovärdighet, särskilt med hänsyn till de partier, som beröra öns ecklesiastiska och religiösa förhållanden, ytterligare ökad.

Det är därför icke sannolikt, att sagans framställning om Olofs missionsverksamhet — såsom det även antagits[19] — mindre skulle bygga på verkligheten än på en kyrklig tradition, uppkommen med anledning av Olofs även genom andra urkunder styrkta besök på ön i förening med hans senare för-

värvade helgonrykte. Fastmera måste den anses ha sin grund i en folklig sägen, som varit gängse vid tiden omkring år 1200 och företer tecken på mycket högre ålder. Redan den omsorg, varmed detaljerna, t. ex. orts- och personnamnen, äro ihågkomna, vittnar om att här är fråga om verkligt timade händelser. Och sagan finner ett indirekt stöd i en del upplysningar, hämtade ur andra källor. Så har man med ledning av biskopars brev och andra aktstycken lyckats påvisa, att vid Åkergarn, »en hamn, nu kallad S:t Olofsholm i Helvi socken vid Gottlands östra kust», funnits ett åt S:t Olof helgat kapell, varav ännu återstå lämningar.[20]

Av större vikt är emellertid, att sagans uppgifter icke blott bekräftas utan även kompletteras med flere värdefulla detaljer i Strelows mycket omstridda Cronica Guthilandorum.[21]

Enligt Strelow[22] kom Olof den helige på sin flykt från Norge genom Sverige till Gottland, vars invånare han föresatte sig att omvända till kristendomen. Han lät sig i sådant syfte ensam och oförmärkt sättas i land i Hienem.[23] Sina män befallde han att hålla sig ute på sjön och på en bestämd dag anlöpa samma ställe. Under tiden reste han omkring på ön för att utforska invånarnas styrka och resurser. Då han emellertid fann dessa alltför stora för att med framgång kunna bestå i kampen mot gutarna, ämnade han begiva sig tillbaka till skeppen. Om aftonen kom han till Kirkebys i samma socken, där han fick härbärge över natten. Han blev emellertid i hemlighet iakttagen och befunnen alltför rikt utstyrd för att vara den han gav sig ut för. Då husbonden, för vilken detta inrapporterats och som därför inlåtit sig i samtal med honom, förklarat sig vara kristen, yppade han för denne hela sin plan. Husbonden uppmanade honom att förverkliga den, framhållande, att på ön funnes många goda kristna, som aldrig skulle strida mot honom, och som gärna såge hedningarnas omvändelse. Olof fattade ett raskt beslut och begav sig till mötet med sina män. Då budskapet om norrmännens landstigning nådde »Herr Dacker, som bodde i Rude socken och var nordgutarnas hövding», samlade han i hast sitt krigsfolk och tågade mot Olof. Härarna möttes i »Läderbo på Lackerhed». Vid åsynen av den stora gottländska hären föll Olof med sina kämpar på knä i bön om seger.[24] Efter en hård strid, i vilken

största delen av hedningarna fann sin död, blev slutligen gottlänningarnas här slagen och skingrad. Olof for därefter fram med skoningslös stränghet, tills bönderna med en stor brandskatt av silver och guld samt löfte om omvändelse till kristendomen räddade sitt land från fullständig skövling.

Då budskapet om dessa händelser nådde fram till Gottlands södra treding, samlade »Herr Ulmer till Manegårds i Lye», som var hövding i det området och betecknas såsom »en god kristen», sina män och framhöll, hänvisande till nordgutarnas dyrköpta erfarenhet, huru fåfängt det var att strida mot Olof, som ju kunde räkna på högre makters hjälp. Det vore bättre att låta sig döpa och lämna det gamla avguderiet och tro på den sanne Guden än att med liv och själ störta sig i helvetet. Han erbjöd sig att deltaga i en beskickning, som skulle bege sig till Olof för att med honom underhandla om förbund. Planen sattes ock i verket.

Olof beslöt stanna över vintern på Gottland och förlade skeppen i vinterkvarter. Han lät bygga Åkergarns kyrka på en holme, sedermera benämnd Olofsholm[25]. Ormika av Hienem, som jämte andra kommit till Olof, förärade honom 12 oxar, 12 fyrhornade bockar, 12 tunnor vete och många andra stora klenoder. Han[26] blev döpt, och med honom reste Olof till Kirkebys. Där lät han uppbygga ett stort stenhus[27]. Olof förärade Ormika en yxa och en stor silverskål[28].

På våren 1029 seglade Olof till Ryssland, »till Jeridslaum», sin svager.

Ehuru framställningen om Olofs besök på Gottland ännu hör till de partier av Cronica Guthilandorum, vilkas trovärdighet kan sättas ifråga, synes överensstämmelsen i viktiga stycken med Guta Saga dock ställa det utom allt tvivel, att båda ösa ur samma källa, traditionen, som ju enligt många vittnesbörd fortlevat ända till senaste tid. Om vi få antaga, att Guta saga upptecknats av en kyrkans man, bereder det inga svårigheter att förklara de väsentligaste olikheterna mellan dess framställning av gutarnas omvändelse och tillgången enligt Strelows krönika. Hela framställningen i Guta saga går nämligen ut på att betona omvändelsen utan tvång[29]. Det är just vad man väntar sig av en klerk i början av 13:de seklet, för vilken alla

meddelanden om blodiga strider mellan hans landsmän och helge Olof måste förefalla så anstötliga, att de icke kunde upptagas i berättelsen om missionsverkets genomförande[30]. Vi äro därför i vår fulla rätt att i Strelows krönika se ett värdefullt komplement till Guta Saga, bevarande åt eftervärlden en mycket sannolik version av sägnerna om Gottlands omvändelse.

Dessa båda urkunders vittnesbörd synes oss vara av sådant värde, att vi kunna giva dem vitsord framom tystnaden i de skrifter, som i övrigt äro den tillförlitligaste källan till vår kunskap om Olof den helige[30a]. Varken *Heimskringla* eller Snorres självständiga Olofssaga känner nämligen till det norska helgonets missionsverksamhet på Gottland. Väl låter Snorre honom vid tvenne särskilda tillfällen göra besök på ön. Första gången inträffade det på hans första vikingafärd, då han ej var mer än 12 år gammal, alltså år 1007. På hösten nämnda år seglade den unge sjökonungen efter sin äventyrliga härnad i Mälartrakten till Gottland och redde sig att härja där. Men, heter det, gutarna voro samlade och sände män till konungen och erbjödo honom skatt av landet. Olof gick in på förslaget och s annade på ön över vintern. När våren kom, gav han sig ut på nya härfärder med Ösel som närmaste mål[31]. Da en strof av Ottarr åberopas, får väl äventyret betraktas såsom tillbörligen styrkt.[32]

I motsats till den gottländska traditionen låter Snorre Olof på sin färd till Gardarike icke stanna, förrän han kommit till Jaroslav och Ingegärd[33]. Däremot skulle han på återvägen till Norge våren 1030 med sina skepp kommit till Gottland, där han fick höra nyheter både från Sverige, Danmark och Norge. Han fick bl. a. bekräftelse på den viktiga underrättelse, som han erfarit i Ryssland, nämligen att Hakon jarl var död och Norge herrelöst. Olof och hans män styrktes därför i sitt hopp på en lycklig utgång för den påbörjade färden till hemlandet. De seglade dädan, när de fingo vind, och styrde mot Svitjod[34].

Såsom av det anförda framgår, finnas ringa utsikter att kunna åvägabringa samstämmighet mellan uppgifterna i Olofs saga och den gottländska traditionen. Om Olofs missionsverksamhet på Gottland kan därför med bestämdhet intet sägas.

En granskning av meddelandena i de olika källskrifterna kan dock måhända leda till en riktig uppfattning härom.

Det må först som sist framhållas, att sannolikheten är ganska liten för att Olof skulle vid detta tillfälle stannat över vintern på Gottland. En så lång vistelse hade säkerligen icke kunnat undgå att bli nämnd av hans levnadstecknare; den hade även med stolthet framhållits av författaren till Guta Saga, som ju endast meddelar, att konungen låg *länge* i Åkergarns hamn. Men framför allt: det kan anses för ovedersägligen fastställt, att Olof flydde från Norge under vårvintern 1029[35], samt att han efter att hava tillbragt vintern 1029—30 hos sin svåger Jaroslav begav sig på återfärden tidigt sistnämnda år, medan isarna ännu lågo. Det finnes således så att säga intet »rum» för en vinterlång vistelse på Gottland. Vi måste därför tänka oss, att den gottländska tradition, som ligger till grund för Strelows krönika, i denna punkt tager miste. Sägnen om Olofs vistelse på ön vintern 1028—29 kan tänkas uppkommen genom förväxling med hans tidigare besök under ungdomsåren, och förväxlingen är så mycket mera förklarlig, som ju berättelsen härom i många stycken överensstämmer med relationen om hans missionsverksamhet. Denna blev det centrala i folkets hågkomster om den helige konungen, och allt flere sägner förknippades därmed.

Den allmännaste åsikten om tiden för Olofs besök på Gottland torde vara den, som bygger på Snorres uppgift.[36] Det har nämligen ansetts självfallet, att ett misstag i detta hänseende lättare kunde insmyga sig i den lokala traditionen än i Olofs saga, som steg för steg följer hans rörliga liv och uttryckligen nämner vistelsen på Gottland under återfärden. Vidare har det framhållits, att Åkergarns läge på östra kusten av ön snarare talar för att konungen kom från öster än från väster.[37]

Vad det från geografins område hämtade argumentet beträffar, visar det sig föga övertygande, om man försöker fastställa den väg, som Olof sannolikt valde för sin färd till Ryssland. Det har i allmänhet antagits, att han skulle begagnat sig av nordmännens vanliga färdväg till Nevafloden och Aldeigjaborg. En annan åsikt synes emellertid bättre grundad. Det kan nämligen anses ställt utom allt tvivel, att Olof icke uppsökte sin

svåger i det egentliga Holmgård (Novgorod) utan fick bege sig ända till Kieff, där Jaroslav sedan 1026 hade sitt residens. Med kännedom om släktskapen mellan de två furstarna och de i litteraturen ofta omtalade livliga förbindelserna mellan Skandinavien och Ryssland är det otänkbart, att Jaroslavs vistelseort hade varit Olof obekant. Men om han engång kände den, hade han ingen anledning att göra den långa omvägen genom Finska viken och Nevan, då ju vägen längs Dünafloden redan på den tiden var allmänt anlitad. Valde Olof för sin färd från Mälartrakten till Kieff vägen längs Düna och Dnjepr, så ligger ett besök på Gottland nära till hands och då är det naturligare, att han landsteg vid det på öns nordöstra kust belägna Åkergarn än vid någon ort på västkusten. [38] Det geografiska argumentet mot sannolikheten av Olofs besök på Gottland under flykten från Norge bevisar således motsatsen till vad därmed avsetts.

Å andra sidan har med rätta framhållits, att Olof såväl på utfärden till som på återresan från Ryssland mycket väl kunnat besöka Gottland. Samtidigt har det dock betonats, att han vid det förra tillfället såsom en från sitt land fördriven konung med ett ringa följe näppeligen djärvts inlåta sig i ett så vittutseende företag som gutarnas omvändande, varemot han mycket väl på återresan kan tänkas ha ägt en så betydande härsmakt, att han förmått lösa uppgiften. [39]

Ej heller detta antagande skall vid närmare granskning visa sig hållbart. Om antalet män, som följde Olof i hans landsflykt få vi visserligen icke säkra uppgifter i källorna. Emellertid omtalar Snorre rustningarna före avresan från Ryssland i ordalag, som göra det troligt, att Olofs följe uppgick till närmare 200 (240) man, vilka av Jaroslav endast fingo hästar och övriga förnödenheter, men ej förstärkning. [40] Olofs här kan därför icke hava varit större på återfärden från Ryssland än vid hans första besök på Gottland. Den representerade helt visst vid båda dessa tillfällen en styrka, med vilken en djärv krigare vågade anfalla en i hast samlad bondehär.

Om sålunda de antaganden, som gjorts för att ge stöd åt Heimskringlas framställning, befunnits sakna säker grund, så tala å andra sidan en hel del omständigheter för riktigheten av

Guta Sagas relation. Jag anför till en början ett indirekt bevis.

I Heimskringlas uppgift, att Olofs uppbrott från Ryssland skedde »strax efter jul» måste ordet »strax» fattas mycket allmänt och helst betraktas som ett senare tillägg. Olof har nämligen knappast kunnat sätta sig i rörelse förrän i mars eller kanske t. o. m. i april. Om hans vistelse i Sverige vet man, att han därunder sände bud till Norge och inväntade svar därifrån, vartill också en rundlig tid måste hava åtgått. Därtill kommer, att hans färd genom de obanade skogarna i Sveriges gränstrakter mot Norge måste hava tagit i anspråk minst två och en halv månad. [41] Nu var han emellertid framme vid Stiklastad redan den 29:de juli. [42] Härav inses, att Olof ej kunnat uppehålla sig på Gottland längre tid än några dagar och således icke under återfärden till Norge kunnat vara verksam till kristendomens fromma på gutarnes ö.

Sannolikhetsberäkningar leda till samma resultat. Det synes i allo antagligare, att Olof, som i sin förtvivlan över motgångarna i hemlandet enligt Snorres vittnesbörd var mera gudligt sinnad än någonsin — han påtänkte en pilgrimsfärd till Jerusalem, ja, ämnade t. o. m. »gå under munkregel» — omedelbart efter olyckan skulle ha större intresse för gottlänningarnas omvändelse än senare, då han var i färd med ett så krävande företag som försöket att återvinna Norges krona. Vid utförandet av sistnämnda plan kom det framför allt an på ett raskt uppträdande, medan Norges förnämsta män ännu voro villrådiga efter Hakon jarls död, och innan de vid ryktet om Olofs avresa från Ryssland hunnit vidtaga alltför omfattande och effektiva försvarsåtgärder. Det skulle icke överensstämt med Olofs raska och beslutsamma handlingssätt i kritiska ögonblick, om han försummat en dyrbar tid med ett företag, som stod i ett så löst samband med hans viktiga uppgift för tillfället.

Mycket talar sålunda för teorin, att Olof under flykten från Norge landstigit på Gottland försommaren 1029 och med vapen i hand påtvingat en del av gutarna kristendomen, att han stannat någon tid på ön och därvid preliminärt ordnat de nyomvändas angelägenheter, att han för sin färd till Kieff valt vägen via Dünamünde, samt att han efter en hos Jaroslav tillbragt

vinter på nytt anlöpt Åkergarn försommaren 1030, ungefär ett år efter sin första landstigning.

Denna teori gör det även möjligt att förklara Snorres tystnad med hänsyn till Olofs missionsverksamhet på Gottland. Det kan nämligen lättare tänkas, att hela Olofs första besök på ön av en eller annan anledning råkat i glömska, än att hans levnadstecknare skulle glömt bort en så viktig episod i en för övrigt rätt detaljerat skildrad resa.

Vad beträffar det vidare förloppet av det gottländska omvändelseverket lämnar den lokala traditionen i många stycken dunkla och, såsom det förefaller, motsägande uppgifter. Så låter den gutarna ännu efter Olofs besök på ön i allmänhet vara hedningar. [43]

Den första kyrkan på Gottland uppfördes enligt Guta Saga [44] av en mäktig man, Botajr av Akebäck, 1 ½ mil söder om Visby, men hans hedniska landsmän uppbrände den, varför stället alltsedan hetat Kulstede. [45] Botajr gav emellertid icke tappt, utan byggde en ny kyrka, denna gång i Vi, som var ett hedniskt offerställe. [46] Då hedningarna ville låta även denna helgedom gå upp i lågor, gick han upp på kyrkans tak och försäkrade, att de i så fall även skulle få bränna honom själv. Botajr hade en mäktig svärfader, Lickajr den vise, och denne förmådde hedningarna att avstå från sin föresats. Kyrkan fick stå obränd och benämndes *allhelgonakyrka.* Sedermera byggdes på samma ställe en annan helgedom, som uppkallades efter S. Petrus. Det kan förtjäna påpekas, att undersökningar å ort och ställe hava lett till resultat, som synas bekräfta sagan i denna punkt. Mycket talar nämligen för antagandet, »att den till alla helgon invigda kyrkan bestått av trä och tillkommit kort efter kristendomens införande på Gottland.» Denna kyrka skulle sedan »vidpass hundra år efter hennes byggnad» blivit nedriven för att lämna rum för ett värdigare tempel av sten, invigt till S. Peter. De lämningar av denna kyrka, som i våra dagar förefinnas, röja stor enkelhet och hög ålder. [47]

Någon tid efter det Lickajr den vise på ovanantytt sätt hulpit sin måg Botajr, lät han döpa sig jämte familj och husfolk, varpå han i sin gård lät uppföra den första kyrkan i öns nordligaste treding, sedermera kallad *Stenkyrka.* Guta saga fortsätter:

»Sedan gottländingarne sågo kristna mäns seder, lydde de Guds bud och lärda mäns undervisning; antogo då allmänneligen kristendomen med sin egen vilja utan tvång, så att ingen tvang dem till kristendom. Sedan män vordo allmänneligen kristne, då gjordes en annan kyrka på landet i *Atlingbo;* hon var den första i mellersta tredingen. Sedan vart den tredje kyrkan på landet gjord i *Fardhem* i sydligaste tredingen; av dem föröktes alla kyrkor på Gottland, därför att män gjorde sig kyrkor till större bekvämlighet.»

Söker man kontrollera sagans uppgifter angående tiden för de nämnda kyrkornas grundläggning, finner man till en början, att Stenkyrka härstammar från förra hälften av 1200-talet.[48] Ordalagen i Guta Saga (»gjorde en kyrka i sin gård, där man nu kallar Stenkyrka») giva tydligt vid handen, att på samma ställe där Lickajrs kyrka stått, senare uppförts ett nytt tempel, varför uppgifterna synas gå väl ihop. Om Atlingbo kyrkas ålder finnes från medeltiden ingen underrättelse, men man torde dock »med skälig säkerhet» kunna förlägga dess grundläggningstid till omkring år 1250.[49] På samma ställe måste emellertid redan tidigare funnits en kyrka. Enligt en förteckning från medeltiden blev Fardhems kyrka uppförd under tolfte seklet. En inskrift av ungt datum upplyser utan bevis, att kyrkans grundläggningsår är 1019.[50]

Att de två sistnämnda templen höra till de äldsta på ön, framgår av den hedrande undantagsställning de under medeltiden innehade, i det de jämte kyrkan i Tingstäde av »alla män tagits i fred», så att dråpare där hade »fred och tillflyktsort såväl i prästgården som i kyrkogården»[51]. Då Tingstäde egentligen utgör annex till Stenkyrka, kan man väl också med avseende å denna kyrka finna Guta Sagas uppgift bekräftad av lagens stadgande om asylrätt.

Ehuru således inga direkta uppgifter föreligga om att Olof skulle grundlagt någon av Gottlands kyrkor — Strelows notis är tvivelsutan oriktig — torde dock ett norskt inflytande kunna påvisas i fråga om de äldsta kyrkornas anordning och byggnadsstil. Väl äro de obetydliga rester av träkyrkorna, som bevarats till våra dagar, ännu icke i detalj undersökta, men vissa

slutsatser kunna dock dragas med ledning av det, som därom hittills publicerats.

Som bekant, gjordes för ett tjugutal år sedan vid Hemse på Gottland ett viktigt fynd, i det att vid en restaurering av nämnda kyrka betydande delar av en gammal stavkyrka bragtes i dagen. [52] Om dennas konstruktion ock i viktiga stycken skiljer sig från de norska stavkyrkornas, så finnas å andra sidan icke oväsentliga likheter. Så är bl. a. »portalomfattningen, likasom i de norska kyrkorna, den prydligaste delen av byggnaden», varjämte dess ornament förete likheter med orneringen å stavkyrkoportaler i Norge. [53] Synnerligen viktig är den iakttagelse, »som otvunget framgår av de bevarade delarnas beskaffenhet, nämligen att de, som uppfört kyrkan, tydligen varit skickliga slöjdare, skickliga i att bearbeta trämaterialet, men däremot dåliga och tafatta konstruktörer, eller med andra ord att själva byggnadssättet gör intryck av att vara något nytt och ovant, under det man tydligen länge varit förtrogen med själva slöjdandet». Då Hemse stavkyrkas grundläggningstid torde kunna föras så långt tillbaka som till omkr. 1100, [54] ha vi här att göra med en av Gottlands äldsta kyrkor, uppförd enligt ett byggnadssätt, som gutarna ännu icke fullt behärskade. Det antagandet vore kanske icke alltför vågat, att Gottlands stavkyrkor byggts efter mönstret av något tempel, vid vars uppförande Olof den helige varit i tillfälle att ge sina anvisningar, vilket troligen varit fallet vid uppbyggandet av Ormikas bönehus i Åkergarn.

Om ock Olofskyrkor förekommo talrikt över hela norden, kunna dock de gottländska kyrkor, som helgats åt Olof, på grund av sin höga ålder anses indirekt påminna om hans missionsverksamhet och förtjäna att nämnas. Vid sidan av det tidigare omtalade kapellet i Åkergarn bör främst ihågkommas Sankt Olofs kyrka i Visby, vars grundläggning av gamla författare tillskrivits konung Erik Ejegod [55]. Denne skulle uppfört kyrkan vid ett besök i Visby under pilgrimsfärden till Jerusalem. Väl talar kyrkans stil snarare för en tillkomst mot slutet af tolfte århundradet än i seklets början [56]. Men då meddelaren tydligen haft tillgång till utförligare krönikor [57], torde uppgiften mycket väl kunna godtagas med den modifikationen, att

Erik, om han icke uppfört kyrkan, dock anslagit medel för ändamålet. Mycket gammal är även den »Sankt Oles kyrka» på Fårön invid Gottland, varav lämningar ännu återstå[58]. Och tidigt synes Olofskyrkan hos gutarna trängt så djupt, att de även på främmande botten uppkallade kyrkor efter sitt nationalhelgon. Känt är, att de i Novgorod ägde en Olofskyrka.[59]

I detta sammanhang må som bevis på Olofsdyrkans omfattning på Gottland endast nämnas, att »hans bild med kronan och stridsyxan» ännu flerstädes synes i öns tempel, att offertjänster till hans minne länge höllos i Åkergarns kyrka, och att »hans namnsdag var en av ortens mest ansedda märkesdagar för skörd, fiske m. m.»[60]. Spåren av en så allmän Olofskult tala i sin mån för att sägnerna om Olof som kristendomens förkunnare på Gottland icke sakna historisk grund.

Den äldsta gottländska kyrkan företedde törhända även med avseende å organisation och författning större eller mindre likheter med den norska. En märklig parallell till utvecklingen i Norge synes föreligga i den omständigheten, att trenne kyrkor — Stenkyrka, Atlingbo och Fardhem — en i vardera av Gottlands tredingar, av sagan betecknas såsom mödrar till alla de övriga, alldeles såsom fallet var med de norska fylkeskyrkorna[61]. Då gutarna efter kristendomens fullständiga seger ingingo överenskommelse med biskopen i Linköping om ömsesidiga rättigheter och plikter[62], anknöts den gottländska kyrkan närmare till den svenska, och det norska inflytandets tid var förbi. Huru djupa spår detta lämnat efter sig, därom kunna vi icke uttala oss, emedan källorna i fråga om de äldsta tiderna iakttaga så gott som fullständig tystnad.

Av så mycket större vikt är det att på ett helt annat område kunna påvisa spår av ett inflytande från Norge, spår, vilka t. o. m. direkt peka hän mot Olof den helige. Gottlands lagbok, som i många hänseenden skiljer sig från de fornsvenska rättskällorna, företer nämligen lika många fall av överensstämmelse med norska lagar. Ett par av de mest framträdande skola i det följande anföras.

I början av Gottlandslagen återfinnas de för de norsk-isländska rättskällorna typiska begynnelseorden »det är början i vår lag» (*þat er upphaf laga várra*), vilka eljest icke kunna upp-

visas på det fornsvenska området. Inledningsorden fortsättas med påbudet, »att vi skola förneka hedendomen och bifalla kristendomen» — ett uttryck, som påfallande väl överensstämmer med begynnelseorden i Eidsivalagens äldsta avfattning, så lydande: »att män skola bifalla kristendomen och förneka hedendomen». Om Gulatingslagen påminna däremot den korta trosartikel och bön, som utgöra fortsättningen av Gottlandslagens inledningsord. Därjämte kan man i de förnämsta norska lagarna påvisa slående paralleller till den omedelbara övergången från inledningen till föreskrifter rörande barns upptagande, föreskrifter, vilkas begynnelseord i Gottlands lag lyda nästan ord för ord lika som i de norska rättskällorna. [63]

En märklig likhet i materiellt hänseende mellan Gottlandslagen och norska rättskällor utgöres av dess hedendomsförbud, vilket är det enda av ett verkligt straffhot åtföljda på hela det fornsvenska området, medan motsvarande stadganden förekomma rätt talrikt i Norges gamla lagar. Det synes på båda hållen ursprungligen varit avfattat på vers, och även i ordalagen tycker man sig förnimma en påtaglig överensstämmelse, så t. ex. mellan den svenska lagens uttryck *hult eþa hauga* | *eþa haþin guþ*, samt, motsvarande ord i den norska gulatingslagen vilka utan tvivel också utgjort ett verspar: *hauga ne horga* | *ne heidit gud.* [64]

Denna överensstämmelse kan icke förklaras annorlunda än genom antagandet av ett starkt norskt inflytande på gottlandslagen. Olofs missionsverksamhet har sedan länge med rätta utpekats såsom den riktiga anknytningspunkten. Men medan man tidigare nöjt sig med att framhålla, hurusom »genom Olofs besök på ön en närmare förbindelse med Norge möjligtvis blivit grundlagd, vilken sedan i längre tid fortfarit, och även torde hava föranlett någon bekantskap med Norges lagar»[65], har man i våra dagar gått så långt, att lagens hela kyrkorättsliga avsnitt tillskrivits Olof den helige[66]. Om ock detta påstående tillsvidare är obevisat, är dock den otvetydiga överensstämmelsen med norska lagar av den art, att därpå kan grundas teorin om en av Olof utövad legislativ verksamhet på Gottland.

Det hittills påvisade norska inflytandet på öns lagbok inskränker sig nämligen till inledningsorden och hedendomsför-

budet, d. v. s. de delar av lagen, i vilka denna uttryckligen tager ställning till de två religionerna, och som därför närmast kunna tillskrivas kristendomens förkunnare. Antagandet vinner ökad trovärdighet, då det numera bevisats, att förebilderna till de norska kristenrätternas inledningsord icke böra sökas i eventuella motsvarigheter i hedniska lagar — varför likheterna mellan Gottlandslagen och de norska rättskällorna icke kunna bero på en urgammal överensstämmelse — utan i de angelsaxiska kyrkolagarna, med vilka Olof stiftat bekantskap i England, och som även hans angelsaxiska medhjälpare tvivelsutan kände till. [67] Ett förbud mot åkallan av »lundar eller högar eller hedniska gudar» är just vad man väntar sig av Olof, som i alla bevarade sägner — om ock måhända något tendentiöst — skildras såsom den hänsynslöse nedbrytaren av tempel, gudabilder och offerlundar. [68] Vad var naturligare, än att Olof på Gottland genomförde antagandet av samma lagbud, som han påtvungit de norska tingsmenigheterna? Han hade ju också vid ett tillfälle sänt en direkt uppmaning till islänningarna att företaga en lagrevision, motsvarande den han själv genomfört i Norge [69]— en slående parallell till hans lagstiftning på Gottland.

Omfattningen av Olof den heliges legislativa verksamhet på gutarnas ö kan emellertid tillsvidare icke fastställas. Ingen har veterligen tagit itu med den lockande forskningsuppgift, som redan Konrad Maurer anvisat, i det han påpekade nödvändigheten av mera ingående undersökningar i syfte att bestämma omfånget och innebörden av den i Gottlandslagen skönjbara påverkan från de norska lagarna överhuvud och den norska kristenrätten i synnerhet. [70]

Sägnerna om gutarnas omvändelse genom Olof den helige äga måhända sin största betydelse just för rättshistorien, i det de anvisa en väg, på vilken nog så viktiga upptäckter kunna göras med hänsyn till vissa lagstadgandens ålder och ursprung. De påkalla forskningens intresse redan på grund därav, att de utgöra ett viktigt bidrag till kännedomen om den rent internationella karaktär, som utmärker den äldsta gottländska kulturen. Men för oss äga de sitt speciella intresse, i det att Olofsdyrkan på Gottland måste anses såsom den enda riktiga utgångspunkten vid försöken att förklara det norska helgonets popularitet i Finland.

[1] L. Daae, Norges Helgener, s. 89. Se även Ellen Jørgensen, Helgendyrkelse i Danmark s. 2—6; H. Falk, Sankt Olofs minne i Sverige i Kyrkohistorisk Årsskrift. 1909; O. Janse, Om Olofskult i Uppland, i Studier tillägnade O. Montelius.

[2] Daae a. a. s. 55 ff.; H. Fett, Oslo Skytshelgen, Kunst og Kultur I. s. 7; E. Bull, To engelske Olavsbilleder fra middelalderen, Kunst og Kultur II, s. 49 f.; Jørgensen, a. a. s. 2 not 1, 33 f.

[3] P. Nordmann, St. Olofsdyrkan i Finland, Finsk Tidskrift 72 bd., sid. 436.

[4] Se t. ex. Nordmann, a. a. s. 437.

[5] Förutom ovanciterade uppsats av Nordmann, se framförallt Meinander, Medeltida altarskåp och träsniderier, passim.

[6] Nordmann, a. a. sid. 449 ff.

[7] Redan år 1738 ventilerades i Åbo en av Joh. Tolpo försvarad *Dissertatio de S. Olavi N. R. pravo religions Zelo*, vari helgonets dyrkan i Finland ägnas uppmärksamhet.

[8] Meinander, a. a. t. ex. s. 63, 66, 74.

[9] Bull, Norsk-finske kirkelige Forbindelser i Middelalderen. (Norsk) Historisk Tidsskrift 1910, s. 365 f.; Meinander, S. Olof och Finland i Kunst og Kultur II, s. 23 f., har såtillvida anslutit sig till denna åsikt, att han »för en tidigare period, 1200-talet», räknar med båda vägarna.

[10] Nordmann, a. a. s. 437.

[11] Falk, a. a. sid. 73.

[12] Meinander har påvisat den betydelse Gottlands konst ägt under större delen av medeltiden såsom förebild för Finlands. »Det är sannolikt, att vi därifrån (j:fr. Gottland) fått våra äldsta konstverk»; (Medeltida altarskåp och träsniderier, s. 40). Med kännedom om de livliga förbindelser vårt prästerskap (t. ex. biskop Thomas) underhöll med Visby, synes det intet tvivel underkastat, att den »gottländska kyrkan» redan på 1200-talet i många stycken utövat inflytande på den finländska. Om den unggotiska konstens tid (1300-talet) heter det hos Meinander a. a. s. 56: »Mycket . . . tyder på, att Gottland fortfarande var vårt föregångsland eller vår leverantör på konstens område.» Jfr även a. a. s. 63, 66, 81, 83.

[13] I *Guta Saga*, kap. 4, heter det: »Ehuru Gottlänningarna voro hedniska, seglade de likväl med köpmansvaror till alla land, både kristna och hedniska. Då sågo köpmännen kristna seder i kristna länder; då läto som lige där döpa sig och förde till Gottland präster.» — Säve, Några ord om konung Olof Haraldssons uppträdande på Gottland, Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift II, 219. Jfr Hildebrand, Sveriges medeltid III, s. 21 ff.

[14] Ekhoff, S:t Clemens kyrka i Visby, s. 179 f. anser visserligen, att det finnes »intet, som talar emot», att grunden till nämnda kyrka lades på 900-talet. Emot denna uppfattning har Roosval, Till frågan om Gottlandskyrkornas kronologi, i Kyrkohistorisk Årsskrift 1913 sid. 14 f.

med rätta inlagt en bestämd gensaga. Jfr Roosval, Die Kirchen Gotlands, s. 140.

15 Schlyter, Gotl. I Hist. 3.

16 Läffler har — såsom det synes — övertygande utrett att Guta Saga upptecknats i första fjärdedelen av 1200-talet eller närmare bestämt, omkring 1220. Se härom hans uppsatser »Till 700-årsminnet av slaget vid Lena» i Fornvännen 1908, 1909. Jfr Schlyters avvikande mening, Corpus Juris VII, 5. IX. Jfr Snöbohm, Gotlands land och folk, s. 138 noten, samt Pipping, Guta lag och Guta Saga s. II f.

17 Läffler a. a. Fornvännen 1908, s. 142.

18 Se Läffler, a. a. s. 169. Pipping, har a. a. s. IV f., ehuru efter någon tvekan, uttalat den förmodan, att Guta Saga i sin nuvarande form vore en översättning från latinet. Häremot gör Läffler, a. a. s. 177, gällande, att Guta Sagas uppteckning såsom i det allra närmaste samtidig med Guta lags, skedde på modersmålet, isynnerhet som i sagan upptogos ett antal lagstadganden, vilka icke ingå i lagen.

19 Roosval, Die Kirchen Gotlands s. 91: Wahrscheinlich ist die Erwähnung Olofs am besten als einer Art Datierung zu deuten. Man verehrte ihn — wie im ganzen Norden — als Hauptheiligen. Man wusste, dass der erste Sieg des Christentums auf der Insel im Anfang des 11. Jahrhunderts geschehen war. Man hatte eine Überlieferung von einem Besuch Olofs auf Gotland — eine Tradition die grossen Anspruch auf Wahrheit hat, da Olof notorisch in Russland gewesen und Gotland eine beinahe obligatorische Zwischenstation für alle Russlandfahrer war. Daraus wurde allmählich die Legende von Olof als dem Apostel Gotlands.

20 Schlyter, Corpus Juris, VII, s. 314 f. Säve, a. a. 250 f.

21 Ang. krönikans värde som historisk källa, se å ena sidan Wallin, Gothländska Samlingar I, Stockholm 1747, s. 180 f., å andra sidan Lagerbring, Svea Rikes Historia II, 610 not 2, som ger Strelow vitsordet att i fråga om senare händelser vara »så trovärdig som någon annan» och anser, att äldre skrifter ligga till grund för hans arbete, ett omdöme, varom senare historiker förenat sig, Brunius, Gotlands konsthistoria I, s. 6 f.; G. Lindström, Anteckningar om Gotlands medeltid I, s. 19.

22 *Cronica Guthilandorum* s. 129 ff.

23 Några år före Strelows tid förevisades de järnringar, vid vilka Olofs fartyg förtöjts. Ännu vid mitten av förra seklet levde sägnerna härom. Jfr Säve, a. a. s. 249.

24 Strelow meddelar, att man ännu på hans tid kunde iakttaga märken efter Olofs knän och armar, som sjunkit djupt ned i stenen. Även denna sägen har bevarats till senaste tid. Jfr Säve, a. a. s. 250.

25 På Strelows tid var den kyrkan »œde», medan »noget aff Muren» ännu var synligt. I våra dagar kvarstå ännu ödemurarna av denna Gottlands kanske äldsta helgedom. Säve, a. st. — Jfr Guta Saga, enligt vilken det var Ormika som på samma ställe skulle uppfört ett bönehus.

26 Enligt Strelow var Ormika kvinna; jfr ifråga om denna vanliga

förväxling Lis Jacobsen, Gamle danske Oversættelser af Guta saga, Arkiv för nordisk filologi 1911, s. 50—75.

27 På Strelows tid — och ännu i medlet av förra seklet — kunde man i muren iakttaga märken efter Olofs »säng, stol och handfat». Säve, a. st.; Brunius, Gotlands konsthistoria I, s. 115.

28 Dessa föremål hade senare bortrövats av lybeckarna. (Strelow).

29 Jfr kap. 4: »antogo då allmänneligen kristendomen med sin egen vilja utan tvång, så att ingen tvang dem till kristendom.»

30 Jfr Snöbohm, a. a. s. 118.

30 a. Om källorna för vår kunskap om Olof, se Norsk Historisk Tidsskrift, 3 Række, 4 bd., sid. 385 ff.

31 Heimskringla (Finnur Jónsson, København 1893—1901). Ol. Helg. kap. 7 f.

32 Schlyter har a. a. s. 315, framkastat tanken, att Snorre här gjort sig skyldig till en förväxling med traditionen om Olofs missionsverksamhet.

33 Heimskringla, Ol. Helg. kap. 181.

34 Ol. Helg. kap. 192.

35 Munch, Det Norske Folks Historie I, 2, s. 754—764. Keyser, Norges Historie I, s. 402, Den norske Kirkes Historie I, s. 107. Alexander Bugge i Norges Historie I, 2, s. 400.

36 Jfr dock Säve, a. a. s. 248, som antager, »att han möjligen någongång eljest under den långa tiden mellan 1007 och 1015 (då han blev konung i Norge) besökt Gotland, måhända 1008 eller 1009, då han genomfor Östersjön i alla riktningar och härjade på dess vitt skilda kuster, varunder han kanske kunnat något uträtta för kristendomens införande bland Gutafolket. Den av mig förfäktade åsikten delas av A. Bugge a. st. och A. D. Jœrgensen, Den nordiske Kirkes Grundlæggelse og første Udvikling, s. 501 f.

37 Munch, a. a. s. 775 not 2.

38 A. D. Jœrgensen, Den nordiske Kirkes Grundlæggelse og første Udvikling, s. 501 f. har uttalat denna åsikt om Olofs väg, medan A. Bugge a. st. låter honom draga från Gottland till Novgorod »og videre till Kiev.»

39 Snöbohm, a. a. s. 117 f. Jfr även Säve a. st.

40 ól helg. kap. 192.

41 Efter Munch, a. a. s. 774, not 2, s. 786, not 2, som gjort dessa beräkningar för att motivera en framflyttning av Olofs dödsdag från den 29 juli till den 31 augusti. Jfr följande not.

42 Den nyaste forskningen håller sig till detta av källorna enstämmigt angivna datum; se t. ex. A. Bugge a. a. s. 405.

43 Under sin missionsverksamhet i Norge hade Olof dock även, enligt Snorre, fått pröva på liknande återfall till hedendomen.

44 Gotl. I. Hist. 4.

45 Strelow, som anför namnen i en något avvikande form, uppger, att detta skedde år 1029.

46 Enligt Strelow skedde detta redan följande år.

47 Brunius, Gotl. konsthistoria I, 272.

48 Brunius, Gotl. konsthistoria II, s. 43; Roosval, Die Kirchen Gotlands, s. 84 ff.

49 Brunius, a. a. III, s. 21; Roosval a. a. s. 207; Etwas nach 1250.

50 Brunius, a. a. III, s. 257; Roosval a. a. s. 212; Um 1200 (långhuset).

51 Gotl. I, 13.

52 Se Ekhoff, En nyfunnen stavkyrka vid Hemse på Gotland, i Ny illustrerad Tidning, 1896, n:ris 46 o. 47.

53 Ekhoff, a. st., finner likheter med »orneringen å de äldsta delarna av Urnæs stavkyrka i Sogn i Norge», medan Roosval, a. st. jämför med »norwegische Stabkirchenportale etwa aus der ersten Hälfte des 12:ten Jahrhunderts.»

54 Ekhoff anser, att vissa omständigheter »med bestämdhet hänvisa till 1000-talet såsom kyrkans tillkomsttid», under det att enligt Roosval »ihre Entstehung vielleicht auf die erste Hälfte des 12:ten Jahrhunderts bestimmt werden kann.»

55 Petrejus hos Wallin, Gothl. Saml. I, s. 238 f.

56 Brunius, a. a. I, s. 168, 172.

57 Lindström, Anteckningar om Gotlands medeltid I, s. 18.

58 Säve, a. a. s. 251 ff. Med stöd av många minnesmärken och folksägner antager Säve, att Olof besökt även Fårön.

59 Den »varjagerna» tillhörande kyrka, som enligt en rysk krönikas uppgift brann ned år 1152, var väl identisk med gutarnas. Roosval, Die Kirchen Gotlands, s. 92.

60 Se för övrigt Säve a. a.

61 Jfr Hildebrand, Sveriges Medeltid III, s. 82 samt Ambrosiani, Studier över den svenska kyrkans organisation och författning vid 1100-talets mitt. Kyrkohist. Årsskrift, 1902 s. 25.

62 Gottl. I. Hist. 5: »*Siþan en gutar wendus wiþr cristindom*», när gutarna *vande sig* vid kristendomen»; Se Söderberg, Forngutnisk ljudlära, s. 12.

63 Maurer, Die Eingangsformel der nordischen Rechts- und Gesetzbücher, s. 357.

64 Gotl. I, 4; Gulaþingsl. 29. Jfr Lind, Om rim och verslämningar, s. 72 f.

65 Schlyter, Corpus Juris VII, s. VII.

66 Taranger, Den angelsaksiske Kirkes Indflydelse paa den norske, s. 140, 211.

67 Taranger, a. a. s. 216.

68 *Effringebantur statuæ; succidebantur luci; evertebantur delubra; ordinabantur sacerdotes et fabricabantur ecclesie.* Acta Sancti Olavi Regis et

martyris. Monumenta historica Norvegiæ, s. 129. *Da braut hann oc brendi hæidin hof oc ræisti kirkiur i stad* . . . Gammelnorsk Homiliebog, Udg. af C. R. Unger, s. 147.

69 Heimskringla, Ol. helg. kap. 60, 124.

70 Maurer, Eingangsformel, s. 358.

Inverkningar av förläningsväsendet på jordbesittningsförhållandena före och efter reduktionen.

Av

P. O. v. TÖRNE.

I.

Under debatterna i lantdagen om torparfrågan har någongång rörelsen till förmån för torpens lösköpande från de större jordegendomar, av vilka de utgöra brukningsdelar, förliknats vid bondeständets frigörelse från den s. k. livegenskapen i västra och mellersta Europa under det 18:de och början av det 19:de århundradet. Frånsett att en utstyckning av större jordområden till mindre jordbruk och beredande av fullt ekonomiskt oberoende åt en del av den jordbrukande befolkningen, som tidigare saknat sådant, i vartdera fallet åsyftats, erbjuder dock vid ett närmare skärskådande den förra företeelsen en ytterst ringa och i varje händelse endast generell likhet med den senare. Betraktar man båda företeelserna inställda i deras historiska sammanhang, så framträda mellan dem olikheter, som i väsentliga punkter bli av djupgående art, och det visar sig, att det uteslutande är inom ett begränsat område av det kontinentala Europa en viss yttre likhet eller parallellism dem emellan kan påvisas. Denna likhet mellan torpar- och landbondejordbrukets ställning å ena sidan och den under feodalväsendet vid jorden bundna allmogens i vissa trakter av det sydligare Europa å den andra inskränker sig nämligen till det s. k. kolonialgebitet i nordöstra Tyskland, d. v. s. till det land, som i huvudsak faller mellan Elbe och Ostpreussens östra gräns. Här uppläto landsfurstarne och de tyska adelsmän och ordensriddare, som under tolfte och trettonde århundradena togo landet i besittning, jord till kolonisation åt inflyttande nybyggare, vilka åtogo sig att härför

till godsherrarna prestera dagsverken och naturprodukter samt i övrigt underkasta sig närmare bestämda villkor.[1] Den tyska kolonisationen antog sålunda här en viss likhet med den kolonisation, som i vårt land sedan äldsta tider genom torpens anläggning bedrivits och som isynnerhet under 1700-talet under inflytande av då rådande ekonomiska åskådningssätt kom att erhålla en stor omfattning. Men härtill inskränker sig också likheten.

Ty det bondestånd, som på här antytt vis i nordöstra Tyskland uppkom, råkade med tiden också merendels i det slags beroende av godsherrarne, som med ett på 1700-talet uppkommet uttryck kallats »livegenskap» och som ännu vid det adertonde århundradets slut tryckte sin prägel på en stor del av västra och mellersta Europas bondestånd.

Med detta slag av bondeofrihet äger dock som sagt vår i Finland förefintliga landbonde- och torparklass ingen historisk likhet, och dennas planlagda ekonomiska frigörelse kan därför föga sammanställas med det västeuropeiska bondeståndets befrielse från »livegenskapens» bojor. Den skenbara likheten bör härvid ej få föra vilse, och ihågkommas bör ytterligare, att livegenskapen särskilt i västra och sydvästra Europa alstrats genom att en självägande bondeklass nedsjunkit i beroende av de större jordägarna och i samband därmed till dem förlorat äganderätten till sin jord, medan ju åter torparklassen i Sverige och Finland uppkommit genom nybyggarverksamhet på större jordägares mark. Av vikt har ytterligare varit, att torpkolonisationen alltjämt bibehållit denna ursprungliga prägel och sålunda städse haft karaktären av ekonomisk företagsamhet baserad på det fria avtalets grund. Härav har alstrats en oföränderlighet i torparens (l. landbondens) ställning, som stått i fullständig motsats till den »livegne» bondens på kontinenten: i

[1] G. F. Knapp, Die Bauernbefreiung und der Ursprung der Landarbeiter in den älteren Theilen Preussens, I (1887), s. 28 ff. W. v. Brünneck, Zur Geschichte des Grundeigenthums in Ost- und Westpreussen, I, (1891), s. 4 ff. (speciellt s. 59). Lamprecht, Deutsche Geschichte, del IX, s. 216 ff. framhäver starkt den fria kolonisation, som försiggick på länsfurstens mark i av godsherrarne fullt oberoende byar, över vilka först senare godsherremyndigheten begynte göra sig gällande. Även detta slag av kolonisation synes ha varit vanligt.

förra fallet torparen såsom fri brukare på annans mark, i det senare upphävandet av bondens jordbesittningsrätt till förmån för godsägarens. Det kan ju förtjäna tilläggas, att om även detta upphävande ofta, och ursprungligen kanske oftast, skett på frivillighetens väg — för vinnande av rättsskydd under oroliga tider åt den svagare av den starkare — så torde det ju längre det lidit desto oftare ha inträffat, att frivilligheten vid bondens underkastelse blivit mer och mer skenbar. — Det var alltså på detta sätt det västligare och sydligare Europas besuttna bönder i stor, från tid till tid endast något växlande omfattning, blevo bundna vid den fäderneärvda torvan, blevo *glebae adscripti*, såsom termen lydde, med en ärftlighet, vars orubblighet visserligen i tidens fullbordan skulle komma att bliva deras egna efterkommandes lycka, likasom livegenskapen trots alla sina skuggsidor just härigenom sannolikt kom att lända de samhällen till nytta, till vilkas utmärkande drag den hörde. — Det torde vara överflödigt att påpeka, att vår egentliga bondeklass, de självägande hemmansägarnas, står helt och hållet utom all jämförelse med denna utveckling, vilken dess sociala motsvarighet i sydligare och västligare länder under århundraden haft att genomgå.

Det egendomliga inträffade dock, att under det tidsskede, som sträckte sig från mitten av det sextonde till mitten av det sjuttonde århundradet, då de feodala åskådningssätten med förut osedd styrka trängde på i Sverige, på mångfaldigt vis omgestaltande de bestående förhållandena, även här det självägande bondeståndet på ett kännbart sätt kom att drabbas av inskränkningar i sin äganderätt och sin samhälleliga frihet och rentav var på väg att delvis åtminstone nedsjunka i personlig ofrihet. Denna märkliga parallellföreteelse till en utveckling, som i söder och väster försiggått ett halft till ett årtusende tidigare, under i mångt och mycket liknande förhållanden är ju en i sitt slag märklig illustration till lagen om liknande sociala företeelsers uppkomst på olika håll och under olika tid ur generellt likartade förutsättningar — om också utvecklingen i Sverige måste betraktas såsom i någon mån konstlad. Icke heller har denna likhet hittills undgått forskningen, som åtminstone konstaterat de utländska feodala åskådningssättens inträngande i Sverige vid ifrågavarande tid och den bondeståndet då hotande faran

att råka i ett allt svårare beroende av de enskilda personer, som kommit i besittning av de med frikostig hand utdelade förläningarna. Redan samtiden skymtade för övrigt häri ett tydligt framtidsperspektiv, som redan av en del förläningsinnehavare emotsågs med hoppfull tillfredsställelse, medan det åter av allmogens ombud vid riksdagarna under sextonhundratalets mitt med alla tecken till en stigande oro framhölls såsom en mer och mer överhängande fara. Dock har förläningsväsendets inverkan på bondeståndets ställning eller på den enskilda jordbesittningens, d. ä. på själva de privata ägokomplexernas utveckling, i allmänhet icke närmare beaktats i de arbeten, som under senare tid sett dagen rörande förläningarnas verkningar. Denna sida av saken har exempelvis icke berörts av C. v. Bonsdorff[1] i hans grundläggande utredning om kronoabalienationerna under drottning Kristinas regering och har sedermera av Clason endast i största korthet på ett par sidor uppmärksammats i hans förtjänstfulla avhandling om gods- och ränteavsöndringarna under förläningsväsendets tid.[2] Båda dessa författare ha behandlat sitt ämne huvudsakligen ur synpunkten av den reella förlust i inkomst staten genom länsavsöndringarna led och som den sedermera strävade att genom reduktionen åter ersätta, en synpunkt som ju ock under själva det ifrågavarande tidsskedet var den i statslivet bestämmande och som även sedan fick avge den för reduktionens genomförande erforderliga rättsgrunden. En undersökning av de verkningar förläningarnas utdelande kom att utöva på allmogens ställning och på de av donationerna berörda eller tillskapade jordagodsens omfattning, även sedan reduktionen gått fram över dem, har sålunda hittills icke försökts, ehuru nyttigheten av en sådan redan av Clason i företalet till hans nyssnämnda arbete påpekats.[3] Företagen i större skala skulle den helt säkert giva synnerligen märkliga och betydelsefulla resultat samt kännbart bidraga till att öka vår kunskap om jordbesittningens gestaltning i de södra och syd-

[1] C. v. Bonsdorff, Om donationerna och förläningarna samt frälseköpen i Finland under drottning Kristinas regering, 1886.

[2] S. Clason, Till reduktionens förhistoria. Gods- och ränteavsöndringarna och de förbudna orterna, 1895.

[3] A. a., s. VII.

västra delarna av vårt land intill närvarande tid. I större utsträckning än man i allmänhet föreställer sig göra sig nämligen ännu i dag förläningsväsendets följder märkbara i detta avseende — därom övertygas man redan vid ett mera begränsat studium av detta ämne. Omöjligheten att för närvarande erhålla tillgång till allt behövligt arkivmaterial påtvingar en emellertid för ögonblicket nödvändigheten att starkt begränsa fältet för undersökningen. I det följande skola därför endast en del sidor framdragas, som synas egnade att på ett mera anmärkningsvärt sätt belysa förläningsväsendets inverkan på jordbesittningens utveckling i nyssnämnt hänseende och på samma gång skola förmå bidraga till att klargöra uppfattningen om de skattebönders belägenhet, som genom kunglig donation kommit under frälset.

*

Må vi taga fasta på synpunkten att förläningarna utgjorde *abalienationer*, avträdelser av gods och räntor från statsmaktens sida till förmån för enskilda. Detta är i själva verket den enda synpunkt, som kan hjälpa oss att förstå en så i hög grad egendomlig företeelse som den att staten på fullaste allvar ansåg sig ha rätt att bortskänka enskild bondejord åt vemhelst, till vilken den fann sig stå i någon sorts obligation eller vilken den ville genom en donation göra sig obligerad.

Känt är ju att förläningsväsendet byggde på den förutsättningen att kronan faktiskt i sista hand var eller varit ägare av all jord i riket. Bekant är ock att det framför andra var Gustav Wasa som gjorde sig till tolk för denna uppfattning och som icke blott förskaffade den teoretisk hävd i det svenska statslivet, utan ock i vidsträckt omfattning tillämpade den vid sin riksstyrelse. I alla fall kan det förtjäna erinras om, att redan långt tidigare, ja sedan början av 1300-talet, en dylik uppfattning om statens rätt begynt bana sig väg och exempelvis erhållit ett särdeles tydligt uttryck i konung Magnus Erikssons brev av den 29 april 1334 angående sydvästra Finlands uppodling.[1] Att

---

[1] Svenskt Diplomatarium IV, nr 3053; Åbo Domkyrkas Svartbok nr 74, (jfr nr 194: kungl. brev av d. 24 juni 1365). Jfr A. G. F o n t e l l, Jordens i Egentliga Finland besittningstagande för odlingsändamål (Finlands Kulturhistoria, Medeltiden, s. 86 ff.).

konungarne Albrekt och Erik XIII medvetet fortsatte på den inslagna vägen är ju mindre förvånande, då de själva inkommit till Sverige från länder med utpräglat feodala åskådningssätt; men under den följande unionstiden fortsatte utvecklingen i samma riktning.[1] Och Gustav Wasa fastslog slutligen principen att staten ägde icke blott all den oodlade jorden i riket samt kronoböndernas jord, utan även den del av den odlade, som innehades av skattebönderna, d. v. s. av de ursprungligen självägande hemmansbönderna. Över denna faktiska odaljord ansågs alltså numera staten besitta ett slags överäganderätt, vars kriterium utgjordes av den av bönderna årligen erlagda kronoskatten eller avraden, vilken sålunda uppfattades såsom ett slags för jorden erlagt arrende. Såsom redan den svenske forskaren G. Berg framhållit, skedde begreppsutvidgningen under konung Gustavs tid stegvis, och det är med intresse man följer de olika faserna i denna rätt hastigt försiggående utvidgningsprocess.[2]

Först »dödade» Gustav äganderätten till skattehemman för resterande kronoskatt: År 1530 indrog han exempelvis redan ett hemman för tre års obetald skatt.[3] Nio år senare var han färdig med att indraga till kronan skattehemman för bristande vård från böndernas sida,[4] och efter år 1540, då de feodala inflytelserna utifrån begynte göra sig starkare gällande, började han igångsätta husesyner å skatteböndernas lägenheter. Betecknande är följande yttrande i hans brev härom till fogdarne i Uppsala, av den 15 april 1541: »De (bönderna) låta sig tycka, att efter de äro med lagligt arv, köp eller eljes komne till slika skattehemman, måge de väl fara med dem, huru dem synes m. m., där svare vi så till, att så länge de hålla sådana kronans hemman vid makt med laga byggningar och andra nödtorfter, då måge de väl höra dem till, men när det icke sker, då höra de oss och Sveriges krona

[1] Jfr Lagberedningens betänkande angående ombildning av den direkta beskattningen (1897, tr. 1898), s. 256 ff.

[2] G. Berg, Bidrag till den inre statsförvaltningens historia under Gustav den förste, etc. (1893), s. 111 ff. Jfr Lagberedn. bet., s. 258.

[3] Berg, a. a., s. 112.

[4] Gustav I:s registratur, bd XII, s. 146. (Berg, s. 112). Brev av den 15 jan. 1539 till menige i Småland.

till».[1] Enär allmogen i Småland uttalat missnöje över de anställda husesynerna, skrev han den till, den 6 februari 1550, förmenande, »att det ju såväl må oss, såsom är riksens herre, efterlåtet bliva att lata hålla husesyn med förenämnde skattebönder, såväl det adeln efterlåtet bliver att hålla husesyn med deras landbönder».[2] De fria skattebönderna stodo alltså framgent enligt Gustav Wasas mening till kronan i samma förhållande som landbönderna på frälsegodsen till sina husbönder. Och 1553 fastställde han slutligen, att skattehemman, därav kronan icke fick »tillbörlig skatt och rättighet» skulle bliva skattevrak och såsom sådant vara till kronan förfallet. Konungens fogde skulle i sådant fall »sätta andra bönder på samma jord igen, som henne rätteligen bruka, och göra kronan därav alla de utskylder, som sådan jord kan göra skäl för».[3] Därmed var i själva verket de tidigare självägande böndernas absoluta besittningsrätt till sin jord upphävd till förmån för staten, som dessutom nu kunde tänkas komma att genom en ytterligare utsträckt tillämpning av den engång fastslagna grundsatsen tillgodogöra sig denna för vinnande av sina speciella syftemål.

Detta var ock vad som skedde genom förläningsväsendet, försåvitt som detta gick ut på donerande av den besuttna allmogens skattejord åt tredje man. Grev- och friherreskapen, som i allmänhet i litteraturen tilldragit sig den största uppmärksamheten, skola här lämnas åsido, då de på få undantag när icke ingrepo omgestaltande i jordbesittningens fördelning eller allmogens ställning och därför ej heller avsatte märkbarare spår i de efter reduktionen fortbestående förhållandena. Av så mycket större betydelse blevo däremot de donationer (och senare försäljningar) av enstaka eller flere hemman, av byar och »fjärdingar», vilka sedan mitten av 1500-talet i riklig mängd såväl i vårt land som i Sverige och Östersjöprovinserna kommo isynnerhet frälsemännen och krigsbefälet till del. Ty dessa frälsedonationer försvunno icke helt och hållet med reduktionen, de efter-

[1] G. I:s reg., XIII, s. 219. (Berg, s. 113).
[2] G. I:s reg., XXI, s. 70. (Berg, s. 114).
[3] »Och skall ingen, som till sådan jord börd och ätt haver, makt hava att tala därpå, utan skall samma jord bliva därför under Sveriges krona». G. I:s reg., XXIV, s. 21. (Berg, s. 114).

lämnade tvärtom spår som ännu i dag i enskilda fall kunna skönjas och de blevo av långt mera ingripande betydelse ifråga om allmogeklassens och frälseståndets jordbesittning, än dessa stora, mera territoriella, titlar och höghetsrättigheter medförande förläningar, vilka hittills tilldragit sig ett så övervägande intresse.

De tidigaste förläningarna, nödvändiggjorda likasom de senare av statens bristande tillgång på kontanta penningemedel för avlönande av presterad tjänsteverksamhet, komma för denna undersökning icke heller i betraktande. Det är blott frälseförläningarna under 1500-talets tre till fyra sista årtionden och under 1600-talets hela förra hälft, som i här förevarande fall äro av intresse och som i det följande skola, såvitt tillgången på källor medger det, genom framdragande av en del talande fakta och exempel belysas. —

Orsaken till att förläningsväsendet kom att erhålla den omfattning det fick låg, såsom bl. a. Clason utförligt i sitt förenämnda arbete framhållit (s. 9 o. följ.), i den ännu under 1500-talet och långt senare inom statsförvaltningen rådande naturalhushållningen, vilken tvang regenterna att åt enskilda personer bortförläna kronans uppbörd i olika trakter av riket. Och detta var icke blott en av förhållandena betingad nödvändighet, utan ock en av praktiska bekvämlighetsskäl föranledd utväg att slippa ifrån den på grund av de outvecklade kommunikationerna besvärliga transporten av uppburna naturapersedlar från den ena avlägsna orten i riket till den andra. Av djupgående betydelse blev härvid, att även skatteböndernas räntor gjordes till föremål för förläning. Ty då, såsom tidigare påpekats, kronan redan betraktade sig såsom faktisk ägare till skattehemmanen och den från dem utgående räntan endast uppfattades såsom ett slags arrende för den bönderna tillkommande brukningsrätten till dem, kom förläningen av skatterätten mycket snart att anses som en förläning — en överlåtelse på begränsad eller obegränsad tid — av själva den högsta kronan tidigare tillkommande äganderätten till hemmanen. Den föreställningen utbildade sig, att det var hemmanen, icke den från dem utgående kronoskatten, som donerades. Att det isynnerhet var bland donatarierna detta föreställningssätt kom till utbildning, ligger i sakens natur; men å andra sidan kunde dessa med skäl åberopa sig på sina egna dona-

tionsbrev, i vilka genomgående just vissa bestämda hemman uppräknades såsom till dem donerade, hela och hallna, utan att den specielt ifrågakommande kronoskatten ofta med ett enda ord omnämndes. De inskränkningar i sin äganderätt till de förlänta hemmanen förläningsinnehavarne i alla fall till förman för böndernas besittningsrätt måste vidkännas och den synpunkt på hemmansförläningarnas karaktär statsmakten senare anlade, skola vi i det följande återkomma till.

I detta sammanhang kan det likväl vara skäl att erinra om, att det endast var en ringa procent av de förläning underkastade hemmanen, som utgjordes av kronohemman. Det vida vägnar övervägande antalet förlänta hemman var skattehemman, alltså gammal odaljord, betecknande nog för tidens åskådningssätt. Rådde överhuvud någon betänklighet mot rätten att förläna, så hänförde sig denna snarare till kronohemmanen, då ju enligt landslagen regenten var förbjuden att bortgiva kronans ägande jord. Men eljes finner man, att föga åtskillnad gjorts på krono- och skattejord, och i donationsbreven förekomma krono- och skattehemman om vartannat, utan att någon annan hänsyn än donationsmottagarens fördel synes ha varit bestämmande för urvalet. Enligt beräkningar av C. v. Bonsdorff omfattade samtliga frälseförläningar i Finland vid Kristinas tronavsägelse 10,544 skattehemman och endast 363 kronohemman,[1] en proportion som i sanning talar för sig själv.[2] Sådan som utvecklingen gestaltat sig låg det för övrigt i sakens natur att skillnaden

[1] v. Bonsdorff, Om don. o. förlän., s. 117. Förf. framhåller visserligen, att hans siffror ej kunna betraktas såsom fullt exakta. Men i det stora hela giva de naturligtvis ändock en riktig bild av ställningen.

[2] Att den föreställningen kunnat bliva allmän att det isynnerhet var kronohemman som donerades beror möjligen på Fryxell, vars framställning av detta ämne i »Berättelser ur svenska historien», del 8, s. 198 o. ff., (tr. 1901) är oklar och vilseledande. — Betecknande är den uppfattning som ännu uttalas av J. G. v. Bonsdorff, Storfurstendömet Finlands kameral-lagfarenhet I (1833), s. 10: »Vanligen indelas hemmans naturen uti 3:ne Classer, nemligen: 1:mo. Skatte, hvartill höra de lägenheter där jordägande-rätten är öfverlåten åt innehafvaren men Kronan äger räntan. 2:do. Krono, hvarå kronan äger både jordägande rätten och räntan. 3:tio. Frälse, där Kronan afstått ifrån både jordägande rätten och rättigheten till räntan». Fryxell förefaller att ha påverkats av dessa definitioner.

mellan krono- och skattehemman skulle bliva allt mindre — krono- och skattebönder deltogo sålunda i allmänhet lika i alla ständiga skatter och extra gärder — och mer och mer skulle komma att betraktas blott som en antikverad kameral distinktion. Betecknande för varthän utvecklingen gick är vad historieskrivaren, juristen och kameralisten Anders Botin skriver i andra delen av sitt bekanta arbete om »svenska hemman och jordagods» ännu så sent som 1756: ... »de ällste Swenske Bönder ägde sina hemman med en så oinskränkt frihet, att de därutinnan icke ärkände någon öfwer-Herre, och likwäl nu för tiden betydelsen och naturen af dessa ällsta Swenska Hemman så alldeles äro förlorade, att de nu mera icke finnas, utan äro alla hemman nu för tiden, i anseende till högsta ägande Rätten, antingen Krono eller Frälse, ehuru än gamla Skatte-Hemman ännu gifwas . . .».[1] Det var som bekant först Gustav III som genom sin lagstiftning återgav bondejorden dess ursprungliga ställning och befriade den från alla statens anspråk att över den få göra gällande en högsta äganderätt.

Den naturliga följden av det rådande betraktelsesättet blev emellertid, att förläningar, som icke voro givna med visst förbehåll, — på livstiden, på »behaglig tid» eller som pant — började att anses såsom rena gåvor. Redan Gustav I hade begynt utdela förläningar i denna bemärkelse, dock ännu i ringa omfattning;[2] men exemplet var givet, och det följdes av hans efterträdare. Frikostig var visserligen ännu icke Erik XIV med detta slags skänker;[3] däremot tvekade som känt icke Johan III att i vidsträckt omfattning hugna stormän, på vilkas tjänster han ville kunna räkna, med allehanda förläningar och särskilt med hemmansdonationer »till evärdelige ägor och egendom». Clason finner det antagligt, att »under större delen av Johans regering

---

1 A. Botin, Beskrifning om Swenska Hemman och Jorda-Gods, II, s. 1—2. I andra delens första paragraf säger B.: »Med Kronohemman förstår jag här alla sådana Hemman, de måga innehafwas under Skatträttighet, eller ej, af hwilka Räntan tillkommer Kronan. . .» Jfr Lagber. bet. s. 233.

2 Clason, s. 44 och gåvobrevet för Erik Fleming av d. 28/9 1541, bilaga 1, vars text är speciellt anmärkningsvärd.

3 A. a., s. 45.

gåvobreven i allmänhet avsett en besittningsrätt liknande den med vilken arvegodsen innehades».[1] Då Karl IX fortsatte på denna väg, vilken han redan som hertig beträtt, kom han slutligen att fastslå den ordning, som vid förlänandet för framtiden skulle bliva gällande.

Det var genom Norrköpings riksdagsbeslut 1604 detta skedde, varigenom som bekant fastställdes, att förläningarna skulle gå i arv till förläningstagarnes manliga bröstarvingar. En statsrättslig princip lades, såsom Clason påpekar, härmed till grund för donationsväsendet[2], och av vikt blev, att riksdagens samtycke nu var givet till donationernas utfärdande[3]. Riksdagen gav m. a. o. förläningsväsendet sitt formella erkännande och skänkte sin garanti såväl åt alla dittills gjorda som åt alla framdeles förekommande förläningar. Genom detta riksdagens principiella gillande blev givetvis donationsinnehavarnes ställning säkrare än förut. Och om redan detta beslut i och för sig förutsatte, att en donation var liktydig med en gåva — och att gåvan mera hänförde sig till jorden än till den därav utgående kronoskatten — så medförde det å andra sidan den viktiga följden, att donationer givna enligt Norrköpings besluts villkor framgent åtminstone av adeln kommo att betraktas såsom vanliga frälsegods, innehavda av frälsemännen med full allodial äganderätt. Icke ens rätten att ärva dem på kvinnliga linjen behövde anses helt och hållet utesluten, och såsom exempel mycket snart utvisade kunde rättighet till sådant arv jämförelsevis lätt utverkas. Man gjorde blott skillnad mellan »gammal» och »ny» frälsejord, men i praktiken betraktades denna skillnad såsom betydelselös. Betecknande härför är den av W. G. Lagus publicerade, av Jesper Mattsson Krus år 1618 uppgjorda förteckningen över »Adelen bådhe Nye och Gamble Frelsis Landhböndher i Finlandh».[4] Här uppräknas nämligen till frälset donerade hemman jämsides med dettas gamla arv- och avlingegods, utan att någon åtskillnad

---

1 A. a., s. 47.

2 A. a., s. 52 ff.

3 Jfr v. Bonsdorff, Läänityslaitos ja reduktsioni, Oma maa VI, s. 300.

4 J. W. G. Lagus, »Undersökningar om finska adelns gods och ätter» (1860).

mellan de båda slagen av jordagods göres. Det är endast i den anförda rubriken förefintligheten av en dylik ursprunglig skillnad ännu antydes. Och det kan förtjäna påpekas, att adeln vid 1617 års kröningsriksdag ansåg sig böra uttryckligen anhålla om »utstrykning ur Kronans jordeböcker av de gods, som nyligen voro skänkte eller utbytte från Kronan till Adeln».[1] Det var alltså blott denna utstrykning (rätteligen överföring till annat register) som ännu återstod för att enligt adelns mening fullborda donationshemmanens jämnställdhet med dess gamla frälsehemman. I själva verket hade en sådan utstrykning redan på 1580-talet i Finland påbegynts, vittnande om att tjänstemännen här börjat tillegna sig samma syn på saken som frälsemännen, ehuru det förefaller som om man senare igen återgått till det gamla.[2]

De båda inskränkande bestämmelserna i Norrköpingsbeslutet, den ena om arvsrätten, den andra föreskrivande, att en donationsinnehavare ägde att vid regentskifte söka den nye monarkens stadfästelse på sin förläning,[3] voro knappast tänkta såsom allvarligare begränsningar av donatariens rätt och kommo heller aldrig att få någon sådan betydelse. Arvsprincipens fastslående var som sagt snarare, trots inskränkningen, för honom en positiv vinning, och konfirmationsvägran från en nytillträdande regents sida fattades tydligen ända från början såsom något vilket aldrig kunde ifrågakomma. I själva verket utfäste sig Gustav Adolf i sina adelsprivilegier 1617 att icke vägra ansökt stadfästelse å förläningar, och Kristina förband sig i sin den 14

[1] Den enda uppgift härom finnes att tillgå synes vara de citerade orden hos J. Hallenberg, Svea rikes historia under konung Gustav Adolf den stores regering, III—IV (1793), s. 637.

[2] I »Kamerala Handlingar» (Todistuskappaleita Suomen historiaan, utg. av Hist. Samf.) vol. V ingår å sid. 12 ff. en mantalsförteckning av 1580 i vilken skattebönder »skänkte till evärdelige» finnas uppförda bland frälsebönder. I slutsumman (s. 34) äro bland 2,291 behållna frälselandbor inräknade 824 skatte- och 99 kronobönder, skänkta till evärdelig ägo. Tvenne följande förteckningar av 1583 och 1584 äro i huvudsak därmed överensstämmande.

[3] Redan tidigare hade det blivit vanligt att i donationsbreven ett dylikt villkor om stadfästelse utsattes. Ex. J. E. Waaranen, Handl. upplysande Finlands historia under Karl IX:s tid, I s. 308 (brev av den 17/7 1602).

nov. 1644 utfärdade bekräftelse av faderns privilegier till iakttagande av samma regel.[1] Något fall av konfirmationsvägran torde i övrigt knappast ha förekommit.

En bidragande orsak härtill var, att donerandet med full allodial rätt även för staten ansågs medföra fördelar, något som bl. a. föranledde Gustav II Adolf och Kristina att i än större utsträckning än förr varit fallet anlita denna utväg för belönande av förtjänta personer. Både Gustav Adolf och hans båda företrädare hyste ju för övrigt den uppfattningen, att frälseståndet framom andra borde vara det politiska ståndet i riket, det som skulle egna staten sin kraft och offra sig för dess väl. I statens intresse låg därför ock att vidmakthålla och förkovra detta stånds ekonomiska ställning, och det verksammaste medlet erbjödo härför de allodiala donationerna.[2] Ytterligare förväntade man, att donatarierna skulle inom sina förläningar förbättra jordbruket, vilket var i behov av kapitalstarkt och insiktsfullt ingripande, alltsedan från och med mitten av 1500-talet bondejordbruket börjat visa allt mera oroande tecken på ett fortsatt nedåtgående.[3] Slutligen betraktades donerandet som ett lämpligt medel att i rikets tjänst kvarhålla och vid landet fästa framstående utländska krigare, som efter fredens inträde kunde avge ett värdefullt tillskott till den klass, vilken framom andra ägde att uppbära Sveriges stormaktsställning.[4] Man kan knappast värja sig för intrycket, att styrelsen med en viss förkärlek i Finland tillgodosåg dessa främmande krigare av skotsk, rysk eller liffländsk härstamning med gods. Östersjöprovinsarne voro ju ock närmast till att just i Finland erhålla placering, och i stort antal finner man dem i själva verket strömma till, synnerligast sedan början av Karl IX:s liffländska krig. Belysande är den fullmakt, daterad den 22 aug. 1604, för Arvid Henriksson Horn, genom vilken Karl IX befullmäktigade denne att utse gods i Finland åt några liffländare, som därom anhållit, och som »icke själva veta vad de

[1] A. A. Stiernman, Alla Riksdagars och Mötens beslut etc., II, s. 1058 o. 1063.

[2] Jfr Clason, s. 134.

[3] A. a., s. 139. Berg, s. 110 ff.

[4] Jfr Clason, s. 140 v. Bonsdorff, a. a., s. 301.

godsen heta, som de vilja hava».[1] Redan tidigare hade andra liffländare erhållit gods i Finland och förbundit sig att för dem göra krigstjänst.[2] Namnen Baranoff och Nassokin vittna om de ryska, namnen Guthrie, Forbes, Ramsay, m. fl. om de skotska krigare som i vårt land redan tidigt blevo tillgodosedda med förläningar. Och man behöver blott genomgå Jully Ramsay's stora arbete »Frälsesläkter i Finland intill stora ofreden» för att inse vilken mängd adelsmän från Estland, Liffland och Ingermanland som genom förläningar gjordes bofasta i Finland. Man går måhända icke för långt, om man i den svenska styrelsens hållning härvidlag vill spåra en medveten avsikt, en strävan att i ett för fientliga anfall utsatt gränsland öka det rusttjänstpliktiga frälseståndets antal. Att i Finland öka frälseståndets antal och betydenhet, där det i allmänhet var fattigt[3] och i vida trakter blott svagt företrätt, stod ju i övrigt i full överensstämmelse med regenternas strävanden att inom riket i dess helhet skapa en adel med makt och betydelse. De oupphörliga krigen, slutande med det folkförödande stora nordiska under Karl XII, gjorde emellertid dessa strävanden att här acklimatisera främmande adelssläkter mer eller mindre resultatlösa, i det dessa utländska immigrantfamiljers öde blev att i ett par släktled åtminstone till en stor del förblöda på de oräkneliga slagfälten.[4] Men icke heller de rent inhemska frälsemännen blevo lottlösa vid donationernas utdelande, deras klass gjordes tvärtom genom dem — och tack vare åtskilliga enskilda medlemmars personliga

---

[1] Waaranen, II s. 144. (Lagus, s. 543).

[2] Brev cit. i föreg. not ävensom brev till Tönne Jöransson av den 26 juni 1604, Waaranen, II s. 113. I detta fall rörde det sig om liffländare som erhållit Norrköpings besluts gods; i det förra gällde det åter utdelande av under Tavastehus slott lydande kronogods.

[3] Jfr härtill H. Forssell, Sveriges inre historia från Gustav den förste I (1869), s. 73—75 o. 97—106, som dock förmenar, att de siffror han anför mera tyda på »adelig fattigdom» än »fattigdom på adel». A. Liljenstrand, Finlands jordnaturer (1879), s. 213—215, finner siffrorna tvärtom bevisa adelns fåtalighet i Finland. Även K. Grotenfelt, Suomen historia uskonpuhdistuksen aikakaudella, s. 94, talar om adelns ringa antal i landet vid slutet av Gustav Wasas tid.

[4] Släkttabellerna i Jully Ramsay's Frälsesläkter utgöra härom ett vältaligt vittnesbörd.

duglighet — till en icke obetydlig beståndsdel av det enastående politiska riksstånd den svenska stormaktstidens adel utgjorde. —

De höga fordringar Gustav II Adolf ställde på sitt rikes frälsestånd — att detta städse borde vara berett att oinskränkt ställa sig till statsintressets förfogande — föranledde honom som sagt att i all synnerhet utdela donationer på allodiala villkor, vilka ju för mottagarne erbjödo de största förmånerna, ja att till och med gå utöver de i Norrköpings beslut fastslagna fordringarna, något som för resten redan Karl IX börjat med.[1] Dylika hemmansdonationer, givna under uttryckligt åsidosättande av Norrköpingsbeslutet till fullständig egendom med arvsrätt även på kvinnliga linjen, voro gåvor i ordets egentliga bemärkelse, allodiala gods skänkta fullkomligt till arv och eget. I samma kategori kommo de försålda godsen, sedan Gustav Adolf 1622 börjat försälja kronans ränta från skattehemmanen, ty med räntan följde såsom vi veta åminstone den större och viktigare delen av äganderätten, den som därintills tillkommit kronan. — Någon radikalare förändring undergingo förhållandena ej under den följande förmyndarregeringen (som framför allt utmärkte sig genom en vidsträckt tolkning av Norrköpingsbeslutet) eller under drottning Kristina, ehuru visserligen donerandet då tog en omfattning som det aldrig tillförene haft och som slutligen skulle leda till det rent absurda. I många avseenden är dock Kristinas tid kanske den märkligaste i frälseförläningarnas historia.

Vid denna tidpunkt rådde exempelvis icke längre något tvivel om att donationer av skattehemman, även enligt Norrköpings besluts villkor, voro gåvor medförande full äganderätt till de skänkta hemmanen.[2] Jämsides med omnämnandet av den genom Norrköpingsbeslutet betingade inskränkningen i besittningsrätten förekommer i donationsbreven till yttermera visso nu som förut försäkringen att donationen givits på »evärdelig tid». Och brevens i övrigt tämligen stereotypa ordalag uttala som

---

[1] Clason, s. 67, 115, 131.

[2] Se härom v. Bonsdorff, Don. o. förlän., s. V—VI, Clason, s. 9—13.

förr, att donationen omfattar de hemman som uppräknas »med all deras ränta och uppbörd, skog och mark, fiske och fiskevatten och alla tillägor i våto och torro, närby och fjärran, intet undantagandes att njuta, bruka och behålla»[1], vilken noga specificerade gåva icke gärna, såsom redan framhållits, kunde lämna mottagaren i tvivelsmål om oinskränktheten i den besittningsrätt han erhållit. Den enda mera villkorliga bestämning man ännu finner i de eljes under ett helt sekels tid föga varierande donationsbreven[2] är den isynnerhet sedan slutet av sextonde århundradet konstanta fordran att adeln för sina donationer — på feodalt vis och i överensstämmelse med den uppfattning, som på regeringshåll stadgat sig — i högre grad än andra undersåtar borde vara kronan tjänstpliktig. Det heter sålunda oftast: »Wi . . . göre witterligit att Wi av gunst och nåde, så och för den trogne tjänst som oss Elskelig Wår tro tjenare . . . Oss och Sveriges Crona här till gjort och bewist hafwer, det som han yttermera här efter att göra så länge han lefwer förpliktad vara skall . . .» unt och efterlåtit, o. s. v.[3] Stundom tillfogas, att donatarien även vore pliktig att visa givarens »älskeliga Husfru och livservingar» ifrågavarande tjänstaktighet.[4]

Vad som däremot på ett iögonenfallande sätt skiljde Kristinas donationer från företrädarnes var, att dessa nästan undantagslöst synas ha givits under frälserätt. Detta innebar visserligen endast en förenkling av det tidigare förfarandet, i det donatarier som erhållit skattehemman plägat kort efteråt ingå med anhållan om att få besitta dem under frälsevillkor, en ansökan som även städse bifallits. I och för sig var dock denna skattedonationernas förvandling till frälse, antingen i och genom själva förläningen, som numera blev regel, eller tilläggsvis efteråt, såsom tidigare varit vanligt, en förändring av genomgripande

---

1 Jfr Lagus, s. 393 (brev av den $^{2}/_{8}$ 1606).

2 Ex. Clason, bilaga I ($^{28}/_{9}$ 1541) och I. A. Arwidsson, Handlingar t. upplysn. av Finlands hävder, X s. 247. ($^{16}/_{9}$ 1653).

3 Lagus, s. 466 (brev dat. $^{17}/_{7}$ 1615). Jfr. a. a., s. 458 (br. $^{19}/_{9}$ 1570), 217 (br. $^{29}/_{11}$ 1606) och Arwidsson ovan cit. brev. Forssell (s. 8) påpekar att en dylik formel även användes i medeltidens ämbetsmannafullmakter och förläningsbrev.

4 Ex. Waaranen, I s. 111 (br. $^{21}/_{3}$ 1601).

betydelse. Intet satte såsom detta på donationerna prägeln att vara donationsinnehavarnas privatgods.

En omständighet som härvid blev av betydelse och som vållade samtiden med dess förvillade begrepp mycket bryderi var att förvandlingen till frälse av hemmansdonationer, som tidigare givits till skatte, skedde i form av en förnyad donation. Icke heller av en senare tids historiska forskning har detta sakförhållande riktigt uppfattats. Sakens kärna har ock i någon mån undanskymts av att frälsefrihetsförläningen oftast skedde i förbindelse med en samtidigt meddelad stadfästelse å tidigare donation. Sålänge en sådan konfirmation jämte förbättring till frälse hänförde sig till verkligen donerades kattehemman kunde den dock ej gärna föranleda någon svårare förvirring; men så snart den blev en förläning av frälsefrihet å skattehemman, som av enskild person ärvts eller köpts — vilket rätt ofta förekom —, befann man sig inför en situation som de samtida med sina säregna egendomsbegrepp icke mäktade utreda. Förläningen av frälsefrihet, varom man ansökt, uppfattades nu som huvudsaken, vilken helt och hållet fick överskyla det ursprungliga köpet eller arvet, och jordägaren betecknade själv senare utan betänkande sina ifrågavarande hemman såsom bekomna genom kunglig donation. Löjtnanten Hans Gardemeister, som 1649 ankommit till Finland och »ingen hemvist hade där han kunde sig uppehålla» hade »fördenskull sig tillhandlat tvenne små hemman uti Tavastehus län och Sääksmäki socken», på vilka han, enligt öppet brev av Per Brahe, daterat den 14 juni 1650, begärde frälsefrihet. Genom brev av den 31 maj 1651 inrymde drottning Kristina dock honom de två hemmanen i Sääksmäki socken och Valdo by »förläningsvis att njuta med alle visse och ovisse räntor», undantagandes krigsgärden. Ja, på hans ansökan sade hon sig vilja »unna skänka och giva honom, hans hustru och äkta manliga bröstarvingar . . . ovanberörda tvenne hemman i Valdoby, jämte ett hemman i Vuorentaka, av vilka alla han sig bördsrätten (äganderätten) tillhandlat haver på Norrköpings besluts villkor». Dessa ursprungligen av Gardemeister köpta hemman donerades honom alltså nu på de bekanta Norrköpings besluts villkoren. Än mer. Ett öppet brev av landshövdingen Ernst Johan Creutz, daterat den 27 januari 1655, meddelar, att kapten-

löjtnanten Gardemeister *anhållit* att få bygga säteri på ett av de gods drottningen *givit* honom på Norrk. besl. villkor, och något senare (7 juli 1664?) skriver vår man själv till Kristina, som velat »till mitt och dee minas uppehälle någre små hemman i Finlandh, aff hwilke jagh börzrätten medh penningar löst haffwer, *donera*» och klagar över att hans frälsefrihet disputeras honom. [1]

Den betydande »donation», som av Lagus omtalas såsom given Hans Larsson till Isnäs (Björnram) den 12 september 1570 var också den intet annat än en förläning av frälsefrihet, för gods, som Hans Larsson »med lage fång undan skatten köpt hafwer». [2] Dylika fall voro alls icke sällsynta. [3]

Den härav vållade oklarheten ökades yttermera genom att frälsemännen (och deras enkor) togo för vana att tid efter annan ansöka om konfirmation å sina gods, oberoende av på vad sätt dessa kommit i deras ägo. Orsaken härtill låg väl under Sigismunds och Karl IX:s tid i den då rådande osäkerheten, i det att talrika frälsemän, som anklagats för upproriska stämplingar, gått sina gods förlustiga, varpå dessa i stället givits åt andra; senare åter i den omständigheten att frälset synbarligen icke mera förmådde skilja på vilka gods som voro dess egentliga arvegods och vilka som möjligen i det förgångna hade sin upprinnelse ur en kunglig donation. —

Om frälserättens förvärv för donatarierna (vilka ju icke all-

---

1 F. Statsarkiv, Biographica Gardemeister.

2 Lagus, s. 158. I Kamerala Handlingar vol. III ingår ett förläningsregister från omkr. 1577 (s. 57 ff.) vari (s. 70 ff. o. 89) omtalas Hans Larssons till Isnäs gods, å vilka konungarna Erik och Johan givit honom frihet och frälse. Om dessa gårdar heter det, att han dem »köpt hade» och nämnes den summa som »gavs» för dem. Under åren 1561—1569 hade han sålunda köpt 175 gårdar, för vilka han fick frälse, varför det därom heter, att han »bekommit: gårdar 175». (Köpegods å vilka erhållits kungligt brev till evärdelig ägo omtalas därsammast. s. 80—81). Om köp av skatteräntan kan här ännu ej vara fråga, då försäljning av sådan först infördes av Gustav Adolf.

3 Ex. Waaranen, I s. 309 (nr 192). Grundstommen till Notsjö gård i Urdiala utgjordes även av köpta skattehemman, å vilka Karl IX meddelade frälsefrihet, jfr »donationsbrevet» av $^{17}/_{10}$ 1606 tr. av H. Neovius, Notsjö gård och dess ägare, s. 21, där dock aktstycket oriktigt uppfattats. (Tidigare köpeurkunder i Furuhjelmska saml. å Univ. Bibl.).

tid voro frälsemän, om än såsom ofrälse oftast sådana in spe) medförde fördelar av vikt, framför allt i form av ökade inkomster, medan den åter för kronan betydde en motsvarande förlust i sådana genom direkt skatteminskning, så drabbades ännu en tredje part kännbart av den timade förändringen, nämligen skattebönderna. Ty genom frälseförläningen övergingo dessa från att ha varit på ett något obestämt sätt beroende av de donatarier, vilka erhållit på sig överlåtna en del av statens rättigheter gentemot dem, till att bliva enbart s. k. frälsebönder, eller »frälsets landbönder». Med karaktären av denna förändring voro åtminstone frälsemännen tidigt på det klara, såsom bl. a. framgår av Jesper Mattsson Krus' ovanciterade förteckning av 1618, där ingen skillnad mer göres mellan frälsets landbönder på de gamla säterierna och dem på de nya donationshemmanen.[1] Märkligt är ock att med uteslutande skatterätt donerade hemman av Krus lämnas utom räkningen, vilket i sin mån visar den betydelse frälserättens förvärv haft för uppfattningen om donationsböndernas ställning. Den donerade skattebonden blev kort och gott genom en säregen kameral manipulation förvandlad till blott en annans landbonde[2] och erhöll därmed en ny husbonde, som kunde komma att göra sin överäganderätt till hans jord på ett långt kännbarare sätt gällande än tidigare staten vare sig velat eller förmått.

Ett skydd ägde dock ännu den donerade bonden, som tryggade honom vid rätten att bruka sin jord och bebo sitt hemman, i den s. k. »bördsrätten», som enligt bestämmelserna i ett stort antal förläningsbrev,[3] förutom i flere riksdagsbeslut och kung-

[1] Egendomligt är dock att det ännu år 1600 förekom, att adeln av sina förläningsbönder uppbar hela kronotionden och de extra gärderna, ehuru frälsebönderna enligt adliga privilegierna av 1569 deltogo i dessa skatter endast till halvt belopp. Möjligen var dock avsikten just att uppbära halva skatten. Jfr Karl IX:s öppna brev av $^{28}/_{4}$ 1600, W a a r a n e n I, s. 18. På 1600 års riksdag efterskänktes adeln kronotionden för sina sätesgårdar, tydligen på grund av sed som vunnit hävd. S t i e r n m a n, I s. 512 (upprepat i adl. priv. av 1617 och i tiondeplakat av 1638).

[2] I lands- och räkenskapsböckerna förtecknas de donerade hemmanen numera såsom frälse. v. B o n s d o r f f, Don. o. förlän., s. V—VI (noten).

[3] I Creutz' brev av $^{17}/_{1}$ 1655 ang. Gardemeisters säterirätt beviljas denna med »sådan condition», att bördemännens rätt blir »opraejudicerat».

liga resolutioner, icke fick fråntagas honom och som i själva verket ej på länge och icke öppet utan iakttagande av laga former kom att bliva honom berövad. Böndernas bördsrätt, som redan Gustav Wasa ordat om i sina brev[1] och som ju intet annat var, än resten av deras forna oinskränkta arvs- och besittningsrätt till den egna jorden, blev för bönderna på de donerade hemmanen ett dyrbart palladium som de med ihärdighet försvarade. Om dess rätta väsen voro åsikterna delade, och därom gingo isynnerhet adelns och böndernas åsikter i sär. Därom kommo ock under de märkliga riksdagarna i sextonhundratalets mitt häftiga strider att stå, varvid regeringen i allmänhet ställde sig på adelns ståndpunkt, utan att dock, till böndernas lycka, fullt draga ut följdsatserna härav. Så mycket var dock för alla klart, att bördsrättens bibehållande för bönderna betydde bevarandet av den oförkränkta besittningsrätten till deras ärvda jord, medan dess upphävande för frälset innebar realiserandet av dettas strävanden efter stora slutna jordarealer till full ägo, skänkande ståndet en ökad ekonomisk trygghet och en allt mera lysande ställning.

För frälsemannen tedde sig bördsrättsbonden huvudsakligen som en privilegierad landbonde, vilken han icke, om han så ville, kunde få avlägsnad från sin jord och som alltså i detta avseende skiljde sig från hans övriga landbönder. Ännu i ett annat avseende avvek dock bördsrättsbonden från den äldre landbonden, nämligen ifråga om de skatter han till husbonden presterade. På denna punkt strävade därför donationsinnehavarne att få till stånd en utjämning, vilken bönderna dock, om än icke i allo, motsatte sig. Med denna utjämning, som i många trakter likväl småningom synes ha försiggått, försvann det synligaste yttre tecknet på bördsrätten, som därför förefaller att i åtskilliga fall omärkligt ha utplånats. Huru utvecklingen härvid i allmänhet gestaltat sig kan numera svårligen skönjas — enskilda undan-

---

F. Statsark. Biogr. Gardemeister. — I förläningsbrev av Kristina för Carl Johan Bäck å hemman i dåvar. Saaris socken heter det: »... men hwar her iblandh några Skattehemman finnas skal Carel Bäck hans hustru eller arfwingar icke hafwa macht Jordäganden ifrån dess bördh och Rättigheet att Trängia...» Univ. Bibl. Furuhj. saml. (Avskrifter ur denna ha benäget ställts till mitt förfogande av arkitekten H. Neovius).

[1] Brev av 4/2 1553. G. I:s Reg. XXIV, s. 21.

tagsfall skola i det följande beröras —, om ej de förnärvarande otillgängliga reduktionshandlingarna därom möjligen kunna giva någon upplysning. Men de omständigheter, som stå i samband med bördsrätten och de donerade hemmanens ställning till donationsinnehavarna, äro likväl av det intresse, att de kunna förtjäna ett närmare skärskådande i den omfattning tillgängliga källor tillåta.

Meddelanden och aktstycken.

Ett orientaliskt myntfynd från Åland.

(Meddelat vid Numismatiska Föreningens årsmöte den 18 april 1916.)

Bland de många, rika myntfynd, som gjordes i vårt land under krigsåret 1915, är det intressantaste ett åländskt fynd av orientaliska mynt. Mynten, dels kufiska — 46 hela och 41 fragment, dels sassanidiska — 12 hela och 13 fragment —, påträffades den 28 april vid dikesgrävning i en liten skogsdunge, benämnd Svedjelandet, å skattehemmanet n:o 4, tillhörigt bonden Fridolf Bergman, i Vestergeta by i Geta kapell; mynten lågo lösa i jorden och andra fornföremål än en liten brun, med röda ränder ornamenterad pärla kunde icke påträffas.

Fyndet är ett värdefullt fornminne från vikingatiden, då norden och orienten stodo varandra närmare än någonsin senare. Vikingarne bedrevo en omfattande handel med Österlandet. Samfärdseln gick över Ryssland förnämligast längs Volga.

Längs Kaspiska havets stränder samlades de arabiska köpmännens karavaner vid Volgas mynning, där chazarernas huvudstad Itil, det nuvarande Astrakhan, var belägen. Härifrån fortsattes färden uppför Volga till staden Bulgar, vars ruiner i den dag som är skönjas i närheten av Kasan. På dess marknader möttes nordens och österns produkter. De viktigaste från norden kommande artiklarna voro pälsvarorna, av vilka många olika slag nämnas i arabiska och persiska källor, såsom svarta, vita och brokiga rävskinn, mård-, sobel-, hermelin-, bäver- och ekorrskinn. En betydande avsättningsort för dessa varor var al-Schasch eller Taschkent, som ägde garverier i stor skala; från denna stad härstammar ock det största antalet av de i norden funna samanidmynten. För sina läder- och sadelmakeriarbeten utmärkte sig åter Samarqand, vars mynt äro jämväl talrikt representerade i myntfynden. Bland andra bulgariska handelsartiklar må nämnas: boskap, fisk, fisklim, mammuttänder, honung, vax, trävaror, hasselnötter, bärnsten, tenn och bly. En lika vittgående som inbringande handel bedrevo bulgarerna och chazarerna med slavar.

[1] Jfr. A. Hackman o. A. Hjelt: Ett silverfynd från Hauho. (Finskt Museum 1914; n:o 6—7).

Den arabiske köpmannen hemtade med sig till marknaden i Bulgar i utbyte icke endast mynt, utan självfallet ock varor av orientens rika naturprodukter och konstalster: bomull, siden, frukter, parfymer, husgeradssaker, vapen, smycken, glaspärlor, musslor m. m. Längre än till Bulgar synas araberna icke hava utsträckt sina handelsfärder.[1] Nyligen har åter den åsikt gjorts gällande, att de arabiska köpmännen skulle hava framträngt ända till det Baltiska havet och till och med färdats över detta hav samt att de skulle haft för sed att deponera silverskatter i jordens sköte såsom ett slags resekreditiv, av vilka de betjänade sig under hemfärden.[1] Detta antagande synes mig föga troligt. Ty de arabiska geografernas föreställningar om norden äro så dimdunkla, att de säkerligen icke själva sett dessa trakter och icke heller bland sina landsmän haft tillgång till ögonvittnens skildringar.

Utan tvivel var det genom varjagernas eller vikingarnas bemedling som arabernas varor och silver fortsatte färden norrut uppför Volga till Novgorod och därifrån vidare längs Finska viken till nordens övriga betydande handelsorter: Björkö i Mälaren, Gotland, Jumne å Pommerns kust och Schleswig vid Östersjöns sydvästra hörn.

Den svenske arkeologen Arne har publicerat en synnerligen intressant arkeologisk undersökning rörande relationerna emellan Sverige och orienten under vikingaperioden.[2] Han visar, huru mäktig den kulturström var, som då från österlandet drog fram över Ryssland till de baltiska och nordiska länderna. Detta utvisa de talrika fynd av orientaliska föremål, vilka gjorts i Sverige i vitt skilda landsändar: förutom på Gotland, den baltiska handelns centrum, och öarna i Mälaren, Björkö och Munsö, samt Öland, vilka självfallet hava att framvisa de flesta fynden, hava orientaliska föremål från vikingatiden påträffats även i Södermanland, Uppland, Skåne, Blekinge, Västergötland, Östergötland och Småland samt i norr i Gestrikland, Helsingland, Jämtland, Härjedalen, Ångermanland, Norrbotten och Lappland.

Den mäktiga från orienten kommande kulturströmmen hade även sin motström. Fynd av skandinaviska fornföremål hava gjorts på många orter i norra delarna av Ryssland: i Kurland, Liffland, Estland, i Petrogradska guvernementet samt guvernementen Olonets, Novgorod, Vladimir och Jaroslav, Smolensk, Dvinsk, Vitebsk, Kovno, Pskov, Tver, Orel, Viatka, Kasan, Saratov o. s. v. Det är på stränderna och i trakterna av de stora floderna Düna, Dnjepr och Volga, sjöarna Ladoga och Ilmen, som fornföremål av skandinaviskt ursprung påträffats. Varägerna eller vikingarna synas hava bemäktigat sig flodmynnin-

---

[1] H. Frank, Die baltisch-arabischen Fundmünzen (Mitteil. aus der liv. Geschichte, 18, Riga 1908), sid. 414 och följ. Citerat enligt nedanstående arbete av Arne.

[2] T. J. Arne, La Suède et l'Orient (Archives d'Études Orientales publiées par J. A. Lundell Vol. 8). Uppsala 1914.

garna, så att de behärskade hela den handel, som gick längs dessa trafikleder; dessutom ägde de, som bekant, i Ryssland några fasta kolonier invid de viktigaste handelsvägarna.

Vägarna för den orientaliska handeln utmärkas tydligt av myntfynden. Arne meddelar i sitt arbete med ledning av en publikation av M. A. Markov, föreståndare för myntkabinettet i Petrograd, som utkom år 1910, en översikt av samtliga i Ryssland gjorda orientaliska myntfynd. Av denna översikt framgår med full visshet, att den stora orientaliska myntströmmen följt uteslutande Volga-leden. Ett märkligt faktum är, att myntfynden ökas såväl till antal som omfång, ju längre man kommer norrut från det gamla Bulgar. Arne ser däri med rätta ett bevis därpå, att den nordiska handeln var helt och hållet i vikingarnas händer och att det är dem vi hava att tacka för de silverskatter som i våra dagar framgrävts ur jordens sköte.

I Ryssland hava oerhörda massor av orientaliska mynt påträffats. Det största kända fyndet gjordes år 1802 eller 1803 i Pskovska guvernementet, där på stranden av floden Lovat några herdar funno en skatt som vägde cirka 100 kilogr. Flera andra fynd angivas i kilogram. Ett i trakten av staden Murom år 1868 gjort fynd, som vägde cirka 40 kilogram, innehöll 11,007 mynt, det stora flertalet samanidmynt.

De i Kurland, Liffland och Estland funna arabiska mynten belöpa sig endast till ungefär 1,500.

Enligt den senaste i Sverige gjorda beräkningen stiger antalet där funna arabiska mynt och myntfragment till inemot 41,000.

De i vårt land funna arabiska mynten och myntfragmenten skulle av mig uppskattas till något över 1,300.[1]

Helt naturligt har Åland varit vår bästa fyndort, alldenstund denna ö var en viktig station på varjagernas eller vikingarnas »Östervåg». Till de tidigare på Åland funna österländska silverskatterna, av vilka må nämnas Berdtby-fyndet (818 mynt och myntfragment), Hammarudda-fyndet (56 hela och 123 fragment) och Åsgårda-fyndet (43 hela och 17 fragment), ansluter sig nu Geta-fyndet såsom ett av de värdefullaste. Detta fynd innehåller en myntskatt, som hör till de allra äldsta, vilka funnit vägen till norden.

Av de 46 hela arabiska mynten, vilka ingå i fyndet, har det lyckats mig att dechiffrera 39. Dessa fördela sig på följande kalifer:

Ummajjader.

N:o 1.	Jazīd II	präglat år	104 e.	Hedsch.	eller	722 e.	Kr.
N:o 2.	Hischām	»	105 e.	»		723	
N:o 3.	»	»	124 e.	»		741	
N:o 4.	Marwān	»	131 e.	»		748	

[1] Beräkningen är gjord huvudsakligen med ledning av Wilh. Lagus' arbete »Om mynt funna i finsk jord» (Numismatiska Anteckningar II). Helsingfors 1900.

Abbasider.

N:o 5.	al-Saffāh	präglat år	134 e.	Hedsch. eller	751 e. Kr.
N:o 6.	al-Mansūr	»	137 e.	»	754
N:o 7.	»	»	143 e.	»	760
N:o 8.	»	»	146 e.	»	763
N:o 9.	»	»	147 e.	»	764
N:o 10.	»	»	150 e.	»	767
N:o 11.	»	»	151 e.	»	768
N:o 12.	»	»	152 e.	»	769
N:o 13.	»	»	153 e.	»	770
N:o 14.	»	»	154 e.	»	771
N:o 15.	»	»	156 e.	»	772
N:o 16.	»	»	158 e.	»	774
N:o 17.	»	»	» e.	»	»
N:o 18.	»	»	159 e.	»	775
N:o 19.	»	»	150-talet (entalet otydligt).		
N:o 20.	al-Mahdī	»	163 e.	Hedsch.	779
N:o 21.	»	»	» e.	»	»
N:o 22.	»	»	164 e.	»	780
N:o 23.	»	»	» e.	»	»
N:o 24.	»	»	168 e.	»	784
N:o 25.	al-Raschīd	»	171 e.	»	787
N:o 26.	»	»	175 e.	»	791
N:o 27.	»	»	177 e.	»	793
N:o 28.	»	»	187 e.	»	802
N:o 29.	»	»	191 e.	»	806
N:o 30.	»	»	192 e.	»	807
N:o 31.	»	»	» e.	»	»
N:o 32.	»	»	otydligt		
N:o 33.	al-Amīn	»	194 e.	»	809
N:o 34.	»	»	195 e.	»	810
N:o 35.	»	»	197 e.	»	812
N:o 36.	al-Mamūn	»	198 e.	»	813
N:o 37.	»	»	203 e.	»	818
N:o 38.	»	»	208 e.	»	823
N:o 39.	»	»	210 e.	»	825

Det största antalet — eller 12 stycken — äro präglade i »Fridens stad» d. v. s. *Baghdad*, som uppbyggdes och gjordes till rikets huvudstad av al-Mansūr; det äldsta här präglade myntet är av år 767. De övriga präglingsorterna äro: *Wasit* i Mesopotamien, *Basra* (3 st.) och *Kufa* (2 st.) i Irak arabi, *Muhammadijah* eller *Rajj* (5 st.) i Irak Ajami eller Persien, *Ain* (?) i Irak arabi, *Isbahan* (2 st.) i Persien, *Balkh* (2 st.) i Khorasan, *Samarqand* (3 st.) och *al-Schasch* i Turkestan, *Samiah* i Palestina och *Misr* eller Egypten. Mynt, präglade så långt i söder, som Palestina och Egypten, äro ytterst sällsynta i nordiska fynd.

De sassanidiska mynten har jag ännu icke hunnit närmare undersöka, men tror mig dock kunna bestämma sju bland dem såsom präglade under Chusrav eller Chosroes II (591—628 e. Kr.).

Bland de i norra Europa funna arabiska mynten äro de samanidiska de avgjort förhärskande. De äro präglade under samanidernas dynasti, som härskade över kalifatets östra landamären, och bragte den orientaliska handeln på norden till dess högsta uppblomstring. Långt mindre vanliga äro abbassidmynten, för att ej tala om ummajjadmynten, vilka äro stora rariteter. Så vitt jag har mig bekant, har bland de i vårt land tidigare funna arabiska mynten påträffats inalles endast sju ummajjadmynt.

Geta-fyndet innehåller som nämnt fyra ummajjadmynt och i övrigt, med undantag av sassanidmynten, endast abbasidmynt av äldsta och äldre datum. Då därtill kommer, att dessa sällsyntheter äro med få undantag verkliga praktexemplar, inse vi fyndets utomordentligt stora värde.

Ännu må såsom för Geta-fyndet utmärkande framhållas dess enhetlighet och jämförelsevis ringa latitud. Den vanligare typen av orientaliska myntfynd är den, som innehåller flera dynastier och utvisar en stor tidsskillnad mellan det äldsta och yngsta myntet. T. ex. det lilla Edångers-fyndet från Ångermanland, som utgöres av blott 5 mynt, 1 ummajjad, 1 abbassid och 3 samanider, omspänner ej mindre än 208 år.[1] Den stora silverskatten från Stora Sojdeby i hjärtat av Gotland, som i en utförlig monografi nyligen beskrivits av Schnittger, omfattar bl. a. 80 arabiska mynt av en mycket brokig sammansättning: 8 dynastier äro representerade med en del eftermyntningar och latituden är 218—225 år.[2]

I Geta-fyndet hava vi bland de arabiska mynten endast tvenne dynastier och tidsskillnaden mellan det älsta och yngsta mynten är blott 100 år.

Denna enhetlighet ökar fyndets arkeologiskt-historiska värde.

Geta-fyndet utgör i alla avseenden en synnerligen värdefull ackvisition för Universitetets myntkabinett.

Arthur Hjelt.

---

[1] C. J. Tornberg, Numi Cufici, sid. V.

[2] Bror Schnittger, Silverskatten från stora Sojdby. Stockholm 1915. Jfr sid. 80 o. följ.

Översikter och granskningar.

Carl Magnus Schybergson, *Per Brahe och Åbo akademi I.* Akademisk avhandling. XIII + 192 sid. Helsingfors 1915.

Åbo akademis öden ha, såsom känt är, utgjort ett ofta återkommande föremål för våra historikers behandling. För att icke tala om äldre arbeten — av Porthan, Bilmark, Tengströmarne, Tigerstedt m. fl. — har under de senaste årtionden vår historiska litteratur tid efter annan riktats med avhandlingar, uppsatser och källsamlingar, vilka var i sin stad utgöra förarbeten till en Åbo akademis historia. I medlet av 1880-talet begynte Finska historiska samfundet att publicera akademins äldre protokoll, vilka numera föreligga i tryck till slutet av 1680-talet, och något senare företog sig W. Lagus den svåra uppgiften att med ledning av notiser fran olika håll ånyo rekonstruera akademins förlorade studentmatrikel (utg. 1889—1906). År 1890 vidtog utgivandet av den vidlyftiga och för kännedomen av akademins vetenskapliga liv så viktiga serien »Åbo akademis lärdomshistoria», som nära två årtionden senare förelåg i avslutat skick. I mitt arbete Åbo stads historia under sjuttonde seklet ingår en avdelning om Åbo akademi, som till sitt innehåll och sin allmänna planläggning torde kunna tjäna som grund för en akademihistoria intill frihetstiden, men som helt naturligt, på den plats den intager, icke kunde erhålla den omfattning, som ämnet i och för sig hade förtjänat och frästade till. På flera områden var jag tvungen att företaga mera ingående specialundersökningar, vilkas resultat jag meddelade under titeln »Åbo akademis förvaltning 1640—1713» i Svenska litteratursällskapets Förhandlingar och Uppsatser, XIII. År 1912 ventilerade A. A. Laitinen en akademisk avhandling rörande Mikael Wexionius Gyldenstolpe, som ännu bidar på sin fullbordan, men som redan i sin nuvarande form kan tjäna till mönster och uppmuntran till undersökningar av liknande art. Något tidigare (1903) hade P. Nordmann utgivit sin vidlyftiga biografi över Per Brahe och R. Holm i Lund (1904) förra delen av en biografi över Johannes Terserus; båda dessa arbeten meddela upplysningar om Åbo akademis början och första utvecklingsår.

Till dessa och andra bidrag till Åbo akademis historia, på vilka vi här icke kunna närmare ingå, har mag. C. M. Schybergson senaste år fogat ett nytt intressant arbete: *Per Brahe och Åbo akademi I.* Såsom naturligt är, innehåller detta arbete till stor del saker, som tidigare varit kända, men genom att företaga en förnyad och delvis utvidgad undersökning av det förefintliga källmaterialet har det lyckats förf. att

prestera ett resultat, som icke endast i flera stycken kompletterar äldre framställningar, utan också belyser frågor, dem forskningen härförinnan lämnat tämligen å sido.

Avhandlingen hänför sig närmast till vad vi kunna kalla för akademins förvaltningshistoria. Den indelas i fyra kapitel, av vilka det första behandlar Brahes åtgärder för akademins upprättande intill hans utnämning till kansler år 1646, det andra Brahes verksamhet för akademin under hans andra vistelse i Åbo 1648—1651, det tredje Brahes omsorger om akademin till år 1661 och slutkapitlet de s. k. constitutiones Braheæ ävensom den akademiska domsrätten på Brahes tid. Andra delen skall behandla Brahes administration såsom kansler intill år 1680 samt lämna en systematisk framställning av hans förhållande till enskilda personer vid akademin. Som förarbeten till fortsättningen allaredan blivit gjorda, är det att hoppas, att denna första del skall röna ett bättre öde än många andra akademiska avhandlingar med den farliga beteckningen I.

Förf. börjar med att hänvisa till de bemödanden att befordra folkets bildning, som känneteckna Gustav II Adolfs tid, samt framhåller Brahes egen och hans närmaste fränders ögonskenliga bildningsintressen. Efter en kort antydan om den allmänna bildningsnivån och undervisningsväsendets tillstånd i Finland före Brahes tid — partier som väl förtjänat att närmare belysas för att bilda en lämplig bakgrund till den egentliga framställningen — övergår förf. till de kända åtgärder, som slutligen ledde till akademins instiftelse och inauguration. Att, såsom allmänt medgives, Brahe i främsta rummet hade förtjänsten av akademiplanernas förverkligande, framhålles av förf., men han uttalar därjämte, med åberopande av Rothovii yttrande vid inaugurationen — att greven uppenbarat sina av Gudi honom ingivna tankar på en akademi för biskopen och domkapitlet — den mening, att initiativet till upptagandet av frågan om akademin togs av Brahe. Han citerar emellertid ett yttrande i Brahes första brev från Åbo till regeringen, daterat $^{14}/_{12}$ 1637, däri initiativet till inrättandet av akademin uttryckligen framställes såsom utgånget från biskopen och domkapitlet. Förf:s försök att lösa denna motsats till förmån för Brahe förefaller icke övertygande. Mig synes, att Brahes uppgift äger företräde framför Rothovii harang, i festtalet, såsom det också förefaller helt naturligt, att efter Brahes ankomst till Finland den för bildningsintressen så varmt intresserade biskopen och hans kapitel skyndade att inför den höge nykomlingen väcka förslag om den efterlängtade läroanstalten, att m. a. o. proceduren var just den av Brahe refererade. »Efter såsom bispen och consistorio här i stiftet Åbo är förekommit — skrev Brahe — att vara omtalat och diskurrerat uti Sverige, icke orådeligit till fäderneslandsens beröm och ungdomsens mera edukation uti bokelige konster och andra lovliga övningar, det en academia bleve anrättad uti Åbo — — — alltså haver consistorium aboense hos mig anhållit, det jag ville dem uti detta verket hos E. K. M. på det un-

derdånigste att bifalla, vilkes begäran jag icke haver kunnat avslå — — — utan E. K. M. samma ärende på det underdånigste velat hemdraga och rekommendera».

Efter redogörelsen för akademins tillkomst och de åtgärder, som vidtogos till tryggande av dess ekonomiska bestånd, upptager förf. till diskussion den intressanta frågan, varför Brahes utnämning till kansler lät vänta på sig intill år 1646, ehuru greven faktiskt handhaft det mesta av de med kansleriatet förbundna göromålen från akademins första år. Förf. sammanställer spörsmålet med den alltsedan 1620:talet debatterade frågan om ett ecklesiastikt centralkollegium, ett consistorium generale, vars uppgift bl. a. skulle bliva att utöva inspektion över skolor och akademier. Idén, som avsåg att undandraga undervisningsanstalterna den ensidigt kyrkliga uppsikten, framdrevs efter Gustav II Adolfs död särskilt av Axel Oxenstierna, som yrkade på en centralisation av kyrkostyrelsen inom en av världsliga och kyrkliga element bestående myndighet, medan prästerskapet vidhöll fordran på en partikularistisk stiftsstyrelse, som tillika med kanslern ägde att vårda sig om akademin. Resultatet av de stridiga uppfattningarna blev att propositionen om ett consistorium generale i den form Axel Oxenstierna tänkt sig detsamma fick förfalla, och, sedan efter Kristinas trontillträde år 1644 rikskanslerns inflytande inom regeringen minskats, följde år 1646 den av Åbo akademi upprepade gånger föreslagna kanslersutnämningen. — Förf:s undersökning kan sägas vara den första, som företagits i denna fråga, och den förklaring han giver, dock utan anspråk på att ha definitivt löst frågan, förefaller mycket plausibel. Anmärkas må, att då förf. nämner att Uppsala akademis privilegier av 1625 tillerkände ärkebiskopen prokansleriatet, men uteslöt övriga biskopars inflytande på akademin, det hade kunnat nämnas, att 1626 års konst., liksom ännu konst. av 1655 för Uppsala och 1661 för Åbo akademi ålägga kansler att i vissa fall konferera med ett par biskopar. Intressant hade naturligtvis varit att känna, vilken hållning Brahe intog till frågan om consistorium generale, som ju medelbart berörde hans förhållande till Åbo akademi.

Det andra kapitlet begynner med en redogörelse för de uppgifter, vilka tillkommo Brahe såsom kansler. Framställningen är upplysande nog, men då avhandlingen speciellt berör Brahes verksamhet såsom kansler, hade det enligt min tanke varit lämpligast att först metodiskt göra reda för kanslers val och kvalifikationer, hans rättigheter och skyldigheter — jus et officium — i enlighet med konstitutionernas och privilegiernas sig emellan icke alldeles överensstämmande utsagor och sedan med stöd av de föreliggande källorna giva en sammanfattning av den kanslersmyndighet, som faktiskt utövades av Brahe. Härefter följer en intressant skildring av Brahes förhållande till akademin under åren 1648—1651 — som en lapsus får anses att i serien av kapitelrubriker lämnats en lakun för åren 1646—1648. Vi möta redogörelser för Brahes ingripande i fråga om promotioner, tjänstetillsätt-

ningar, studenternas ferier, universitetets byggnader och beträngda ekonomi (vilka kunnat behandlas i ett sammanhang), förhållandet mellan cons. majus och cons. minus o. s. v. Såsom ett anmärkningsvärt förhållande framhålles att Brahe under sin vistelse i Åbo icke ingrep i frågor rörande den akademiska undervisningens art och organisation, vilket dock, noga betaget, enligt konst. 1626 knappast hörde till kanslers jus et officium. Egendomligare var kanske att Brahe under sina besök i consistorium academicum någon gång delibererade med professorerne om frågor, som rörde kyrkan och skolorna. Måhända berodde detta därpå, att då bland professorerne en del ju bildade domkapitlet, Brahe begagnade sig av tillfället att yttra sig även om ecklesiastika frågor, och notarien, som förde protokollet, gjorde icke så noga åtskillnad mellan de två konsistoriernas gränser.

År 1651 lämnade Brahe Åbo för att icke vidare återvända dit. I någon mån inverkade detta på intensiteten i hans deltagande i akademins förvaltning, men sysslolös och indifferent blev han ingalunda. Därom bära de åtgärder och resolutioner tydligen vittne, som emanerade från hans sida under 1650:talet och vilka mest hänförde sig till akademins alltid bekymmersamma ekonomi eller till de delvis trassliga befordringsärendena. Utan tillräckligt skäl fördelar förf. kap. III, vari dessa frågor skildras, i tvenne avdelningar, vardera upptagande sin hälft av årtiondet. För en klarare översikt av tiden från Brahes avresa från Finland intill utfärdandet av de s. k. Braheska konstitutionerna år 1661 hade det utan tvivel varit förmånligare, om denna tudelning uteblivit och de i kapitlet behandlade ämnena skildrats i en fortsättning, icke såsom nu på tvenne ställen. Bland detaljanmärkningar må nämnas, att förf. icke förklarar, varpå det berodde att konsistorium fruktade för akademins ruin och undergång, om, såsom det uppgavs år 1652, hälften av akademins spannmålsanslag skulle ersättas med »vissa» penningar. Indelningen ansågs nämligen alltid förmånligare, emedan naturaliepersedlarna voro i jordeboken värderade lägre än det gångbara priset på dem var. På tal om 1651 års förbud för Uppsala akademi att placera en teolog i filosofiska fakulteten och att ordinera en filosof till präst hade kunnat nämnas, att en dylik tanke uttalades redan av Carl IX i hans förslag till akademiska konstitutioner och kyrkobalk i landslagen.

Ett särskilt intresse erbjuder det sista kapitlet, som behandlar »Constitutiones Braheæ och den akademiska domsrätten på Brahes tid». Först redogör förf. här för tillkomsten av de av Brahe år 1661 utfärdade akademiska konstitutionerna och de inflytelser, som påverkade deras innehåll, varpå han framhåller de olikheter i detaljerna, som förefunnos mellan dessa konstitutioner och de av konung Carl X Gustav sex år tidigare för Uppsala universitet utfärdade, de s. k. karolinska konstitutionerna. De anförda exemplen äro karaktäristiska nog och kompletteras här och där i fortsättningen, men de hade kunnat och förtjänat att ökas med en del andra detaljer. Så förete de båda

konstitutionerna smärre olikheter med avseende å sammansättningen av consistorium minus och inspectores stipendiariorum, tiderna för visitation av akademihemmanen, terminernas längd, ämnesfördelningen professorerna emellan o. s. v. Den viktigaste olikheten var emellertid den som hänförde sig till den akademiska domsrätten, och den blev också den för de braheska konstitutionerna ödesdigraste, ty den bidrog i främsta rummet till att dessa konstitutioner snart nog fingo träda tillbaka för de s. k. karolinska.

Undersökningen om denna fråga giver förf. tillfälle att i ett sammanhang framhålla de olikartade och delvis stridiga bestämningar, som emanerade rörande den kyrkliga och särskilt den akademiska domsrätten, varpå följer en vidlyftig utläggning av de tvistigheter, i vilka det akademiska konsistoriet till följd av denna osäkerhet invecklades, till någon del med magistraten, men särskilt med den kongl. hovrätten i Åbo under Brahes kanslerstid. Konflikterna, som framkallades av principiellt olika uppfattningar om den akademiska domsrättens karaktär, togo egentligen sin början efter utgivandet av de karolinska konstitutionerna och berörde dels frågan om akademins rätt att uppbära böter, som ådömts dess medlemmar inför hovrättens forum, dels och främst rätten till appellation i viktigare civila och kriminella mål från det akademiska konsistoriets dom till hovrättens. Med åberopande av 1615 års rättegångsprocess och de karolinska konstitutionerna yrkade den sistnämnda myndigheten på att kriminella mål som gällde liv eller ära skulle överlåtas från konsistorium till dess avdömande samt att appellation kunde äga rum från consistorium till hovrätten i civila mål, där saken gällde mer än 100 riksdaler. Och på dessa fordringar grundade hovrätten, för vilken de braheska konstitutionerna voro idel luft, yrkandet att i allmänhet anses såsom överinstans över akademin. Konsistorium å sin sida sökte, med hänvisning till de gustavianska konstitutionerna och sedermera till de braheska, såvitt möjligt upprätthålla gammal praxis, som ställde de akademiska myndigheterna, konsistorium och kansler, oberoende av andra domstolar; det samtyckte till att till hovrätten överlämna sådana kriminalmål, som ledde till livets förlust, men icke andra, och det erkände överhuvud icke rätten till appellation från dess forum till hovrätten; det var till kansler den missnöjde i vissa fall ägde att vända sig. På goda grunder beskärmade sig konsistorium över att hovrätten strävade »att vilja senatum academicum allt mer och mer lika som de andre underrätterne på landet och städerne sig underkasta, som skulle den vara förpliktad deras impositioner efterleva och resolutioner publicera». Per Brahe, vilken i sin egenskap av riksdrots och akademikansler fick mottaga ansökningar om hjälp och rättelse från båda parterna, intog en vacklande ståndpunkt i principfrågorna och manade till ett gott förhållande mellan de tvistande myndigheterna. Utgående från sin konservativa uppfattning — såsom förf. riktigt anmärker — strävade han till en början att upprätthålla den partikularistiska formen för den

akademiska domsrätten och visade sig sålunda i förstone mer böjd för att understödja konsistorii uppfattning, men han frångick till sist denna ståndpunkt, och slutet blev att hovrättens mening vann segern. Genom en k. resol. av år 1667 upphävdes de braheska konstitutioderna till de delar, som, med avvikelse från 1655 års statuter, gåvo det akademiska konsistoriet en mera oberoende ställning med avseende å domsrätten, och därmed banades också vägen för tillämpningen av 1655 års konstitutioner, som ganska snart, utom i vissa punkter, undanträngde de braheska.

Den framställning förf. giver av konflikterna mellan hovrätten och akademin är mycket intressant och belyser ett spörsmål, som härintills varit tämligen åsidosatt. Såvitt jag kunnat konstatera, anför förf. fullt riktigt de lagbestämningar, på vilka de stridiga åsikterna kunde stödjas. Ett par anmärkningar må dock göras. Citatet s. 142 från Västerås ordinantia är icke rätt uppfattat; s. 161 har en förväxling ägt rum av de myntsorter, i vilka vadpenningarna och summa revisionis angivas. Påståendena s. 162 om den rätt till appellation konsistorium medgav i civila mål och i supplikväg i kriminella mål göra (jämförda med uppgifterna s. 144 och 161) läsaren villrådig med avseende å den rätta instansen och proceduren. Kanske kunde ock den invändning göras, att förf. gått nog långt i sin objektivitet vid skildringen av tvistepunkterna; ett uttalande eller ett omdöme från hans sida om stridens gång hade här och där varit på sin plats.

Med det fjärde kapitlet avbryter förf. sitt arbete, vilket, såsom redan nämndes, i sin fortsättning skall behandla Brahes administration under åren 1661—1680 ävensom de personliga förhållandena mellan kanslern och akademistaten ända från 1640-talet. Såsom redan framhållits, är avhandlingen utarbetad med allvar och grundlighet. I vissa detaljer kan man vara av olika mening med förf.; i andra kunna smärre misstag eller oriktigheter uppvisas, liksom med avseende å språkbehandlingen en del oegentligheter eller otydligheter förekomma. Men i allmänhet och i allt väsentligt bär avhandlingen prägeln av ett duktigt och väl utfört arbete, en klar framställning och korrekt språk. Magister Schybergson har med detta sitt förstlingsarbete dokumenterat sig såsom en allvarlig och noggrann forskare, varför vi kunna ställa goda förhoppningar på den fortsatta framställning han utlovat av grevens tid vid Åbo akademi.

Carl v. Bonsdorff.

Underrättelser.

Svenska studenters historiska förening som tagit till sin uppgift att främja de historiska studierna bland Finlands svenska studenter genom anordnande av historiska föredrag och referat samt diskussioner i aktuella frågor inom den historiska vetenskapen och historieundervisningen, har även under sitt andra verksamhetsår sökt fullfölja detta syftemål. Föreningen har under året haft 7 möten: d. 6 okt., d. 17 nov. och d. 13 dec. 1915, d. 9 febr., d. 15 mars, d. 12 april och 10 maj 1916. Inskrivna ha varit 27 medlemmar. I mötena ha deltagit i medeltal cirka 15 personer. Möteslokal har varit Nyländska nationshuset. Som ordförande har fungerat dr P. O. von Törne, som viceordförande mag. S. Dahlström, som sekreterare och kassör mag. K. Antell. En programkommitté har funnits, bestående av mag. E. Anthoni, mag. B. Lesch samt stud. F. von Ramm.

Följande föredrag ha hållits: prof. Carl von Bonsdorff: »G. M. Armfelt på förslag till generalguvernör i Finland år 1804»; dr P. O. von Törne: »Den äldsta bosättningen vid Åbo»; mag. C. M. Schybergson: »Studentupploppet i Åbo år 1658 samt dess efterspel»; mag. S. Dahlström: »Åbo domkyrkas stamböcker för åren 1681—82» samt »Carl XII:s död»; mag. B. Lesch: »Klerkelärdom och kristlig poesi i de fornsvenska lagarna» samt »St. Olof, Gottlands apostel»; stud. C. Sanmark: »Skandinavismen i medlet av 1800-talet». Därjämte ha följande historiska arbeten refererats: »Svenska folkets historia, Forntiden och den äldre Medeltiden», av Henrik Schück; »Engelbrekt» av samme författare; »Hemming Gadh» av Gottfrid Carlsson, referent för alla tre arbetena dr von Törne; vidare »Tal och skrifter av Konung Gustav II Adolf», utgivna av Carl Hallendorff, referent mag. K. Antell. Smärre meddelanden ha dessutom förekommit.

I samband med referatet av »Svenska folkets historia» upptogs till diskussion frågan om Finlands ställning i den (riks)-svenska historieskrivningen (d. 6 okt.). De flesta mötesdeltagare uttalade härvid sin tillfredsställelse med den naturliga arbetsfördelningsprincip, som av svenska historiker i allmänhet tillämpats på Sveriges och Finlands historia, medan andra åter betonade, att den tidigare historiska gemenskapen borde komma till starkare uttryck, och att i arbeten behandlande det svenska rikets historia Finland — intill 1809 — icke borde stå tillbaka för landsdelarna i det egentliga Sverige.

Frågan om de historiska studierna vid Universitetet diskuterades vid

mötet d. 12 april. Referenten, mag. E. Anthoni, betonade bl. a. vikten av att studenterna bibragtes en riktig historieuppfattning; faktakunskapen borde vara medel, icke mål. En större inblick i historiens metod och filosofi kunde skänka studierna ökat liv; vetenskapliga tvistefrågor kunde egga intresset. Undervisningen borde i allmänhet göras mera praktisk och personlig. — Föreningen beslöt att angiva sin ståndpunkt i frågan genom följande uttalanden: 1:o. Föreläsningar motsvara ett behov, isynnerhet översiktsföreläsningar för yngre studerande. 2:o. Seminariiövningar i historia borde bliva beständiga.

Redan i december 1914 tillsatte föreningen en »tidskriftskommitté», som sedermera deltagit i de förberedande underhandlingar vilka lett till grundandet av denna tidskrift.

(*K. Antell.*)

•

Historiallinen Arkisto. Tjugufemte delen av Hist. Arkisto, utgiven av Historiska Samfundet, utkom mot slutet av senaste år innehållande åtskilliga längre och värdefullare undersökningar. Som första nummer ingår en uppsats av prof. E. G. Palmén om *Uppkomsten av 1852 års universitetsstatuter* (på finska, 40 sid.), åtföljd av några det intresseväckande ämnet belysande märkligare aktstycken. Förf. avser framför allt att framhäva den inverkan samtida händelser direkt utövade på de år 1852 fastställda universitetsstatuternas slutliga avfattning. Redan de 1828 godkända äldre statuterna hade i någon mån burit prägeln av att ha uppgjorts med ryska universitetsförhållanden för ögonen, och isynnerhet efter 1830 blir denna inverkan av yttre förhållanden på den behandling den akademiska ungdomen får röna märkbar. Misstron mot denna ungdom hade ökats, och då i början av året 1818 Nordenstam utnämndes till vicekansler, erhöll han mycket bestämda föreskrifter att noggrannt övervaka studentungdomen och livet vid högskolan. I den instruktion, allernådigst stadfästad den $^{12}/_{24}$ jan. 1848, som honom tilldelades, hette det bl. a.: »Dessutom åligger Vice Canceller att egna en ständig uppmärksamhet åt den allmänna sinnesstämningen bland såväl H. H. Lärare, som Studenterne, samt vid varje lämpligt tillfälle erinra dem att, ehuru varande sanna Finnar, de ej någonsin böra glömma det de jämväl äro Hans Kejserliga Majestäts undersåtare». Han skulle vidare i fall som fordrade »ofördröjlig åtgärd» efter sitt »bepröfvande» vidtaga nödiga åtgärder, dock med skyldighet att därom omedelbart till kansler inberätta. Förf. påpekar, att man då i Finland var okunnig om i huru hög grad Nordenstam företrädde själva monarkens person och vilket stort ansvar, som under de följande oroliga åren faktiskt av denne åvälvdes honom. Icke heller N:s till en början särdeles återhållsamma och förståelsefulla uppträdande — då han exempelvis gav sitt tillstånd till hållande av majfesten 1848 och med stort överseende behandlade en del grövre förseelser i studentvärl-

den — lät ana något sådant. Enligt förf:s mening kunde ock det uppförande, som olika studentkotterier på denna tid stundom tilläto sig, ge även en i den militäriska disciplinen mindre skolad styresman än den nye vicekanslern tillräcklig anledning till missnöje. I sak hade därför N. i allmänhet rätt, då han sedermera småningom övergick till ett mera aktivt uppträdande, även om han i valet av medel kunde misstaga sig. År 1849 anhöll han att få framställa en del förslag till omorganisation av högskolans förvaltning och disciplinära förhållanden; ur de överläggningar han ifråga om förvaltningen inledde med dåvarande ränteriinspektorn J. Ph. Palmén framgick bl. a. inrättandet av universitetets ekonomiedivision. De demonstrationer som samma år igångsattes emot den med åsidosättande av J. V. Snellman till professor utnämnde G. F. Aminoff samt andra studentuppträden föranledde honom att bedriva frågan om disciplinsreglementeringen och därmed om uppgörande av förslag till nya statuter med större eftertryck. En kommitté tillsattes med presidenten i Viborgs hovrätt greve C. G. Mannerheim såsom ordförande och med Nordenstam, assessorn, sedermera senatorn J. E. Bergbom, lektorn, sedermera ärkebiskopen E. Bergenheim samt professorerna A. A. Laurell och G. Rein som ledamöter. Kommitténs sammansättning berodde sannolikt på N:s förslag. Den begynte sitt arbete på sommaren 1849 och fick under de följande åren en hel mängd frågor hänvisade till sin behandling, däribland t. o. m. rena utnämningsärenden. De ytterligt tillspetsade förhållanden, som nu inträdde i Ryssland, föranledde även en tillskärpning i övervakningen av universiteten, varav dock vårt universitet blott i lindrigare grad fick känna verkningarna, huvudsakligen i form av åtgärder mot den bekanta läseföreningen. Då därtill självsvåldiga tilltag fortfarande yppade sig bland studenterna erhöll vicekansler på våren 1850 den åstundade befallningen att framkomma med förslag om sådana stadganden, genom vilka »självsvaldet och det tygellösa livet kunde häjdas». Vid utarbetandet av dessa stadganden, som i juni s. å. fastställdes till efterrättelse, förbigicks konsistorium helt och hållet emot gällande statuters föreskrift. Vicekanslers rätt och plikt att »vidtaga sådana disciplinära åtgärder, som kunna anses nödiga och ändamålsenliga till vidmakthållande och upphjälpande av ordning och goda seder» preciserades här ytterligare. Hans straffrätt utvidgades, för studenterna föreskrevs bärandet av uniform utomhus såsom obligatoriskt och för ordningens upprätthållande tillsattes den bekanta studentinspektorn som erhöll till sitt förfogande en skara pedeller. Oaktat N. synbarligen icke ensam är att betrakta som dessa stadgandens upphovsman, framstod han dock i det allmänna medvetandet som sådan, och han erfor det ock som en personlig kränkning, då konsistorium å högre ort anförde klagomål över att vid ärendets behandling ha blivit förbigånget. Då N. för att statuera ett exempel företog sig att i ett fall eftertryckligt betjäna sig av sina nya fullmakter, blev han föremål för studentungdomens misshag i den form, att

de fyrtio studenter och magistrar, vilka inbjudits till den bal han den 11 jan. 1851 gav till firande av tronföljarens tjugufemårs kanslersjubileum, trots alla övertalningar, även från rätt högtstående håll, uteblevo. Det var den bekanta »nordenstamska balen». Den relegation som nu drabbade de skyldiga upphävdes emellertid på N:s egen begäran, en ridderlighet som hedrade hans person, och som även fick offentligt erkännande då till allmän överraskning, kanslern-tronföljaren själv infann sig i Helsingfors för att förkunna de brottsligas förlåtelse, vilket han gjorde i ett den 11 mars i universitetets solennitetssal hållet tal, som i bilaga till förevarande uppsats avtryckts enligt en omedelbart efteråt gjord uppteckning. — Slitningarna fortforo i alla fall och isynnerhet vållade uniformsfrågan svårigheter, ända tills orientaliska kriget avledde tankarna åt annat håll. Det är under sådana förhållanden, påpekar förf., förslaget om nya statuter på våren 1851 avgick till högre ort och som det på hösten 1852 slutligen vann stadfästelse, och det har heller icke kunnat undgå att taga prägel av dem. Om vicekanslers befogenheter innehåller det en hel mängd bestämmelser, som direkte gå tillbaka på stadgandena av åren 1848—1850 och vilka det egentligen blott sammanfattar. Övriga förändringar i undervisningsprogrammet och läroämnenas fördelning de nya statuterna genomförde hade av konsistorium i avgivet utlåtande avstyrkts, men av Nordenstam och statutkommittén vidhållits. I huvudsak syftade de till att göra undervisningen mera skolmässig och underkastad sträng övervakning; för framtiden märkbarast var väl avskaffandet av de förut talrika adjunktbefattningarna.

Doc. G. Suolahti skriver om *Ståndscirkulationen och de ekonomiska förhållandena inom Finlands prästerskap på 1700-talet* (17 sid., på finska, nr 2). Förf. påpekar i sin synnerligen läsvärda uppsats, att det är av vikt att känna prästerskapets ekonomiska förhållanden och dess sätt att hushålla med sina tillgångar för att rätt förstå den roll det spelat i kulturarbetet i landet. Han betonar, att på 1760-talet olikheterna i förmögenhetsställning inom detta stånd voro anmärkningsvärt stora. En djupare inblick häri har förf. erhållit genom granskning av till ett antal av över 500 bevarade bouppteckningar efter avlidna präster. Ett egentligt prästproletariat har han sålunda funnit endast bland adjunkternas och kaplanernas leder, där fattigdomen visat sig ha nått en höjd som oftast nedtryckt dessa själaherdar på deras små boställen till allmogens nivå. (Endast 17 % ha efterlämnat egendom till mer än 500 riksdalers värde). Av dem var också en övervägande del utgången ur dylika fattiga prästhem eller direkte ur allmogens mitt, till vilken också deras barn ej sällan återvände. Ur dessa fattiga kaplans- och adjunkthem ha därför i allmänhet ej några mera betydande prästsläkter utgått. Om de fattiga teologernas svårigheter under studietiden vid akademin och sedermera efter avlagd prästexamen meddelar förf. åtskilliga belysande drag, även berörande den brydsamma belägenhet i vilken de esomoftast ställdes, då av dem kräv-

des att de skulle gifta sig med företrädarens änka eller äldsta oförsörjda dotter — i sitt eget, församlingens och de efterlevandes intresse. Konkurrensen på prästbanan tilltog härtill mot århundradets slut starkt, så att en präst då kunde få vänta 20—30 år efter studentexamen, innan han kom sig till ordinarie tjänst, medan detta vid århundradets mitt i genomsnitt dragit om endast 6—7 års tid. — Ovanom detta prästproletariat stodo de kyrkoherde- och kaplanshem, som företrädde ståndets medelnivå; men också här finner man, att i det närmaste 50 % av boförteckningarna uppvisa ingen eller så gott som ingen behållning efter avdrag av skulderna. Nämnvärd kapitalbildning har alltså inom detta samhällslager på denna tid ej förekommit. Gjorda besparingar förvandlades i husgeråd och oundgängliga förnödenheter och den traditionella gästfriheten slukade stora summor. Varsamhet gentemot församlingsborna vid indrivandet av kyrkotionden ansågs även på sin plats för att vid dödsfall försäkra den efterlevande familjen om sockenbornas hjälpsamhet. Denna påräknade välvilja från församlingens sida mot de efterlevande blev även en av de verksammaste orsakerna till uppkomsten av den bekanta företeelsen att kyrkoherdebefattningar ofta från far till son innehades av medlemmar av samma släkt. Förf. uppräknar flere exempel härpå, anförande fall, då kyrkoherdegäll innehafts av söner eller mågar med eller utan avbrott ända till tvåhundra år och synnerligen ofta i flere än tre led. — Slutligen gör förf. gällande, att våra mest betydande prästsläkter haft sitt upphov i män som utgått ur de större affärsmännens, det förmögnare borgerskapets och de rikaste böndernas kretsar, en onekligen särdeles märklig iakttagelse. Icke så få härstammade från förvaltare på de adliga förläningarna under 1600-talet. Också visade medlemmar av dessa släkter (Idman, Forsman, Cajanus, Serlachius, Aejmelaeus, m. fl.) en anmärkningsvärd ekonomisk begåvning, ofta yttrande sig i ett livligt intresse för införande av förbättringar och nya metoder framför allt inom jordbruket i de trakter där de verkade. Många bedrevo därjämte en inbringande och rätt vidlyftig lånerörelse, andra skaffade sig betydande jordegendomar. Genomgående härstamma dessa prästsläkter från västra Finlands kusttrakter, delvis dessutom från södra Tavastland, Nyland och Viborg. Från dessa sina hemtrakter sökte de sig småningom uppåt till de inre och östra delarna av landet, såmedels mäktigt bidragande till att sprida en mera framskriden kultur till ännu av civilisationen mindre berörda trakter. Med köpmannablodet följde smak för lyx, varför man i många dylika förmögna prästhem finner ett förvånande överflöd på husgeråd, kläder, möbler o. dyl. Men med det materiella överflödet följde ock en större håg för själsodling och för tillegnande av den högre bildningens skatter, och vad detta drag inom ifrågavarande burgna del av prästeståndet betydde, det intyga namnen Forsskåhl, Juslenius, Chydenius, Porthan, m. fl. Såsom slutsats fastslår förf. bl. a., att allt som inom prästerskapet på denna tid förefanns av högre bildning och ovanlig

ekonomisk duglighet hade sitt upphov i samhällslager, vilka voro i besittning av kapital såsom alstrare av dessa företräden.

Av lektor J. M. Salenius ingår en uppsats om *Domstolarna och rättegångsväsendet i Gamla Finland åren 1721—1812* (nr 3, 19 sid. på finska; en bilaga) som i visserligen starkt sammanträngd form ger en nyttig och användbar överblick av detta ämne. Egendomlig är den mängd av olika slags domstolar som förekom, medan målen samtidigt voro jämförelsevis få. Vid en del var rättsspråket ryska, vid andra tyska, vid andra åter svenska, varvid tyskan dock mot århundradets slut trängde ut svenskan från den ena rätten efter den andra. Domare och ämbetsmän förforo godtyckligt och mottogo gåvor. Men den omständigheten, att landet tid efter annan berestes av extraordinarie kommissioner, vilka, sammansatta av framstående jurister, utförde ett dugligt arbete, ävensom den att de ordinarie domstolarna ändock avkunnade sina domar under hänvisning till de gamla svenska lagarna, bevarade i alla fall, menar förf., rättsbegreppen oförkränkta i dessa trakter, där skilda språk, nationaliteter och kulturer så egendomligt voro blandade om varandra.

Samma egendomliga gränsområde mellan svensk-finländsk och rysk civilisation berör även den följande, av överläraren P. Toikka författade uppsatsen om *Det novgorodska Karelens historia* (nr 4, 46 sid., på finska). Ingående och med anlitande av ett omfattande källmaterial utreder förf. den invecklade frågan om beskattningsförhållandena inom republiken Novgorods område och synnerligast inom den del därav som senare gick under namnet Keksholms län. Han ansluter sig till åsikten att namnet »pogost» ursprungligen betecknat ett gammalt novgorodskt skatteuppbördsområde, för vilken åsikt han ytterligare anför intressanta bevis. Pogost återgavs på finska med »kihlakunta», på svenska med »gislalag» eller »härad», vilket tyder på att pogostindelningen sammanföll med det gamla karelska häradsskiftet. Även pogosternas underavdelningar, »voloster» (mindre) och »perevarer» (större), härleder förf. ur ryska begrepp, speciellt betonande att det senare ordet ej kan uppkonstrueras ur finska språket, utan har sitt upphov i en inom skilda delar av Novgorods område övlig beteckning för skatte- eller tingsgästningsdistrikt. Även skatteenheterna och skatteobjekten samt brukliga termer, såsom »atra», »obsa» och »koropa» erhålla i denna viktiga undersökning en ny belysning.

Doc. A. R. Cederberg behandlar *Borgå, Helsingfors och Uleåborgs städers kamp om stapelrättigheterna åren 1743—1744* (nr 5, 16 sid., på finska). Då genom freden i Åbo östra Finlands stapelstad Fredrikshamn frångått riket, sökte borgmästaren i Borgå G. Hagert vid riksdagen verka för att stapelrättigheten för det inre Savolaks och Karelen i stället skulle förunnas hans hemstad. För den strid som härunder uppstod, då Helsingforsombudet H. J. Forstén uppträdde mot dessa krav och bl. a. föreslog att de båda städerna skulle sammanslås, redogör förf. enligt otryckta handlingar i St. Michels länsarkiv.

Saken komplicerades genom att Uleåborgs rikdagsrepresentanter även uppträdde på skådebanan och föreslogo stapelrättighetens förlänande åt Uleåborg i stället för åt Borgå, varvid de liksom Hagert planerade från stapelstaden utgående anläggning av köpingar i det inre landet. Allmogen i Karelen förordade Borgå, medan åter landshövdingen i Kymmenegårds län Stjernstedt motarbetade en lösning i denna riktning och understödde Uleåborgarnes önskningar. Först anläggningen av den nya staden vid Degerby (Lovisa) bragte denna segslitna tvistefråga ur världen.

Prof. U. L. Lehtonen publicerar i form av 5 stycken akter på originalspråket en del *framställningar till kejsar Alexander I rörande Finland från år 1808*, med en inledande text på finska (56 sid., nr 6). Det längsta och anmärkningsvärdaste av dessa betänkanden är avfattat av majoren J. Tandefelt och behandlar vidlyftigt landets allmänna angelägenheter jämte sätten för deras upphjälpande; det andra härrör från landshövdingen frih. E. G. v. Willebrand och belyser vattenvägar, kanaler och strömrensningar i landet; det tredje, endast helt kort, författat av (Karl Fredrik?) v. Knorring, hänvisar på nödvändigheten att för staten förvärva en del industriella anläggningar och forsar i det inre landet; det fjärde och femte sakna datum och namn samt röra sjöfarten och landets upphjälpande i allmänhet. Dessa märkliga aktstycken äro hämtade ur utrikesministeriernas arkiv i Petrograd och Paris. Det anmärkningsvärda med dem är, att de äro uttryck för tankar och strävanden hos män, som redan före kriget eller jämförelsevis tidigt under dess gång med sina önskningsmål antingen självmant eller på begäran vänt sig till den ryska makten för att av denna utverka åtgärder till Finlands bästa.

Slutligen inga i den innehållsrika volymen som nr 7 och 8 en skildring av frk M. Nevalainen meddelande *Bidrag till Pielis' omgivnings historia under grevens tid* (21 sid., på finska) ävensom en uppsats av I. Salonen om *Sairila kungsgård åren 1557—1570*. — Till sist upptager volymen Hist. Samfundets protokoll för tiden maj 1914—maj 1915 med i dem återgivna kortare föredrag och meddelanden, som förekommit vid samfundets möten.

Skol-historia. Om *Svenska privatlyceum och Privata svenska reallyceum för gossar och flickor i Kuopio* har en redaktionskommitté, bestående av f. d. lärare och elever vid den 1913 upplösta samskolan och dess föregångare privatlyceet utgivit en diger volym (Simelii arvingars boktryckeri, Helsingfors 1916), upptaganden historik på c:a 140 sidor, författad av fil. mag. G. W. Helénius, samskolans rektor under ett antal år, jämte matriklar över elever och lärare vid de båda skolorna på icke mindre än 137 sidor. Historiken, grundande sig på ett omsorgsfullt och intresserat studium av ämnet, olikt de flesta andra skolors levnadshistoria, läses med behåll-

ning och äger därjämte den betydande förtjänsten att bjuda ett rikligt stoff i form av brevutdrag, brottstycken ur officiella eller officiösa uttalanden, protokoll, tidningsuppsatser och andra aktstycken, som på ett värdefullt sätt belysa den svenska lärdomsanstaltens i Kuopio olyckliga historia. Man hade måhända önskat denna s. a. s. mera allmänt kulturella sida av ämnet ännu fylligare behandlad, möjligen på bekostnad av de vidlyftiga redogörelser för under olika tider tilllämpade undervisningsplaner, som medtagits, och vilka ju icke äga betingelse att påräkna ett mera allmänt intresse. Men det som bjudes läsaren och den framtida historieskrivningen är i alla fall mycket nog, och det har utan gensägelse varit på sin plats att redan nu en såvitt möjligt uttömmande historik fåtts till stånd över en skola, vars tillvaro under en lång följd av år spelat en framträdande roll i vår språkstrids och den svenska språkrörelsens utveckling. — Av icke ringa värde äro de bortåt niohundra kortfattade biografierna i matrikelavdelningen, vilka utgöra ett välkommet tillskott till vår biografiska uppslagslitteratur. De göra intryck av största tillförlitlighet, om än smärre misstag synas förekomma, av en art som dock i fall som detta ej helt torde kunna undvikas. En del språkliga inadvertenser i den eljes välskrivna historiken hade däremot bort kunna avlägsnas.

Rättelser.

I H. 1 ingå under rubriken *Kyrkohistoriska skrifter* i avdelningen »Underrättelser» tvenne ledsamma misstag, som härmed rättas:

Å sid. 63 anmärkes om dr G. S u o l a h t i att han i sin uppsats »Suomen kirkon kieliolot, olletikkin 1700-luvulla» talat om »Björnbergin rykmentti» i st. f. i »Porin», d. ä. Björneborgs regemente. Emellertid kallades ett av de i Finland förlagda, från Sverige hit överförda och delvis sedan här rekryterade värvade regementena någon tid efter sin chef, generalen frih. Björnberg (kommendant på Sveaborg 1765—1772), i själva verket »Björnbergs regemente» (»Kongl. general B:s regemente»). Und. beklagar på det livligaste att han utsatt den ärade förf. för en dylik, för en vetenskapsman nedsättande beskyllning.

Sid. 64 står rektor V. T. R o s e n q v i s t, bör vara prof. G. G. R o s e n q v i s t.

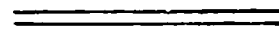
P. O. v. T.

Till Redaktionen insända skrifter:

Svenska privatlyceum och privata svenska reallyceum för gossar och flickor i Kuopio. Historik och matrikel utgivna i anledning av kamratmötet 19 $^{24}/_{4}$ 16, (2 +) 144 + 137 + 11 sidor, illustr. Helsingfors, Simelii arvingars tryckeri 1916.

A. Mörne, Från »Saima» till »Vikingen» 91 sid. Holger Schildts förlag. Borgå 1916.

Historisk Tidsskrift (Norsk), 1 o. 2 Levering 1916.

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR

FINLAND

UTGIVEN AV

P. O. VON TÖRNE

UNDER MEDVERKAN AV

CARL v. BONSDORFF K. K. MEINANDER GEORG SCHAUMAN
M. G. SCHYBERGSON ALMA SÖDERHJELM

(K. C.)

H. 3 1916 Årg. 1

INNEHÅLL:

En språkstrid i Finska Vetenskaps-Societeten år 1849, jämte efterspel.

Av

GEORG SCHAUMAN.

I.

Den hänförelse för finska språkets uppodlande som J. V. Snellman framkallat genom sina väckelseord i Saima tog sig uttryck även i försök att använda finskan i vetenskapliga ämnen.

I de vid universitetet utgivna lärdomsproven kunde enligt 1828 års då gällande statuter intet annat språk än latinet begagnas; det var först genom 1852 års statuter som svenskan, men endast svenskan, i detta avseende likställdes med det klassiska lärdomsspråket.[1] Ett försök att bryta med latinets envälde inom den akademiska disputationslitteraturen gjordes visserligen av C. A. Gottlund 1850 i hans för erhållande av den nyinrättade professuren i finska språket utgivna specimen *Jumalasta ja hänen monenaisesta nimittämisestä, moailman erinäisillä kielillä,* men avvisades såsom icke överensstämmande med statuternas uttryckliga föreskrifter.[2] Då icke heller svenska språket, såsom redan nämndes, var tillåtet i disputationer, gav detta fall icke anledning till någon språklig kontrovers.

---

1 Finskan blev 1858 genom särskild förordning likställd med latinet och svenskan.

2 Cons:ii prot. för 4/12 1850. — Då Gottlund ville utgiva skriften såsom disputation, icke såsom specimen, och härför anhöll om imprimatur av dekanus i filosofiska fakulteten, vägrade denne, emedan enligt det beryktade censurediktet av den 8 april 1850 endast skrifter i religiösa och ekonomiska ämnen fingo tryckas på finska.

Men i de lärda sällskapen i Helsingfors avlöpte liknande försök icke utan slitningar. Inom Finska Läkaresällskapet uppstod en rätt häftig strid 1848, då sällskapets majoritet beslöt att formulera stadgarna så, att även finska uppsatser kunde ingå i sällskapets på svenska utgivna Handlingar, en strid som fortsattes 1849, då doktor (sedermera professor) E. A. Ingman till publikation i Handlingarna inlämnade en finsk uppsats, som jämväl blev tryckt. Denna strid har blivit utförligt skildrad.[1] Däremot torde det icke vara bekant att även i Finska Vetenskaps-Societeten vid samma tidpunkt en likartad strid uppflammade.

Vetenskaps-Societeten hade icke velat binda sig vid något språk för sina Acta. Det låg i sakens natur att de där ingående avhandlingarnas språk bestämdes av författarna själva. I de första banden av Acta ingingo avhandlingar huvudsakligen på latin, franska och svenska; på tyska avfattade voro före 1849 endast två (av J. J. Nervander).

Den 4 juni 1849 inlämnade fil. kand. Joh. Henr. Eklöf för publikation i societetens Acta en av honom på finska skriven avhandling om islossningsförhållandena i Kumo älv åren 1801—1849. Eklöf hade 1843—1847 varit amanuens vid universitetets astronomiska observatorium och hade tidigare i Acta offentliggjort en på svenska och en på latin författad avhandling. Eklöfs modersmål var finska — han var son till en rusthållare i Kumo vid namn Hyyti —, och den lyckliga kombinationen av finsk språkkunskap och matematiska fackinsikter hade gjort honom till författare av den första finska läroboken i trigonometri (utgiven av Finska Litteratursällskapet 1848).

Vetenskaps-Societetens fysisk-matematiska sektion, till vars bedömande Eklöfs uppsats hänskjutits, ansåg den, »såsom innehållande ett icke obetydligt bidrag till kännedomen av vårt lands klimat», förtjäna ett rum i Acta. Vid societetens sammanträde den 9 oktober 1849 föredrogs sektionens utlåtande.[2] I det av ständige sekreteraren N. G. af Schultén förda koncept-

---

[1] G. Heinricius, En språkstrid inom det Finska Läkaresällskapet 1848 och 1849, i Finsk Tidskrift, t. 52 (1903), s. 211 ff., och Anteckningar om Immanuel Ilmoni, s. 221 f.

[2] Har icke återfunnits i Vetenskaps-Societetens arkiv, men ingår i Morgonbladet för 17/12 1849.

protokollet har den paragraf som berör denna sak utstrukits. Ärendet bordlades.

Vid följande sammanträde, den 5 november 1849, upptogs frågan till avgörande. Närvarande voro ledamöterna G. Geitlin (ordförande), I. Ilmoni, W. G. Lagus, N. G. af Schultén, N. A. af Ursin, C. G. Mannerheim, H. G. Borenius, A. von Nordmann, C. G. Tavaststierna, E. J. Bonsdorff, A. E. Arppe, A. Moberg och M. A. Castrén. Protokollet förmäler att societeten var med sektionen ense om Eklöfs uppsats' vetenskapliga värde, men att fråga uppstod »huruvida denna uppsats borde på det af Författaren begagnade språket af Societeten offentliggöras, enär den, i sådant fall, blefve till sitt innehåll känd af endast de högst få vetenskapsmän inom Finland, som på en gång vore Finska språket tillräckligt mägtige och kunde följa Författaren uti dess på minsta quadrat-metoden grundade beräkningar, och således måste förblifva obekant för hela den del af den lärda verlden, hvilken kunde deruti finna intresse eller deraf draga nytta; Och ansåg sig Societeten, efter någon discussion i ämnet, på denna grund, samt med afseende å sin hufvudsakliga bestämmelse, icke kunna undgå att besluta, det ifrågavarande lilla arbete endast med det vilkor skulle uti hennes Acter intagas, att det blefve till något allmännare kändt språk öfversatt. — Emot detta Societetens beslut reserverade sig dock Professor Arppe och Doctor Castrén, hvilka ansågo Philosophiae Candidaten Eklöfs ifrågavarande arbete böra af Societeten offentlliggöras uti det skick, hvaruti det blifvit af Författaren inlemnadt.»

Närmast före anteckningen om Arppes och Castréns reservation har i protokollet stått en mening, som sedermera, sannolikt vid justeringen, utstrukits. Denna mening, som var avsedd att förtydliga majoritetens ståndpunkt, lyder: »dervid likväl, till undvikande af hvarje missförstånd, Societeten ville hafva till Protocollet antecknadt, att hon, långt ifrån att härigenom stadga såsom princip att Fosterlandets egenteliga språk icke finge uti hennes Acter användas, tvärtom skulle med verkeligt nöje offentliggöra sådana på detta språk författade arbeten, som med erforderligt vetenskapligt värde förenade intresse och nytta för en större del af den allmänhet inom vårt Fosterland, som är endast Finska språket mägtig.»

I den årsberättelse Schultén vid årssammankomsten 1850 uppläste äro motiverna utlagda i en något avvikande formulering. Det heter där bl. a.: »Societeten har ansett sig böra tillika afse det för vårt land exceptionella förhållande, att finskan, till följe af svenska språkets under flere sekler inom landet vunna insteg, icke ens kunnat höja sig till samtalsspråk hos den bildade delen af finska folket, än mindre till undervisningens språk, och att det till följe häraf icke ännu lämpar sig till kommunikationsmedel inom de *abstrakta* vetenskapernas gebit, der redan terminologin skulle medföra svårigheter, hvilkas öfvervinnande torde få bero af den litterära förening, hvars föremål är finska språkets ändamålsenliga utbildning.» [1]

Det är antagligt att den modifikation i Vetenskaps-Societetens ståndpunkt för vilken societetens ständige sekreterare gjorde sig till tolk berodde på de angrepp som i landets tidningspress riktades mot societeten med anledning av dess beslut rörande Eklöfs finska avhandling.

Morgonbladet för den 8 och Suometar för den 9 november 1849 innehöllo korta notiser om Vetenskaps-Societetens beslut, i vilka även omnämndes att två ledamöter reserverat sig.

I sitt därpå följande nummer (för den 12 nov.) behandlade Morgonbladet saken i en längre artikel om »Finska språket och Finska Vetenskaps-Societeten». De skäl som anförts och kunde anföras mot finskans användande i societetens skrifter uppräknades och bemöttes punkt för punkt. Tidningen, som då redigerades av en bland Snellmans ivrigaste anhängare, den svenskfödde Fr. Berndtson, hänvisade särskilt till svenska språket och dess utveckling till användbarhet i vetenskapligt avseende. »Huru gick detta till?» frågar tidningen. »Icke på det sättet att det lät utestänga sig från den lärda arenan, utan derigenom att det försökte sina krafter, utvecklade sig, vann erkännande och slutligen kunde börja att täfla med de andra europeiska språken i vetenskapligt hänseende. Af finska språket fordrar man nu att

[1] Öfversigt af Finska Vetenskaps-Societetens förhandlingar, I, s. 142. Det är denna version som Arppe följt i sin teckning av »Finska Vetenskaps-Societeten 1838—1888, dess organisation och verksamhet», s. 28 ff. Ehuru själv tillhörande minoriteten 1849, beledsagar Arppe framställningen med reflexioner, som visa att han senare ändrat åsikt.

detta först skall vinna ett vetenskapligt erkännande, att det först skall utbilda sig till att blifva en värdig tolk åt vetenskapen, innan det börjar att befatta sig med vetenskapen. Är icke detta alldeles detsamma som att fordra af en människa, att hon först skall lära sig att simma, inom hon vågar sig i vattnet? Har man derföre allvar med bemödandet att utbilda och befordra modersmålet, så är det en klar sak att ett tillfälle för detsamma att försöka sig inom vetenskapens gebit icke bör tillstängas, ty endast derigenom kan det arbeta sig upp till vetenskapligt erkännande. Vi äro öfvertygade att Finska Vetenskaps-Societeten genom att i sina acter upptaga en och annan finsk afhandling ingalunda skulle komma att lida någon skada, utan tvärtom vinna i nationellt intresse.» — För att ytterligare belysa frågan meddelade Morgonbladet i följande nummer (för den 15 nov.) under rubriken »Svenska språket och Svenska Vetenskaps Akademien» vad Linné, akademiens förste præses, och Höpken, dess förste sekreterare, yttrat vid akademiens instiftelse om betydelsen av svenska språkets användning i dess skrifter.

Morgonbladet sekunderades av Suometar, då utgiven av P. Tikkanen och Aug. Ahlqvist. I en redaktionell artikel i numret för den 23 november (»Käypikö Suomen kieli tieteellisiin aineihin?») framhölls att Vetenskaps-Societetens vägran att i sina skrifter intaga Eklöfs avhandling på finska icke nedslagit någon, utan att den sålunda uppkomna striden om finska språket i stället hos envar väckt en fast tillförsikt därom att det icke kan dröja länge, innan »vårt språk» blir ej allenast den nationella bildningens, utan ock den universella lärdomens tolk i Finland. Suometar erkände att tills vidare intet rent vetenskapligt ämne behandlats på finska, men påstod å andra sidan att den som blott är skicklig därtill kan utan fruktan och tvekan använda finskan i vilket vetenskapligt ämne som helst. — Ännu så sent som den 8 febr. 1850 upptog en insändare, A(ntero) W(arelius), frågan till behandling i Suometar. Han uppmanade finskhetsvännerna att icke giva lastarenom rum, utan författa vetenskapliga avhandlingar på finska och insända dem till Vetenskaps-Societeten, som genom att intaga dem i sina skrifter vore i tillfälle att visa att den icke är finskhetens och det egna språkets fiende och att den är lojal mot Hans Kejserliga Majestät vars ömhet för finskheten framlyser t. ex.

ur förordningarna av 4 och 21 mars 1846 (angående teologie studerandes skyldighet att före dimission avlägga finskt prov och angående finska språkstipendiers inrättande vid universitetet och domkapitlens skyldighet att vid pastoratens i finska församlingar besättande fästa avseende vid sökandenas finska språkkunskap [1]). Också tänkande svenskar (Warelius hänvisar till Stockholms Aftonpost, 1849, n:o 269) förvåna sig över societetens beslut, och sannolikt göra tyskar, fransmän och engelsmän detsamma, om de få veta därom — något som icke bör vara utan inflytande på lärda män, vilka icke likasom dumbomar anse sig klokare än hela världen. För resten inse Vetenskaps-Societetens ledamöter bättre än vi och andra, säger författaren, att folkets röst är guds röst (*vox populi vox dei*).

Författaren till denna i flera hänseenden mindre lyckade artikel skulle bl. a. kort därpå få bevittna utfärdandet i Hans Kejserliga Majestäts namn av en förordning, varigenom munkavle lades på den finska litteraturen: censurediktet av den 8 april 1850. Oförsiktigheten att åberopa den latinska sentensen kan ha haft sin lilla inverkan på höga vederbörandes handlingssätt, ehuru detta främst bestämdes av andra orsaker. [2]

Även Z. Topelius i Helsingfors Tidningar ogillade Vetenskaps-Societetens beslut. Under rubriken »Principfråga» redogör han i numret för den 10 nov. 1849 i korthet för societetens åtgärd och tillägger för egen del: »Vi erkänna fullkomligt giltigheten af de grunder som föranledt soc:s beslut, enär finskan visst icke är qualificerad att vara kommunikationsmedel för en europeisk publik. Men vi tro likväl att soc., äfven med fara att publicera en uppsats — den enda förmodligen — som icke blefve läst, här haft tillfälle att visa en gärd af aktning åt landets nationella språk och, genom att formligen introducera det i vetenskapen, på en gång erinra den lärda verlden om dess tillvaro och uttala sitt hopp om finskans framtid som bildningsorgan.»

---

[1] Aug. Schauman, Från sex årtionden i Finland, I, s. 348.

[2] Se min uppsats om »Styrelseåtgärderna rörande finska språket år 1850» i Sv. Litteratursällskapets i Finland Förhandlingar och Uppsatser, bd 30. Jag antager, att det är Warelius' uttalande L. G. von Haartman åsyftar i en till C. von Kothen skriven biljett (daterad 26 febr., men utan årtal), där det på Haartmans lakoniska sätt heter: »Hvad tyckes om den naiva bekännelsen af Fennomanerne i Suometar N:o 6. här öppnar man då ögona.»

Inom Vetenskaps-Societeten betraktades det som en horrör att dess beslut, ännu icke justerat, blivit i tidningarna omnämnt — så vitt jag kan förstå, i huvudsak riktigt. Vid societetens nästa sammanträde, den 3 december 1849, då varken Arppe eller Castrén närvar, blev detta förhållande till behandling upptaget. »Ordföranden», heter det i protokollet, »ansåg sig böra fästa Soc:ns uppmärksamhet derpå, att omedelbart efter Soc:ns sednaste sammanträde en berättelse funnits i Stadens Tidningar införd öfver hvad å nämnda sammanträde förekommit, deruti, utom annat, origtiga uppgifter meddelades [oläsligt] rörande Societetens ännu ojusterade beslut om Phil. Cand. Eklöfs på Finska språket författade afhandling; hvilken omständighet Ordföranden ansåg så mycket mera compromettera Societeten, som endast hennes egna Ledamöter nämnda sammankomst bivistade, och i följe häraf påkalla någon åtgärd af Societeten, hvarigenom sådana för henne ofördelaktiga tilldragelser kunde för framtiden förebyggas. Godkännande i allo sin Ordförandes i detta ärende framställda åsigt, ansåg sig Societeten i anledning af detta lika oväntade som oangenäma förhållande ej allenast både i dess protocoll nedlägga ett alfvarligt ogillande af hvad sålunda förefallit, utan äfven fatta det [oläsligt] beslut, hvilket hon hittills ej funnit nödigt, att det skulle ovilkorligen åligga alla hennes Ledamöter att för framtiden iagttaga obrottslig tystnad öfver allt hvad i hennes slutna sessioner förekommit, intill dess justering hunnit ske af det deröfver förda protocollet.»

Men saken fick ännu ett efterspel — av mindre högtidlig, men också mindre platonisk art. Innan jag redogör härför, måste jag emellertid göra en digression.

II.

Ledamot av Vetenskaps-Societeten var bl. a. presidenten i Viborgs hovrätt greve C. G. Mannerheim. Societeten hade vid sitt stiftande 1838 skyndat att till ledamot kalla Mannerheim — icke, såsom man kunde tro, i egenskap av vetenskapens gynnare, utan såsom en vetenskapens idkare. Mannerheim, som av sin far, en lärjunge till Linné, och av C. R. Sahlberg (d. ä.), bibragts intresse för naturalhistorien, särskilt insektforskningen,

hade redan vid tidpunkten för Vetenskaps-Societetens stiftande hunnit förvärva sig ett högt skattat namn på entomologins område. Hans specialitet var ordningen *Coleoptera*, skalbaggarna, och han utgav rörande dem en mängd större och mindre avhandlingar och uppsatser, av vilka några enligt samtida och senare fackmäns vittnesbörd äro att betraktas såsom mönstergilla och epokgörande deskriptiva och systematiska arbeten. [1] — Äran att vid Vetenskaps-Societetens stiftande bliva kallad till ledamot hade han delat med tvenne andra utom Helsingfors bosatta vetenskapsmän: språkforskarna A. J. Sjögren och Elias Lönnrot.

Mannerheims anseende i den lärda världen hade på 1840-talet varit föremål för en polemik mellan J. V. Snellman och J. J. Nervander, och ehuru denna polemik egentligen står på sidan om ämnet, kan en redogörelse härför dock måhända försvara sin plats i detta sammanhang.

Snellman hade i en artikel i Saima på våren 1846 gjort allmänheten bekant med »ett finskt namn af utlänningen berömdt, af finnar glömdt.» Namnet var med. doktorn G. S. Crusells. Denne originellt begåvade unge läkare hade infört den elektrolytiska kurmetoden och för sin upptäckt rönt stort erkännande i Ryssland. [2] Snellman tog sig härav anledning att i en senare artikel förebrå universitetet, att det icke vid sig fäste verkliga förmågor, sådana som Lönnrot, Runeberg, Castrén och Crusell. »Vi tro för vår del att äfven i ett lyckligare lottadt land dessa fyra mäns närvaro vid samma universitet skulle helsas såsom en sällsport lycka, rik på löften för framtiden.» [3]

---

[1] Se A. von Nordmanns minnestal i Vet. Soc:ns Acta, IV, och O. M. Reuters levnadsteckning i Finsk Biografisk Handbok. I en recension av ett entomologiskt arbete av R. F. Sahlberg i Morgonbladet för 1845 (n:o 4) kallar Tranquillus (enligt en anteckning i Universitetsbibliotekets exemplar W. Nylander) Mannerheim »Finlands vittfräjdade entomolog».

[2] Crusell har skapat sig ett bestående namn i medicinens, särskilt kirurgins, historia såsom den förste som använt galvanokaustiken och pyrokaustiken (se Neuburger u. Pagel, Handbuch der Geschichte der Medizin, III: 2, s. 73, och M. W. af Schultén i Finska Läkaresällskapets Handlingar, XXVI, s. 102 ff.)

[3] Snellman, Samlade arbeten, IV, s. 311 ff.

Härpå svarade Nervander i Morgonbladet (n:o 51 o. 52). Han framhöll bl. a. att till de fyra borde läggas ännu fyra andra, nämligen Snellman själv, Mannerheim, Sjögren och A. von Nordmann. Men, frågar Nervander, »har Saima verkligen gjort reda för sig, huru högt de anslag gå som erfordras för att konsekvent kunna utföra i vårt land det systemet att »fästa» vid universitetet landets alla celebriteter?»

Nervanders uttalande föranledde två svar från Snellmans sida. I det senare, åt vilket han gav rubriken »Rikedomen på celebriteter i Finland», yttrade Snellman med den tvärsäkerhet som var både hans styrka och hans svaghet bl. a. följande:

Herr von Nordmanns senast ådagalagda förtjenster om vetenskapen äro oss obekanta. Vi betvifla dock att han för Finlands universitet någonsin skulle blifva hvad någon af de tre nämnda [Castrén, Lönnrot, Runeberg]. Att Sjögren icke eger deras utmärkelse, tro vi icke skall bestridas, ehuru glädjande det är att hans ossetiska grammatik nyligen vunnit ett så utmärkande erkännande hos utlänningen. — — —

Berömligt är det visserligen att en så högt uppsatt embetsman som Grefve Mannerheim egnar sin kärlek äfven åt vetenskapliga föremål, om också blott såsom samlare och inom ett inskränkt fält af naturalhistorien. Men att ställa honom såsom litteratör och vetenskapsman i bredd med Castrén, Lönnrot, Runeberg, det anse vi opassande — för att här nyttja det mildaste uttryck. [1]

Ställde man sig på den ståndpunkt som kunde synas vara Snellmans, att nämligen blott den vetenskap har värde som direkt tjänar den nationella bildningen, så kunde man ännu förstå Snellmans ensidighet. Men Snellman hade ju själv tidigare nämnt Crusell vid sidan av Runeberg, Lönnrot och Castrén. Det var således en uppenbar orättvisa, beroende till en del på obekantskap med Nordmanns, Mannerheims och Sjögrens forskningar, som Snellman gjorde sig skyldig till i sin polemiska iver.

Mannerheim kände sig upprörd över den behandling för vilken han utsatts från Snellmans sida. Han skrev den 13 augusti 1846 till sin ungdomsvän, professor Alex. Blomqvist: [2]

---

[1] Snellman, a. a., IV, s. 324 f.

[2] Mannerheims brev till Blomqvist finnas i Sv. Litteraturskpts arkiv.

Att mången fästat sig vid Snellmans domslut öfver mina anspråk på celebritet, har jag anledning att tro. Genast då denna nummer af Saima hitkom, fick jag en billet af Kothen, som deröfver yttrade särdeles indignation. Jag har visst ej gjort mig räkning på en stor litterair namnkunnighet, men icke lärer just t. ex. Petersburgska Wettenskaps Academien, hvars Ledamot jag varit sedan 1827, kalla endast *Samlare* till sina medlemmar, och Heders Ledamot är jag till och med af Samfund i America. Om man ser på arktalet af tryckta Skrifter, så torde jag väl hafva hittills i den inskränkta vettenskapsgren jag omfattat utgifvit nära nog tio gånger så mycket som Snellmans största celebritet Castrén, men jag vill dock ej derföre påstå att hvad Castrén skrifvit kan vara af vida större gagn för menskligheternas upplysning. Jag lemnar Saimas puffar i sitt värde och tröstar mig, om också dervid skulle skett mig någon oförrätt. Men i alla fall är detta ett nog evident bevis på att Herr Snellmans stora lärdom åtminstone ej är universell. — Sjögren duger ju ej heller för honom, fast ock Franska Wettenskaps Academien nyligen lemnat hans litteraira verksamhet ett annat vitsord. Ett sådant usurperadt lärdt öfvermod som Herr Snellmans är sannerligen mer än osmakligt, det är rigtigt äckligt, och nog lärer det med honom ännu framdeles besannas, att högmod går förfall.

På Snellmans artikel svarade Nervander. Första delen av hans svar ingick i Saima i september (n:o 36). Men till följd av sjukdom måste Nervander avbryta svaret, vars fortsättning först i november stod att läsa — icke i Saima, utan i Morgonbladet (n:o 85—87).

Nervander anförde bl. a. att han av fruktan att begå »en kotteriorättvisa» — Castrén, Crusell, Lönnrot och Runeberg voro nämligen genom »långvarigt kamrat- och brödraskap» förenade med Snellman och Nervander — icke hade velat utesluta andra vetenskapliga celebriteter, detta så mycket mindre som »den publicistiska pressen vårdslösat dem mer än billigt.» »Att någon av »Bröderne» skulle taga humör deraf att en Mannerheims, en Nordmanns, en Sjögrens namn nämndes i bredd med deras, det föll mig i sanning aldrig in, i synnerhet da jag icke uppställt någon litterär rangordning mellan »Bröderne» och sistnämnde herrar eller ens förklarat dem allesamman för lika eviga och lika stora, utan helt enkelt låtit de tre ifrågavarande herrarne gälla för celebriteter, äfven de.» Saima hade för att rättfärdiga sin ståndpunkt försökt nedsätta dessa tres

förtjänster. Nervander granskar ingående Snellmans värdesättning av dem och yttrar beträffande Mannerheim följande:

En större orättvisa mot en utmärkt vetenskapsidkare kan ej lätteligen begås. Entomologin hör ingalunda till de inskränktare, utan tvärtom till de vidsträcktaste fälten af naturalhistorien, och Grefve M. är på detta fält ingalunda blott samlare, utan tvärtom en ganska produktiv och hvad mera en klassik författare, med ett anseende upphunnet af ytterst få samtida entomologer och af ännu färre öfverträffadt. Hans namn är derföre ingalunda »opassligt» att nämnas i bredd med hvilken annan vetenskapsmans ej allena i Finland, utan äfven utomlands. — —— Saima må derföre tillåta mig att som en ringa upprättelse för denne verkligen *celebra* lärde, här upptaga följande förteckning på hans utgifna arbeten och uppsatser. [Förteckningen upptager 32 nummer.] Denna förteckning behöfver ej kommentarier, och Saimas misstag kan endast ursäktas med den ringa kännedom man hos oss ofta har om naturvetenskaperna, hvilka man ej anser angå en bildad person. — Den vetenskapsman, hvilken ej är filosof, poet eller språkforskare, är hos oss ungefär i samma bedröfliga predikament, hvartill enligt anekdoter den prestman, »som ej var en triangel», fordomdags i ett visst stift ansågs höra.

Nervander framhåller ytterligare att Mannerheim var ledamot av Vetenskapsakademien i S:t Petersburg, Naturforskande sällskapen i Paris och Frankfurt a. M., Finska Vetenskaps-Societeten, Entomologiska sällskapen i Paris och London, Cuvier'ska sällskapet i Paris och Vetenskaps- och Vitterhetssamhället i Göteborg samt hedersledamot av Entomologiska sällskapen i Stettin och Philadelphia. »Saima må nu om dessa utmärkelser säga hvad hon vill, så bevisa de ändock ganska mycket. — Huru många af »Bröderne» äro till namnet och gagnet kända i Philadelphia?»

Med lätt förklarligt intresse följde Mannerheim med polemiken. Han skriver den 14 november 1846 till Blomqvist:

Nu har ju Nervander rätt hederligt pudrat in den store oförgripelige Snellman. Det gjorde mig innerligen godt, när jag i går läste den sista nummern af Morgonbladet. Den föregående tyckte jag ej så mycket om, emedan den altför mycket rörde min ringa personlighet, som jag ej autoriserat Herrar Tidningsskrifvare att hvarken tadla eller berömma. Den der långa förteckningen öfver mina tryckta opera var nästan löjlig, ty deri upptogs en bra hop skräp och artiklar af endast några få sidor. Det kan

dock vara bra att publiken får litet se att den öfvermodige Snellman icke är så infaillible som man i allmänhet föreställt sig. Hans beteende emot Sjögren, som i celebritet nog kan uthärda jemförelse med Castrén, Snellman och hvilken annan af de citerade, var mer än skamlöst och Nervanders yttrande derom så städadt och hyggligt, att jag just tycker om honom derföre. På ett annat ställe än i det aflägsna Kuopio skulle Snellman efter min tanke göra mycket ondt. Klokast är väl derföre att hålla mannen på tillbörlig distance. Att sådane män som H[aartma]n kunnat förnedra sig att courtisera honom finner jag politiskt obetänkt.[1] Vi skulle väl få se hurudan andan blefve vid Universitetet, om vi finge dit en sådan odräglig öfversittare, som ofelbart skulle skaffa sig ett stort partie anhängare.

Snellman svarade omedelbart Nervander (Saima, n:o 46). Han återtog uttrycket »opassande», som han använt om jämförelsen mellan Mannerheim och de av honom själv nämnda »celebriteterna»; det hade bort heta »olämpligt».

Ty vi hafva för det första vid jemförelsen hufvudsakligen fästat afseende på sistnämnda tre mäns möjliga inflytande för nationens bildning, om de skulle lyckats vinna en plats vid landets universitet. Att en entomolog, och blott entomolog, skulle kunna verka lika inflytelserikt, vill väl ingen annan än Hr. N. påstå. Det löjliga i förutsättningen att Grefven, Presidenten M. jämte de nämnda borde kallas till en Extra Profession, behöfver icke påpekas. — — — Skulle nu Grefve Mannerheim samlat och beskrifvit lika många hundradetal som tiotal insekter, skulle hans namn stå att läsa i hvarje naturalhistoriskt sällskaps katalog, så är detta visserligen en utmärkelse, men den står dock så mycket tillbaka för de trennes, hvilka Hr. N. försmädligt titulerar »Bröderne», som deras verksamhet har större betydelse för den mensk-liga kulturen. Redan en så ringa nations som Finska folkets för all tid blifvande kärlek och tacksamhet ställer dock en litteratör högre än entomologernas, insektsamlarenas och -beskrifvarenas i Filadelfia bifall kan göra det. Icke såsom skulle icke hvarje vetenskapligt sträfvande förtjena nationens tacksamhet. Men att skillnad förefinnes torde vara klart för enhvar. Hr. Grefvens samhällsställning synes bevisa att han icke egnat sitt

[1] L. G. von Haartman hade under ett besök i Kuopio i september 1845, varom Mannerheim talar även i ett tidigare brev till Blomqvist (dat. 17/11 45), haft »en rådplägning» med Snellman. Om de båda männens sammanträffande, se närmare J. R. Danielson-Kalmaris uppsats i Hist. Aikakauskirja, 1911, s. 113 ff.

lif åt vetenskapen. Castrén, Lönnrot, Crusell hafva för den lefvat. Frukten bör väl motsvara kärleken och mödan.

Detta skrevs i numret för den 21 november. Kort därefter började rykten gå om Saimas indragning — rykten som visade sig vara sanna. Saima indrogs av senaten, på generalguvernören furst Menschikoffs yrkande, den 19 december 1846.[1] Nervander föredrog under sådana förhållanden att icke fortsätta polemiken med sin vän och trätobroder.

Saimas indragning framkallade hos de flesta vakna medborgare ovilja. Många av Snellmans fiender gladde sig dock i hemlighet däröver.[2] Mannerheim, ehuru kränkt av Snellmans orättvisa yttranden om honom, fann att det var skada på tidningen och på Snellman, vars utkomst genom indragningen försvårades. Han skriver i förtrolighet till vännen Blomqvist den 21 december 1846:

Det berättas här att Saima nu skall vara indragen och denna nyhet har, såsom Du väl kan tänka, väckt mycket uppseende. Det vore intressant att närmare känna anledningen till denna stränga åtgärd och allt hvad som dermed för öfrigt kan äga sammanhang. Snellmans öfversitteri, som ofta nog gränsade till oförskämdhet, har således icke kunnat tolereras. Men skada var det dock på Tidningen, som ibland innehöll ganska goda artiklar. Saimas försvinnande torde också för Tit. Snellman medföra en icke så aldeles obetydlig financiel förlust, som han med mera hofsamhet kunnat förebygga, ty sådana pecuniaira ressourcer har han väl dock icke, att han ej genom den honom träffade åtgärden måste råka i förlägenhet för sin utkomst. Det sista ordet, som han sagt om min lilla personlighet, var mer än skamlöst, men dock torde mången finnas, som också deråt klappar händerna.

III.

Efter denna utvikning från ämnet skola vi återgå till Vetenskaps-Societeten och de sammanträden vid vilka frågan om den finska uppsatsen av Eklöf behandlades.

Mannerheim vistades vid den tiden, såsom ordförande i den

---

[1] Se härom närmare min uppsats om »Saimas indragning» i Sv. Littskpts Förhandlingar och Uppsatser, bd. 30.

[2] Rein, Johan Vilhelm Snellman, I², s. 523.

1849 tillsatta kommittén för utarbetande av nya universitets-statuter, i Helsingfors och deltog i societetens sammanträden. I sina brev till ministerstatssekreteraren greve Alex. Armfelt[1] har han meddelat sina intryck från societetens förhandlingar. Beträffande det första sammanträdet, varom vi intet få veta i protokollet, skriver Mannerheim den 11 oktober 1849:

Du må tro att jag vid Wetenskaps Societéns sammanträde i förgår råkade i öppet krig med Fennomanerne, åt hvilka jag utdelade några rätt kraftiga hugg. Det skulle nu också träffa mig att komma in i denna vefva. Saken är, ty värr, icke ännu slut. Det var nemligen fråga om att i Societéns Acter intaga naturvetenskapliga Afhandlingar författade på Finska, hvilket med mycken häftighet förordades af Professoren Arppe. Ack! min egen Bror, hvad vi hafva för kräk till Professorer nu för tiden emot förr vid Universitetet. Jag blef helt förvånad öfver de figurer jag för första gången såg ibland ledamöterne af Wetenskaps Societén.

Av det senare sammanträdet ger oss Mannerheim en vida mer åskådlig, men ock mer subjektiv framställning än den vi erhålla av det sakligt torra och formellt avslipade protokollet. Mannerheim skriver den 6 november till Armfelt:

... Att under Fennomaniens larf ligger en stor hund begrafven, långt större än jag hade föreställt mig, derom erhöll jag, ty värr, en alltför obehaglig bekräftelse vid Finska Wetenskaps Societetens sammanträde i går. Det var en tillställning att i Societeten inkasta en brand genom en meteorologisk Afhandling skrifven på Finska af en Student, för hvilken man yrkade plats i Societetens Acter. Jag utkämpade der en häftig strid emot Professor Arppe, som bar sig särdeles plumpt och bondagtigt åt, samt den celebre Doctor Castrén, och jag lyckades beslå dem med sådana kraftiga argumenter att de råkade i den mest ögonskenliga förlägenhet, hvaraf följden blef att dessa 2:ne Herrar stadnade ensamme i sin mening emot en pluralitet af 11, hvilka jemte mig motverkade Afhandlingens intagande i Acterne. Efter denna tilldragelse måste jag säga att jag förlorat bra mycket af min opinion om Castréns vetenskapliga lyftning, jag kan ej anse sådane individer annorlunda än behäftade med en sjuklig monomani, de äro verkeligen besatte af djefvulen. —

[1] För tillståndet att använda Mannerheims brev till Armfelt står jag i tacksamhetsskuld till hovmästaren vid H. M:ts hov greve C. A. Armfelt.

Mannerheim var icke avogt stämd mot strävandena att höja finska språkets ställning. Han hade anslutit sig till det 1845 grundade Finska Litteratursällskapet i Viborg och var sedan 1847 dess ordförande. Några månader efter sammandrabbningen i Vetenskaps-Societeten tog han initiativ till en åtgärd, som avsåg finska språkets användande vid domstolarna och ämbetsverken, men som tyvärr till följd av våra ämbets- och tjänstemäns bekvämlighet och tröghet omintetgjordes. Samtidigt genomdrev han inrättandet av professuren i finska språket.[1] Men det syntes Mannerheim absurt att i en publikation, avsedd för den lärda världen ej blott i hemlandet, utan ock i utlandet, använda ett obegripligt och tillika ouppodlat språk. Den nationella entusiasm som krävde finska språkets framdrivande på alla områden, även det vetenskapliga, kunde Mannerheim icke förstå.

Mannerheims skarpa uppträdande i Vetenskaps-Societeten väckte ond blod i de fennomanska kretsarna, särskilt bland ungdomen. Såsom ordförande i kommittén för revision av universitetsstatuterna var han icke heller annars väl sedd av studenterna. Alltnog, två dagar efter Vetenskaps-Societetens sammanträde gjordes han till föremål för en studentdemonstration i den då för tiden icke sällsynta formen av en kattserenad. Mannerheim skyndade sig att meddela Armfelt härom, men han gjorde det så, att ingen skugga kastades på universitetet, utan det hela kom att framstå blott som ett opassande upptåg av några fennomanska studenter. Mannerheim skriver den 9 november:

Min heders Broder!

Ehuru Du sannolikt fått redan från annat håll kunskap om en med mig inträffad liten tilldragelse, vill jag äfven sjelf meddela Dig, att jag nu börjar komma i åtnjutande af särskilda emolumenter för min närvarande befattning med Universitetets angelägenheter. I förgår satt jag hela eftermiddagen hemma för att använda aftonen till en omständligare granskning af vårt Skogslagstiftnings project.[2] Under detta trägna arbete föreföll det

[1] Se härom min redan anförda uppsats om »Styrelseåtgärderna rörande finska språket år 1850».

[2] Mannerheim var även ledamot av den 1849 tillsatta kommittén för revision av förslaget till en ny skogsordning (se H a n h o, Tutkimuksia Suomen metsätalouden historiasta 19. vuosisadalla, I, s. 63).

mig ovanligt att en särdeles tystnad rådde i trakten af min bostad, jemförelsevis med de nästföregångne aftnarne, då jag i flere repriser hade hört en skrålande sång af Studenter och annat folk, som i enahanda afseende uppträdt under den Academiska frihetens egid. Jag tillskref denna tystnad de flere relegationer som dessa dagar ägt rum, dels genom Disciplins Commissionen, dels genom Afdelningarnes förfogande, och ansåg en alfvarlig stillhet hafva inträdt ibland Student Corpsen såsom förebud till en bättre anda. Men jag hade knappt gjort dessa reflexioner förr än jag klockan nära elfva på qvällen förnam likasom ett klagande ljud af någon på gatan öfverfallen, kort derpå hördes ett jamande såsom af ett par kattor, hvilket föranledde mig att anse det först hörda klagolätet härrörande från något kattbröllop, dock tilltog några minuter derefter jamandet och kort derpå hade jag utanför mina fenster omkring 12 à 15 jamande kattor, som skreko aldeles förfärligt, då jag utskickade min betjent för att efterforska anledningen till denna sällsamme musik, hvilken han fann härröra ifrån en större flock Studenter med brinnande Cigarrer i munnen, som vid hans apparition styrde sin kosa ner åt Esplanaden. Väsendet var så starkt att det hördes mycket väl uti alla hus omkring Trekantiga Torget och äfven på Esplanaden. Jag har sedermera erfarit att denna hyllning egnats mig för min strid emot Fennomaniens dumma intriger och tillställningar i Finska Wetenskaps Societeten, hvarom jag skref till Dig uti mitt sista bref. Derpå har jag fått bekräftelse af en Ledamot i vår Universitets Comité, som i går aftons sammanträffat i ett sällskap med några Studenter, hvilka der hade yttrat, det de ej kunnat vänta sig någon sympathie för den så kallade Finska saken af deras ruttne Professorer, såsom orden fallit, men deremot af en man med Grefve Mannerheims upplysning och caracters sjelfständighet. Jag vill ej misstänka någon, men icke tror jag att Professoren Arppe, som i Societeten af mig nog kraftigt beslogs i sina lösa argumenter, är så alldeles fri ifrån att hafva emot mig uppeggat de, likasom månge andre, i Fennomanien vilseledde Studenterne. För min del har jag tagit denna mig sålunda beskärda kattmusik ganska kallt och går min väg rakt fram såsom hittills, utan alla snedsprång till populariteten. Då Monarken gifvit mig det vigtiga uppdrag, som för närvarande sysselsätter mig, skulle man kunna anse det som mig vederfarits innebära egenskapen af en missaktning för Kejsarens val af min personlighet till ett sådant värf; men så långt kan ej någre dumme Studenters uppfattning af förhållandet sträcka sig, och derföre bör man icke heller tillägga deras beteende någon egentligen politisk betydelse. — — — — — —
— —

Den store Doctor Castrén, som jag äfven fått till Antagonist, höll i dag inför en särdeles talrik publik i Solennitets Salen ett ganska väl skrifvet föredrag om Finska folkets ursprung,[1] och jemte det han ganska snillrikt utvecklade att den Finske Noach haft sin bostad på de Sajanska bergen, administrerade han här och der små piller för det förakt, hvarmed den stora Nationen under Sekler blifvit behandlad, hvilka icke kunde vara utan sin egna betydelse. — Snart väntas Coryphéen Snellman hit för att tillträda sin nya Lärare befattning.[2] Få se hvad allt som hans apparition på denna horizont kan innebära.

Med utmärkt högagtning och gammal trofast tillgifvenhet framlefver jag städse

Din
redlige vän och tjenare
C. G. Mannerheim.

Sannolikt efter att ha samrått med Mannerheim, framställde även vicekansler, generalmajor J. M. Nordenstam saken för generalguvernören furst Menschikoff i en så menlös form som möjligt. Också Nordenstam ansåg kattserenaden uteslutande bero på Mannerheims uppträdande i Vetenskaps-Societeten.[3]

Så vitt mig är bekant, undersöktes saken icke närmare av vederbörande universitetsmyndigheter, och några straffpåföljder för deltagarna i demonstrationen ifrågakommo följaktligen icke. —

Eklöfs uppsats blev 1850 tryckt i sin ursprungliga avfattning i Finska Litteratursällskapets tidskrift Suomi, 9:de årg. (1849), där den bland i övrigt idel svenska avhandlingar ingår under titeln »Jäänlähtö-ajat Kokemäen virrassa vuosina 1801—1849.»

---

[1] Castréns föredrag »Hvar låg det finska folkets vagga?» är tryckt i »Litterära Soiréer».

[2] Snellman skulle bliva föreståndare för ett privat handelsinstitut. Furst Menschikoff hindrade emellertid detta genom att utverka sig ett reskript, som ställde enskilda läroinrättningar under generalguvernörens tillsyn (se **Rein**, a. a., I [2], s. 582 f.).

[3] Nordenstams på ryska avfattade redogörelse ingår i n:o 39 av hans konfidentiella »Underrättelser från Finland» och är mig benäget i avskrift meddelad av riksrådsledamoten, senator M. Borodkin.

Inverkningar av förläningsväsendet på jordbesittningsförhållandena före och efter reduktionen.

Av

P. O. v. TÖRNE.

II.

Den försämring i de donerade skatteböndernas eganderättsförhållanden, som i föregående del af denna undersökning antytts, försiggick endast småningom, i en del fall visserligen snabbare och radikalare, i de flesta däremot långsamt och omärkligt. Vi stå, såsom redan Odhner påpekat, här inför en utveckling,[1] och därtill inför en, vilken ingalunda försiggått jämnt och enhetligt, ej heller ännu vid reduktionens inträde på alla håll bragts till en fullständig avslutning. Hastigast skedde, såsom redan påpekats, utvecklingen i själva åskådningssätten, och enkannerligen snabbast inom adeln, för vilken den bestående åtskillnaden mellan gamla underhavande och nya förläningsbönder redan vid början av sextonhundratalet synes ha blivit svår att göra. Regeringen fann sig av ståndsintresse föranledd att närmast ansluta sig till förläningsinnehavarnes ståndpunkt, om också helst, då ett ingripande av den krävdes, uttalande sig i mera obestämda ordalag, utan att dock helt kunna förneka böndernas alltfort gällande rätt. Bönderna själva slutligen följde synbarligen långsamt efter, motsträvigt erkännande donatarierna som sina »husbönder», med den rätt obestämda innebörd detta ord till en början kunde äga. Längst bevarade antagligen jordeböckerna en bild av det egentliga sakläget; men om deras utseende är det för närvarande icke

[1] C. T. Odhner, Sveriges inre historia under drottning Christinas förmyndare (1865), s. 391.

möjligt att erhålla någon upplysning.[1] Det egendomliga och oklara läge vari de donerade skattehemmanen råkat gav slutligen upphov åt en ny benämning på detta slags hemman, vilken enligt Odhner första gången påträffas i Kammarens handlingar för år 1644, nämligen »skattefrälsehemman».[2] Något senare uppträder även beteckningen »bördsrättshemman», under vilket namn ännu en ålderdomlig relikt från dessa tider, utformad till en särskild jordnatur inom ett inskränkt område av landet, fortlevat ända intill våra dagar.

Bördsrätten framstod för donationsinnehavaren närmast som ett slags servitut, vilket ålåg det donerade skattehemmanet — åbon å förlänta kronohemman förvandlades däremot omedelbart till donatariens landbonde — och vilket han därför måste sträva att på sätt eller annat få avlägsnat. I det föregående har redan påpekats, att styrelsen å sin sida bemödade sig att åt de donerade skattebönderna bevara deras bördsrätt och i sådant syfte esomoftast i donationsbreven införde ett formligt förbud för donatarien att göra intrång på »bördemännens rätt» eller fördriva »jordäganden» från hans »rättighet».[3] I den efter 1627 års riksdag avgivna kgl. »resolutionen och förklaringen» av den 24 dec. s. å. förklaras det dessutom vara emot lag och rätt att »tillvälla sig skattebondens rättighet» eller »bjuda till att driva dem från deras hemman och deras bördsrätt», och dylikt förfarande

---

[1] Såsom i det föregående framhållits, hade att döma av adelns anhållan vid 1617 års riksdag ännu vid denna tidpunkt de »utbytta» och »skänkta» hemmanen icke överförts till frälse kolumn, ehuru åtminstone i Finland redan på 1580-talet avvikelser härifrån gjorts (ovan s. 107). — Under den stora bördsrättsprocessen rörande Jockis gods underlydande bönder på 1750- och 1760-talen förebragtes på uppdrag av bönderna av en kamrer Steinhausen en utredning därom, att Jockis bönder ännu år 1625 och närmast följande år i jordeboken varit upptagna såsom avkortade skattebönder, men att de från och med 1631 uppförts som »frälsis landbönder». (Jockis arkiv, vol. III, f. 488 ff.) Det kan förtjäna understrykas, att denna uppgift sålunda härrörde från böndernas egen sakförare. — Säteriets dåvarande ägare gjorde åter gällande, att Jockis' bönders namn år 1634 »utstrukits från jordeboken» och hela donationen därvid förklarats för J. Krus' arvingars evärdeliga frälse (anf. st., f. 359 ff.). — Om Jockis mera nedan.

[2] Odhner, s. 388, not. 3.

[3] Ovan, s. 114. Jfr Clason, s. 78 ff., 190 ff.

fördömes i skarpa ordalag. »Ingen», heter det bl. a., »eho han är, adel eller oadel, skall hava rättighet att tränga jordäganden ifrån sin lagfångne rättighet».[1] Ännu utförligare uttalar sig regeringen i den resolution, daterad den 19 mars 1649, den avgav som svar å skatteböndernas vid samma års riksdag framförda besvär. Klagomålen hade vid detta tillfälle synbarligen varit särdeles häftiga, att döma av den kungliga förklaringens mycket bestämda ordalag, vilken för övrigt uteslutande rör sig kring denna angelägenhet. Det heter sålunda häri, att de som bekommit skattehemman från kronan genom köp »eller ock eljes donations- och förläningsvis» ägde att låta skattebönderne »deras börd- och skattemannarätt okvalt och odrevne» njuta, och vidare: »Och skal ingen Frelsesman, eller annan, som medh Skattegodz benådat är, sigh fördrista någon Skattebonde ifrån sin Skattemanne bördh at trängia eller fördrifwa, medh mindre thet kan skie medh hans gode willie, ja och samtyckio, som Lag förmå, så at han sin rätt till Frelsemannen godwilligen, och otwungen afstå och uplåta wil».[2]

---

1 Stiernman I, s. 803. Jfr. ock res. av $^{27}/_{11}$ 1643 ang. de under frälse försålda skattebönderna, a. a. II, s. 1037 ff.

2 Stiernman II, s. 117—118. — Resolutionen innehåller i övrigt en upplysning av intresse som hittills icke tillbörligt beaktats, nämligen att vid riksdagen även varit närvarande skattebönder, vilkas hemman blivit försålda eller förlänade (». . . effter som Wåre trogne Undersåtare aff Skattebönderne som nu på thenne wäländade Rijkzdagh, här i Stockholm hafwe warit församblade, hafwe sigh beswärat der öfwer, huruledes månge ibland dem, så närwarandes, som the andre hemmawarandes Skattebönder, hwilkes Skattehemman ett eller flere, är under Frelse åth en och annan för theres Chronan och Rijket bewijste trogne tienster skuld, anten skänckte eller till Chronans nödige tarfwer och uthgiffter, för penningar sålde och uplåtne, blifwa medh odrägelige dagzwärcker och skiutzningar, sampt ovanlige skattar och uthlagor, öfwer thet, som the tilförende, emedan the sijne uthskylder til Chronan betalt hafwe, såsom och medh annan tungo beswärade, alt til then ända, som the föregifwa och befahra, at the sin Skattebörd på theres hemman måge göras qwitte, och Frelsesmannen then igenom twång uplåta; . . .»). Uppfattningen att förläningsbönderna genomgående skulle absenterat från riksdagarna, på den grund att de skulle ansetts representerade genom sina donatarier, håller sålunda icke obetingat streck. En tendens i denna riktning har visserligen förefunnits, såsom framgår av K. M:ts resolution å allmogens besvär vid 1627 års riksdag däröver, att en del »förlänta» bönder undandragit sig att

— Det är dock att märka, att denna resolution i motsats mot den föregående redan undviker att ge skattebönderna på de försålda och donerade hemmanen benämningen »jordägande».

---

betala herredagspenningar, något som nu förbjöds dem (S t i e r n m a n I, s. 805; jfr 1624 års biavsked, a. a. s. 771). Än tydligare pekar åt samma håll fjärde punkten i resolutionen å allmogens besvär vid 1644 års riksdag, i vilken frälsebönderna (d. ä. frälsets landbönder) uttryckligen förklaras fria från herredagspenningars erläggande, på den grund att ridderskapet och adeln å deras vägnar plägade samtycka till bevillningarna, medan däremot alla förlänta bönder erkändes vara förpliktade att betala sådana (a. a. s. 1074). Förläningsböndernas förpliktande härtill ansåg adeln dock gå sin rätt förnär, såsom framgår av R. o. A:s besvär av d. 17 febr. 1649 (B. T a u b e, Sveriges Ridderskaps och Adels riksdagsprotokoll IV, s. 272) och regeringens svarsresolution härå av d. 29 mars s. å., vari regeringen fann sig föranlåten bedja adeln att tillåta »frälsebönderna» i sådana trakter, där genom donationernas växande utbredning de oförlänta bönderna blivit ytterligt fåtaliga, att bidraga till »deras fullmäktige herredagsmäns affärdande» (S t i e r n m a n, II, s. 1140, § 14). Särskilt starka ord föllo vid 1650 års riksdag å Riddarhuset emot att av de skattebönder, som kommit under frälset, fordrats herredagspenningar, vilken skatt enligt talarnes mening snarast borde uppbäras till förmån för deras husbönder (R. o. A. prot. IV, s. 381). 1650 års riksdagsbeslut hävdade i alla fall principen att alla skattebönder, även de som voro »förunte till Frälset», voro skyldiga att giva »sine wanlige penningar och hielp til Herredagzmännen, och ingen Skattebonde therföre wara frij» (S t i e r n m a n II, s. 1167). Den förda diskussionen hade emellertid uppenbarat en växande svårighet att skilja på förläningsbönder och vanliga frälselandbönder, varför ytterligare förklaringar blevo av nöden: Resolutionerna å allmogens besvär av 26 nov. 1660 (§ 7) och 29 aug. 1664 (§ 6) samt res. å adelns besvär av 27 aug. 1668 (§ 51) (a. a. s. 1407, 1478, 1555), i vilka regeringen med tydlig strävan att vidhålla den tidigare intagna ståndpunkten (något obestämt) förklarade, att »alla bönder som skattemannarätt njuta och besitta» även om de kommit under frälset, voro skyldiga att erlägga herredagspenningar, medan »frälsebönderna» på grund av att deras husbönder för dem förhandlade och beslöto skulle gå fria därför. Regeln var alltså under hela denna tid, att förläningsbonden, så länge blott hans skattemannakaraktär kunde klart påvisas, var skyldig att bidraga till »affärdandet» av riksdagsfullmäktige och därför väl även berättigad att deltaga i riksdagsval, varjämte vi funnit att förläningsbönder åtminstone 1649 varit vid riksdagen tillstädes. (C l a s o n s framställning är i denna punkt missvisande, s. 94). Den gängse föreställningen att donationsbönderna skulle frånkänts sin rätt till deltagande i riksdagsvalen och vid riksdagarne ansetts företrädda av sina herrar saknar därför fog: Jfr ex. H i l d e b r a n d-G r i m b e r g, Ur källorna till Sveriges historia I (1911), s. 167, not .

Men samtidigt som dessa resolutioner förbjuda alla försök till mer eller mindre våldsam avhysning av skattefrälsebönder från deras hemman, inskrida de som synes även mot ett annat av bönderna överklagat missförhållande, nämligen mot förläningsinnehavarnes tilltag att höja skatterna för de dem underlagda bönderna. Detta så mycket mer, som enligt de klagande riksdagsböndernas åsikt de påstådda skatteförhöjningarna just vidtagits för att driva bönderna från deras lägenheter, eller m. a. o. för att förmå dem att, bragta till förtvivlan, avstå sin jord åt donatarierna.[1] Huru med dylika skatteförhöjningar verkligen förhöll sig, därom kunna tillgängliga källor ge en åtminstone någorlunda tillfredsställande upplysning. Men förrän vi gå till en undersökning av dessa förhållanden, måste några anmärkningar förutskickas rörande de under kronan behållna skatteböndernas ävensom frälselandböndernas och de förlänta eller försålda skatteböndernas ställning i fråga om de ordinarie och extraordinarie skatternas utgörande.

Såsom bl. a. 1649 års resolution och 1650 års riksdagsbeslut jämte talrika donationsbrev vidhandenge gällde det som regel, att förläningsinnehavarne uppburo den ordinarie skatten, d. ä. grund- eller jordeboksräntan från sina donationshemman. Häri bestod i själva verket just deras förmån, då de ju gentemot bonden trätt i kronans ställe. För de »ovissa» och extraordinarie skatterna däremot, för de mångahanda olika hjälper och gärder, som på grund av det så gott som oavbrutna krigstillståndet alltsedan 1500-talets slut oupphörligt beviljats för ett eller ett par år i sender gestaltade sig saken mera invecklad. Såsom icke varande självständiga jordägare åtnjöto frälsets landbönder ifråga om dessa redan tidigt lättnader. Den omständigheten, att skattehemmanen antingen omedelbart eller genom donationernas förbättring till frälse merendels kommo att innehas på frälse villkor vållade emellertid, att förläningsbönderna småningom och med tiden alltmera konsekvent i avseende å de extra skatterna ställdes i samma kategori som frälselandborna. Detta stod ju ock i full överensstämmelse med den redan antydda isynnerhet inom adeln pågående begreppsutvecklingen beträffande

[1] Stiernman I, s. 803; II s. 117. Jfr föreg. not.

förläningsböndernas ställning. Den företeelsen kan därför iakttagas — fullt konsekvent också den — att ju mera en ofta åtagen bevillning tenderar till att bliva stående skatt, desto självfallnare befinnes det, att förläningsbönderna med avseende å den intaga samma ställning som frälselandbönderna och till kronan erlägga lika högt skattebelopp som dessa. Frågan blir alltså den, i vilken grad de förlänta skattebönderna ifråga om såväl tillfälliga som mer konstanta extraordinarie skatter med tiden kommo att skilja sig från de oberoende skattebönderna och i vilken mån de möjligen i förbindelse härmed kommo i åtnjutande av de skattelindringar frälsegodsens landbönder åtnjöto.

Redan under Johan III:s tid gällde som regel, att frälselandbönderna deltogo endast till hälften mot skattebönderna i extra hjälper och gärder ävensom i skjutsningsbesväret uti kronoärenden (stundom häri dock till blott en tredjedel)[1], och vid 1600-talets början finner man denna regel allt mera stadgad.[2]

---

[1] På adelns begäran att i hjälper och pålagor två frälselandbönder skulle svara mot en skattebonde intog Johan III i sina den 9 juli 1569 utfärdade adelsprivilegier bestämmelsen att vid skjutsfärder och gärder två frälselandbor skulle räknas mot en skattebonde. Dessutom beviljades adeln frihet för utskrivningar bland sina bönder inom frihetsmilen. E. Hildebrand, Svenska riksdagsakter jämte andra handlingar, 2:1, s. 370 o. 379—386. I 1590 års privilegier nedsattes skjutsfärdsskyldigheten till var tredje skjutsfärd, med fullständig frihet inom frihetsmilen, a. a. s. 955. Sigismunds privilegier av d. 11 febr. 1594 utgöra i stort sett endast en upprepning av Johans tidigare; Stiernman I, s. 394—400; Hildebrand 3:1, s. 417—420 (ofullst.).

[2] Ex. 1617 års privilegier, §§ 18 o. 19, som återgå på de tidigare. »Privilegia», etc. tr. i Stockholm 1627. Jfr. även P. E. Bergfalk, Om utomordentliga penningehjälper till kronan under sekstonde århundradet och början af det sjuttonde (Upsala Univ. Årsskrift 1894), s. 12 ff. Liljenstrand, s. 170. Vid Örebro riksdag bifölls $^{20}/_{12}$ 1610 till en gärd enligt denna grundsats (Stiernman I, s. 637 o. 642—644). Likaså vid följande års riksdag i Nyköping, allmogens beslut av $^{31}/_{12}$ (a. a., s. 662; biavskedet $^{9}/_{2}$, a. a. »bihang» s. 274) samt vid Stockholms riksdag året därpå, allmogens biavsked $^{25}/_{11}$, adelns d:o $^{27}/_{11}$ 1612 (a. a., s. 679—680 o. 683); vidare märkas allmogens bevillning till Kalmar slotts byggning, dat. Örebro $^{19}/_{2}$ 1614 (a. a., s. 697), Helsingfors lantdags beslut $^{2}/_{2}$ 1616 angående den stora landtågsgärden (a. a., s. 705), samt sedermera boskapspenningarnas beviljande vid Stockholms riksdag $^{17}/_{3}$ 1620 (a. a., s. 743) och landtågsgärdens förnyande enligt biavskedet till följande års riksdag därstädes, dat. $^{26}/_{6}$

Sannolikt är, att donationsbönderna i detta hänseende snart nog ställdes i samma kategori som de och sålunda till kronan erlade endast halva beloppet av de extra gärderna. För ett sådant antagande talar bl. a. att i ett publicerat mantalsregister från Finland av år 1580 det ännu om de flesta förlänade bönder anmärkes, att de »göra gärder», medan under de följande åren dessa anteckningar bliva allt sällsyntare, tills i en dylik förteckning av 1588 bönder »givna till evärdeligt frälse» angivas som likställda med frälsebönderna vid upptagandet av 1586 års krigsgärd.[1] Får man betrakta dessa uppgifter som tillfyllestgörande, skulle alltså under 1580-talet redan den märkliga utveckling ha fullbordats som formellt jämnställde förläningsbönderna med frälselandbönderna vid de extra gärdernas utgörande. — Den kronan frångångna hälften av gärderna bortföll dock icke utan erlades givetvis till förläningsinnehavarne; sådant var åtminstone förhållandet vid det följande århundradets mitt, och intet talar ju för, att donatarierna tidigare skulle undvarat en förmån som vi senare[2] finna alldeles självfallet tillkomma dem. Säkerligen ha frälsedonationsinnehavarne ansett rättigheten till denna uppbörd tillräckligt grundad genom det faktum att de enligt sina donationsbrev erhållit förläningarna till »full frihet och frälse», eller m. a. o. sålunda att från dem liksom från frälsehemmanen bevillning borde utgå endast till halft belopp. Ty vilken direkt fördel hade väl eljes graderingen i skatte och frälse förläningar erbjudit dem? Att åt de förlänta bönderna efterskänka den efter avdrag av kronoskatten återstående hälften av gärderna kom naturligtvis icke ifråga, ty den tanken kunde ju hos ingen uppstå, att bönderna genom förläningen helt enkelt skulle försättas i ett ekonomiskt

---

1621 (a. a., s. 749), ävensom slutligen boskapspenningarnas förnyande vid riksd. i maj 1622, deras fördubblande och landshjälpens beviljande enl. Stockholms riksdags beslut av 7/4 1624 (a. a., s. 754 o. 761—762), o. s. v.

[1] Kamerala Handlingar I, s. 107—111; V, s. 12—97.

[2] Jfr. exempelvis de ofrälse ståndens inlaga vid 1650 års riksdag, S. Loenbom, Handlingar til Konung Carl XI:tes Historia, tionde saml. (1769), s. 86—87. Intressant är att här frälselandbor och förläningsbönder fullkomligt jämnställas, och detta på grund av 19:de punkten i 1617 års adelspriv.

gynnsammare läge än tidigare. Senare förekommer visserligen i donationsbreven ofta bestämmelsen att förlänade hemman skulle få njutas »qvitt och fritt för alle visse och ovisse utlagor» (eller »partzeler»), varvid vanligen blott undantag göres för kyrkotionden (om den ens nämnes) samt för någon nyligen beviljad krigsgärd. De ständiga krigen vållade dock, att dylika friheter icke oavkortade kommo att tillgodonjutas av donatarierna, utan att dessa esomoftast måste finna sig i att gärder beviljades för deras förläningsbönder som för landbönderna, för de förra till och med som redan antytts stundom att utgå till oförminskat belopp.

En »oviss» tunga, vars nyttjande i alla fall genom förläningsböndernas likställande med frälselandbönderna helt kom att tillfalla donatarierna var den all allmoge åliggande skyldigheten att efter behov utgöra »hjälpedagsverken» (jämte »körslor») till underhåll och uppbyggande av kronans slott och fästen m. m. Det förefaller som om donatarierna redan jämförelsevis tidigt för egen del tagit denna prestation i anspråk av sina förläningsbönder, därvid stödjande sig på 1569 års adelsprivilegier, som tillerkände dem deras egna landbönders hjälpdagsverken.[1] Denna vinning av förläningarna, till vilken vi i det följande skola återkomma, blev med tiden, under det dagsverkena för de större jordägarne allt mer stego i värde och därför blevo en allt mer eftersträvad förmån, i själva verket av en övervägande betydelse.

Den ovisshet, som dock ännu utmärkte dessa förhållanden, i förening med adelns lust att tolka sina rättigheter ifråga om uppbörden allt vidsträcktare,[2] föranledde slutligen styrelsen att vid lugnare politiska förhållandens inträde egna frågan om förläningsböndernas skattskyldighet en mera ingående uppmärksamhet. Första gången vi påträffa exempel härpå och samtidigt på att förläningsbönder offentligen behandlas i skild kategori från frälsebönder är i hertig Karls bekanta »Ordning för fog-

[1] Hildebrand, 2:1, s. 383.

[2] Jfr hertig Karls öppna brev av d. 28/2 1600 genom vilket adeln förbjudes att av sina förläningar tillegna sig »owisse Partzeler» och till rikets försvar beviljade krigsgärder, såsom den tillåtit sig göra. Waaranen I, s. 19.

darna i Finland» av den 9 februari 1602.[1] Det heter nämligen här, att vad adelns »förläningz bönder tillkommer, som them icke widhere än till een behageligh tijdh effterlathne ähre, the skole med Cronones niuthe lijke welkor». Med andra ord, de förlänta bönderna skola varken åt donatarierna eller åt kronan ej heller åt båda sammanlagt betala vare sig mer eller mindre i skatt än de förr som oförlänta erlagt. Uttrycket »som dem icke vidare än till en behaglig tid efterlåtna äro» bör säkerligen fattas blott som ett förklarande tillägg, avsett att understryka, det man här avsåg att bereda skydd åt samtliga förläningsbönder — termen var ju ännu ny —, vilka ju dock i en framtid borde kunna återgå till kronan, i motsats mot frälselandbönderna, de där brukade en jord, som oomtvistligt var frälsemännens egen. Att här verkligen skulle varit fråga uteslutande om s. k. behaglig tids förläningar förefaller mindre troligt.[2]

Något mera direkt upplysande är det bekanta Norrköpings riksdagsbeslut, som även på detta område utgör ett försök att häjda en pågående utveckling och göra statsintressets krav gällande gentemot förläningstagarne. Det heter nämligen häri, att »en part» av dem som hade förläningar av kronan understått sig att behålla för sig själva »Gärder och andre owisse Partzeler» ävensom att frikalla »allmogen som them förlänt är» från skjutsfärder och körslor, något som för framtiden ej skulle få äga rum, utan skulle var och en med risk att mista sin förläning endast hålla sig till vad i hans förläningsbrev var stadgat.[3] Dessa bestämmelser utgöra synbarligen ett sista försök att hindra adeln att — delvis i stöd av de förläningsbrev den av regenterna

---

1 A. a., s. 255. Stiernman I, s. 512—522 (där dock oriktigt kallad »Björneborgs riksdags beslut»).

2 Jag har icke funnit den mot århundradets mitt i handlingarna bestämdare framträdande åtskillnaden mellan »donationer» (givna till evärdelig tid och ärftliga) samt »förläningar» (givna på livstid och behaglig tid), som v. Bonsdorff, Abalienationerna, s. V, noten, och Clason, a. a., s. 10—12, kunnat konstatera, vara tillämplig ännu på här ifrågavarande tidpunkt.

3 Stiernman I, s. 558. Jfr ock hertig Karls förenämnda öppna brev av $^{28}/_{2}$ 1600 med förbud för ridderskapet och adeln att frikalla vare sig deras egna eller förlänta bönder från extra hjälper och gärder, Waaranen I, s. 19.

själva erhållit — tillegna sig uppbörden av de ovissa och extraordinarie skatterna från förläningshemmanen. De visa å andra sidan tydligt, att en dylik uppbörd både av äldre gärder och av sådana utskrivna efter utdelande av respektive förläningar vid denna tid rätt allmänt förekommit, ehuru det visserligen icke framgår om i olika fall helt eller halvt skattebelopp uppburits, och vidare, att denna uppbörd ännu sålänge mest skett utan regel och system samt utan statsmaktens direkta begivande. Det kan tilläggas, att de ju ytterligare ådagalägga, det donatarierna samtidigt strävat att frigöra sina förläningsbönder från utförande av skjutsning och körslor till kronans tjänst, sannolikt evaluerande dessa skyldigheter i dagsverken som de utnyttjade för egen del. Säkert är dessutom, att de tidigt nog börjat göra gällande, det deras förläningsbönder även vid utskrivningar borde likställas med landbönderna och sålunda t. ex. inom frihetsmilen såsom dessa rentav helt och hållet gå fria.[1]

I 1617 års adelsprivilegier tillerkändes dessa strävanden ock till en viss grad laglig hälgd. Det heter nämligen i privilegiernas nittonde paragraf, att vid utskrivningar och kontributioner två frälselandbönder utom frihetsmilen skulle svara mot en skattebonde; inom frihetsmilen skulle däremot frälsebönderna gå fria och likaså vara befriade från all skjutsningstunga. Härvid gjordes dock ett undantag, som på ett märkligt sätt belyser förhållandena. Det stadgandet bifogades nämligen, att skjutsningsfriheten ej skulle gälla de »store länen» bestående i härader, sock-

---

[1] Redan Johan III:s adelspriv. av 1569 medgåvo som sagt adeln frihet från utskrivningar för landbönderna inom frihetsmilen. Vid Örebro riksdag i dec. 1610 beviljade adeln av »arv och egne bönder» av var tionde gård en karl för den allmänna utskrivningen (Stiernman I, s. 636), vilket dock ännu icke ger oss besked i förev. fråga. Icke heller riksdagsbesl. i Stockholm 7/4 1624 innehåller annat än ett allmänt förbehåll av adeln om halvpart i utskrivningen för dess »bönder» (a. a., s. 762), och den 1627 beviljade utskrivningen fastställdes rentav att drabba skatte-, krono-, och frälsebönder (t. o. m. inom frihetsmilen) lika (a. a., s. 788—789; upprepad 1631 och 1632, s. 825 o. 839). 1634 bekräftades ånyo grundsatsen om halvparten, men i samma års bevillning avstod adeln uttryckligen från frihetsmilsprivilegiet, likaså 1636 och 1642 (a. a. II, s. 868, 884, 952, 1000), o. s. v. Senare stadganden giva dock stöd för ovan framställda antagande.

nar och fjärdingar. Detta ger vid handen icke blott, att dessa samma stora förläningar i övriga hänseenden, d. ä. i fråga om utskrivningar och extraordinarie skatter framgent voro likställda med de vanliga frälsegodsen, utan ock att alla de mindre hemmansförläningarna redan betraktades som fullkomligt ställda i samma kategori som de allodiala frälsehemmanen, och det ända därhän, att undantag i något avseende för andra än stora län alls icke mera kunde komma i fråga. Åtminstone vid år 1617 voro alltså redan i nu nämnda hänseenden skattefrälsebönderna likställda med frälselandbönderna. Statens strävan, som gått ut på att hindra förläningsböndernas frigörelse från de s. a. s. rent fysiska besvärens utgörande till kronan hade härmed visat sig till största delen resultatlös. Däremot hade den under den alltjämt fortgående utjämningen mellan förläningsbönder och frälselandbor förmått rädda åt sig halva uppbörden av alla nya bevillningar från förläningshemmanen, och framtiden skulle utvisa, att den stundom skulle bliva i tillfälle att från såväl frälse som donationer tillförsäkra sig än större del av dem. Naturligt var ju ock, att ju mer förläningsböndernas läge skulle komma att uppfattas som likartat med frälselandbornas, desto mer skulle det befinnas naturligt, att de i extra gärder som dessa borde deltaga endast till halvt belopp. (Det bör dock inrymmas, att inryckandet av den nämnda punkten i 1617 års privilegier snarast synes ha betingats av undfallenhet för adelns krav att få göra privilegierna gällande även beträffande förläningshemmanen, än av en förändring i uppfattningen om de förlänta hemmanen på regeringshåll; tvärtom bibehöll sig åskådningssättet här ännu jämförelsevis länge oförvillat, såsom naturligt var bland statsmaktens ansvariga utövare).

Med tillgång till kronans räkenskapsböcker har v. Bonsdorff kunnat konstatera, att förläningsinnehavarne åtminstone sedan senare hälften av 1620-talet utom frihetsmilen uppburit hälften av sådana ovissa skatter som landtågsgärden samt salpeter- och byggningshjälperna, inom frihetsmilen t. o. m. dessa skatters hela belopp.[1] Detta är av intresse och bekräftar

[1] v. Bonsdorff, s. 63. Oregelbundenheter voro dock vanliga, jfr s. 64, noten.

vad vi även av annat kunnat sluta till, nämligen att den ofta antydda assimileringen av donerade skattehemman med allodiala frälsehemman försiggått hastigare med de inom frihetsmilen fallande donationshemmanen, i det adeln strävat att på dem tillämpa samtliga i privilegierna medgivna undantag för inom frihetsmilen liggande egna frälsehemman och sålunda med avseende å dem lyckats påskynda utjämningsprocessen.[1]

I de offentliga handlingarnas ljus framträda dessa förhållanden dock fullt klart först framemot århundradets mitt. Sålunda heter det i resolutionen å allmogens besvär av den 27 november 1643, att »dhe som ifrån Cronan under Frelse komne ähre nu mehra hafwe bettre wilkor och lijsa widh uthskrifningar och andre extraordinarie pålagor och krigshjelpen, så ofta som sådant tills Rijkzens förswar och säkerheet af Rijkzens Ständer bewilliat blifwer, än dhe som under Cronan höre, att åthniuta»,[2] vilket ju i sin mån visar det grundade i här framställda antaganden. Vid följande års riksdag inlämnade adeln den 19 oktober en stor petition, i vilken den anhöll om förbättring eller åtminstone vidmakthållande av sina privilegier, framhållande det en mängd kränkningar av dem förekommit, »serdeles med gärder, hielper, kiörsslor, försslor, dagzwärken och annat slikt»,[3] som pålagts dess landbönder. Följen av dessa i anseende till privilegiernas bestämmelser säkerligen icke oberättigade klagomål blev som

---

[1] Om Ratula (Rattula) by i Artsjö, som $^{30}/_{4}$ 1639 förlänades generalen Arvid Forbus på Norrk. besl. villkor finnes exempelvis i jordeböckerna för 1640 och 1645 uttryckligen antecknat, att samtliga 19 hemman voro belägna inom frihetsmilen. Jfr ock v. Bonsdorff, s. 64 noten. — Anteckningar ur otryckta källor rörande Ratula ha med stort tillmötesgående ställts till mitt förfogande av herr Alexander Rotkirch.

[2] Resolutionen hänför sig framför allt till de försålda hemmanen, men är naturligt nog, såsom av de citerade ordalagen framgår, även tillämplig på de donerade. Att klagomålen särskilt från de försålda bönderna nu voro starka berodde synbarligen på att åren 1638, 1639 och 1641 hemmansförsäljningar till frälse företagits i stor utsträckning, medan åter nya donationer under förmyndarregeringens tid tillkommit i jämförelsevis ringa antal.

[3] Stiernman II, s. 1058. Ridd. o. Adelns protokoll (Taube) III, s. 388—395. Petitionen innefattade även »store gärden» (landtågsgärden), vilket dock icke i kgl. resolutionen beaktades. Adelns egentliga vinning var fredsmilsprivilegiets utsträckning till alla dess hemman, varom den därjämte anhållit. Märkligt nog talas i petitionen endast om »landbönder».

känt, att adeln mot avstående av sin gamla tullfrihet erhöll definitiv rätt att av sina bönder, såväl förlänings- som frälselandbönder, själv uppbära och behålla sådana gamla »gärder» som byggnings- och salpeterhjälperna, vidare »hjälper vid körslor, förslor och dagsverken» jämte andra icke närmare specificerade extraordinarie skatter — såvida den icke föredrog att helt enkelt efterskänka dem åt sina underhavande. Den dittills bestående skillnaden ifråga om dessa gärder och besvär mellan hemman utom och inom frihetsmilen utjämnades nu till förmån för de förra. Ja, grevarnes och friherrarnes önskningsmål tillfredsställdes ända därhän, att i deras grev- och friherreskap boende skatte- och kronobönder förklarades i utskrivningar och bevillningar likställda med »de andre av Frelset» och sålunda blott skyldiga att »svara till halfparten» mot krono och skatte.[1] Detta visar äntligen fullt tydligt att bönderna på de mindre förläningarna redan sedan länge exempelvis i utskrivningarna deltogo blott till hälften mot kronans behållna bönder och alltså åtminstone numera räknades till »de andre av frälset» även i detta hänseende.[2] Ty därom kunna vi ju vara förvissade, att såsnart ett stadgande som detta utfärdas att gälla om de stora förläningarna, har utvecklingen redan fullständigt fullbordats i samma riktning beträffande de mindre.

De s. k. privilegierna av den 7 december 1644 bekräftade vad riksdagsbeslutet fastställt.[3] Hädanefter uppburo alltså förläningsinnehavarne av alla sina donationsbönder en del extra skatter till fullt belopp — dagsverken och körslor skulle de därjämte tillgodonjuta såsom de väl även tidigare åtminstone inom frihetsmilen gjort det — medan dem däremot av andra, rena bevillningsskatter, exempelvis boskapspenningarna, kvarntullen

---

[1] Stiernman II, s. 1059.

[2] I 1643 års resolution å adelns besvär motiveras fjärde punkten angående skjutsningen sålunda: »emedan nu Chrono och Skatte så få finnes», vilket innebär, att förlänat skatte även i dylikt avseende räknades till frälset (a. a., s. 1054).

[3] Stiernman, Bihang, s. 324—327. På detta privilegium vunno egentligen grev- och friherreskapens innehavare. Det övriga frälset kunde emellertid räkna sig till godo, att de medgivna förmånerna uttryckligen skulle få njutas »på län och undersåtar», lika väl som »på gods och landbönder».

och troligen även landtågsgärden,[1] såsom förut tillkom endast halvt belopp. Detsamma framgår för övrigt också ur allmogens supplik till drottningen vid 1650 års riksdag, i vilken det heter, att hon av alla »avsöndrade» bönder (som därjämte ock kallas adelns »landbönder») uppbär endast halvparten av de ovissa skatterna (det vill säga av de senaste bevillningarna).[2] Slutpunkten i förläningsböndernas utveckling till likställdhet med frälselandborna bildas av Stockholms riksdags beslut av den 24 december 1652, enligt vilket »gamle och nye» frälset, »Arf- och Lähngods», helt och hållet och uttryckligen äro jämnställda (till halvpart mot krono och skatte) i den då beviljade utskrivningen eller roteringen.[3] —

En märklig omständighet ifråga om halveringen mellan kronan och donatarierna av de nyare bevillningsskatterna kan i detta sammanhang förtjäna beröras. Enligt 1617 års privilegier tillkom det adeln att vid riksdagen giva sitt samtycke till uttagande av bevil'ningsskatter från dess egna landbönder. I själva verket finner man ock, att städse då bönderna vid riksdag samtyckt till bevillning, adeln för sina underhavandes del därtill givit sitt bifall. Det vill emellertid synas, som om detta bifall även uppfattats gälla adelns förlänta bönder, ehuru dessa nog ansågos vid riksdagen företrädda av bondeståndets fullmäktige. Härför talar bl. a. den nämnda suppliken vid 1650 års riksdag, vars ordande om att drottningen blott bekommer halvparten av de ovissa skatterna, och detta först sedan menige Rikets adel genom sitt ja samtyckt till att sådana måtte bliva pålagda, just ger vid handen, att förläningsbönderna principiellt ansågos befinna sig i denna ställning. Följden av allt detta blev att adeln vid riksdagarna, huru än saken principiellt uppfattades, kom att medverka till bevillningar, av vilka alla de stånds-

---

1 Jfr. Clason, s. 92.

2 Loenbom, Handl., tionde saml., s. 85—87. Jfr. ock det märkliga förslaget till ordning emellan R. o. A. och skattebönderna vid 1650 års riksdag, enligt vars åttonde och nionde punkter det skulle stå förläningsbönderna fritt att vid utskrivningar och skjutsfärder själv välja emellan att räknas till skattebönder eller frälselandbor. Handl. rör. Skandinaviens hist. XXI, s. 181.

3 Stiernman II, s. 1187.

medlemmar, som innehade förläningar, drogo en betydande inkomst. Att detta i icke ringa mån kompenseradede betydande offer ståndet vid riksdagarna under 1620-, 1630- och 1640-talen för de stora utskrivningarna och bevillningarna påtog sig och samtidigt ytterligare bidrog att öka förläningarnas begärlighet för frälsemännen, ligger i öppen dag. En annan sak är, att gällande bestämmelser långt ifrån noga synas ha tillämpats och att såväl frälsemännen kunnat komma i tillfälle att uppbära en otillbörlig del av kronoskatterna från donationshemmanen som ock å andra sidan att de ofta gått för'ustiga än en, än en annan av de dem rätteligen tillkommande uppbördspersedlarna.[1]

Men huru mycket oregelbundenheter under denna tid, då sådana ju på alla det offentliga livets områden hörde till vanligheten, än kunnat förekomma, är det i alla fall tydligt, att frälsedonationsinnehavarne redan långt före mitten av 1600-talet hade att av sina donationsbönder tillgodonjuta extra förmåner i form av dagsverken, körslor och delar av bevillningsskatterna som representerade betydande värden. Då emellertid vinterkörslorna och hjälpdagsverkena aldrig varit till sin omfattning fixerade utan blott haft karaktären av en allmän skyldighet, som kronan efter behov tillgodogjort sig, var donationsinnehavarens rätt i detta avseende icke klart bestämd, och följden måste därför lätt bliva misshälligheter. Å ena sidan synes detta lett till att frälsemännen tämligen hänsynslöst och utan regel begagnat sig av sin ställning till utkrävande av en otillbörlig mängd dagsverken och arbetsprestationer av sina bönder; å den andra gjorde sig på många håll en strävan gällande att genom inbördes överenskommelser få dessa skyldigheter en gång för alla reglerade och bestämda till fast antal dagsverken för varje år. Härtill läto bönderna i allmänhet så mycket lättare förmå sig, som de ju genom förläningen erfarit lättnader i utskrivningarna och skjutsfärderna, åtminstone då deras hemman voro belägna inom den s. k. frihetsm len, och detta var säkerligen fallet med det övervägande antalet. Därtill kom att lättnaderna i dessa avseenden på regeringshåll betraktades såsom en direkt ekonomisk vin-

[1] Efter år 1644 synes dock en större regelbundenhet ha inträtt, jfr v. Bonsdorff s. 64 noten.

ning åt bönderna, för vilken dessa vore pliktiga att på lämpligt sätt gottgöra donatarierna. Resolutionerna å allmogens besvär av den 27 november 1643 och 19 mars 1649 giva även uttryck åt detta uppfattningssätt, i det de uppmana bönderna att för de lättnader i skjutsningar, utskrivningar samt extraordinarie pålagor och krigshjälper de erfarit sedan de kommit under frälset »wara Frelsemannen theremot til willies, på sätt och wijs som the sin emillan ther öfwer kunne bäst åsämias och sigh förena».[1] Uppmaningen ledde under den följande tiden synbarligen till efterföljd; men bevisligen hade dock mellan donatarier och förläningsbönder ett betydande antal dylika avtal redan tidigare ingåtts. Strävan synes överhuvud hos frälsemännen ha varit, att omedelbart sedan de bekommit en förläning till frälse med bönderna ingå en »förlikning» eller »stadga» rörande dessas prestationsskyldighet, en »dagsverksförening» såsom dessa överenskommelser med hänsyftning på den viktigaste posten i dem oftast synas ha kallats.

Då kammarjunkaren m. m. Arvid Tönnesson Vildeman den 7 juni 1592 av Johan III bekommit i förläning på behaglig tid 19 skattehemman i Sarvlaks by i Pernå, vilken donation av kon. Sigismund följande år gavs »till evärdelig ägor», ingick han med 16 av bönderna en överenskommelse, som även vid tinget den 14 augusti 1594 stadfästes.[2] Denna synnerligen gamla stadga synes dock av de bevarade handlingarna att döma endast ha innefattat ett erkännande från donatariens sida av böndernas bördsrätt, som de oförkränkt skulle få åtnjuta mot att de till honom utgjorde »den skatt och utlagor» de förr av sina hemman utgjort

---

[1] Stiernman II, s. 1039 o. 1118. Den senare resolutionen upprepar så gott som ordagrant den förra. — Odhner, s. 389.

[2] V. M. von Born, Beskrifning och historia om Sarvlaks egendom i Perno socken (andra uppl. 1898), s. 10—11. — Gammal kopia av Johan III:s donationsbrev i Sarvlaks arkiv. D:o av Sigismunds bekräftelse, dat. $^{11}/_{8}$ 1594 å förbättringen till evärdelig tid, som han gjort »för ett åhr sedan». Odat. häradsrättsprotokoll, orig., därsammast. (datum framgår ur ett senare odat. protokoll, orig. därst.; numr. I:26). Utdrag från räknekammaren enligt en rannsakning av $^{22}/_{10}$ 1656 beträffande 19 till Vildeman donerade skattehemman i Sarvlaks by. Orig. därst. (I: 60).

till kronan, varmed de ock förklarade sig nöjda.[1] Snart nog erhöllo dock stadgorna en mera reglementerande karaktär. Några exemplar i original av sådana ha visserligen tillsvidare icke här i landet kunnat påträffas, men en del bevarade uppgifter i räkenskaper, klagoskrifter och tingsprotokoll kunna dock giva oss en viss föreställning om deras allmänna karaktär.

Fältmarskalken Jesper Mattsson Krus, som den 15 februari 1602 på behaglig tid erhållit i förläning Jockis fjärding i dåvarande Portas socken, utgörande 134 skattehemman, sedermera den 2 juli 1606 fått förläningen förbättrad till frälse (»qvitt och fritt för alle utlagor, undantagandes mantals-, månads-, och skjutsfärdspenningarna», som ju voro jämförelsevis nya bevillningar) och slutligen den 15 september 1613 av Gustav II Adolf erhållit evärdelig besittningsrätt till denna förläning[2], ingick här, synbarligen kort efter att ha erhållit donationen på frälse villkor en »stadga» med sina skattebönder. Åtminstone år 1613

---

[1] Betecknande är, att det först är så sent som i ett häradsrättsprotokoll av $^{3}/_{9}$ 1657 uttrycket »stadga» om den ingångna förlikningen påträffas. (Orig. Sarvl. ark.). Att avtalet ingicks på Wildemans initiativ framgår ur följande ordalag i det första tingsprotokollet: ». . . . och om någon säger eller hafver sagt, att bemälde Arfvid Tönnesson i någon mån oss under sig tvungit hafver, han diktar och ljuger som ingen ärlig man, utan vi godvilligen äro med honom alldeles väl tillfreds, dock med det besked och förord, att vi och våre barn skole besitta våra hemman man efter man, så länge vi och de kunna göra den skatt och utlagor deraf, som vi af ålder äro vana att göra H. K. Majestät och kronan, och ingen ny tunga emot vår vilja må blifva oss pålagd, efter såsom det bref utvisar, den ädle och välbördige man oss samtlige deruppå gifvit hafver, hvilken denne vårt vittnesbörd vi alla samtligen honom godvilligen och gerna, onödd och otvungen undt och givit hafver; . . .» (avskr. av frih. V. M. von Born). Avhandlingens syfte att lända till ömsesidig säkerhet i själva besittningen framgår härav tydligt. Meningen var väl ock att giva bönderna en bestämdare uppfattning om deras nya ställning.

[2] Jockis arkiv, t. I., dels original, dels gamla avskrifter. Jfr ock Lagus, s. 31 o. 41—42, där dock smärre oriktigheter förekomma. — En gång för alla må framhållas det oriktiga i att tala om förläning av »Jockis gård», »Vuojoki gård», »Urajärvi gård», m. fl., där vid tidpunkten för donerandet ännu inga säterier funnos, utan där endast ett större eller mindre antal självständiga hemman jämte kronoräntan donerades. — Till Jockis arkiv har mig med utomordentligt tillmötesgående beretts tillträde av Jockis gods aktiebolags direktion.

var stadgan redan gällande.[1] Om dess innebörd erfara vi ur ett häradsrättsprotokoll av den 28 februari 1653, att bönderna, som då klagade över otillbörligt påhöjda skatter och dagsverken, när de blivit »stadgelagde» hade av Krus befriats från erläggande av »mantals- och folck-penningar», jämte andra extraordinarie utlagor, ävensom från utskrivning och skjutsning. Den överklagade höjningen synes egentligen nu blott ha drabbat den i jordeboksräntan ingående höskatten, varförutom bönderna beklagade sig över att förutom naturaskatten till »herrskapet» nödgas betala en del penningeskatter till kronan.[2] Ehuru icke innehållande någon upplysning om dagsverksskyldighetens ursprungliga ordnande genom Krus, erbjuda dock dessa uppgifter rätt mycket av intresse. De visa sålunda, att förläningsbönderna vid överenskommelsens ingående i gengäld för att de ingått på donatariens förslag om dagsverkens och skatters utgörande av honom erhållit löfte om befrielse från de extra besvären och de extraordinarie bevillningsskatterna ävensom från både utskrivningar och skjutsning. Det sistnämnda bekräftar vårt tidigare antagande, att förläningstagarne mycket tidigt och redan före utfärdandet av 1617 års privilegier sökt frigöra sina förläningsbönder från de båda ifrågavarande tungorna. Det övriga har synbarligen avsett hjälpdagarna och körslorna samt en del extraordinarie skatter (troligen närmast de s. k. hjonelagspenningarna under Karl IX:s tid) och sannolikt även innefattat löften för framtiden, vilket just gjort att bönderna ännu år 1653 kunde åberopa sig på dessa villkor. Huruvida de uppfattat dem riktigt likasom i vilken mening de av donatarien gjorts dem, undandrager sig dock vårt bedömande. Men naturligt var ju, att bönderna måste känna det som en besvikelse, att de från donatariens sida givna utfästelserna icke höllos, då ju under den följande tiden extraordinarie skatter och utskrivningar i mängd på riksdagarna biföllos och uttogos av förlänings-

[1] En gammal avskrift av Jesper M:son Krus' »jordebok» av år 1613 i Jockis arkiv (t. XIV) upptager de underhavande dels »under stadga», dels såsom landbönder.

[2] Samtida avskrift av protokollet i Jockis ark. De bådo därför nu att få betala »efter den gamla undervisningen» och lika som kronans bönder, eller att åtminstone få någon lindring.

bönderna. Att Krus kunnat lova fullständig befrielse från de extra gärderna — såvida nu saken av bönderna riktigt återgivits — tyder närmast på, att han i likhet med åtskilliga andra förläningsinnehavare på Karl IX:s tid uppburit dem hela och hållna själv, med undantag dock givetvis för de i donationsbrevet av 1606 uttryckligen kronan förbehållna.[1]

Om dagsverkenas antal erfara vi, att de i en år 1651 ingången »förening» fastställdes till 24 om året, 12 öke- och 12 drängedagsverken, ett stadgande som ännu i dag å Jockis gods är gällande. Sannolikt är, att samma antal redan av Krus blivit fastslaget. För Raseborg grevskap var antalet lika.[2] Detta var ännu jämförelsevis lindrigt. För Elimä fjärding fastställdes dagsverkena exempelvis till ett i var vecka eller 52 om året, men avtalet med »familjen Wredes skattebönder» träffades först så sent som år 1643 [3], ett årtal som f. ö. blev epokgörande i detta avseende och föranledde en mängd avtals ingående till följd av den då utfärdade kungl. resolutionens uppmaning till »husbönderna» och deras förläningsbönder att ingå inbördes överenskommelser om skatter och skyldigheter. — Exempel på två och ännu flere dagsverken i veckan omtalas även.[4] Det var ju överhuvud den

[1] Betecknande just för böndernas svårighet att finna sig tillrätta med begreppen är deras klagan att nödgas betala penningar till kronan utöver naturaskatten till herrskapet. Mantalspenningarne, som de finna oberättigade, innefattade exempelvis vid år 1653 redan de 1620 första gången beviljade boskapspenningarne och den 1625 första gången antagna kvarntullen, från vilka de alltså — och icke alldeles utan skäl — betraktade befrielse såsom förutsedd redan vid tiden kort efter 1606. — Jfr. ovan s. 162.

[2] Ingå och Karis bönders klagomål, K. K. Tigerstedts avskrifter i Helsingfors Universitetsbibliotek.

[3] Odhner, s. 389 not 1 och 3. Innehållet i ett avtal från Sverige av år 1643 meddelas även här.

[4] Jfr A. Allardt, »En bördsrättsfråga i Borgå socken på 1600-talet», en uppsats som dock är beklagligt litet upplysande i sitt ämne. (Finsk Tidskr. t. 31, 1891, s. 420—429). Bönder i Söderveckoski by i Borgå sn vägrade 1652 att till Boe gård göra mer än 2 dagsv. i veckan »efter gammal sedvana». Bönder i Kerkko by donerad under Strömsberg dömdes efter långa tvister att göra 4 dagsv. i veckan. Man tycker sig här kunna skönja en tydlig strävan att öka på förläningsböndernas dagsverken till likhet med frälselandböndernas. Egaren av Boe gård, överste Reinh. Wrangel, betraktade verkligen bönderna i Söderveckoski som sina landbor och icke som

tid, då de större jordägarne allt ivrigare strävade att av sina underhavande framom annat erhålla dagsverken, för att såmedels få tillgång till en arbetskraft, som de långa krigen gjort allt knappare och allt dyrare, det nya storgodssystemet därjämte allt oumbärligare.

Det som föranlett Jockis donationsbönder att 1653 vädja till domstol var dock icke så mycket den överklagade, kort förut företagna, som det vill synas jämförelsevis obetydliga ehuru sannolikt oberättigade höjningen i deras naturaskatter, icke heller den 1651 förnyade dagsverksföreningen, utan orsaker av djupare liggande art. Tvistigheterna pågingo här redan sedan något år tillbaka. Kort efter Jesper Mattsson Krus' år 1622 timade död hade f. ö. misshälligheter mellan bönderna och hans enka redan förekommit[1], men på våren 1651 tyckas dessa utbrutit med förnyad styrka. De antogo då en så allvarsam karaktär, att förläningsinnehavarinnan Katarina Oxenstierna, enka efter Johan Jespersson Krus, med sin tillstädeskomne broder Johan Axelsson Oxenstiernas tillhjälp förgäves ansträngde sig att lugna bönderna. Varken en av Oxenstierna på finska språket utfärdad tillrättavisande och förmanande kungörelse till bönderna[2] eller landshövdingens ingripande[3] eller fru Katarinas vädjan till häradsrätten på hösten 1652[4] hjälpte denna gång. Först häradsrättsutslaget av den 28 februari 1653 åvägabragte

bördsrättsbönder, vilket de dock synas ha varit. — Till belysning av frälselandbornas dagsverksskyldighet vid denna tid kan anföras Voionmaas uppgift, att dagsverkenas antal vid 1500-talets slut oftast var 12 om året, men att det redan 1585 klagades över att adeln godtyckligt sökte öka dem på sina förläningar. Hist. Arkisto XXIV: 1, Piirteitä aatelin maataloudesta Suomessa uskonpuhdistuksen aikakaudella, s. 50. Allting tyder emellertid på att dagsverkenas antal under 1600-talet även på allodialgodsen hastigt ökades.

1 Rättegång 1625 angående av bönderna visad uppstudsighet mot Krus' enka fru Brita de la Gardie. Jockis ark. t. XIV.

2 Dat. 1651 $^{22}/_{6}$, av mig avtryckt i Hist. Ark. XXVII (protokollen).

3 Skrivelse från landshövdingen Lorenz Creutz av $^{9}/_{6}$ 1651. Jockis ark. t. XIV. — Genom 1650 års riksdagsbeslut hade landshövdingarna anbefallts att medla i dylika tvister. Stiernman II, s. 1167.

4 Häradsrättsprotokoll av d. 26—28 aug. 1652 (ävensom senare, se prot. av $^{28}/_{2}$ 1653). Samtida avskr. i Jockis ark.

äntligen ett lugn, som räckte ett tiotal år framåt.[1] Bönderna hade tröttnat, för att, såsom ofta framdeles, om några år igen samla sig till förnyade ansträngningar.

Orons orsaker hade som sagt denna gång icke varit blott av tillfälligt slag. Såsom bönderna själva för att urskulda sig förklarade, hade de blivit »förförda» av »1651 års» riksdagsbeslut, d. v. s. av händelserna vid 1650 års riksdag och denna riksdags beslut. Till dessa märkliga händelser och deras följder skola vi i det följande återkomma. Här må blott ytterligare anmärkas att striden på Jockis egendomligt nog fortgått oberoende av att under dess lopp förläningsböndernas dagsverksskyldighet i officiell väg för hela riket en gång fastställts högre än vad som gällde inom Jockis donation, året efteråt och för all framtid däremot åter kännbart lägre. Detta oaktat och sålunda slutligen i strid mot gällande lag förblev dagsverkenas antal här allt framgent som redan nämnts 24 om året.[2]

---

[1] 1662 hade bönderna, klagande över alltför hög ränta, följt andras föredöme och avfärdat ombud att rådfråga jordeböckerna i Helsingfors samt Kammarens räkenskaper i Stockholm. $^{24}/_{1}$ 1662 företog landshövdingen E. J. Creutz undersökning i saken, men nödgades i avsaknad av jordeböcker lämna den därhän. $^{30}/_{11}$ 1677 remitterades böndernas klagomål av landshövd. Axel Stålarm till häradsrätten, som 1678 $^{10}/_{2}$ anställde undersökning å Jockis gård och med åberopande av 1651 års förening förklarade böndernas klagomål oberättigade. (Bönderna hade önskat betala lika som kronans övriga bönder »efter de hade en konung»). Lagmansrättsprotokoll fr. år 1777 därsammast. — 1681 $^{13}/_{4}$ åtvarnas Jockis »bördsrättsbönder» av häradsrätten att utgöra sina dagsverken i rättan tid, enär inspektoren klagat, att de uppsköto därmed tills de voro färdiga med egna arbeten. 1699 $^{11}/_{6}$ avgav landsh. A. Cronhjort en resolution därom, att de Jockis läns frälsebönder, som skulle »tee sig motvilliga dagsverksprestation angående», borde för häradsrätten anklagas och pliktfällas. 1702 $^{25}/_{6}$ ny tredskodom. — År 1689 hade en del bönder gått in på att åtaga sig ytterligare 3 öke- och 3 drängedagsverken mot nedsättning i penningeräntan; prot. $^{12}/_{6}$ 1689 (orig. handl. Jockis ark.).

[2] Detta har möjligen kunnat bero på, att 1652 års riksdagsbeslut, varom här är fråga, daterades först den 24 dec., och sålunda kunnat vara obekant för Tammela häradsrätt ännu den 28 febr. följande år, då domen föll. — Även Ingå och Karis bönder klagade över, att de fortfarande måste göra 24 dagsv., ehuru vid drottningens kröning »intet mera blef pålagdt än 18 dagsverken». Tigerstedts avskr. Univ. bibl.

Meddelanden och aktstycken.

Marginalanteckningar i en historisk paskill.

Bland böckerna i Johan Albert Ehrenströms bibliotek saknades självfallet ej ett av de säregnaste minnena i tryck av hans — såsom han själv uttrycker sig — »stormiga ban», den närmast emot Gustav Mauritz Armfelt riktade smädeskriften »Gustaf Mauritz, Sitt Fäderneslands Förrädare», som känt på föranstaltande av G. A. Reuterholm författad av kungl. sekreteraren Carl Fredric Nordenskjöld, då bosatt i Hamburg i egenskap av kommissionssekreterare. I trots av bokens art och dess talrika infamier även mot Ehrenström hade den erhållit en vacker och dyrbar yttre utstyrsel; arbetet, vilket längs delvis icke utredbara vägar kommit i min ego, är ganska praktfullt bundet i rött läder och med guldsnitt. Båda pärmarna äro försedda med ornamentering i guld längs kanterna och med trenne stora gyllene kronor på mitten. Försättspappret är av prima slag och bandet såsom helhet betraktat ett gott prov på den tidens högt stående bokbindarkonst.

Det är emellertid icke med hänsyn till dessa yttre omständigheter detta vackra exemplar av en numera sällsynt bok påkallar uppmärksamhet, utan på grund av de rätt märkliga, talrika och delvis vidlyftiga mariginalanteckningar, med vilka Johan Albert Ehrenström försett detsamma. Dessa anteckningar, hittills knappast kända och aldrig exploaterade, innehålla icke något sådant, som kunde vara egnat att kasta en ny belysning över några historiska tilldragelser, men deras utformning och tonen i desamma ega en omedelbarhet och uppriktighet, som skänka läsaren en klar och livfull bild av författarens indignation över paskillens smädefulla anspelningar och lögner. Det är sålunda såsom en kompletterande karaktäristik av J. A. Ehrenström dessa anteckningar utgöra ett »historiskt dokument» av intresse.

Tidpunkten för anteckningarnas avfattande är svår att fastställa. Uppenbart är att nedskrivandet skett efter författarens överflyttning till Finland och efter Norges förening med Sverige; sannolikast synes det mig att de tillkommit efter Ehrenströms avsked, d. v. s. under samma period, som gav upphov åt hans »Historiska anteckningar». En jämförelse mellan stiliseringen av vissa likartade meddelanden i mariginalanteckningarna och i »Historiska anteckningar» visar dock,

att författandet av de förra icke skett s. a. s. parallellt med nedskrivandet av memoarerna. Möjligen kunde ett jämförande av stilen i mariginalanteckningarna med stilprov av Ehrenström från olika tidpunkter leda till en hållbar tidsbestämmelse.

Anmärkningsvärt är att Ehrenström icke använder jag-formen vid avfattandet av sina anmärkningar, utan ger dem en opersonlig prägel, talande om »Ehrenström» och »han» etc. Endast en gång, i den sista temperamentfulla anteckningen faller han ur rollen och skriver: »Anmärkning av Johan Albert: *Lögn*, infam lögn, värdig sin oförskämde författare.» Men därom längre fram.

Den Nordenskjöldska paskillen är försedd med ett slags inledning, i vilken dels omdömen fällas om Armfelts »brott», dels Reuterholm och hans medhjälpare höjas till skyarna.

»Men», står det, »dessa Nationens Välgörare, — som ännu en gång från hämmande Bojor och egna Missfoster räddat vårt Fädernesland, framdragit Brottet utur Mörkret, och därunder äventyrat alla Förräderiets och Feghetens sista Tillflykter, samt genom en Glans, som är Människovännen, i Renheten av dess välgörande Avsikter, ensam tillhörig, fördunklat alla Smädelsens Irrbloss, — de skörda även av ett främmande Folk [1] en belöning och Rättvisa, som Eftervärlden trodde sig förbehållen.»

Detta har varit Ehrenström något för starkt, vilken understrukit orden »Nationens Välgörare» och i mariginalen tillfogat: »hoc est Reuterholm et Compagnie».

Efter inledningen återstår trekvart sida blank, vilket utrymme Ehrenström begagnat för följande utförliga redogörelse för paskillens tillkomst och därmed sammanhängande omständigheter:

»*Anmärkning.* Detta opus författades av kungl. Secreteraren Carl Fredric Nordenskjöld, som då var Legations Secreterare i Hamburg: Manuscriptet lämnades åt en Mandorff i Svenska Pommern, som översatte det på Tyska; Denna översättning trycktes som *original*, genom Baron Reuterholms försorg, och på Svenska Regeringens bekostnad, varefter Nordenskjölds svenska arbete, på samma bekostnad, trycktes som *översättning*. Sådana utvägar vidtog Reuterholm för att utbreda Kännedomar om den så kallade Conspirations saken, på vilken han byggde sin enorma upphöjelse, och som tillika lämnade honom medel i händerna att tillfredsställa sin hämdgirighet emot Gustaf III:s vänner, och sina enskilda fiender. Det fordrades att vara en så låg och föraktlig människa, som Kongl. Secret. Nordenskjöld, för att på detta sätt uppfylla hans avsikter. Författarens *anmärkningar*[2] bära alla stämpeln av en ytterlig grad av arghet, i förening med dumhet och oskick-

[1] Man erinre sig att boken först, såsom original, utgavs på tyska.

[2] Nordenskjölds bok innehåller i huvudsak utdrag ur brev och handlingar, vilka av honom försetts med anmärkningar.

lighet, samt av begär att smickra den mäktige Favoriten. — Nordenskjöld uppbar, efter minderårighetens slut, en välförtjänt belöning för sitt ådagalagde nit att tjäna Baron Reuterholm. Han blev skild från sin syssla, föll i uselhet, möttes av allmän ovilja, och vågade aldrig återkomma till Sverige. Han hade förut skrivit och låtit införa i Arckenholtz Minerva, Nie Brev om Sverige, vilka voro lika många pasquiller emot Gustaf III:dje, hans regering och Embetsmän. Oaktat hans begär att smickra, för att göra sig behaglig hos Minderårighets Regeringen, saknade han dock Stil, smak och urskillning, för att göra sina smädelser skadliga.»

Ehrenströms meddelanden här ovan äro i allt väsentligt riktiga. Anmärkas må dock att Nordenskjöld egentligen var Commissions-Sekreterare vid Neder-Sachsiska kretsen med stationsort i Hamburg och att hans återkallande skedde först 1801. Han dog 1828 i Rostock, något som synes varit Ehrenström obekant då han nedskrev sina memoarer och mariginalanteckningar.

Vi komma nu till de egentliga mariginalanteckningarna, så gott som utan undantag fogade till uttalanden i texten om J. A. Ehrenström. Efter att ha givit en karakteristik av Armfelt uppräknar Nordenskjöld hans närmaste medhjälpare i »conspirationen» och klargör vilken trogen stallbroder Armfelt och Malin Rudenschöld funno i Ehrenström — — de hade, skriver Nordenskjöld, »allt skäl att vänta sig stora Ting av en Caractère, som i fördärvade Seder ej gav dem vika, innehade Förställningskonsten i sin högsta Fullkomlighet och dessutom var en uppenbar Guds förnekare, som fann ett Nöje uti att förfölja religiöst Folk».

Detta omdöme om Ehrenström grundade Nordenskjöld självfallet på E:s aversion mot Reuterholms, hertig Karls m. fl:s frimureri och ockulta drifter. Ehrenström, själv varmt religiös, avfärdar omdömena med orden: »Vilken infamie! Men den var värdig en Baron Reuterholms lovsjungare.»

Vid det fortsatta uppräknandet av de för vetskap om den Armfeltska konspirationen misstänkta gustavianerna kommer Nordenskjöld även till greve Gyldenstolpe (guvernör för Gustaf IV Adolf ända till processens början), statssekreteraren Franc samt landshövdingarna Schröderheim och Lagerbring. Om den förstnämde heter det »Denne rasar, i Förbund med Förrädare — rasar mot sine Välgörare etc», om de senare »— — som ej ägde medborgerliga Dygder, kanske ock aldrig önskade dem». I förbigående må erinras om att greve Gyldenstolpe, fastän gustavian och missnöjd med förmyndarregeringen, konsekvent sökte hindra »konspiratörerna» (närmast Malin Rudenschöld och Ehrenström) från att komma i beröring med den minderårige konungen. Ehrenström avfärdar ock utfallet mot Gyldenstolpe med blott orden »Den aktningsvärde Greve Gyldenstolpe kan ej skadas av en sådan smädare», medan han till angreppen mot de övriga fogar utropet:

»Eländige Pasquillant emot erkände lysande förtjänster och talanger.»

Beträffande själva konspirationsplanen (vilken som känt närmast åsyftade att med det »moraliska stödet» av en mindre rysk flotta utanför Stockholm fördriva Reuterholm och hans anhang från makten och återgiva den åt gustavianerna intill konungens myndigblivande) påstår Nordenskjöld att Ehrenström först förkastade, men slutligen lät beveka sig att omfatta densamma, något som Ehrenström endast bemöter med ordet »Lögn» i mariginalen. Mera vittsyftande är Nordenskjölds på följande sida kategoriskt fällda påstående, att de sammansvurna skulle sökt förmå den unge konungen att taga del i förbundet, varvid dock denne »med Avsky och utan långt betänkande förkastade den svekfulla framställningen». »Åter en Lögn», skriver Ehrenström i mariginalen och fortsätter: »Aldrig blev en sådan proposition gjord åt Konungen. Således kunde han icke förkasta den». Häri har Ehrenström fullkomligt rätt, då ju Gustaf Adolf, vid det unika tillfälle då Malin Rudenschöld i enrum fick tala med honom, vägrade att mottaga det »conspiratoriska brevet» (om han icke fick visa det åt Gyldenstolpe!).

I brevväxlingen mellan Armfelt, fröken Rudenschöld och Ehrenström fann Nordenskjöld lätt nog utgångspunkter för sina »anmärkningar». I ett brev till Ehrenström av den 19 juli 1792 har fröken Rudenschöld dels anhållit om anvisningar beträffande befordrandet av breven »ty jag fruktar begå någon oförsiktighet, som kunde föra oss i olyckan», dels erinrat E. om att ryske ambassadören greve Stackelberg »enligt Baron Armfelts anvisning» borde få en kopia av den chiffer Armfelt och Ehrenström begagnade sig av. Häri fann Nordenskjöld »ett ingalunda tvetydigt Bevis av en brottslig Brevväxling, som hade till föremål att förråda sitt Fäderneslandl», vilket påstående Ehrenström kategoriskt i mariginalen gendrev med ett »Beviset är dock något *tvetydigt*», därvid naturligtvis avseende att något förräderi mot fäderneslandet överhuvudtaget alls icke varit ifråga.

Vad chiffern till Stackelberg angick tvekade Ehrenström länge att åt den ryske ambassadören giva en kopia, men lät slutligen av Armfelts och fröken Rudenschölds uppmaningar förmå sig därtill. Stackelberg stannade emellertid icke länge i Sverige; hans förbindelser med gustavianerna och uppenbara misstämning emot hertigen-regenten och Reuterholm ledde till hans rappell. I ett rätt anmärkningsvärt brev till kejsarinnan av Ryssland — bl. a. återgivet av Schinkel (del III, sid. 360—362) — begärde hertig Karl i januari 1793 Stackelbergs återkallande, vartill kejsarinnan, om ock i ordalag, som tydligt förrådde hennes misshag, biföll.

Vi återgå emellertid till Nordenskjöld, som i det följande ger utdrag ur ett brev av den 23 sept. 1792 från Armfelt till fröken Rudenschöld, i vilket A. framlägger sina motiv för att icke under förmyndare-tiden

återvända till Sverige »i dess närvarande belägenhet», »denna kula för mördare, Jacobiner och uslingar. . .» Härtill fogar Nordenskjöld följande spirituella anmärkning: »Hela Sverige kallas här en Kula för Mördare, Jacobiner och Uslingar. Hören det, i I Svenskar!! — Sanningen hörer i detta högmodiga Språk Förrädarens.» Etc. Ehrenström tillfogar i mariginalen för sin del: »Svenskarne *hörde* och visste det nog, huru på den tiden Baron Reuterholm skyddade mördare, Jacobiner och uslingar.» — Senare i samma brev från Armfelt skriver denne, misströstande om att svenska folket skulle »röra på sig»: »Räkna aldrig på något utbrott av styrka eller förtvivlan hos Svenska Folket — det är ej i dess lynne», vilken reflexion ger Nordenskjöld anledning till följande betraktelse: »Alltid känner man sig, under Läsningen av Förrädares Skrifter, såsom nyligen Dümouriers[1] och denne Gustav Mauritz's, tänd av rättvis Harm, när de föraktligt teckna sin egen Nation». Ironiskt anmärker Ehrenström härtill: »Här visar sig Rävens svans. Dümourier misshagar i synnerhet genom sina målningar av de Franske Jacobinerne». — I ett postscriptum till oftanämda brev skrev Armfelt: »Jag önskar att General Platen tog Avsked; om den gamle Hedersmannen insåg, att han ändock skulle efter fyra år återinträda i tjänsten som Fält-Marskalk, gjorde han det säkert: tänk på utvägar att övertala honom därtill». Nordenskjöld skriver i anledning härav: »Här har man verkligen svårt att hålla sig för Skratt. — — — Ack huru han talar denna Förrädaren! — liksom ägde han hela Nationens Makt i sina Händer!!» Platen (friherre Filip Julius Bernhard von P., f. 1732, d. 1805) tog icke avsked, avancerade under förmyndarregeringen och blev mycket riktigt fältmarskalk, dock först 1799. Ehrenström konstaterar med en viss ironi: »*Den gamle hedersmannen* blev verkligen Fältmarskalk.»

Känt är att både Armfelt och fröken Rudenschöld voro högst missnöjda över Ehrenströms enligt deras mening alltför långt drivna försiktighet och betänksamhet. I korrespondensen mellan Armfelt och fröken R. kallades ofta Ehrenström »Poltron n:o 1» (såsom n:o 2 betecknades greve Gyldenstolpe, vars betänksamhet hindrade Ehrenström och fröken Rudenschöld att komma i direkt beröring med den unge konungen). Dessa omständigheter sökte man under konspirationsrättegången använda för att uppreta Ehrenström mot Armfelt, dock utan att lyckas. Faktum begagnar Nordenskjöld emellertid för sina syften genom att avtrycka delar av ett Ehrenström missfirmande brev från Armfelt (av den 4 nov. 1792 till fröken Rudenschöld). Det heter däri bl. a.: »— — — och i anseende till Ehrenström så förlora

[1] Med »Dümouriers» skrifter avser Nordenskjöld de memoarer (och ev. broskyrer) revolutionsgeneralen Dumouriez publicerade efter nederlaget vid Neervinden och misslyckandet av sina planer att tåga till Paris, störta jacobinerna och återinföra monarkin; memoarerna utkommo 1794.

ej ditt huvud därmed, att du sätter förtroende till hans löften om heder och tillgivenhet; det är en Poltron, och detta fel innebär möjligheter av nedriga tänkesätt». Nordenskjöld begagnar Armfelts omdöme till konstaterande av att »man här ser, huru den ene Förrädaren och Bedragaren fruktar den andre. Lyckliga Misstroende! vore intet du till, voro de Elake alltid ense sins emellan; Världen hade för längesedan måst gå under». Ehrenströms hållning till den kränkande beskyllningen är för honom karakteristisk; han skriver i mariginalen blott: »Ehrenström har tillräckligen vederlagt den lättsinniga beskyllningen om poltronnerie».

I ett brev av den 7 november 1792 skriver Armfelt till fröken Rudenschöld bl. a.: »— — — I anseende till Hertigens Brev till Kejsarinnan vet jag med säkerhet att Kejsarinnan skrivit till Hertigen och fordrat, det Han skulle inskränka tryckfriheten och avskeda Verninac — — —». Utdraget ur brevet är av Nordenskjöld försett med en not-hänvisning. Noten lyder »En Fransman, som uppehöll sig i Sverige», en upplysning, som Ehrenström kompletterar med följande ord: »Säg: en från (det blodiga National Conventet) de franska Jacobinerne utskickad emissarie, som i hemlighet underhandlade med Reuterholm». (Orden här ovan inom parentes av Ehrenström utstrukna med ett tjockt str ck). Verninac de S:t Maur, som vistades hela sommaren 1792 i Sverige, var som känt ett slags extra franskt sändebud, sänt av jacobinerna för att underhandla om ett närmande mellan Sverige och Frankrike. Föreställningarna från ryskt håll beträffande honom ledde blott till att hertig Karl och Reuterholm förmåddes att icke erkänna V. såsom officiellt franskt sändebud. Då Armfelt skrev sitt brev hade V. redan lämnat Sverige (det skedde i sept. 1792).

Med överhoppande av ett antal randanmärkningar av Ehrenström, bringande endast impulsiva gendrivanden, gå vi till ett uttalande av Nordenskjöld i anledning av en i ett brev till Armfelt av fröken Rudenschöld uttalad förhoppning om möjligheten för Armfelt att återvända till Sverige. »Kunna Människor väl ännu givas i Sverige, som älska sitt Fädernesland litet nog, för att önska tillbaka desse egennyttige och ovärdige Smickrares inflytande på Tronen, Vishetens och Rättvisans helgade Säte? Den förskräckeliga Sanningen, att lögnaktiga Påfund och Illgrepp kunna förtära hela Folkslag, hade då beklagligen ett nytt Vitsord för sig. Men Sverige kan och skall aldrig bliva så olyckeligt, så länge Vishet och Förnuft här få råda». Detta vältalighetsblomster, lagt inför Reuterholms (och hertigens) fötter, har Ehrenström ej låtit passera oanmärkt, utan i mariginalen tillfogat: »Reuterholms *vishet* och *förnuft* hava blivit tillräckligen uppenbarade.»

Några sidor längre fram i boken gendriver Nordenskjöld påståendena om missnöje med Reuterholms styrelse genom utformandet av yttranden om sig själv, som hertigen-regenten »utan att behöva rodna för Sanningen» kunde fälla. »Detta beröm för Hertigen», konstaterar

Ehrenström i sin mariginalanteckning, »är egentligen ämnat åt Reuterholm, som också tillegnade sig detsamma». Och då Nordenskjöld längre fram i yttrandet låter hertigen säga »Jag frigav Debiten av sådane Böcker, som blivit förbudne för det att Folket därav upplystes», tillfogar Ehrenström spydigt: »det vill säga Författarens (ho: est Nordenskjölds) eländiga översättning av Paynes Bok om människans rättigheter». [1]

I ett brev av den 23 januari 1793 till Armfelt hade Ehrenström klandrande yttrat sig om den kända Reuterholmska »tryckfrihetsordningen» av juli 1792. Med utgående från denna kritik av »Johan Albert» (tillnamnet icke utsatt) sjunger nu Nordenskjöld Reuterholms lov och inrangerar Ehrenström bland »Mörkrets Vänner», något som uppkallar Ehrenström till följande anmärkning: »Författaren går med Stillatigande förbi den efter tre månaders tillvarelse åter inskränkte Tryckfriheten, vilken man ej medgav, utan för att lämna utlopp åt Factionens ilska emot Gustaf d. III:dje. Så snart man vågade klandra Reuterholm, tillsnörpades åter denna frihet». Häri har ju Ehrenström fullkomligt rätt; i hela den tidens Reuterholm'ska litteratur höjes tryckfrihetsförordningen alltid till skyarna, men dess korta livslängd och snöpliga slut förtiges konsekvent.

I en »apostille» till detta samma brev av Ehrenström upptar E. frågan om den ryska pension, som hägrade för hans sinne såsom ett medel att komma ur sitt ekonomiska betryck. »Kejsarinnan är rik nog, skrev Ehrenström, för att kunna bestå en liten pension av 7 à 800 R:dr åt den, som haft äran at contrasignera Werele-Freden». Nordenskjöld försummar naturligtvis icke att »slå mynt» av denna pension och säger, efter några allmänna uttalanden: »Men rätta Sanningen är den, att han (d. v. s. Ehrenström) varit mera, än blotta Undertecknare. Han vill förebrå Kejsarinnan sin Plikt, såsom en Tjänst, den — han den Tiden visade Henne. Ty hela Världen vet, hvarför Gustaf Mauritz fick 100,000 Rubel, och Vi — Fred, straxt efter en stor Bataille.» Etc.

Ehrenströms rätt intressanta utläggning av saken har följande lydelse:

»Det var med anledning av ett från Generalen B:on Igelström på Kejsarinnans Befallning till Ehrenström sk.ivet officiellt brev, vilket genast visades åt Gustav III, som frågan om pensionen uppkom. Detta brev, som låg i den på Waxholmen borttagne låda, hade Reuterholm i fria händer. Det var skrivet ett par dagar efter utväxlingen av ratifikationerne av Freden i Werele. Ehrenström övergav också snart detta pensions förslag, som icke utan den minderårige konungens vettskap och samtycke kunde få någon ve.kställighet. — Vilken crasse

[1] Payne=Thomas Paine, känd engelsk författare, som i sitt arbete »Rights of man» (1791—92) vände sig emot Burkes angrepp på franska revolutionens idéer.

okunnighet av en Secreterare i Utrikes Expedition, att tala om Ehrenström såsom Fredens *undertecknare.* Han förstod icke att skilja emellan en plenipotentiaire och en Secreterare. Och vilken infamie att insinuera att Ehrenström varit *mera* än *blotta undertecknaren».* Invid orden »Gustav Mauritz fick 100,000 rubel, och vi — Fred» har Ehrenström ytterligare tillfogat ordet »infamie».

Med anledning av ett längre fram i boken återgivet brev till J. F. Aminoff utbreder Nordenskjöld sig i vidlyftiga, enligt Ehrenström i »Swedenborgsk anda» gående förklaringar. Här läses bl. a.:» — — »och Armfelts Liga sökte att hölja sina förrädiska Planer i den Smädelse, att denne Prins (d. v. s. hertig Karl) vore omgiven av Jacobiner och sin store Broders Mördare:. . .» etc. I mariginalen återfinnes endast det ironiska utropet: »Vilken oförmodad Bekännelse!»

Angreppen mot Nordenskjölds »Swedenborgska anda» återkomma även senare i boken; överhuvudtaget är det denna anda, jacobinerna och lovtal över Reuterholm, som utmanar Ehrenström till mariginal-anteckningar. Då Nordenskjöld i anledning av ett brev av den 9 juni 1793 från Ehrenström till Armfelt, i vilket Reuterholm skarpt angripes, vidlyftigt utbreder sig om dennes upphöjda karaktär, anmärker E. i mariginalen: »Det skulle hava varit lyckligt för Baron Reuterholm om han kunnat förvärva sig andra berömmare än Carl Fredric Nordenskjöld, Eric Edman, Hovjunkaren Ehrenmalm och dylika.»

I anledning av ett något senare brev från Ehrenström till Armfelt, av den 17 juni 1793, i vilket E. skriver att hela makten i Sverige vilade i upprorsmakares händer, deklamerar Nordenskjöld: »Det förtjänar att besvaras med ett Hånskratt, när Johan Albert, som för en Livs-tids-pension var färdig att sälja sitt Fädernesland, understår sig att anklaga för Upprorsmakare, sådane Svenske Män, som vid Hertigens Sida sträva för sitt Fosterlands Väl. . .» — »Oaktat författarens *hånskratt»*, skriver Ehrenström i mariginalen, »är det dock en erkänd sak, att de rätta upprorsmakarene voro de, som vid denna tid stodo vid *Hertigens sida».*

Konspirations-dossierns nummer 56, Ehrenströms synnerligen väl avfattade inlaga av den 19 mars 1794 till Svea Hovrätt, införde Nordenskjöld icke i »Gustaf Mauritz, sitt fäderneslands förrädare», detta naturligtvis emedan den skulle ställt »konspirationen» i en för gustavianerna gynnsam dager. Nordenskjöld skriver emellertid: »Vi vilje icke söla vårt Papper med Innehållet av denna Nummer», vartill Ehrenström anmärker: »Författaren hade goda skäl att icke intaga denna skrift i sin samling; ty den skulle hava kastat för mycket ljus på Factionens uppförande i denna sak».

I ett koncept till ett brev till Ehrenström av den 27 mars 1793 skrev Armfelt i samband med framställandet av sina speciella planer: »Sedan Konungen kommit till åren, skulle vi väl veta att draga oss

därifrån (n. b. från det ryska inflytandet); ty man borde nyttja missnöjet emot Dannemark för att erhålla Norrige». Det tillfälle detta uttryck gav Nordenskjöld att göra danskarna en reverens försummade han ej att begagna. Vi läsa följande anmärkning. »Ännu en förbannad dumhet! Hören, redlige Danskar! den Galne anser Norrige för överflödigt till Edert Fäderneslands ärofulla Existence...» Etc. Ehrenström underlåter förklarligt nog icke att i mariginalen anmärka: »De *redlige Danskarne* fingo sednare uppleva förlusten av Norrige och dess förening med Sverige.»

Vi få nu bläddra vidare ända till den Nordenskjöldska bokens sista sidor för att finna nästa anmärkning av Ehrenström, den sista. Den gäller en punkt, som alltid i hög grad uppretade Ehrenström, nämligen det Reuterholm-Nordenkjöldska påståendet om E:s omanlighet och svaghet inför det förestående dödsstraffet, vilket var utsatt till den 8 oktober 1794, likasom om den rörelse och tacksamhet E. lagt i dagen i avseende å Reuterholm när benådningen vart honom på förhand delgiven. Efter att ha lovprisat Reuterholms ädelmod och försonliga sinnelag, som manade honom icke allenast att utverka nåd för Ehrenström utan även medgiva fadern rätt att före utförandet till avrättsplatsen därom underrätta sonen, skriver Nordenskjöld: »Att i sin fruktade Ovän finna en stor Välgörare, det rörde den eljest så hårdnackade Johan Albert så starkt, att han utbrast i en Ström av Tårar, Suckar och Välsignelser». Vid avfattandet av sin replik härtill övergav Ehrenström, om i obetänksamhet, uppkommen av ovilja, eller avsiktligt synes ovisst, sin anonymitet såsom mariginal-antecknare; han skriver nämligen: »Anmärkning av Johan Albert: *Lögn*, infam Lögn, värdig sin oförskämde författare.»

Det torde kunna anses vara fullt bevisat, att den Nordenskjöldska uppgiften (som för övrigt i olika tonarter vid den tidpunkten offentliggjordes i flere utländska tidningar) i själva verket var vad E. säger: en infam lögn. Frånsett det att uppgifterna i »Gustaf Mauritz, sitt fäderneslands förrädare» i avseende å tid och personer äro fullkomligt felaktiga, visade Ehrenström ingen svaghet då expeditionssekreteraren Edman avrättningsdagen på morgonen kom för att prevenera honom på benådningen (om vilken han för övrigt redan tidigare genom fadern och brodern erhållit kännedom). Ehrenström, vilken tvivelsutan av de tre gustavianerna hade det skarpaste förståndet, var visserligen en försiktig och överhuvudtaget mycket beräknande man, men han saknade icke mod och visade både under den stora processen och senare prov på nobla tänkesätt och ett fast sinnelag.

Såsom i början av denna uppsats påpekats innehålla Ehrenströms mariginalanteckningar icke något nytt i historiskt avseende; hela det historiska material, över vilket E. förfogade, exploaterade han nog för sina för forskningen så värdefulla »Historiska anteckningar». Sitt förnämsta intresse ega anteckningarna därför såsom bidrag till belysande

av Ehrenström såsom personlighet, av hans psykologi. Sina »Historiska anteckningar», vilkas framtida publicering han förutsåg och önskade, avfattade han förklarligt nog med en viss moderation i tonen och en av själva verkets art betingad kyla. Mariginalanteckningarna i »Gustaf Mauritz, sitt fäderneslands förrädare», äro mera öppenhjärtiga och impulsiva.

Av den skärpa och indignation, med vilken mariginalanteckningarna avfattats, framgår huru »hett» Ehrenström ännu långt efter den stora processen och hunnen till en hög ålder såg på sina sällsamma levnadsöden under 1790-talet. De gamla såren hade aldrig fullständigt läkts, och vid läsandet av infamierna i »Gustaf Mauritz, sitt fäderneslands förrädare», som utkom 1795, greps Ehrenström ännu mera än trenne årtionden senare av den livligaste indignation. Och trots den ärofulla verksamhet som ombetroddes honom efter flyttningen till Finland, framstod den »gustavianska» perioden och förmyndarregeringstiden med dess konsekvenser såsom hans livs »stora kapitel».

Man brukar säga att svenskarna äro »en lugn nation, full av hetsighet». Fastän Ehrenström var född i Finland, präglade denna svenska »nationella» egenskap honom i ganska hög grad. Detta bevisas av många detaljer i hans stora m moarverk, och därom vittna rätt otvetydbart de ofta impulsiva mariginalanteckningar, vilka föranlett denna uppsats.

Ernst von Wendt.

Översikter och granskningar.

Gabriel Nikander: *Byar och gårdar i Helsinge från 1750 till 1865.* VII+157 sidor. Borgå 1916.

År 1902 tillsatte kommunalstämman i Helsinge, på initiativ av ortens lantmannagille, en kommitté av fem godsägare för att ombesörja utgivandet av en sockenhistoria och sockenbeskrivning över Helsinge, på samma gång som ett par tusen mark anslogos till utgifternas bestridande. Sju år senare hade fonden vuxit till det belopp att man kunde tänka på planernas vidare realiserande, men nu funno kommunalfullmäktige lämpligast att överlåta det påtänkta litterära företaget jämte den därför avsedda fonden åt en inom socknen bildad förening, Svenska Odlingens vänner i Helsinge, som på sitt program upptagit utgivandet av bidrag till socknens historia. Föreningen har sedan dess låtit företaga etnografiska undersökningar och historiska forskningar rörande socknens kyrkliga förhållanden, ombesörjt fotografering av byggnader och gårdsplaner, upptecknat ortsnamn m. m. Såsom första synliga resultat av dess flitiga verksamhet framträder nu inför allmänheten ovanstående arbete, som utförts av dr Nikander efter fleråriga etnografiska undersökningar inom socknen, till en del med biträde av andra för föreningens syften intresserade personer. Boken är avsedd för en större allmänhet, är därför tämligen populärt hållen och prydes av ett rikhaltigt illustrationsmaterial, halftannat hundratal fotografier och teckningar av karaktärshus, ekonomiebyggnader, gårdsplaner, möbler m. m.

Det huvudsakliga föremålet för skildringen i »Byar och gårdar» utgör byggnadsskicket i Helsinge socken, men vid sidan därav behandlas en del andra ämnen av kulturhistoriskt intresse, såsom byalagens och bytomternas ålder och anordning, bostädernas inredning, hushållningens ordnande o. s. v. I en kort inledning om »Gammaldags byar» uttalar sig förf. om den äldre bosättningen i Nyland, om olika typer av byar och bytomter, om byägornas utskiftande bland tomtägarne, varvid bl. a. framhålles, hurusom bosättningsformerna i Nyland voro ordnade efter mönster från Sverige, medan inflytelser från den finska befolkningen endast undantagsvis kunnat uppvisas,

såsom i fråga om den baltisk-finska rian. Därpå övergår förf. till de egentliga bondgårdarna i Helsinge. Vidlyftigt och detaljerat redogöres för gårdsplanernas anordning, som enligt förf:s mening företer slående likheter med de uppländska gårdsanläggningarna, för boningshusens och uthusbyggnadernas placering, för metoderna vid byggnadernas uppförande och därpå beroende olika hustyper, för boningsrummens användning och hävdvunna inredning. Vid behandlingen av ekonomiebyggnaderna dröjer förf. särskilt vid bodarna, vilkas olika typer och utvecklingsgång närmare utredas. Så följer en avdelning om herrgårdarna, av vilka speciellt de militära boställena och sätesgårdarna uppmärksammas, och sist möta vi ett kort, men intressant kapitel om trädgårdsanläggningarna.

Undersökningen grundar sig, såsom redan nämndes, främst på egna observationer, gjorda på ort och ställe under färder i socknen, till någon del också på andra personers uppgifter. Men därjämte har förf., för att utreda de särskilda byggnadstypernas ålder och utveckling m. m., begagnat sig av ett rikhaltigt historiskt källmaterial — syne- och värderingsinstrument, protokoll vid bouppteckningar, storskiftes- och lantmäteriförrättningar m. m. — för att icke tala om de tryckta källorna av äldre och nyare datum. Här och där utvidgas framställningen genom jämförelser med motsvarande förhållanden i andra delar av Finland ävensom i Sverige. Arbetet inskränker sig således icke till en etnografisk undersökning av lokal art — såsom t. ex. V. Forsbloms nyss utgivna skildring av sydösterbottniska byggnader (i Sv. litt. sällskapets Folkloristiska och etnografiska studier, I), utan erbjuder ett allmännare intresse såsom ett kulturhistoriskt bidrag, i vissa hänseenden det första i sitt slag på svenska. Den tid, vartill undersökningsföremålen huvudsakligast hänföra sig, utgöres av århundradet från 1700-talets mitt till 1860-talet, d. v. s. tiden mellan tvenne för Helsingfors stad och dess omnäjd så i socialt som i ekonomiskt hänseende synnerligen märkliga tilldragelser: Sveaborgs anläggning och öppnandet av vårt lands första järnväg, bansträckan Helsingfors—Tavastehus. Att undersökningen begynt vid medlet av 1700-talet, uppgives vidare ha betingats därav att de äldsta arkivaliska källorna såväl som de äldsta bevarade minnesmärkena i byggnader och gårdsplaner sträcka sig till denna tidpunkt. Endast flyktigt beröras byggnader av modern konstruktion.

Utan tvivel erbjuder dr Nikanders ifrågavarande arbete, på vars detaljer vi icke vilja närmare ingå, flera partier, som förtjänat att vidare belysas och utredas ur historisk synpunkt. Så skulle t. ex. de militära boställena lämpat sig till objekt för en vidlyftigare undersökning än som här kommit dem till del. Och vad det historiska källmaterialet beträffar, skulle säkerligen ytterligare upplysningar av intresse kunnat inhämtas ur domböckerna före 1700-talets mitt, vilka visserligen åtminstone till större delen de senaste åren varit

otillgängliga för forskningen, men som dock torde kunnat användas i konceptexemplar. Även ur etnografisk synpunkt kunna vissa anmärkningar göras. Från kompetent håll har jag erfarit att förf:s uttalanden rörande de s. k. skorstenarnas och stolpbodarnas uppkomst, om den finska rökugnens införande i landet och om den »baltisk-finska» torkrians härkomst väcka tvivel och motsägelser. Men frånsett sådana och andra anmärkningar, vilka icke beröra undersökningens centrala partier, äger arbetet förtjänster i vetenskapligt hänseende såväl genom de nya bidrag det lämnar till de senaste tidernas litteratur om de finländska byggnadernas utvecklingshistoria som ock på grund av de uppslag det giver till fortsatta undersökningar av liknande art.

Vi lyckönska Svenska odlingens vänner i Helsinge till detta första häfte av deras publikationsserie och önska dem framgång i deras strävanden att från olika sidor belysa sin hembygds kultur, dess uppkomst och utveckling genom tiderna. Av dr Nikander torde vi ha att förvänta fortsatta intressanta resultat av de historiskt-etnografiska forskningar, åt vilka han numera begynt egna sig och om vilkas framsteg föreliggande arbete bär vittne.

C. v. B.

Finlands karelska folkstams historia.[1])

V. Voionmaa: Suomen karjalaisen heimon historia. 543 sid., Helsingfors 1915. Folkupplysningssällskapets förlag.

Strävan att författa historiska monografier över de i Finland bosatta folkstammarna är i sig själv särdeles naturlig, ty stammarna förtjäna ju att bli föremål för en egen historisk framställning med fullt samma skäl som övriga historiska individualiteter, sådana som folk, länder, städer, enskilda historiska personligheter, o. s. v. Utgivandet av ovannämnda arbete har dock icke härlett sig uteslutande ur dylika lokal- eller partikularhistoriska intressen — i sådant fall hade det bort utföras på alldeles annat sätt — utan har det haft ett vidsträcktare syftemål: att rödja väg för en jämförande forskning inom området för det finska folkets äldre historia.

---

[1]) På uppmaning av red. har arbetets författare välvilligt ställt ovanstående redogörelse för arbetets syfte och huvudsakliga innehåll till dess förfogande. Avsikten vore att äfven framdeles publicera liknande av författarna själva sammanställda innehållsöversikter över märkligare och mera omfattande forskningsarbeten.

Ett dylikt syftemål erfordrar några ord till förklaring.

Historiens gång och den fortsatta vetenskapliga forskningen ha bragt nutidens människor att med andra ögon än förr se på folken och deras historia. Vi ha ju sett hurusom folk, vilka ännu nyss betraktats som barbarer, stående utom de historiska folkens krets, ryckt upp bland de inom statslivet verksamma folken, ja ända in i främsta ledet. Å andra sidan har forskningen bekantgjort oss med nya och gamla folk, som skapat sig en synnerligen anmärkningsvärd, ja lysande kultur, oaktat de icke positivt tagit del i den synliga politiskt-historiska utvecklingen. Kort sagt, vi stå inför nödvändigheten att betydligt utvidga de »historiska» folkens krets och att anse som »historia» även annat än de saker, som omtalas i ett större eller mindre antal skrivna urkunder.

Det har synts mig, att skäl förefinnes att åtminstone delvis företaga en omvärdering även av vårt folks historia och synnerligast beträffande dess historias äldre och äldsta skeden. Utan överdrift kan sägas, att man på bägge sidor Bottenhavet ända hittills antagit och trott att det historiska samhällslivets former i Finland varit i sina grunddrag svenska, varit former som genom den svenska erövringen överförts hit. Orsakerna till ett dylikt betraktelsesätt må här lämnas därhän. Endast det må nämnas, att saken till och med haft sina rent lärda grunder: Då av Sveriges forna samhällsskick i landskapslagarna och andra dokument bevarats en mångsidig och detaljerad bild, medan man om det forna finska samhället visste alls intet, tillämpades den svenska förebilden utan vidare på det av Sverige underkuvade Finland, och sakens närmare utforskande har icke sedermera ansetts nödigt.

Från vetenskapens ståndpunkt måste en dylik apriorisk åsikt förkastas, vilken icke bygger på en utforskning av med saken sammanhängande förhållanden. Lika ensidigt vore påståendet att Finlands samhällsliv efter erövringen förblivit oförändrat på sin gamla finska grund. Men otvivelaktigt är, att i all kultur sädse finnes mer eller mindre talrika även lokala drag; likaledes torde en erövring knappast någonsin fullständigt tillintetgjort ett besegrat folks samhällsinrättningar, såvida den icke förintat själva det folk eller dess nationalitet, som uppburit dessa inrättningar. Då nu den finska fornforskningen, folkdiktforskningen och språkforskningen visat att Finlands finska folkstammars andliga och materiella kultur vid hednatidens slut i allmänhet varit jämförelsevis utvecklad, delvis till och med rätt hög, så uppstode en ofattbar motsägelse om icke det samhälleliga tillståndet samtidigt varit i jämnhöjd med den övriga utvecklingen. Men på förhand kunna vi icke sluta till annat än att ett viktigt och tacksamt arbetsfält här erbjudes den inhemska historieforskningen. Huvudfrågan som behöver klargöras är: Vilken har den inhemska finska andelen varit i Finlands äldre historiska samhällsformer och -inrättningar?

Frågan hänför sig icke blott till vårt lands finskspråkiga befolkning, utan till hela landet. I betraktande därav, att Finlands gamla finska stammar varit hufvudfaktorer vid bildandet av det historiska Finlands folk, böra dessa stammars förhållanden och deras inverkan på den historiska tidens förhållanden dock i främsta rummet göras till föremål för forskning.

En dylik forskning har i och med det arbete för vilket här skall redogöras påbegynts. För tydlighets skull må en gång för alla uttalas, att denna forskningsuppgift icke fattats som en finsk-ugrisk fråga, utan som en berörande Finlands historia. Visserligen äro Finlands finska stammar under hednatiden knappast annat än finsk-ugriska stammar, och varje drag i dessa stammars förhållanden, som vi kunna fastslå såsom finsk-ugriskt, eller som är egnat att belysa finsk-ugriska förhållanden, är viktigt, men likväl äro problemen väsentligen olikartade, om de göras till föremål för forskning såsom finsk-ugriska spörsmål eller som sådana fallande inom ramen för Finlands historia, om man vill klargöra det finska folkets äldsta utvecklingshistoria och icke den finsk-ugriska utvecklingens avslutningsskeden. Även rent praktiska skäl fordra att dessa båda frågor hållas åtskils. Vi ha åtminstone ännu icke till vårt förfogande ett nämnvärt samhällshistoriskt material från andra finsk-ugriska områden än från Finlands finska folkstammars, varförutom icke de fornfinska förhållandena utan vidare äro jämförliga med de nuvarande finsk-ugriska folkens förhållanden. Ännu mindre är vår forskningsuppgift av allmänt sociologisk art, ty här är icke avsikten att framkomma med bidrag till belysande av kulturens begynnelsehistoria eller att ådagalägga de allmänna sociologiska lagarnas tillämplighet på Finlands finska stammar ävensom dessa stammars likhet med övriga folkstammar i världen, utan tvärtom att fastslå den olikhet och säregenhet som skilt Finlands finnar från andra stammar och av dem bildat huvuddelen av det historiska Finlands folk.

Av förenämnda orsaker är vår forskning begränsad till Finland, där Finlands folks daning skett och där de finska stammarne levat den historiskt mest betydande delen av stamperioden i sitt liv. Huvuduppmärksamheten bör vid en dylik forskning naturligtvis egnas dessa stammars sista självständiga utvecklingsskede ävensom de finska samhällsinrättningarnes fortsättning under de första historiska århundradena. — Forngermanska och fornskandinaviska samhällsförhållanden böra därjämte hållas i ögonsikte, då man ju måste förutsätta, att de befunnit sig i synnerligen nära växelverkan med förhållandena hos Finlands finska stammar.

Den forskning här skall behandlas berör endast en enda finsk stam, nämligen den karelska, enär denna längst bevarat sina ursprungliga staminrättningar och kännedomen om dess förhållanden sålunda är en naturlig utgångspunkt för hela den finska samhällshistorien. En hi-

storisk utforskning av karelarnes stamförhållanden är lockande även fördenskull, att det i Kalevala skildrade samhället sålunda kan komma att erhålla sin verkliga historiska bakgrund.

Den karelska folkstammens historia är ett till den grad vidsträckt forskningsfält, att det icke ens kan komma ifråga att inom ett enda verk behandla ämnet i dess helhet. Sådana med en folkstams liv nära samhörande företeelser som språket, religionen och folkdiktningen ha lämnats utom programmet. Stammens yttre öden ha endast i största korthet berörts, då källornas upplysningar om dem äro ytterst sparsamma och icke ens genom mångfaldig textkritisk behandling kunna bliva nämnvärt mera givande. Den huvudsakliga uppmärksamheten har egnats de i egentlig mening karelska samhällsinrättningarna. Men det har befunnits nödvändigt att också bland dem lämna å sido många intressanta företeelser, såsom aristokratin, rättsväsendet, krigsväsendet. Så har till slut framställningen fått inskränka sig till familjen, näringarna och eganderätten samt med dem sammanhängande förhållanden. Men dessa ha ock inom området för den karelska folkstammens liv varit av grundläggande betydelse och om dem ha källorna haft att ge mångsidiga och tillförlitliga uppgifter, på grund varav forskningen ej behövt förbli resultatlös.

Forskningsområdets begränsning har närmast vållats av källornas beskaffenhet. »Av det fornkarelska samhällsskicket» — yttrar jag därom i arbetets inledning — »ha ju icke bevarats några sådana minnen som de svenska landskapslagarna och de novgorodska krönikorna. Lyckligtvis kan denna brist i alla fall delvis avhjälpas och på sitt sätt till och med mångfalt. Det karelska stamsamhället är icke ett dylikt försvunnet och dött samhälle, om vilket blott svårtydda meningar i dunkla urkunder hade något att berätta, utan det har efterlämnat rikliga minnen i stammens hela senare, historiska liv, förutom att dess själ icke upphört att andas och dess hjärta icke att slå ens i den dag i dag är. I dessa senare tiders minnen och seder kunna vi finna kvarlevor av äldre tiders förhållanden och seder, likasom språkforskaren ur det nutida språket letar fram rötterna till folkets forna språk och själ. Beträffande de karelska stamsederna, såsom svedjebruket, livet i storfamiljer, arvsangelägenheterna, finnas bevarade talrika, nära nog oräkneliga skriftliga anteckningar och upplysningar, ehuru de äro spridda i äldre tryck, såsom i finskspråkiga tidningar m. fl. liknande endast med svårighet tillgängliga källor. I Finska Litteratursällskapets arkiv bevarade etnografiska berättelser och olika andra samlingar innehålla även för stamforskningen värdefullt material. Men de för oss värefullaste källskrifterna äro de i statsarkivet bevarade skatte- och domböckerna för Karelen och Savolaks från 1500- och 1600-talen jämte en del senare urkunder, främst samlingarna av bouppteckningsinstrument från den svenska tidens slut. För det Kexholmska Karelen särskilt är den s. k. »votiska femtedelens skattebok» av år 1500 en i

sitt slag ensamstående stamhistorisk källskrift. I dessa urkunder finnes en outtömlig skatt af karelskt-savolaksiskt stamarv, och med tillhjälp av de uppgifter därur stå att hämta kunna många av det fornkarelska samhällets brustna enskildheter åter hopfogas till en helare enhet.»

Arbetets innehåll grupperar sig i fem huvudkapitel, vilkas rubriker äro: *Karelarnes äldsta stamförhållanden* (kapitlen Den karelska stammen och dess område, Karelska släktinrättningar, Den karelska pälsverksperioden), *Svedjeperioden* (Svedjeperiodens allmänna förhållanden, Svedjerätten, Svedjeperiodens proletariat: »yxmännen» och »bobilerna»), *Karelska bosättningsfrågor* (Svedjeperiodens bosättning, De karelska släkt- och byanamnen, Om gamla skattelängder, Statens befolknings- och jordpolitik), *Karelska bidrag till jordbesittningens historia* (Stammens och kronans övereganderätt, De enskilda besittningarna, Åkerbesittningen, Den egentliga jordbesittningen), *Den karelska familjens historia* (Den karelska arvsrätten, De karelska storfamiljerna, Storfamiljens verksamhetssätt, De karelska gårdsbolagen, Storfamiljens försvinnande, Kvinnans ställning). Inom det knappa utrymme, som här står tillbuds, kan givetvis icke ens i korthet en redogörelse för dessa olika kapitel lämnas. Jag åtnöjer mig därför med att hänvisa på några få ställen, ur vilka jag tror att arbetets allmänna skaplynne skall framgå.

Efter påpekande av i vilket hänseende begreppet »forntidsfamilj» avviker från begreppet »nutidsfamilj», »historisk familj», påvisas att i de äldsta karelska familjeförhållandena, i vilka vi med forskningens tillhjälp kunna intränga, icke längre framträder något som kunde förmodas vara ett rent ursprungligt, på blodsfrändskap grundat stamförband, ehuru nog en tydlig enhet av religiöst, ekonomiskt och politiskt slag. Inom stammens krets kunna vi däremot konstatera förefintligheten av några verkliga forntida släkter (ex. släkterna »Ägräs» och »Pelko»), vilka ägde sina egna släktgudar och vilka bebodde sitt eget område. Det är synnerligen troligt, att Karelens under namnet »kihlakunta» kända områdesindelningar (»gisslalagh», »pogost»), som ha sin motsvarighet i en institution som det fornestniska »kihelkond» (Liber census Daniæ's »kiligunde»), ursprungligen varit en bestämd släkts eller bestämda släkters bosättningsområde.

Ekonomiskt sönderföll de forna karelarnes land i tvenne delar, nämligen i det trånga »bosättningsområdet» vid Vuoksens och Ladogas stränder samt »kringströvningsområdet», som till följd av den växande efterfrågan på pälsverk alltjämt växte i omfång, till dess det sträckte sig till Vita havet och Norges nordliga fjordar, där karelarne råkade i beröring med de skandiaviska folken (Egils saga, berättelsen om Faravid). Pälshandeln hade under hednatidens sista århundraden en stor inverkan på de karelska samhällsförhållandena (»pälsverksperioden»); jakten skapade vid sidan av en gemensam fångst i

stort en egenartad individuell jordbesittning (s. k. »päiväkunta», »dagsled», »mansdel») och gjorde av begreppet »jousi» (av »bågaman» eller »båga») den första allmänna skatteenheten. Likadana orsaker gåvo upphov åt likartade förhållanden överallt i norden, så inom Novgorods nordliga områden som i Finland och Dalarna. Av denna kultur ha i den finska folkdiktningen och i historiska urkunder bevarats talrika minnen. Men småningom minskades villebrådet och i förgrunden trädde i folkets liv en annan primitiv näringsgren, svedjebruket. Svedjebrukarne taga nu ånyo i besittning de landområden, som förut tillhört skogsströvarne. En ny svedjerätt utvecklar sig, jämte andra nya bruk. Då vid samma tidpunkt karelarne komma under en ordnad statsmakts välde och freden blir samhällets normaltillstånd, begynner i hela det inre Finland det mäktiga karelska-savolaksiska bosättningsskedet, fortgående först i långsammare, sedan — från och med Gustav Vasas tid — i särdeles hastigt tempo. Folket sprider sig i ändlösa ödemarker, och nu åtminstone skingras de gamla samboende släkterna, om de icke förr redan gjort det. Bosättningen, beskattningen, hela samhällsskicket får ett nytt utseende. Bosättningen sker regelbundet i den formen att enskilda gårdar uppstå, men under gynnsamma förhållanden växer gården hastigt till en liten by. Dock är bosättningen fortfarande av ett fram och åter böljande slag, ständigt föränderlig, halvt nomadisk. I Karelen finnas ännu under 1500-talet rätt betydande bosättningar, som icke äga någon åker. När gården eller byn svedjat ut ett ställe, kan den helt plösligt förflytta sig till en annan plats. Den varaktigt bofasta bonden existerar ej såsom samhällelig typ, endast den rörlige »kirvestalonpoika» (»yxbonde», »kirvisbonde»), som med sina arbetskamrater fäller väldiga sveder och fördelar skörden efter »yxa». En dylik bonde har kronan svårt att beskatta. Årligen måste hans egendom uppskattas och skatten beräknas i enlighet med hans större eller mindre svedjemark. Det är den ursprungliga »arviobeskattningen», en allmänt finsk, en allmänt nordisk företeelse också den.

Färska spår av svedjefolket återfinnas inom de karelska områdena ännu i våra dagar, ity att svedjebrännandet där ännu icke helt och hållet upphört. Men i Karelens huvudland började redan under medeltiden den tredje samhälleliga utvecklingsperioden — den varaktiga bosättningens och åkerbrukets tid. Här se vi huru de första små åkerfälten omkring gårdarna uppródjas och huru sedan de tillväxande åkrarna skiftas med snöre åt olika delägare (jfr danskt »Reebning»). Staten begynte nu beskatta de fasta bosättningarna; det uppkom en fast jordbeskattning. Med tillhjälp av skattelängderna har uppvisats, att Östra Finlands kända skatteenheter »skatt» och »skattmark» ursprungligen ej varit annat än begynnelse- eller stamgårdar, »rökarna» åter icke annat än senare uppkomna delar av en dylik stamgård; dylika skatteenheter ha ursprungligen även »krokarna» (»aatra») varit

hos tavasterna och »bolen» på det skandinaviska området. Jordbeskattningens utveckling försiggick på det karelska området så långsamt, att Savolaks' första jordebok uppgjordes först 1664 och Nord-Karelens först mot slutet av 1700-talet! Först på detta vis blevo bönderna jordägare; de gamla »yxmännen» nedsjönko till en obesutten klass.

Arbetets avslutande del har egnats en detaljerad granskning av denna allmänna utvecklings inverkan på tvenne viktiga sidor av folkets inre liv: på jordbesittningen och på familjen. Vad den förra beträffar, må i korthet framhållas, att i Karelen en tydlig överäganderätt hos stammen över ödemarker och fiskevatten kan påvisas, och att vid stamväldets upphörande denna överäganderätt alldeles naturligt ärvdes av kronan, som under medeltiden i fullt mått begagnade sig av en sådan rätt; Gustav Vasa har icke »tillegnat sig» denna rätt, utan endast radikalt exploaterat den. De enskildes jordbesittning under jakt- och svedjeperioderna var endast ett nyttjande av marken; den varaktiga jordbesittningen uppstod först i och med den varaktiga bosättningen.

Den karelska familjens grundtyp är genom alla tidsskeden man känner den enkla familjen (mannen, hustrun och deras gemensamma barn). Men urgammal är också storfamiljen, inom vilken två eller flere enkla familjer bo tillsammans med gemensamt hushåll. En dylik storfamilj grundade sig i allmänhet på de enskilda familjernas inbördes släktskap, men redan tidigt kompletterades storfamiljen med »hemmågarnas» och »fostersönernas» familjer, varigenom storfamiljen slutligen utbildades till ett rent ekonomiskt bolagsföretag inom gårdens hank och stör. Det finnes mycken likhet mellan de karelska och de fornskandinaviska bolagen, men också mycken olikhet, enär den karelska bolagsmannen vanligen fick fulla brodersrättigheter i gården. Storfamiljen framträder såsom allmän företeelse i det kexholmska Karelens skattelängd från år 1500 och i de äldsta skattelängderna för Savolaks och det inom Finland fallande Karelen. Sin högsta blomstring nådde den dock först vid den svenska tidens slut och det 19:de århundradets begynnelse, då de förbättrade hygieniska förhållandena och jordbrukets framsteg befordrade folkökningen. I arbetet anföras exempel på storfamiljer som omfattat 50—60 personer och givas skildringar av de sista bland dem, vilka ännu i dag påträffas inom de karelska bosättningsområdena med sina egendomliga minnesmärken från samhällslivets tidigaste stadier.

Kvinnans ställning i storfamiljen var till utseendet betryckt, ty då det icke var möjligt att skifta storfamiljens egendom, kunde åt bortgifta döttrar icke medges någon arvsrätt i fastighet, varför även rika gårdars döttrar måste nöja sig med brukliga små hemgifter (»brudgiftko», m. m.). — I allmänhet påminner den karelska storfamiljinstitutionen starkt om den slaviska storfamiljen.

På så sätt har den karelska stammen i Finland sedan äldsta tid ända till nutiden i många avseenden levat under alldeles säregna förhållanden, vilka i betydlig mån skilt sig från de västligare finska stammarnes och ännu mer från de skandinaviska folkens. Med fullt skäl kan man tala om en karelsk folkelig rätt i motsats mot den skrivna rätten. Att emellan dessa icke någon kollision uppstod berodde i främsta rummet därpå, att Sveriges lag i sig själv till stor del framväxt ur liknande primitiva förhållanden som den karelska rätten ävensom därpå att den svenska lagen i Karelen icke begagnades till den folkeliga rättens omstörtande, utan tvärtom till att stödja den, då ju den svenska lagen erkände folksedens giltighet.

I mitt år 1912 publicerade arbete »Suomalaisia keskiajantutkimuksia», som innehöll ett program för utforskning av Finlands äldre samhällshistoria, hade jag fäst uppmärksamheten vid de karelska staminrättningarnas grundläggande karaktär och betydelse i detta hänseende. I det nu offentliggjorda arbetet ha en del i det tidigare framställda iakttagelser och påståenden utförligare motiverats. Jag är övertygad därom, att det genom fortsatt arbete skall bliva möjligt att bringa Finlands hela äldre samhällshistoria att framstå i ett betydligt klarare och fullkomligare ljus än förr. Här finnes ett tacksamt arbetsfält för många forskare.

V. V.

Underrättelser.

Sv. Litteratursällskapets skrifter ha under året ökats med åtskilliga nya band. Efter ett häfte utgörande *Supplement till K. G. Leinbergs Finska prästerskapets besvär och Kungl. Majestäts därpå givna resolutioner*, utgivet av A. Simolin, utkom sällskapets handupplaga av *Upplandslagen* utgiven av O. F. Hultman (första delen, text, omfattande 211 sidor) och därpå det märkliga första bandet av den nya serien *Folkloristiska och etnografiska studier* (321 sid.), på vars rikhaltiga innehåll vi fästa uppärksamheten. Följde så *Förhandlingar och uppsatser* för år 1915, utgörande denna series tjugunionde band och bjudande som vanligt på åtskilliga uppsatser av även historiskt intresse. B. Estlander meddelar sålunda här några upplysningar om det redan före sitt utkommande 1856 undertryckta tidningsföretaget »Dagen», som var avsett att bliva en tolk för de nyvaknade politiska strävandena, och däri C. G. Estlander ingått som medarbetare. A. Hultin uppvisar i en artikel att Porthan i Åbo Tidningar för åren 1782 och 1783 författat minst ett femtiotal uppsatser utöver dem vi tidigare vetat härröra från hans hand, framhållande att han i flera av dem försökt sig i den kåserande stilen. På trettio sidor belyser C. v. Bonsdorff Gustav Mauritz Armfelts överflyttning till Finland. Han påpekar under anförande av en mängd synnerligen anmärkningsvärda citat ur A:s enskilda brev, att denne då han fattade sitt beslut om överflyttning redan länge vantrivts i Sverige, där förfallet synnerligast inom ämbetsmannavärlden och militären syntes honom på väg att anta förskräckande proportioner. Beslutet blev definitivt sedan besöket i Petersburg sommaren 1810, ehuru han senare åter, sedan Bernadotte visat sig från en annan sida än han tänkt sig, med mindre glatt mod emotsåg dess verkställande. Utvisningsordern, vid vilken förf. något uppehåller sig, understrykande dess rättsvidriga karaktär, gjorde honom dock naturligt nog mera benägen att skudda det gamla fäderneslandets stoft av sina fötter. (Uppsatsen utgör ursprungligen prof. v. Bonsdorffs tillträdesföreläsning). — M. G. Schybergson ger tvenne korta bidrag till kännedomen om Scarin såsom universitetslärare och vetenskapsman samt såsom det ortodoxa prästerskapets ovän. — E. Lagus behandlar i en uppsats Fredrika Runebergs brevväxling i ungdomsåren och V. T. Rosen-

qvist ger en utförlig levnadsteckning av C. Synnerberg, till vilken vi senare skola återkomma. — Vidare ger R. Hausen texten till Topelii opera »Kung Carls jakt» en intressant belysning, under anlitande av tillbudsstående icke alltför rikligt källmaterial och särskilt uppehållande sig vid en del enskildheter, såsom den kronan förbehållna älgjakten på Åland, en samtidigt med det kungliga besöket — sept. 1671 — avdömd häxprocess, m. m. (Festföredrag vid årshögtiden d. 5 febr. 1916). — S. Dahlström skildrar den stamboksinsamling som efter Åbo domkyrkas brand 1681 för kyrkans återuppbyggande igångsattes i Sverige och Finland och vilken ger åtskilliga inblickar i tidens liv. — Volymen avslutas med ett kort bidrag av R. Hausen om kon. Gustav IV Adolfs nattläger å Hvittis prästgård den 22 juli 1802.

Ytterligare föreligga en ny förteckning över Sällskapets styrelse, ombudsmän och medlemmar i Finland, ävensom M. G. Schybergsons stora biografi över C. G. Estlander, vilken senare skall bliva föremål för en fristående anmälan.

Historiallinen Aikakauskirja har utsänt andra och tredje häftena för i år. I det förstnämnda behandlar J. R. Danielson-Kalmari i en uppsats på ett sextiotal sidor *1829 års censurförordnings förhistoria.* Genom utnyttjande av ett rikhaltigt källmaterial, bestående i privata brev, växlade mellan C. J. Walleen och R. H. Rehbinder, skrivelser från generalguvernör Zakrevski, ävensom andra officiella aktstycken, utvidgar och beriktigar han vår kännedom om de märkliga förhållanden, som ledde till den nämnda förordningens utfärdande. Det intresse själva ämnet erbjuder ökas yttermera genom de talrika längre utdrag i översättning ur källskrifterna förf. sin vana trogen låter inflyta i texten. Efter att inledningsvis ha berört den på grund av 1774 års förordning och senare utfärdade tilläggsbestämmelser gällande »tryckfrihetens» art samt de inom de styrande kretsarna rådande åskådningssätten, vilka bl. a. togo sig uttryck i den avvisande behandling en framställd anhållan om rätt att grunda ett andra tryckeri i Åbo rönte (senatsledamoten G. E. v. Haartmans avstyrkande uttalande motiverades bl. a. med att det svenska språket, som sedan gammalt i Finland uttalades illa, numera såväl i avseende å sitt uttalat som å sin byggnad komme att ytterligare förfalla, förutom att det icke förefans någon anledning till förhoppning att den svenska skönlitteraturen i Finland nämnvärt skulle kunna höja sig...) och vilka åsikter även visade sig i indragningen av A. I. Arwidssons politiska tidning Åbo Morgonblad 1821, övergår förf. till en skildring av de orsaker som under 1820-talet ledde till påbjudande av censurförordningar i Ryssland. Censurens tillskärpning i detta land framkallade nämligen omedelbart åtgärder för åvägabringandet av samstämmighet i Finland. Direkt i samma riktning verkade även Ar-

widssons skriftställeri, under en tid, då den rådande reaktionen, företrädd av den under Alexander I:s fyra sista år allsmäktige Araktschejeff, uppmuntrade de ryska censurmyndigheterna till ett allt hårdhäntare tillvägagångssätt. Som en brist betraktades ock den i vårt land rådande obestämdheten ifråga om övervakningen av tryckalster, vilken enligt gällande lagar tillkom hovkanslern, medan censurens handhavande i allmänhet 1809 hänvisats åt senatens kansliexpedition, den från utlandet inkommande litteraturens granskning åter 1810 åt prokuratorn. Det var på grund av dessa omständigheter Åbo Morgonblads indragning skedde direkte genom kejserlig befallning. Ett av Walleen framställt och av senaten uppburet förslag om att förhållandena i huvudsak skulle bliva vid det gamla, varvid dock gällande förordningar skulle erhålla en tydligare avfattning, erhöll i kommittén för de finska ärendena på Rehbinders initiativ ett tillägg, enligt vilket den periodiska prässens övervakning även skulle överlämnas åt prokuratorn. Dessa förslag erhöllo sin fastställelse genom n. förordningen av den 2 aug. 1823 och kejs. brevet av den 8 påföljande sept.; Rehbinders förtjänst var att indragning av en tidning allt framgent endast kunde ske enligt kejserlig befallning på yrkande av lagarnes högste väktare i landet. — För att underlätta sitt arbete och hålla sig ryggen fri mot angrepp från ryskt håll begärde Walleen — prokurator sedan 1822 — att få sig tillsänt ett exemplar av den i Ryssland tillämpade förteckningen på förbjuden utländsk litteratur. Han erhöll den ock genom Rehbinders försorg, givetvis utan att den officiellt fastställts till efterrättelse i Finland. Den kom i alla fall snart nog att uppfattas som gällande även för vårt land och att bereda Walleen svårigheter av oväntat slag, då nämligen Zakrevski, stödd på det utbredda spionerisystem han såsom generalguvernör anordnat, begynte sina angrepp på den inhemska styrelsen. Z. angav honom för kejsaren för att, då han på grund av sina vidlyftiga affärer som bekant såg sig föranlåten att anställa auktion å en del av sitt dyrbara bibliotek, ha i den för auktionstillfället tryckta katalogen infört åtskilliga i den ryska förteckningen förbjudna böcker och sålunda offentligen utbjudit dem till salu. Det var endast med svårighet (oaktat den ominösa förteckningen icke ens i Ryssland strängt följdes) och slutligen blott tack vare den stadgade åsikt kejsar Nikolai bildat sig om W:s stora duglighet, som denne lyckades rädda sig ur sin svåra belägenhet, för att därpå under en ettårig tjänstledighet låta glömskan breda sig över det skedda. Denna egendomliga episod erhåller i uppsatsen en riklig belysning. — — Z. begagnade emellertid sitt inflytande hos den nye härskaren till att länka dennes uppmärksamhet på censurförhållandena i landet, och följden härav blev en befallning till ministerstatssekreteraren att anställa en jämförelse mellan i Finland gällande censurförordningar och den i Ryssland sedan juni månad 1826 gällande nya förordningen. Det tydliga syftet var att bringa de föregående i överensstämmelse

med den senare. Denna åter var den nye ryske upplysningsministern amiral Schischkoffs verk, och ur dess c:a 200 paragrafer meddelar förf. belysande utdrag. Den var i själva verket av den art, att dess tillämpning i Ryssland snart visade sig omöjlig. Den införde bl. a. den preventiva censuren i den omfattning, att även manuskripten, innan de befordrades till trycket, skulle insändas till censurmyndigheterna. I nov. 1826 hade Rebhinder sitt betänkande färdigt. Det märkliga med detta var, att det föreslog inrättandet av en censurkommitté, bestående av tre personer, å vilken skulle ankomma att granska alla för trycket avsedda manuskript; rörande Ryssland och Polen skulle tidningsprässen ha att hålla sig endast till de officiella tidningarnas notiser, och i Ryssland gällande förteckningar över förbjuden utländsk litteratur skulle komma till användning även i Finland. Det är i sanning betecknande för denne statsmans uppfattning om lägets allvar, att han ansåg sig böra framlägga ett så långt gående förslag. Om omöjligheten att vidare avvärja den preventiva censuren var han synbarligen övertygad. Egendomligt nog ledde dock R:s förslag icke omedelbart till åtgärd, och detta på den grund, att kejsaren själv förklarade 1826 års ryska förordning misslyckad samt, storsint tagande skulden för dess tillkomst på sig, befallde dess återtagande. R:s brev giva, påpekar förf., ny belysning åt frågan om Nikolaj I:s förhållande till 1826 års dekret. En ny förordning utgavs 1828, som bibehöll den preventiva censuren ehuru i något begränsad omfattning, och befallning om utarbetande av förslag för åvägabringande av samstämmighet utfärdades denna gång till senaten, som hade att utföra sitt uppdrag »så vitt med Finlands lagstiftning i allmänhet var förenligt». Med detta förbehåll för ögonen gick senaten till sitt verk, och ärendet behandlades omedelbart med största skyndsamhet, oaktat hälften av dess ledamöter voro tjänstlediga. Den föreslog inrättandet av en censuröverstyrelse, men avvisade den preventiva censuren såsom obehövlig och stridande mot landets lagar. De ryska förteckningarnas tillämpning genom vårt lands censurmyndigheter betraktades synbarligen såsom given. Generalguvernören kunde emellertid icke känna sig tillfredsställd av senatens synpunkter, utan sökte i sitt till dess betänkande fogade utlåtande vederlägga dem. Detta hade till följd, att senatens förslag icke vann beaktande å högsta ort, utan att monarken i stället överlämnade åt Rehbinder att på grundvalen af Zakrevskis anmärkningar utarbeta nytt förslag. Det var detta, som den 2/14 okt. 1829 erhöll allerhögsta stadfästelse i form av en förordning på 94 paragrafer. Den nya förordningen gick, som man kan föreställa sig, långt mera i enskildheter, än några som helst tidigare i landet gällande bestämmelser. I överensstämmelse med den ryska förebilden inrättades en av tre medlemmar bestående kollegial censursöverstyrelse (i vilken ingingo universitetets vicekansler, kansliexpeditionens chef och prokuratorn), med eget kansli, egen sekreterare o. s. v. En femmanna censurkommitté tillsattes ytterligare i Helsingfors, jämte fyra censorer i landsorten. Rätten att

tillåta och förbjuda tidningars utkommande överlämnades åt senaten. Den egentliga granskningen av den utkommande litteraturen åter ankom på censurkommittén. Egendomligt var, att övervakningen av romaner och skönlitteratur ansågs böra handhas med större stränghet än den av tidningsprässen. Zakrevski hade vunnit sitt syftemål, den preventiva censuren var införd. Själv skulle han dock icke taga någon vidare befattning med den; strävandet att tilldela generalguvernörer, guvernörer och polismakt en vidsträckt censurmyndighet tillhör först en något senare tid. —

En författare, K. Kaukovalta, lämnar några anmärkningsvärda bidrag till förklaring av ordet »Kaland», som känt använt av Agricola för att beteckna en av de trakter i sydvästra Finland, där på hans tid en svensk befolkning var bosatt. Förf. finner starka skäl tala för att härmed avsetts det medeltida Kaland, d. ä. Vemo härads västra del, särskilt Iniö och Gustavs, i vilken senare församling, såsom han upplyser, Vartsala kapell ännu år 1554 var h. o. h. svenskt. Sannolikt är att denna svenskbygd omfattat skärgården genom Lokalaks (där svenska ortnamn bevarats) ända till Pyhämaa ö. — A. Silander återger tvenne aktstycken rörande tillståndets meddelande till »Saimas» utkommande. Ytterligare förekommer bland det rikhaltiga innehållet polemik rörande hembygdsforskningen, en kort redogörelse för denna tidskrifts första häfte, m. m.

Tidskriftens tredje häfte för året innehåller mot vanligheten icke uteslutande redogörelser för de lärda sällskapens förhandlingar. Mötesreferaten ha tvärtom denna gång kännbart fått maka åt sig för en rätt omfattande textavdelning. Som första bidrag i denna möter en uppsats av A. M. Tallgren behandlande *de av finska stammar bebodda områdenas fornhistoria*, huvudsakligen uppehållande sig vid norra och mellersta Ryssland. Avsikten är att göra läsaren bekant med det redan utförda och ännu återstående arbetet på den finsk-ugriska arkeologins område. Utrymmet tillåter oss beklagligtvis icke att redogöra för innehållet i den synnerligen instruktiva artikeln. [1]) — J. R. Danielson-Kalmari belyser frågan om *Kejsar Nikolai I och Alexanders-Universitetets huvudbyggnad*, påvisande enligt otryckta brev från ministerstatssekreteraren Rehbinder till prokuratorn Walleen att kejsarens bekanta beslut att inskränka den planerade byggnadens omfång och arkitektoniska utsmyckning med all sannolikhet hade sin rot i intriger bedrivna inom den finländska styrelsen och att det i sista hand var beroende av påverkningar utgångna från generalguvernör Zakrevski.

[1]) Vi begagna tillfället att erinra om en intresseväckande uppsats av samme förf. i Finsk Tidskrift för i år (tom 80 s. 362—374) »Sveriges förbindelser med Ryssland under bronsåldern», däri betydelsen av frågan om den östryska bronsåldern närmare utredes.

De skandinaviska tidskrifterna. Historisk Tidskrift (Sverige) och Historisk Tidsskrift (Norge) hälsa utgivandet av denna tidskrift med sympatifyllda uttalanden. Vardera egna därjämte ett par sidor åt att redogöra för innehållet i tidskriftens första häfte och anknyta härtill anmärkningar rörande en del egendomligheter i den tryckta texten, varvid isynnerhet den norska kollegans uttalanden (h. 3) äro egnade att väcka uppmärksamhet.

Ur den svenska tidskriftens innehåll anteckna vi en utförlig undersökande uppsats av Erland Hjärne om ämbetsmannaintressen och politiska doktriner på 1719 års riksdag, i första häftet för i år, ävensom i det andra en på djupet gående studie av Helge Almquist om »August von Hartmansdorffs personlighet och tidigare politiska bana». — Den norska tidskriftens första häfte för året upptages av en fortsättning på A. C. Montheys dagböcker, varav publiceringen fortgår sedan något år tillbaka. I det andra häftet ingår en livfullt skriven kritisk undersökning av prof. H. Koht om de skandinaviska personnamnens skenbara samstämmighet under vikingatiden, en undersökning av A. E. Bendixsen om varuomsättningen mellan England och Norge under första hälften av 14:de århundradet, samt en uppsats om valen till riksförsamlingen 1814 av Tycho C. Jaeger. Tredje häftet upptager främst en källkritisk undersökning av Oscar Albert Johnsen om Fridgerdarsagan.

Till Redaktionen insända skrifter:

V. T. Rosenqvist, Svenska Normallyceum i Helsingfors 1864—1914. 190+114 sid., illustr., Helsingfors 1915.

Densamme, Skolans skiljande från kyrkan, 139 sid. (särtryck).

Densamme, Carl Synnerberg, 110 sid. (särtryck).

Historisk Tidsskrift (Norge), 3 Levering 1916.

H. J. Boström, Wasa Hofrätts presidenter, ledamöter och tjänstemän samt Hofrätten underlydande lagmän och häradshöfdingar 1776—1914. Biografiska anteckningar samlade af — —, 354 sid., illustr., Helsingfors 1915.

G. Landtman, Samhällsklassernas uppkomst, 356 sid., Borgå 1916. (Skrifter utgivna av Åbo akademikommitté 3).

M. G. Schybergson, Carl Gustaf Estlander. Levnadsteckning, IX+592 sid., illustr., Helsingfors 1916. (Skrifter utgivna av Sv. Litteratursällskapet CXXXI).

Förteckning över Svenska Litteratursällskapets styrelse, ombudsmän och medlemmar i Finland, 70 sid.

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR

FINLAND

UTGIVEN AV

P. O. VON TÖRNE

UNDER MEDVERKAN AV

CARL v. BONSDORFF K. K. MEINANDER GEORG SCHAUMAN
M. G. SCHYBERGSON ALMA SÖDERHJELM

(K. C.)

H. 4 1916 Årg. 1

INNEHÅLL:

Närmast följande häften komma att innehålla bl. a. följande bidrag:

G. Nikander, Finländska herrgårdar under den gustavianska tiden.

M. G. Schybergson, Studentorganisationerna vid Helsingfors universitet på 1850-talet.

C. v. Bonsdorff, Tillkomsten av 1828 års universitetsstatuter.

PRENUMERATION å Historisk Tidskrift för Finland kan ske genom postverket, genom bokhandlarne och Allmänna Pressbyrån samt direkt genom tidskriftens expedition, Helsingfors, Georgsg. 27 (Mercator), *tel. 7923.*

Prenumerationspriset är 6 mk för år, priset för enskilda häften fmk 1:50.

Uppsatser avsedda för införande i tidskriften och böcker avsedda för recension i den böra sändas under adress

HISTORISK TIDSKRIFTS FÖR FINLAND REDAKTION

HELSINGFORS, ARKADIAGATAN 17.

Inverkningar av förläningsväsendet på jordbesittningsförhållandena före och efter reduktionen.

Av

P. O. v. TÖRNE.

III.

Vid Riksdagarna på 1630- och 1640-talen hade av bondeståndet framförts klagomål över att förläningsböndernas skyldigheter gentemot deras »husbönder» icke voro bestämt fixerade.[1] Vid 1649 års riksdag var saken åter före, denna gång på initiativ av adeln, som i ett memorial av den 17 februari anförde, att »när Husbonden fordrar sin skälighe rättighet.... Skattebonden inbillandes sigh mehr skääl hafwa att disputera contrarium, ähn sin husbondhes rättmätighe fordran. . . steller sigh tresk och olydigh: hwarföre på thet man lickwäl måtte wetha huru medh en sådan rätt procederas skall och förekomma the oändelighe klagomåhl, som man esomofftast måtte höra och förnimma, och wara sedan så derföre, som sielfwe misstanckarne frije, ty begäres underdånigst, att en ordningh.... måtte blifwa dem emellan giordh, så att Husbondhen må wetha hwadh han hafwer skälighen att biudha, och bönderne der emot tillbörligh lydno ståndha».[2] Förslaget föll dock på böndernas motstånd,[3] och det ställdes adeln fritt att »accordera» med sina skattebönder,[4] en resolution

[1] Vid riksdagarna 1634 och 1635 samt 1642, 1643 och 1644 (också däremellan), se Odhner, s. 386—388. I riksdagsbesluten framträder missnöjet egentligen blott i form av klagomål över skjutningsbesvärets tyngd och med större tydlighet först i 1643 års kgl. resolution (Stiernman II, s. 1037).

[2] Tionde punkten, R. o. A:s protokoll (Taube) IV, s. 271.

[3] A. a., s. 214 (diskussionen i Adeln den 17 mars). Res. å Adelns besvär, dat. 29 mars, Stiernman II, s. 1139 (punkt 10).

[4] Res. å skatteböndernas besvär, dat. 19 mars, a. a. s. 1117.

som i Adeln mottogs med tillfredsställelse, ehuru det icke saknades röster, som betonade de svårigheter dessa frivilliga överenskommelser kunde möta, bl. a. därför »att bondhen i extra ordinarie arbethe gör myckitt, som icke allt står i boken»[1].

Vid 1650 års riksdag kom frågan före i helt annan omfattning än tidigare. Genast vid besvarandet på rikssalen av den första kungliga propositionen, som dock huvudsakligen rörde sig om helt andra saker, framställde bönderna häftiga anklagelser mot adelns sätt att behandla förläningsbönderna,[2] och då rådet, synbarligen på initiativ av den för medling benägna drottningen, som tagit intryck av detta ovanliga uppträde,[3] framlade ett i enskildheter gående förslag till »ordning emellan Ridderskapet och Adelen på den ene och Skattebönderne på den andra sijdan», avvisades detta förslag med bestämdhet av bondeståndet. Det av bönderna tillbakavisade förslaget, som sannolikt uppgjorts av rikskanslern själv[4] och måste betecknas som särdeles humant, förbjöd exempelvis på det strängaste allt slags tvång och övervåld från donatariernas sida mot förläningsbönderna. En del punkter voro dock för de senare oför-

---

[1] R. o. A:s prot. IV, s. 214.

[2] Allmogens svar å n. propositionen, dat. 7 sept.; Adelns i bitter ton avfattade replik till de andra ständerna, dat. 20 sept. Märklig är böndernas förklaring att gärderna beviljats »för ett Regale och Chronones enskylte ingiäld» och därför borde behållas kronan allena, varmed de hoppades ernå, att skattefrälset skulle få betala sin skatt direkte till kronan, men varvid tanken att förvandla dessa skatter till en fast statsinkomst, oberoende av förnyad bevillning, icke synes varit fjärran. I adelns svar framhålles, att de extraordinarie hjälpskatterna kvarntullen och boskapsskatten länt uteslutande kronan till nytta. Anmärkningsvärt är att »store gärden» omnämnes tillsammans med salpeters- och byggningshjälpen bland dem som uppburos av donatarierna. Praktiken hade alltså stadgat sig därhän, att landtågsgärden även ansågs falla under 1644 års privilegium. R. o. A:s protokoll IV, s. 482—501 (Bil. F, G:1 o. G:2). Jfr Clason, s. 98.

[3] Jfr ock relationen om drottningens överläggning med de ofrälse stånden d. 28 aug., varvid hon lovat »dem, bönderna, på sin konungsliga ära, att hon ville gifva dem sådana privilegia, att de aldrig sådana haft hafva, och gifva dem i en viss summa antecknat hvad adelsmannen skall hafva, både skatt och dagsverke af bonden, och när bönderna dem gjort hafva, skola de icke till det ringesta mera hafva med bönderna beställa». Handl. rör. Skandinaviens hist. XXII, s. 159 ff.

[4] Anf. verk, del XXI, s. 172—186.

delaktiga, såsom att de (ordinarie) årliga dagsverkena, som sedan länge redan erlagts i penningar, av donatarierna skulle få uttagas i arbete, att hjälpdagsverkena prövningsvis föreslogos till 30 om året (jämte fyra lass körslor) och att bördsrätten till donationshemmanen, om skatterna icke erlades, skulle som skattevrak tillfalla donatarierna.[1] Detta i förening med den bland allmogen rådande upphetsningen verkade väl, att förslaget i bondeståndet föll. Så mycket anmärkningsvärdare var, att det i allmänhet inom adeln möttes med sympati, oaktat mången bland frälset ju av sina skattefrälsebönder tillgodonjutit större prestationer, än förslaget avsåg, samt i övrigt ansett sig ha rätt att behandla dessa med godtycke. — På tal om 1650 års riksdag bör här erinras om, att det då var första gången från de ofrälse stånden ropet på en »reduktion» (»revocation» eller »restauration») av de förlänta godsen ljöd. Ett närmare ingående på själva saken måste i detta sammanhang lämnas därhän; endast en omständighet, som hittills icke skänkts tillbörligt beaktande, må här framhållas. I sin stora »supplikation» till drottningen, varmedelst de ofrälse stånden begärde rättelse i rådande svåra missförhållanden, framhöllo de, att en stor del av dessa kunde »bättras och rättas» ifall kronan ville »igenom tydeliga medel och på beqvämligaste tider» återkalla de förlänta skatte- och kronogodsen »o c h a l l m o g e n u t i s i n t i l l b ö r l i g a o c h v a n l i g a f r i h e t s t ä l l a».[2] Synpunkten var här alltså den, att den påyrkade reduktionen

[1] Som ett tvång måste även uppfattas, att ett skattefrälsehemman, om bonden önskade sälja det, måste hembjudas »husbonden», sedan bördemännen avböjt att köpa det. Dock skulle det få erbjudas även tredje part, om husbonden och säljaren ej kunde sämjas. — Särdeles märkligt är förslagets stadgande, att donationsbonde i fråga om utskrivningar och dagsverken själv skulle få avgöra, om han ville utgöra dessa besvär lika som övriga skattebönder, eller om han ville göra dem som landbonde och sålunda övergå till sådan, njutande det skydd och de friheter denna ställning erbjöd — mot uppgivande av äganderätten. Tanken på en dylik valfrihet är betecknande för den punkt till vilken utvecklingen nått.

[2] L o e n b o m, Handlingar, 10:de saml., s. 93. Senare talas dock här åter blott om »de gode Herrar och Män, som Kronans gods nu besittja och innehafwa», återkallande av »kronans gods» m. m., som kunnat giva stöd för den traditionella uppfattningen om innebörden i reduktionskravet.

skulle innefatta icke blott ett återvinnande åt staten av dess förlorade skatteräntor och förra ställning av omedelbar överhet gentemot en stor del av allmogen, utan ock att åt denna allmoge skulle återställas dess genom donationerna förminskade jordäganderätt och tidigare kännbart förmånligare socialt-ekonomiska ställning. För en dylik synpunkt saknade som känt Karl XI, då han senare skred till genomförandet av sin reduktion, i allmänhet blick; så kom även hans verk att bliva huvudsakligen ett restaurerande av statens förlorade rätt, med ett återskänkande därjämte i blott begränsad utsträckning at skattefrälsebönderna av deras »rättighet» — såsom ett slags biprodukt —, men i en mängd fall dock, just på grund av bristande sinne för den här berörda sidan av saken, i stället medförande ett förintande för all framtid av talrika förlänta skattebönders eganderätt till sin jord.

1650 års riksdag hade i alla fall visat, att en önskan förefanns såväl bland adeln som bland bönderna om ordnande av förhållandet mellan donatarier och donationsbönder på en dräglig fot. Oaktat riksdagsbeslutet ännu överlämnade till varderas fria förfogande att sig emellan förlikas om hjälpdagsverken och körslor, i nödfall under anlitande av landshövdingens bemedling,[1] beslöt sig sålunda styrelsen i alla fall för att genom en förordning söka åvägabringa en reglering av svårigheterna. Den 26 augusti 1651 utfärdades så denna »ordning emellan Ridderskapet och Adeln å ena sidan och Skattebönerna å den andra»,[2] som tyvärr var av det slag att den ej kunde komma något annat än oordning åstad. Under åberopande av att de i

---

[1] Stiernman II, s. 1166—1167 (femte artikeln). — Det kan förtjäna tilläggas, att skjutsningstungan samtidigt blivit lättad genom att vid 1649 års riksdag definitivt beslutats om införande av skjutsfärdspenningar mot befrielse från skjutsning och gästning (utom vid durchtåg; frälse svarade till hälften mot krono- och skatte, adeln dock nödtorftig skjutsning förbehållen). Sjätte punkten i riksdagsbeslutet, Stiernman II, s. 1125—1128. 1650 års riksdag stadgade slutligen, att frälsebönderna ägde rätt att lösa sig fria från återstående skjutsfärdsskyldighet gentemot sina husbönder genom att till dessa erlägga sin halvpart av skjutsfärdspenningarna. Härmed voro alltså frälsebönderna (och möjligen ock donationshemmanen?) befriade från all vanlig skjutsnings- och gästningstunga.

[2] Handl. rör. Skand:s historia XXI, s. 187—193.

föregående års riksdagsbeslut förutsedda förlikningarna i allmänhet visat sig icke kunna komma till stånd fastslog den »af Konungzligh macht och myndighet» äntligen officiellt vissa regler att gälla vid skatters och dagsverkens utgörande. Förutom ordinarie jordeboksräntan skulle donationsbönderna sålunda i överensstämmelse med tidigare bestämmelser till sina husbönder utgöra stora landtågsgärden,[1] byggnings- och salpeterhjälpen »och hwad sådant mehra wara kan», jämte de årliga dagsverkena, ävensom »för alla hielpedagswärcken, hielpekörtzlor, diuregårdzstängning, engebergzell och annat slijkt» nio gilla ökedagsverken och aderton gilla drängedagsverken vart år» för varje mantal. Ifrån Oxenstiernas förslag, som i förkortad form här i de flesta punkter gick igen, skilde sig förordningen alltså genom att stadga något färre dagsverken. En viktig skillnad låg också i att bestämmelserna om bördsrätten helt och hållet bortfallit. Överhuvud betecknar förordningen en av allmogens upphetsning framdriven ansats till reaktion mot den pågående försämringen i förläningsböndernas ställning och mot det åskådningssätt som åtföljde eller snarare föregick denna försämring. Det heter sålunda i inledningen, att förordningen skall utgöra ett medel att avhjälpa missförståndet mellan Ridderskapet och Adeln och skattebönderna, »huilkes uthskylder wisse och owisse, äre till några af Ridderskapet, anten för tienst dem gifne, eller för penningar oplåtne och försålde». Likväl mottogs detta allvarligt menade steg till medling icke med tillfredsställelse av allmogen. Klart var, att det utfärdats i en olycklig stund, då missnöjet bland denna nått en höjd, som rentav lät befara utbrott av våldsamt uppror, och då förväntningarna under intrycket av den vid 1650 års riksdag uppagiterade stämningen bland bönderna voro högt spända. Dessutom gällde ju på åtskilliga håll redan — exempelvis på Jockis — lägre bestämmelser för dagsverkenas fullgörande, än förordningen fastställde. Slutligen tillkom en omständighet, som hittills icke av forskare beaktats, men som säker-

[1] Anmärkningsvärt är, att denna oavlåtligt prolongerade extraordinarie skatt alltså numera bestämt fördes till dem, som donatarierna hade att uppbära. Dessas sju år tidigare påbegynta strävan i denna riktning hade alltså slutligen burit frukt.

ligen icke varit utan sin betydelse. I förordningen nämndes intet om att donationsbönderna på grund av de lättnader i »kontributioner», utskrivningar och skjutsningar de åtnjöto borde vara skyldiga att prestera sina husbönder extra tjänster enligt träffad särskild förlikning, såsom ju ännu kort förut 1649 års resolution stadgat.[1] Detta avsteg — om avsiktligt eller ej är svårt att avgöra — från en endast två år tidigare fastslagen ordning, som just givit donatarierna rättighet att av sina förläningsbönder för sådana lättnader uttaga en kompensation i naturaprestationer, och som samtidigt sanktionerade tidigare ingångna överenskommelser med dylik syftning (»stadgorna»), måste givetvis bringa förvirring och osäkerhet åstad. Framför allt måste denna egenhet hos den nya förordningen, i den mån den blev allmogen bekant, inge bönderna den föreställningen, att de även tidigare i sitt motstånd haft den formella rätten på sin sida och därför haft all anledning att göra sig fria från de ofta dryga kompensationsskatter de med donationsinnehavarne ingångna stadgorna pålagt dem.[2] Det förefaller dock

---

[1] Tvärtom heter det i förordningen: »Nu på det, att af Skattebönderne icke må af dheres Herrar och Huusböndher något mehra blifwa fordrat, än dee tillförene till Chronan gjort och uthståt hafwe, uthan heller i något lindrade och lijsade . . .»

[2] Såsom exempel på dessas beskaffenhet kan nämnas, att bönderna inom Wredeska donationen om man får hålla sig till en av dem inlämnad klagoskrift hade att göra för vart mantal årligen 5 tunnor spannmål, 1 tunna och 10 kappar havre, 5 lisp. smör, 1 får, 66 daler kopparm. i penningar, 8 åmar hö och 1 dagsv. i var vecka (förutom kronans utlagor). Allmogens klagomål (1643?), K. K. Tigerstedts avskr. Univ. bibl. Odhner anför (s. 389, not 3) från Sverige en stadga mellan en överste Sperling och hans bönder i Bro och Wäddö av $^{18}/_{2}$ 1613. Bönderna skulle utom vissa och ovissa räntan utgöra årligen 6 dagsv., 40 lass körslor, 6 lass ved, 20 famnar gärdesgård, 4 långa skjutsfärder [»resor»?] och en »stackot» var 3:dje vecka, 9 mk s. m. för vinterkörsel, något viktualier för gästning samt 4 daler s. m. för vart båtsmanshåll, som de ej själva höllo. Egendomligt är, att dessa båda stadgar, trots sin inbördes olikhet, äro från samma år. — Den inför häradsrätten 1652 ingångna förlikningen mellan ägaren av Boe gård och Söderveckoski byamän, återgiven av Allardt, a. a. s. 421—422, innefattar också den en »stadga» som bönderna då underkastade sig och enligt vilken de till sin husbonde årligen skulle utgöra 2 dagsv. i veckan vintertid och 4 sommartid, med häst »så ofta det begäres och behöves», samt 9 mark linblår, med 2 tunnor råg i plikt för tredskande.

som om insikten härom blott så småningom kommit till mognad hos förläningsbönderna, medan åter intrycket av den höga dagsverkssiffran åtminstone inom alla de donationer, där dagsverkena voro färre, till en början blev det förhärskande. Till råga på allt tvekade icke donatarierna att i sådana fall, där förordningen gav dem möjlighet därtill begagna sig av ställningen till att öka på dagsverkena. Så blev exempelvis fallet på Jockis, varest det rådande missnöjet drevs i höjden genom att donationsinnehavarinnan fru Katarina Oxenstierna vid den tidpunkt, som redano mnämnts, till råga på olyckan med sin broders bistånd sökte genomdriva att dagsverkena skulle utgöras efter den nya »ordningen» och icke efter den kort förut träffade förlikningen som, ehuru stadgande färre dagsverken, ju redan den ansetts betungande.[1]

Den ovilja varmed 1651 års »ordning» i allmänhet mötts av den förlänta allmogen, jämte den omständigheten att förlitan på landshövdingarnas medling vid förekommande oenighet mellan donatarier och förlänta, — 1650 års riksdags säkerhetsventil mot alltför starkt tryck vare sig nedifrån uppåt eller uppifrån nedåt —, till följd av böndernas motsträvighet visat sig fruktlös, vållade, att frågan vid 1652 års riksdag åter kom före. Bönderna hade då» ödmjukeligen om lindring anhållit» i fråga om dagsverkena, varför rikskanslern på drottningens befallning i denna punkt sökte åvägabringa en förlikning mellan dem och adeln. Inom adeln höjdes vid ärendets behandling[2] röster för sänkning av dagsverkenas antal till 6 öke- och 12 dränge- om året, men ståndets beslut stannade i alla fall vid ett yrkande om minskning endast till resp. 8 och 16,[3] varförutom adeln själv föreslog, att donerade skattebönder, som bodde mer än två mil från sätesgården skulle få lösa sina dagsverken i penningar enligt

---

[1] Den märkeliga på finska språket avfattade straffpredikan Oxenstierna då höll till bönderna bär datum av d. 25 maj 1652, icke 22 maj 1651, såsom ovan s. 173, not 2 uppges (ett utkast på svenska av $^{22}/_5$ 1652 finnes i avskr. i Jockis arkiv). Landshövdingens förmaning inträffade alltså ett år tidigare. (En del siffror äro dock i dessa avskrifter svårläsliga och möjligen varierande).

[2] R. o. A:s protokoll V:1, s. 82 (16 dec.).

[3] A. a., s. 142 (Bil. H), adelns memorial av d. 16 dec.

en uppgiven beräkning. Detta sistnämnda förslag, som givetvis vann de ofrälse ståndens godkännande och på den grund ock intogs som bestämmelse i riksdagsbeslutet,[1] vittnar om en anmärkningsvärd återhållsamhet, en nästan välvillig hovsamhet, som präglar adelns hållning gentemot förläningsbönderna vid denna riksdag — en av böndernas upphetsning förorsakad deprimerad sinnesstämning, som även i annat tager sig uttryck.[2] Det är tydligt, att böndernas missnöje med 1651 års förordning berett förläningsinnehavarne en överraskning, och med en viss förvåning konstateras nu på Riddarhuset, att allmogen alls ej fäst sig vid den överklagade »ordningens» i jämförelse med 1650 års utkast för donationsbönderna otvivelaktigt förmånliga bestämmelser.[3]

Riksdagsbeslutet stannade emellertid vid riddarhusminoritetens förslag om sammanlagt 18 (6 + 12) dagsverken årligen för varje helt hemman,[4] en kompromiss som sålunda även slutligen synes ha tillfredsställt bondeståndet; i övriga punkter skulle emellertid föregående års »ordning» förbliva gällande. Sålunda kvarstod den obestridligt betänkliga bestämmelsen, att donatarierna ägde rätt att in natura uttaga de för längesedan åtminstone merendels redan i penningar förvandlade ordinarie kronodagsverkena, varemot som sagt de förläningsbönder som bodde utom två mil från sätesgården nu erhöllo rätt att erlägga sina dagsverken i reda penningar.[5] Försäkringen

[1] Föregående två noter. A. a., s. 50 (10 nov.). Stiernman II, s. 1194 (artikel VII).

[2] Ex. lantmarskalkens yttrande d. 4 nov. om »skattebönderne, som nu hettes domini fundi, thet man aldrig har wethat förr . . . Besinne ock hwad beswär dhe befrijades ifrå med skiutzningen: då hofman war ij dörren, så war inthet annat än 1000 dieflar i högsätet strax. Nu sitter han der frij och måste man der [till] gifwa honom gode ordh». R. o. A:s prot. V:1, s. 43. Jfr J. E. Söderberg, Utskottsmötet 1651 och riksdagen 1652 (akad. avhandl., 1877), s. 54—55.

[3] Jfr adelns memorial av $^{16}/_{11}$ 1652 (art. 2), R. o. A:s prot. V:1, s. 132. Bönderna hade ej »velat veta av »flere än 2 hjälpdagsverken! A. a., s. 82 (16 dec.). Adeln åter yrkade på 1651 års ordnings intagande i riksdagsbeslutet.

[4] Stiernman II, s. 1194.

[5] Bestämmelsen härom var dock satillvida oklar, att däri på ett ställe talas om »en eller två mil». (Reminiscens av adelns förslag, R. o. A:s prot.

att 1651 års ordning i övrigt skulle bliva »exekverad» var dock en utfästelse vars beräknade psykologiska verkan på den därav berörda allmogen till stor del måste komma att bero på i vilken grad denna allmoge verkligen kunde känna sig övertygad om regeringens uppriktiga vilja eller förmåga att uppfylla det givna löftet. I själva verket ledde åtminstone i Finland efter vad det vill synas den nya bestämmelsen om dagsverkenas antal i allmänhet icke till någon rättelse. Nya klagomål inlöpte därför alltjämt,[1] ehuru det vid själva riksdagarna märkligt nog var jämförelsevis tyst härom. Någon lindring måste väl därför ändock ha vunnits, varförutom fjärdepartsräfstens igångsättande efter 1655 års riksdag och dess till en början rätt eftertryckliga bedrivande sannolikt ock i sin mån bidrog till böndernas lugnande. Då allmogen slutligen vid riksdagen 1660 besvärade sig över »de 18 öke- och drängedagsverken», erhöll den blott beskedet att styrelsen häri icke mera kunde vidtaga någon ändring, men att den ville »igenom ett serdeles Placat streng och alfwarligen låta förbiuda alle Frelsemän, bemelte Skattebönder öfwer deras plicht här uthinnan i een eller annan motto att twinga eller något orätt tilfoga»,[2] ett svar som ju till-

---

V:1, s. 60, 132). Det kan förtjäna tilläggas, att adeln vid denna riksdag åtog sig bevillning av mantalspenningar enligt viss beräkning för vart frälsehemman, som frälsemännen själva skulle betala utan betungande av sina underlydande bönder. Jfr R. o. A:s prot. V:1, s. 44. Stiernman II, s. 1190 (art. IV).

[1] Jfr ovan s. 171 jämte not 2. Den ovan s. 206 not 2 omtalade dagsverksskyldigheten för Elimä bönder fortfor även efter 1652, såsom framgår av klagomål från bönderna till drottningen av åren 1654 och 1655. Tigerstedts saml. Univ. bibl. I samma avskrifter förekommer dessutom en anteckning av klagomål från Halikko härad, dat. $^{31}/_{1}$ 1655 av följ. lydelse: »Besvära [sig] någre nyblifne frelsebönder, det de genom många dagsverken blifva utarmade, och ej få njuta den gjorda Konungl. ordningen till godo. Bedja fördenskull H. K. M:t det de sine utlagor till Cronan finge betala». (Vid de sista orden har den föredragande kameralämbetsmannen i marginalen gjort den i dylika suppliker icke ovanliga anmärkningen »jussus excludere»!). Jfr ock Allardt, a. a., s. 423—426.

[2] Stiernman II, s. 1407 (sjätte punkten i resol. på allmogens besvär av $^{26}/_{11}$ 1660). I samma res. (punkt 7) förklaras landtågsgärden ha övergått till stående skatt.

räckligt tydligt visar, att missbruket med de överhövan dryga dagsverkena ännu icke h. o. h. upphört.[1]

Vid riksdagarna 1650 och 1655 hade åter bittra klagomål framförts emot förläningsinnehavarnes, om man får döma av allmogens besvär, trots alla förbud aldrig stävjade begär att »tränga skattebönderna från deras bördsrätt». Det anfördes nu att frälsemännen, när de ägde egna frälsegods, sökte åvälva de donerade skattebönderna en större del av utskrivningstungan för att dymedelst i oskälig grad förminska den för sina egna landbönder.[2] (Den skarpa åtskillnad som nu, efter fem år av slitningar och misshälligheter, göres mellan förlänta skattebönder och frälselandbor är iögonenfallande). I 1655 års riksdagsbeslut förbjöds uttryckligen, att skattebonde under pretext av utskrivning skulle bliva trängd från sin bördsrätt, varförutom adeln ytterligare engång, som fem år tidigare — denna gång dock som synes med den framgången att erbjudandet upptogs i själva riksdagsbeslutet — tillbjöd donationsbönderna att få räknas till frälselandbönder, om de framdeles ville vara säkra om att njuta befrielse till »halvparten» i utskrivningar och nya

---

[1] Vid 1675 års riksdag klagades åter över att förläningsbönderna betungades med ökade dagsverken, nu dock sålunda att då de hos frälsemännen nödgades anhålla om rätt att »få stå i Rota lijka medh Frälse», »obetänckte Frälsemän» passade på att i gengäld för ynnesten öka på dagsverkena »så at dheres Skatträttighet blifwer förwändt i Huussbondens egenwillige twång, hwar af Skatte- och Cronebönderne föranledas at begära, dhet dhe på något sätt må stå lijka i Rota wedh Frälse...» (Stiernman II, s. 1729—1730, res. på allm:s besv. 25/9 1675). Det i 1655 års riksdagsbeslut innefattade erbjudandet från adelns sida har sålunda härav att döma föga länt till efterrättelse, och vad allmogen nu begär är ungefär dess rena motsats. (Jfr ock 7:de punkten i res. å allm:s besv. av 2/9 1668, där andra missförhållanden framhållas, Stiernmans Bihang, s. 425).

[2] E. Ehrensteen (?), Oförgripeliga Bewis Emot Adelens Rättighet öfwer Skatte-gods (anklagelseskrift mot adeln författad 1649), s. 1—2: Förf. säger på tal om donatariernas sätt att behandla de förlänade godsen, att de betungat dem »... til det tredje med utskrifningar, så at de efter det Privilegium, som Adeln hafwer, at nämna sielfwa deras Knecktar, hafwa satt för sine Frälse-Bönder lutter Skatte-bönder, och deraf taget det ena året efter det andra; Skonandes imedlertid sine andre gamle Frälse-Bönder;...» Jfr R. o. A:s prot. IV, s. 369, 193 (riksd. 1650).

bevillningar i dessa hänseenden.[1] Detta anbud bär emellertid onekligen prägeln av att utgående från donationsböndernas tidigt framträdande benägenhet att räkna sig tillgodo den för frälseallmogen gällande lindringen i utskrivningar och under framställning av ett bestämt löfte samt hänvisning på ett avskräckande alternativ förmå dessa förlänta skattebönder till en underkastelse, som i praktiken mera avgjort än förr skulle närma dem till frälselandbornas ställning. Med dem som fogade sig häri utfäste sig adeln att »i bästa måtton och lindrigaste handla», medan åter de, som icke med sina husbönder ville förlikas om den halvpart av bevillningar och utskrivningar de hade att giva dem gottgörelse för,[2] ställdes inför utsikten att nödgas svara till kronan icke blott för hel bevillning utan ock — vad värre var — för hel utskrivning. Detta villkorliga för-

[1] Stiernman II, s. 1257. Något tvivel om att donationsbönderna ditintills skulle åtnjutit lindring till hälften i dessa hänseenden kan härigenom icke uppstå. (Se bl. a. följ. not). Anbudet hade nog blott uppgiften att utöva påtryckning på bönderna.

[2] Här anges äntligen i fullt otvetydiga ordalag, att donationsbönderna till förläningsinnehavarne erlade hälften av de extraordinarie skatterna: »Emädan wij af Ridderskapet och Adelen sampt Krigzbefähleт förmärkiä, at dhe Skattebönder som under oss lyda, finna sigh i någon måtto der öfwer beswärade, at hwad som öfwer dhe uthlagor i extraordinarie hielper tll Chronan på Rijkzdagar, til Rijkzens tienst bewillias, endera i uthskrifning eller andre hielper på någon tijdh allenast, der måste dhe gifwa halfparten af til oss; ... så wele och tilbiude wi oss ... at wij den halfpart, som en sådan wår Skattebonde för wårt Frelses skuld åtniuta borde, wele til Cronan för samme gång oplåtha ...» för det fall att bonden och frälsemannen icke kunde förlikas. — Det förefaller antagligt, att åtminstone en del av de mellan donatarier och skattebönder ingångna stadgarna innefattat befrielse en gång för alla från den ifrågakommande hälften av de beviljade extra gärderna och dem som framdeles ännu kunde tänkas tillkomma (jfr Jockis' stadga). Härmed överensstämmer innehållet i 1643 års och 1649 års resolutioner, som ju betona, att de skattebönder som kommit under frälset erfarit lättnad i sin skattetunga betr. utskrivningar *och* kontributioner. Att stadgorna med tiden pålägga bönderna rätt dryga skatter talar ytterligare härför. I samband härmed kan påpekas, att den obestämdhet som vidlådde dem med hänsyn till verkan av framdeles tillkommande bevillningar lätt måste leda till misshälligheter mellan tvenne parter, som eo ipso hade svårt att förlikas. — Eljes ser det ut som om förläningsinnehavarne tidigare verkligen ansetts skyldiga att efterskänka hälften av bevillningsskatterna. Jfr Waaranen IV, s. 299 (brev av Gustav II Adolf, dat. 4/6 1614).

slag har ju omisskänligen karaktären av att vara ett något bistert svar på de skarpa uttalanden och det hot adeln under de sista åren från allmogens sida fått hålla tillgodo med. Att den nu beslutat sig för att med en anmärkningsvärd uppriktighet framställa detta för de donerade skattebönderna otvivelaktigt rätt farliga anbud berodde väl nog till en del på den uppgivna orsaken — svårighet att förlikas om de oftanämnda halvparterna —, men säkerligen ock därpå, att utsikten till de förlänta böndernas progressiva förvandling till blotta landbönde genom de senaste årens opinionsyttringar och riksdagsbeslut m. m. syntes väsentligt förminskad. Har det nu varit adelns förhoppning att i större utsträckning kunna förmå förläningsbönderna att åt donatarierna upplåta sin bördsrätt, så har detta dock knappast uppnåtts;[1] något fredligare och lugnare förhållandens inträde de båda parterna emellan synes varit allt som med 1655 års riksdagsbeslut vunnits. Kanske var detta ock för mången nog. En del donatarier inslogo dock inom några år ett förfarande, som — dittills f. ö. icke alldeles oprövat — på ett något hårdhänt om ock formellt fullt lagligt sätt förskaffade dem bördsrätten till under dem förlänta skattebönders hemman. Men redan långt tidigare klagades, som ovan flerstädes antytts, däröver att enskilda donatarier sökt med anlitande av olika medel komma i besittning av sina förläningsbönders bördsrätter.

Det vanligaste sättet härvid var ökning av utlagorna och speciellt dagsverkena (däri inbegripna allehanda extra höbärgnings-, rödjnings- och gärdslingsarbeten, jämte forsling till städer och marknadsplatser av böndernas egna skattepersedlar). Stegrandet av utlagorna är till en viss grad förklarligt såsom ekvivalent för de jämt ökade bevillningarna, och som försvar eller ursäkt för dagsverksbördans utdrygande kunde anföras, att den åsikten synes varit allmän, det en jordägare hade rätt att tämligen fritt öka på sina underhavandes dagsverksskyldig-

---

[1] Att icke ens ett varaktigt ordnande av förhållandena ernåtts synes framgå ur 6:e punkten i res. å allmogens besvär av 25/9 1672. Stiernman II, s. 1617.

het.[1] Men i det stora hela har väl, synnerligast i Finland, icke alltför mycket avseende fästs vid det möjligen tillåtna i det tillgripna tillvägagångssättet, utan förlitade man sig säkerligen långt mer på att tack vare centralregeringens avlägsenhet här få gå fri för efterräkningar. Huvudsaken var, att syftemålet uppnåddes: Att bonden avflyttade från sitt hemman, antingen sålunda, att han helt enkelt övergav det, såsom bönder vilka utarmats av skatterna plägade göra, eller i bästa fall, att han till donatarien för penningar avyttrade sin bördsrätt (eller skatterätt eller äganderätt — hur man nu ville kalla det) till hemmanet. Det ligger i sakens natur, att det isynnerhet var de från utlandet och allra främst de från Östersjöprovinserna inkomna förläningsinnehavarne, som betjänade sig av dylika mera hårdhänta och aggressiva metoder mot donationsbönderna. Typer för sådana donatarier voro Menschik Baranoff, som 1608 erhållit i förläning bl. a. Anttola socken i Savolaks, Robert Patkul, som hade Rautalampi socken i förläning,[2] samt Joakim Berndes med sina båda söner Johan (överste, friherre) och Fabian (riksråd och överståthållare) vilka sedan 1579 och 1614 innehade i förläning hemman i Saxby, Hattula, Torsby, Finby, Teissala och Kerkko m. fl. byar i Borgå socken.[3] Även Henrik Wredes enka Gertrud von Ungern och bägge söner Casper och Carl Henrik hade ännu om sina rättigheter gentemot donationsbönderna h. o. h. liffländska åskådningssätt.[4] Också inhemska bondplågare funnos emellertid. Ignatius[5] uppräknar såsom

[1] Ex. Lantmarskalkens yttrande i Adeln $^{6}/_{11}$ 1652: »... man kan dessföruthan (d. v. s. utan uttryckligt stadgande genom riksdagsbeslut) skattläggia sin egen bonde så högt een will: och bonden stånde sedan fritt blifwa der eller öfwergifwat». R. o. A:s prot. V:1, s. 44.

[2] Ramsay, Frälsesläkter, s. 18. Waaranen V, s. 299.

[3] Waaranen V, s. 299 (G. II A:s brev av $^{4}/_{6}$ 1614).

[4] Lagus, s. 71 (föreckn.), 388—390. Om dessa herrars våldsamhet se Waaranen, Landtdagen i Helsingfors 1616, s. 8; Riksrådsprotokollen (Bergh) X, s. 125; Allardt, a. a. s. 424—426; K. Grotenfelt, Suomen historia uskonpuhdistuksen aikakaudella, s. 414.

[5] Grotenfelt, a. a., s. 414. Synbarligen mot mitten av 1640-talet framlämnade ombud för bönderna i Elimä en klagoskrift till drottningen, lydande: »E. K. M:t kunne vi fattige män uti all underdånighet klageligen ej underlåta, huruledes som Wälb. Fru Gertrud von Ungern med sina söner Caspar och Carl Wrede betungar oss med stora odrägeliga beskattningar och

dagsverken, nemligen att vi måste efter ett mantal utan någon lindring årligen utgöra... (här följer en uppräkning av böndernas prestanda, såsom ovan s. 206, not 2), och hava dock våra egor, åkrar och engar under sig bragt, stämplandes alldeles derefter, huru de kunde komma vår bördsrättighet oss ifrån, och Chronans skattejord under frälse. Och de som sådana otaliga och ovanliga utlagor och dagsverken intet kunna utgöra, blifva alla trakterade, fängslade och i häktelse kastade, så att vid nödgoms öfvergifva ofta hus och hemman, och måste ligga i skogen, ja de fara värre med oss än som någon Turk kunde fara med oss... De hafva ock låtit Cronans fogde Erik Hansson vid namn med profosser erkänna våra åkrar och engar under deras sätesgårdar, dock äro hos oss utlagor lika stora,... och hafva de förbudit, att ingen skulle taga oss på sin skuta och föra oss hit öfver till Sverige, på det de dess bättre kunde göra med oss efter deras ovana, och ingen slippa, som sådant gåfve E. K. M:t ödmjukeligt tillkänna, så vi fyra män på hela Elimä socknens vägnar hafva oss nu i en liten båt hit vågat icke med liten lifsfara, hvilket Gudi och Eders K. M:t vare högeligen klagadt». (Gertrud v. Ungern avled 1649). Tigerstedts avskr. Univ. bibl. — Under hösten 1654 blev åter å böndernas vägnar en supplik inlämnad till drottningen, och under datum d. 18 maj 1655 förekommer ytterligare en klagoskrift, hänvisande till denna, däri bönderna säga sig förgäves ha väntat K. Maj:ts svar och nu hotas av hårt fängelse »om vi eljest icke viker härifrån». (Därsammast.). Om man ock måste räkna med att böndernas anklagelser, såsom alltid, inrymt någon prutmån, kan man dock svårligen komma ifrån, att de i det stora hela ändock måste ha byggt på verkliga sakförhållanden. För korthetens skull här uteslutna anföranden i klagomålen bestyrka genom sin konkreta innebörd yttermera detta. (Se f. ö. nedan). — 1645 $^{2}/_{2}$ hade bönderna fått regeringens försvarelsebrev med befallning till Åbo hovrätt att rannsaka om deras klagomål rörande oskäliga utskrivningar (»av hat och avund») och skatter, och 1650 $^{31}/_{1}$ erhöllo de dess remission till generalguvernören: »... oss hafwer samptelige Carl Wredes frelse bönder i Finland igönom desse sine uthskickade, Jören Matzson i Kaustila (?) och Matz Sigfridsson i Anjalaby underdånigst klageligen sig beswärat öfwer dett wåld och oförrett, som dem af be:te dheras huusbonde framgent nw uthi någre åhrs tijdh emot all lag och rett som dhe föregifwa, sosom och emot wårt dem uthi Januario A:o 1645 meddelte förswars bref, och änteligen hofrettens i Åbo uthi samme saak fellte domb, med dubbla uthlagors afpressande, sosom ock ifrå dheras huus och hemwist, och sielfwa bördz och skatterettighetens aftrengiande, skall tillfogas...», hvarför Brahe anbefalldes att i denna sak »granneligen rannsaka låta» och dem »der dhe oskyldige äre för all wåld och orett befreda». (Riksregist). Härtill hänför sig synbarligen ock en av Tigerstedt avskriven klagoskrift, enligt vilken »välb. Carl Wrede, sedan han i höstas ifrån Sverige kom till Finland, lät icke allenast uttaga af sine frälsebönder i Elimä socken stora okristeliga böter, till sjuhundra stycken kor», utan ock i trots av hovrättens dom höga penningeböter, förutom att han låtit fängsla 18 bönder och hållit dem i hårt fängelse på sin sätesgård i en månads tid.

sådana, vilka ville driva sina underhavande att avsäga sig sin bördsrätt, löjtnanten Erik Mårtensson Stjernkors till Luoto eller Holma donationsgods i Orivesi, översten Erik Persson Pistolhjelm till Haudois (sätesgård inom dennes förläning Kylmäkoski by i Ackas socken) samt ståthållaren Simon Olofsson Skraggensköld »i Euräpää».[1] Mest bekant har otvivelaktigt greve Sten Axelsson Leijonhufvud gjort sig, som återkommen från en längre landsflykt varunder han lärt känna allmogens förtryck i sydligare länder, 1610 erhöll tillbaka släktförläningen Raseborgs grevskap och här i exempellöst övermod trotsade ej blott skrivna och oskrivna mänskliga lagar, utan även upprepade kungliga befallningar.[2] Tillståndet i vårt land skildras helt säkert träffande i Gustav II Adolfs kända »försvarelsebrev för alla förlänta bönder i Finland», daterat den 31 maj 1613, i vilket det heter, att konungen »ähr uthj sanning förekommitt, huruledes mest alle utaf Adelen uthj Finlandh, så wäll Lifländher som the andre ther boendhes ähre, fast otilbörlighen handle medh the bönder, som the bekomme i förlhäning, att the så vtsuge och vttwinge och vtarme them, att månge nödhgas öfuergifuee hemmanen och drage therifrå, der egenom the aldheles ödhe och forleghde blifwe — — —. Ett partt som förlhäninger hafue leggie och hemenen ödhe derföre, att the sielfue skole fhåå bruke Ägerne och hafue allene nytten der aff, Ja! dhe twinge och the andhre Böndherne, som the hafwe i förlhäningh, till att häffdhe och bruke samme ägor husbondhen till bäste, och blifue så the Böndher som något beholdne ähr i så motte dubbelt betungadhe, att the skulle bådhe bruke ödhes ägorne Förläninghzmannen allene till godho och så sine eger, ther the sielfue skole göre skatt och skuldh vtaff, Huilket them i länghden så förswårett blifuer, att the sampt medh the andre moste öfuer gifue altsamman och gåå så gott som medh

---

[1] K. E. F. Ignatius, Finlands historia under Karl X Gustafs regering (1865), s. 47. Jfr Ramsay, s. 437, 315.

[2] Grotenfelt, s. 415. J. Qvist, Västra Nyland I, Naturbeskrivning och historia (Nyland VIII), s. 203—206. Waaranen, Samling av urkunder, del III—V flerstädes. För en undersökning av orsaken till den påfallande mildhet Gustav Adolf lade i dagen i sin behandling av greve Sten är här icke platsen.

tiggestafuen om kringh bygghden».[1] — För vår tids uppfattning tilltalande undantag bland de inhemska männen funnos dock även, sådana som de två tidigare nämnde, riksskattmästaren, fältmarskalken Jesper Mattsson Krus till Harviala, Jockis, Lemsjöholm och Brinkhall samt ståthållaren Arvid Tönnesson Vildeman till Tjusterby (Pernå), vilka genomgående synas ha behandlat sina underlydande bönder väl och med en högre uppfattning om det ansvar deras framskjutna ställning ålade dem. Utsatt för klagomål vid riksdagarna sköt adeln skulden ifrån sig på sina fogdar, vilket väl ock till en del, för Finlands vidkommande dock knappast till en övervägande del, ägde berättigande. De underordnade handlade dock blott efter exempel och anvisning av sina herrar, som främst genom krigen i främmande land — när de ej själva voro utlänningar — inhämtat en förändrad uppfattning om vad de kunde tillåta sig gentemot allmogen, och dessa underordnade saknade ju förutsättningar för att i sitt uppträdande pålägga sig behärskning och måtta.

Gustav Adolf föreskrev i sitt brev ett medel som, i förbindelse med stränga förbud emot påökning av dagsverken och skatter, skulle råda bot på det onda: Att sådana donerade hemman som blivit öde icke skulle få tagas i besittning av förläningsinnehavarne utan skulle återgå i sin tidigare ställning till kronan, varvid kronans befallningsmän ägde att sätta nya bönder på dem och medgiva dessa nödiga frihetsår.[2] Detta förfaringssätt, som väl blott under en kortare tid kom till tillämpning, hjälpte dock föga, såsom framgår av de kungl. resolutionerna mot adelsmännens strävan att genom påhöjning av skatter och dagsverken söka driva donationsbönderna från deras bördsrätt, avgivna åren 1627 och 1649 och ur vilka tidigare anförts utdrag.[3]

---

[1] Waaranen, IV s. 148—151. Som en orsak till förtrycket, varunder adelsmannen tager av bonden ko och so och allt han äger och gör honom »i så motto rätt booslittin», anges förläningsmannens ovisshet om huru länge han skall få behålla sin förläning. Detta är av intresse såsom ett bidrag till förklaring till den på regeringshåll småningom framträdande uppfattningen om det fördelaktiga i att förläningarna göras varaktiga.

[2] Waaranen, a. a. s. 150.

[3] Ovan s. 155—156. I den tidigare anförda Ehrensteen tillskrivna anonyma skriften säger förf. (s. 1—2), att donatarierna tillmätt sig över donationsböndern »en sådan magt och wälde, som öfwer andre sine

Systemet fortfor även senare i stort sett på samma vis som förr, oberört av de märkliga riksdagarna åren 1650 och 1652,[1] vid vilka ständermöten dessutom som redan nämnts klagades över att förläningsinnehavarne ytterligare på ett nytt sätt sökte komma åt sina donationsbönders jord, nämligen genom att åvälva dem en orättvist stor del av roteringstungan för att i stället låta sina egna landbönder erfara den så mycket lindrigare. Att sålunda de förlänta böndernas bördsrätt var utsatt för en konstant fara och att den kanske största delen af Sveriges och Finlands besuttna bondeklass under en tid av minst ett århundrade alltså oavlåtligt stod inför utsikten att mista äganderätten till sin jord kan knappast betvivlas. Något senare, från 1660-talet, finner man visserligen att en något förändrad strävan begynner framträda hos donationsinnehavarne. Men faran för förläningsbönderna minskas ingalunda härigenom. Taktiken börjar sedan denna tid endast gå ut på att under kvarhållande av bönderna på deras hemman i stället förvandla dem till obesuttna landbönder, medan deras eganderätt bringas att övergå i donatariernas händer. Huru denna hittills ännu föga utredda process i enskildheter försiggått kan tillsvidare endast i några få fall tillfyllest klargöras. Förrän den begynte hade emellertid på mer eller mindre våldsam väg säkerligen ett icke alldeles ringa antal förläningsbönder tvingats att avstå från sin bördsrätt och

---

Frälse-Gods, ja de hafwa dem än mera pålagt, än någre sine Frälse-Gods Bönder, emot eller ock öfwer det Skatte-Bonden tillförene till Cronan gjort hafwer; Såsom först med oändelige Skjutsningar; sedan ock med månge och owanlige dagswerken;... och annat mehra sådant föröfwat, antingen det är skedt af en förment rättighet, eller ock at i längden nå dermed en rättighet, således, at Bonden måste blifwa wahn at draga lika med deras Adelige Frälse-Bönder, eller ock derigenom twingas til at upgåta Husbonden eller Frälsemannen sin egendom och Bördsrätt», etc. Han tillägger dock på slutet: »Nu måste man väl bekänna, at icke alla äro, som varit delaktiga uti sådana procedurer» (s. 3).

[1] Det kan i sammanhang härmed förtjäna påpekas, att enligt 1651 års riksdagsbeslut alla »köpgods», d. ä. de enligt tidens uppfattning försålda skatteräntor åtföljande själva hemmanen, skulle utstrykas ur kronans jordeböcker och införas under frälset i skilda böcker (Stiernman II, s. 1177; art. IX). Att detta beslut på ett radikalt sätt upphävde köpegodsböndernas äganderätt till sin jord och sålunda blev av djupt ingripande betydelse ligger för öppen dag.

upplåta sin jord åt sina herrar, ehuru varje ens ungefärlig beräkning av dessas antal på forskningens nuvarande ståndpunkt måste betecknas som fåfäng.

Lusten att komma i besittning av ett eller flere donationshemmans jord blev hos en donatarie isynnerhet stark i sådana fall, då han ville uppföra åt sig ett säteri inom sin förläning. Och att sådana säterier i stort antal uppfördes, därom vittna i första hand de ännu i våra dagar till stort antal kvarstående, på ursprungligen donerade hemman uppförda säterierna från denna tid. Detsamma intygas ock av en mängd dokument och offentliga uttalanden från ifrågavarande tidrymd. I sitt bekanta memorial vid 1650 års riksdag yttra sålunda de ofrälse stånden: »Ty huru mången redelig och behållen Bonde, är igenom denne *Cultivation* [adelns på förläningarna bedrivna storgodssystem, beprisat såsom befordrande uppblomstringen av landets jordbruk] drifwen ifrån hus och gård och därutöfwer i största eländighet och fattigdom stört. Såsom ock, huru många af de bästa och ståteligaste gods och gårdar med deras fruktbara åkrar och wreter äro uti Herregårdar, hästhagar och ängar förvände, efter som till en Herregård 10, 15 à 20 Bönder läggas och tagas, hwilken sedan af de andra Bönderna måste skötas, brukas och bärgas, oaktadt, at de sin egen ande- och skörde-tid hemma försättja och försumma måste.» Då nu således »en stor del af landet wändes i Herregårdar» framställa de tre stånden i samband härmed sitt bekanta yrkande på en reduktion av krono- och skattegodsen.[1]

Den vanliga tillgången vid säteriers anläggning synes ha varit den, att donationsinnehavaren för att skaffa nödig tomt och bröstjord för sin tillämnade sätesgård sökte sätta sig i besittning av ett eller två av de donerade hemmanen, vartill senare, då säteriet stod fullfärdigt, ytterligare lades några stycken hemman genom avhysning eller köp av bördsrätten. På de övriga till donationen hörande hemmanen lämnades skattebönderna att sitta orubbade, men de förpliktades genom ingående av en stadga eller dagsverksförening att utföra sina dags-

[1] Loenbom, Tionde saml., s. 92—93.

verken på sätesgården, o. s. v. Ett visserligen svagt skydd mot säteribyggandet ägde donationsbönderna därutinnan, att rättigheten till uppförande av säteri icke utan vidare synes ha ansetts tillkomma donatarierna, synnerligast icke å Norrköpings-beslutsgodsen.[1] Åtminstone finner man, att donationsbreven stundom innehålla en särskild tillåtelse för vederbörande att å sin donation bygga sig säteri; så är exempelvis fallet med donationsbrevet för Henrik Wredes enka, av den 21 juli 1608, rörande Elimä fjärding.[2] Till vanligheten hörde dessutom, att donationsinnehavarne helst på högsta ort men även hos landshövdingarne anhöllo om rätt att få bygga säteri, vilken ansökan såsom billig ansedd regelrätt synes ha bifallits.[3] Senare tyckes det även ha förekommit, att man utan vidare skred till byggande av sin sätesgård och därpå av landshövdingen blott anhöll om att få

---

1 Jfr Clason, s. 90.

2 Lagus, s. 395: ... »och efter för:tte fru Gertrud von Ungern hafuerwthi samme fierding ingen sette gord där honn med sinne smo barnn kan boo wpå, så hafwe wij gifuit henne macht och tillstond der honn kann söckie sig legenhet wth att hon där mo byggie sig enn sethe gord, och att bönderne som derwpå boo mo flyttie wndan henne, dertill uåre stothollere och Fougter som där är skolle henne förhielppe och så lage att hon får byggie sinn sette gord hwar henne teckes.»

3 Ex. ovan s. 112—113, där det gällde en anhållan (Gardemeisters) rörande hemman som ansågos vara donerade. — Rörande översten frih. Herman Mellins donation Tessjö i Strömfors (egentligen hans svärfader överstelöjtn. Hans Willigmans sedan 11/4 1646) erfara vi genom en fogderapport av år 1684, att enligt landshövdingen Joh. Rosenhanes tillåtelse av 3/5 1648 säteri uppförts på 8 hemman inom donationen (själva säteribrevet utfärdades 21/1 1652, vadan alltså byggnadstiden var omkr. 3 ½ år) »... och brukas af eller giönom de bönderne som sittia på sina gambla boställen och betahla een stadga Renta af — 2 Tun:r skarp Sädh, 1 l℔ Smör, 1 st. Fåår åhrligen och — 3 dagzwerken om weckan hwardera heela åhret igenom, och ähr ingen af dem som äger sin Bördzrätt effter Nembden intygar» (F. Statsark. 6977, pag. 17). Detta i många hänseenden intressanta aktstycke återger sålunda även en stadga, som också den avviker från 1652 års riksdagsbeslut. Det stora antalet dagsverken har synbarligen sin förklaring i de jämförelsevis lindriga naturaprestationerna, och det hela företer redan h. o. h. karaktären av landbondeprestanda. (Exempelvis ännu idag å Sarvlaks i Pernå: 2 hästdagsv. i var vecka och 1 till fots, 10 metr. ℔ råg, 12 kg smör, 1 får, jämte mindre persedlar). — Jag har vid slutförandet av dessa studier varit i tillfälle att anlita statsarkivets samlingar, varav jag även skyndat att begagna mig.

den som säteri godkänd — »för ett adeligit säte försvarad». Ett par enstaka fall, undantagsvis någorlunda fullständigt dokumenterade, skola bättre belysa det sagda.

Fru Gertrud von Ungern, vorden enka efter Henrik Wrede 1605, hade ännu icke hunnit göra bruk av sin rättighet att inom sin donation Elimä socken, omfattande 134 hemman,[1] åt sig uppsöka en lägenhet att där bygga sig en sätesgård samt tvinga de bönder, som bodde på platsen, att flytta undan henne, då hon år 1609 ingick nytt äktenskap med den tidigare nämnde Joakim Berndes, då kammarråd, sedermera ståthållare på Koporie och i Riga (död 1623). Denne, som redan tidigare efter sin fader innehade en större donation i Borgå med den därå uppförda sätesgården Strömsberg,[2] skred icke långt efter ingående

---

[1] Redan den 2 aug. 1606 hade Gertrud v. Ungern erhållit i förläning på evärdelig tid för sig och Henrik Wredes manliga bröstarvingar 7 hemman i Norrveckoski by, 1 i Laha, 13 i Savijoki, 10 i Nummis, 11 i Sellinge och 5 i Hommansnäs (Hommanäs), samtliga belägna i dåvarande Borgå socken. (L a g u s s. 392—393). I Nummis by uppförde hon säteriet Frugård, av namnet att döma redan före ingåendet av sitt senare äktenskap. Även inom Hommanäs och Sellinge byar uppfördes säterier, när och hur är mig obekant (på det förra stället dock före 1639). Av Frugård avskildes en del 1812 och bebyggdes med Andersbergs säteri. Godset innehades då av släkten Nordenskiöld, som 1706 kommit i besittning därav (L a g u s, s. 411) och som f. ö. förvärvat sig även en annan donationskomplex, Eriksnäs i Sibbo, 1586 $^{31}/_{8}$ (Gerkenäs) tilldelat fältöversten Nils Olofsson till Meldola, vilken härå uppfört åt sig säteri (L a g u s, s. 448; R a m s a y, s. 300—301).

[2] Möjligen hade redan fadern Johan Berndes byggt detta säteri. I 1639 års frälserannsakan finnes det uppfört som »kammarrådet välb. Hans Berendes säteri», vilket åsyftar Joakims äldre son Johan. Enligt denna urkund lydde därunder 3 hemman i Torasbacka by, 2 i Kallila (nuv. Kallola), 11 i Saxby, 4 i Titzala (Teissala), 3 i Finby och 7 i »Wachwijefwi» (Veckjärvi). (F. Statsarkiv nr 6938). Detta stämmer även väl med Krus' förteckning som dock ytterligare upptager Kerkko samt Mickelsböle (Sibbo) byar, jämte en sätesgård Torsby under Strömsberg. Att Krus för Joakim Berndes till Strömsberg tillfogar datum den 24 sept. 1614 beror synbarligen på, att denne under detta datum ehållit i förläning på evärdlig tid under Norrk. besl. villkor (11 hemman i) Saxby och (4 i) Teissala byar. Utom säteriets rå och rör förblev dock enligt 1639 års rannsakan de av honom innehavda 4 hemman i Mickelsböle och (sannolikt hela) Kerkko by, som tilldelats fadern $^{15}/_{5}$ och $^{27}/_{5}$ 1576 samt därpå åter $^{16}/_{8}$ 1579, denna sista gång med tillägg av »Hattula By, som kallas gamble Konungs gården, samt 2 gårder uti Wannemåse» (Wannemåse = Vanhamoisio = Gammelgård). (L a g u s, s. 71 i förteckn., s. 387—389 i

av sitt äktenskap med fru Gertrud till byggande av det första säteriet i Elimä. Om tillgången härvid erhålla vi ur källorna rätt rikliga upplysningar.

Den 2 december 1610 kom sålunda fru Gertrud von Ungern för rätta vid Elimä häradsting och framtedde sitt donationsbrev enligt vilket hon skulle ha rätt att bygga sig en sätesgård var henne bäst syntes, »och efter ther ligger een by be:dh Peipola, som några bönder boo uthij som så utharmade åhr, det dhe ingen ting äga och för deras fattigdoms skull mycket blefue skyldige...» så blev fördenskull, då de icke hade något att betala sin rest med, deras jord förenämnde fru Gertrd von Ungern tilldömd.[1] På detta sätt kom hon alltså nu i besittning av de hemman hon för sin sätesgårds uppförande och utrustande med nödig åkermark behövde; men att förmå de bönder som drabbats av detta domstolsutslag att erkänna dess berättigande och foga sig däri synes icke varit så lätt. Åtminstone erfara vi om en av dem, tydligen den på vars gårdstomt själva säteriet skulle byggas, att han gjort ett både hårdnackat och långvarigt motstånd, oaktat de medel som från den andra partens sida mot honom användes icke voro skonsamma. Härom berättar en ofta

texten.) De två hemmanen i Gammelgård svara tydligen mot de två i Kallola uti 1639 års rannsakan. Att säteriet byggts i Hattula, som är försvunnet i Krus' förteckning, bestyrkes även av nyssnämnda rannsakan, som meddelar, att Strömsberg är »byggdt av gammal Konungzgård». — Namnet Strömsberg härledde sig tydligen från stamgården Strömsberg i Uppland, som alltså icke bör förväxlas med det i Finland belägna nya familjesätet. — En av Hallenberg (a. a. s. 502) relaterad rannsakan, hållen i Borgå $^{15}/_{4}$ 1616, anger att den Berndeska donationen sammanlagt omfattat 96 hemman (dem Joakim B. företagit sig att frikalla från alla gärder, skjutsfärder och ovissa persedlar, oaktat blott 14 lågo inom säteriets frihetsmil). — Till släktens donationer hörde vidare Spjutsund by i Sibbo samt Sävträsk fjärding i Pernå; när de bekommits har jag dock ej kunnat utreda. Joakim B. hade Sävträsk 1618 (enl. Krus' förteckn.), sonen Fabian åter 1639, då därå fanns säteri (Statsark. nr 6938). Enligt samma 1639 års rannsakan fanns även i Spjutsund säteri, »Cammar Rådz Welb: Johan Berendz». Härunder voro ock de 4 hemmanen i Mickelsböle lagda. (Enligt Lagus skulle år 1612 Joakim B. i denna by haft »5 landbogods», s. 392). Efter faderns död 1623 hade sålunda äldre brodern Johan erhållit Strömsberg och Spjutsund med underlydande, den yngre Fabian åter Sävträsk (Liljendal).

[1] Statsark. Wredeska kopieboken. Domen gällde 8 bönder.

citerad rannsakningslängd med Kymmenegårds län av den 2 maj 1616, refererad av den gamle historikern Hallenberg i hans verk »Gustav II Adolf den stores historia» (del III—IV, s. 498—502). Såsnart Joakim Berends eller Berndes, heter det här, »kom till sin förläning, hade han först byggt sin sätesgård på ett bondehemman Peipola benämndt» (d. v. s. på ett hemman i Peippola by). »Både sielfa gården och allt det som uti Herregården blef pålaggdt lät han uppföra, så väl af dem som bodde på en mil när hans sätesgård, som dem hwilke bodde två, tre, eller fyra mil därifrån. — — — Han hade med våld tagit hemmanet från en sin landbonde och uppbränt för honom tio hus. Bonden hade då begifvit sig till Helsingfors och ärhållit konungens dombref att han skulle återfå sitt hemman» [i februari 1616 sålunda, under själva lantdagstiden]. »När bonden återkom sände Berndes Fru sin Hofmästare med två man, och befallte att de skulle slå bonden all omkring, det de ock gjort hade, sönderhuggande hans plog; rifvit halfva skägget af honom och fört hans årbild [plogbill] på hans Junkares gård, och bonden slapp med stor möda ifrån dem till skogs.» Härmed var dock ännu icke bondens envisa motstånd slut: Stödd på sitt kungliga brev företog han sig att driva sin boskap in på sina forna ängar, men Berndes' hustru lät då sitt folk avspärra alla brunnar och uppges slutligen ha utsänt en tjänare för att skjuta bonden. Sannolikt blev detta hot ock slutet på den sega tvekampen, som av bonden förts med äkta finsk envishet, och antagligt är ju, att denne såsom sakerna stodo fick nöja sig med ringa eller ingen ersättning för sina lidna förluster. Åtminstone sakna vi upplysningar om en vidare utveckling av tvisten.[1] Allt fragment befinnes ock säteriet byggt på 1 hemman i Peippola by, vartill senare lagts 3 av de ursprungligen till ett antal av 18 uppgående självständiga hemmanen. Men de återstående 14 synas ock ha tagits i besittning av säteriägaren, och detta helt enkelt genom avhys-

[1] Ett försonande drag utgör lagmannens i lagsagan Arvid Tönnessons inblandning i tvisten, i det denne sökte förmå fru Gertrud till ett mildare förfarande gentemot bonden. — Berndes hade därjämte redan tidigare fördrivit samme bondes broder från hans hemman, efter att året förut ha låtit knektar ödelägga gården, ett förfarande som eljes gärna synes av honom ha använts såsom förberedelse till avhysning (H a l l e n b e r g, a. a., s. 502).

ning, varvid bönderna anvisats att slå sig ned i skogen eller på utmarken och där upprödja åt sig nya lägenheter.[1] Att vid denna massavhysning slitningar förekommit och saken icke kunnat uppgöras i godo, därom synas böndernas redan tidigare anförda häftiga klagomål bära vittne.

Något senare byggdes i Elimä säterierna Anjala (omnämnt 1634) och Tavastby (omn. 1633). Om tillgången vid deras grundande känna vi intet, lika så litet som om de senare tillkomna säterierna Rahikkala (med Moisio ladugård), Villikkala, Mustila och Teutkoski, vilka alla funnos åtminstone då reduktionen begynte. (Villikkala omtalas 1648, »Mustoila» 1675). Ett och annat av intresse har i alla fall i reduktionshandlingarna om dem bevarats.

Det sammanlagda antalet självständigt brukade hemman, fördelat på de olika säterierna, är sålunda att sluta av dessa endast obetydligt minskat, antalet underlydande, bönder m. a. o. märkligt nog icke stort förändrat. Detta framgår därav, att anteckningar som gjorts om några av säterierna ange, det blott ett fåtal hemman tagits under gårdens eget bruk: av Peippola 4, Mustola 3, Villikkala 2, Tavastby endast 1.[2] På alla utom Peippola synas bönderna mestadels fått sitta orörda å sina gamla hemman.[3] Egendomligt nog är det på alla ställena endast en

---

[1] I en rå och rörsrannsakning av d. 4—6 dec. 1684 heter det: »Denne gård är bygd på sielfwe tompten der Peipola byen tillförene warit och äre alle dhe Bönderne som der då bodt afwijste, hwillke sedan satt sigh i skogen på uthmarken, och äre nu in alles 14 st. hwar ibland äre 11 som någon ringa Ränta betala, proportionerat effter dhe af tem sedan rödiade och oppgiorde ägor, och giöra i tet öfriga arbete till gården; ähre och alle inom Peipola gårdz ehnskytte Råå och Röör, the skattlagde giöra 2 och the oskattlagde 4 dagar i weckan». Statsark. 6776, s. 101. Om »avvisningen» gällt alla 18, eller blott de fyra, kan dock ifrågasättas. — En rannsakan från föreg. år uppger, att samtliga torpare å Peippola, som voro utplanterade å gårdens enskilta ägor, gjorde dagsverken alla dagar i veckan (därsammast.).

[2] Rannsakningen av d. 4—6 dec. 1684 ävensom en tidigare från föregående år (Statsark. 6976).

[3] Om Anjala heter det sålunda i 1684 års rannsakan, att bortåt hälften av den under gården lagda jorden (dock motsvarande endast 4 hemman) är »delt ibland 10 Tårppare», ». . . och brukas denne gårdh af desse Torppare och 11 st. Bönder som sine gl. hemman orubbat innehafwa och betahla åhrl. stadga Ränta, och giort här till 1 dagh om weckan arbethe; Een dehl på ståå

del av dessa bönder som »praetendera» bördsrätt, och även för deras vidkommande anses denna rätt t. o. m. av de pretenderande själva delvis vara osäker.[1] Huru detta kunnat tillgå skall i det följande ännu beröras. — Märkligt är slutligen, att på alla säterierna antagits eller »planterats», som det heter, ett antal torpare, vilka i motsats mot »bönderna» betecknas som »oskattlagde». Det nämnes ock om dem, att de till gården prestera uteslutande dagsverken, en del 4, andra 6 i veckan, i olikhet mot bönderna, som exempelvis på Anjala göra blott en dag och på Peippola två dagar i veckan, samt utöver dessa allestädes dessutom en »stadgeränta», på Rahikkala t. o. m. betecknad som »mycket ringa». En ny klass av underhavande var alltså här skapad, från vilken de donerade bönderna skarpt skilde sig. Redan 1639, då en allmän frälserannsakan företogs, finna vi denna nyhet införd, och om Moisio lämnas oss då följande upplysande besked: Av hemmanen äro en del »lagde under Säteriet, och en deel besatt med Torpare, hwilke brukas dageligen till arbete såsom Gårdens drengiar».[2] Detta ger oss bekräftelse på vad vi för övrigt redan kun-

---

sigh hafwa sine Bördz rätter, som dock till domarens afhielpande uthsättes.» — Om Villikkala säges: »Och ähre dhe oskattlagde Tårppare 7 st. och de öfrige Skattlagde Tårppare, som dhe kallas, äre Bönder, som sittia på sine gl. hemman, som dhe och deras förfäder i långl. tijdh innehafft, så att och Nämbden nw berättar een deehl praetendera sigh äga sine Bördz—Rätter, men som Frälse bönderna icke ähre nu tillstädes; kan intet wijdare der till göras, emedan man pröfwar nödhwändigt att een sådan twist emellan Bönderne och Frälsemannen bör först lagl. och genom domb afhielpas.» — Om Teutkoski heter det: »Heela byen består af 2 Skatter Jordh och ähr dhe begge Sk:r emellan 13 åboer delte och jemkade, Een deel på ståå sigh och sine Bördz rätter äga men kunde det dock icke bewijsa, hwilket dock till een domares decision uthsättes, hafwa härtill betalt stadga Ränta.» På Teutkoski hade alltså begreppen om skatteböndernes ursprungliga ställning förskjutits därhän att de numera kallades blott åbor. (Statsark. nr 6996, s. 107—111).

[1] Om Rahikkala säges i ovan citerade rannsakan av 1684 (s. 103): »Här under äre 12 st. oskattlagde torpare och een som nyss är planterader; dhe öfrige ähre alla skattlagde, men haa dock een myckit ringa Stadga Ränta, och praetendera fuller några fåå sine Bördz Rätter, men häffta dock för een anseenligh rest, som dhe lagl. ähre bundne till, och sielfwe tillståå, och ähr samma twist ämne pendent under lagmansrätten.»

[2] Om Tavastby heter det sammastädes: »Brukas Sättegården af dhe här under lydande 10 oskattlagde Tårppare, som på gårdens ägor ähre planterade . . .» — Ryske bojaren Afansij Nazackin, som trätt i svensk tjänst, hade $^{12}/_{8}$

nat sluta till av den omständigheten att de omnämnda torparne ingen naturaskatt gjorde till gården (eller kronan), endast dagligt eller nästan dagligt arbete, nämligen att de innehade ställningen av med egen bostad och mindre självständigt jordbruk försedda drängar. Detta är ett onekligen rätt intressant sakförhållande. Så beskaffad var alltså, åtminstone i dessa trakter av landet, 1600-talets torpinstitution på de större godsen.[1]

För donationsbönderna kunde torpinstitutionens här antydda utveckling måhända till en början innebära en fördel, ty därmed utpräglades ju deras egen särställning i förhållande till säterierna. Men så mycket lättare måste de däremot komma att sammansmälta med de vanliga frälselandbönderna, där sådana funnos, då ju torparklassen uppstod i förnyad gestalt just som ett slags motvikt mot dem bägge. Och där landbönder icke funnos, visade det sig, att dessa bördsrättsbönder t. o. m. snart nog kunde förväxlas med själva torparne, vilket för dem var ännu långt betänkligare. Så heter det redan 1684 om Villikkala gårds »skattlagda torpare», som de kallas, att de »äro bönder som sitta på sina

1609 (enl. Lagus, s. 543, 12/8 1610; jfr ock ovan, s. 109) av Karl IX fått i förläning icke mindre än 187½ skattmarker jord i Kokkala (Koikkala) fjärding i Stor-Savolaks (dåv. Jockas sn), och hans son Jakob, 14/8 1611 bekräftad i sin faders förläning, hade härå uppfört Ahola säteri. Om detta heter det i 1639 års rannsakan: ». . . der opå är 4 Tårpare som brukas dageligen till gårdzens arbete, lijka som drengiar». (Statsark. nr 6937). Uppgiften är av intresse såsom hänförande sig till en annan trakt än den ovan ifrågavarande. — Det är att märka, att dessa anteckningar om torpare, som brukas som gårdens drängar, omisskännligen äro avfattade på ett sätt, som röjer, att företeelsen var ny. Ditintills hade torpen ju övervägande haft karaktären av nybyggen.

[1] Såsom en kuriositet kan antecknas, att enl. de 1683 och 1684 anställda rannsakningarna Stor-Abborfors säteri i Pyttis brukas av frälsebönder och drängar, medan det tidigare därunder lydande Pettjärvi (senare Strömfors) gård i närmaste grannskap har uteslutande torpare, som arbeta alla dagar. Olika utvecklingsstadier stå alltså här i bredd. — Jfr ock E. Gylling, Suomen torpparilaitoksen kehityksen pääpiirteet ruotsinvallan aikana (1909), s. 57—61, som dock icke lyckats fullt tydligt särskilja här berörda företeelser. Bland de många beaktansvärda synpunkter han eljes framför må här antecknas den, att adeln strävade att bibehålla dessa »utplanterade» torpares karaktär av drängar för att såmedelst fritaga dem från mantalspenningar, för vilka adelns enskilda tjänare gingo fria (s. 60).

gamla hemman, som de och deras förfäder i långliga tider innehaft».[1] Också beträffande Anjala och Mustila äro begreppen redan i 1683 års rannsakan alldeles osäkra. Och inom Viborgs och Kexholms län göres icke i de samtidigt här anställda rå- och rörsrannsakningarna längre någon skillnad mellan torpare och stadge- eller förläningsbönder.[2] —

Några exempel på säterier, som byggts på ett eller några få hemman inom en donation eller komplex av »köpgods», förtjäna ytterligare nämnas såsom bestyrkande här framställda påståenden om säteriernas bröstjord. Lagmannen, sedermera landshövdingen, frih. Johan Creutz hade inom Österkyrkby i Pyttis liggande under Stor-Abborfors sätesgård byggt sig säteriet Stockfors på två, bonden Daniel Michelsson tillhöriga hemman. Övriga 8 bönder i byn voro kvar ». . . och sittia dhe alla på sine gamle ägor, som dhe af ålder hafft hafwa, dock tillstå dhe sigh ingen Bördzrätt någonthera äga, som een som nu i Nembden sitter be:ndh Mårten Trumbare sielf bekenner, tillijka medh dhe öfrige af Nembden». Landshövdingens säteribrev var daterat d. 14 april 1666.[3] — »Kornetten Göran Karlsson Boijes säteri» var byggt på 5 hemman i Tessjö by; övriga 11 donationen tillhörande hem-

---

[1] Se ovan, s. 223, not 3.

[2] Jfr G y l l i n g, s. 62. — Om överste Reinhold Wrangels sätesgård Kelkkala invid Wiborg heter det 1639, att »därunder äro 3 st. torpare som arbeta 2 dagar om weckan och betahla een Stadga Räntta». (Statsark. nr 6937). Torpare sålunda med omisskännlig typ av bördsrättsbönder. — Säteriet hade anlagts av W:s svärfader Arvid Tönnesson Wildeman, som återefter sin svärfader Hans Larsson Björnram (till Isnäs), erhållit ifrågavarande $^1/_2$ skatt jord (antalet hemman icke nämnt) i Kelkkala by i Wiborgs sn. (Donationsbrevet av $^{12}/_9$ 1570 är tryckt hos L a g u s, s. 158; Björnram avled dock redan på våren 1571).

[3] 1684 års rå- och rörsrannsakan (Statsark. nr 6996). Stor-Abborfors gård var enligt bevarade rannsakningar gammalt allodialfrälse 1629 av kronan försålt till överstelöjtn. Jakob Mac Dougall, frih. Duwall, i vilket köp Pyttis Öster- och Västerkyrkby (Stockfors) jämte Pettjärvi (2 hemman), Lillabborfors och Konungsböle byar (se 1639 års rannsakan) tydligen ingått med karaktär av »köpgods». Johan Creutz hade ärvt allt detta efter sin fader, den bekante amiralen, riksrådet frih. Lorens Creutz, död 1676, som åter erhållit det med sin hustru Elsa Duwall, dotter till förste akvirenten Jakob Mac-Dougall.

man brukades av de bönder, som av ålder innehaft sina hemman.[1] Tydligen är detta den sätesgård, som senare kallats Storby. Det andra säteriet i Tessjö, tillhörigt översten frih. Herman Mellin, var byggt på 8 hemman, de övriga (antalet ej uppgivet) brukades »av eller genom de bönder, som sutto på sina gamla boställen».[2] Dessa uppgifter hänföra sig till 1684 års rå- och rörsrannsakan. I Ratula (Rattula) by i Artsjö socken, som den 30 maj 1639 förlänats Arvid Forbus, sedermera general och friherre, uppförde denne år 1663 säteri på ett av de nitton hemmanen i byn.[3] — Huru i dessa sist anförda fall sätesgårdarnas byggherrar förfarit för att erhålla den omedelbara äganderätten till de hemman de för sina säteriers uppförande och förseende med bröstmark tagit i besittning, framgår dock icke av handlingarna.[4]

I ett fall tala dessa dock ett tydligare språk och giva oss ett klart besked, nämligen ifråga om Jockis. I sin förteckning av år 1618 meddelar Jesper Mattsson Krus, att han inom sin förläning Jockis fjärding har ett säteri under byggnad på, eller kanske snarare emellan, byarna Hirsala och Niva.[5] Att sätesgården ännu ej var färdig förefaller troligast, och det ser ut, som om den av honom anlagts i en obebyggd avsides skogsmark, såsom ock

---

[1] Göran Boijes farfader riksrådet Göran Boije hade $^{14}/_{12}$ 1581 »för evärdligt» erhållit Kulla gamla sätesgård i dåv. Pyttis sn av kon. Johan. (Ramsay, s. 41). Därmed hade följt 18 hemman i omnäjden, varibland 6 i Storby (jfr Krus' förteckning s. 17). Härtill hörde dock icke, som Lagus tyckes antaga (s. 87), kungsgården Holmgård, vilken tvärtom ingick i Willigmans förläning (senare Mellins). Storby säteri i Strömfors sn var alltså uppfört före 1639 av kornetten Göran Karlsson Boije (död 1660, Ramsay, s. 41).

[2] Ovan, s. 219, not 3.

[3] Landshövdingens säteribrev på Ratula är av $^{14}/_{5}$ 1662, och följande år blev säteriet bebyggt (Kinttula arkiv). År 1670 bestod Ratula, såsom även tidigare, av 19 hemman inom rå och rör, därav »ett hemman är sätjeri». Ben. medd. av agr. A. Rotkirch.

[4] Om Pirlaks i Borgå sn erfara vi exempelvis blott följande, som 1639 års rannsakan meddelar: »Påfwel Busins Säterij bygdt opå 6 hemman inga bönder der under.» Ramsay antecknar (s. 48), att löjtn. P. Bosin 1630 $^{29}/_{3}$ blev stadfäst i denna förläning, som han erhållit med sin första hustru, född . . . Urader.

[5] Lagus, Krus' förteckn. s. 5—6. Efter »Hirsalaby» står här: »Säthery på bygd med Nyfua». Efter »Nifwa»: »Säterijt på bygdh.»

dess läge i en bärgig och oländig terräng ännu idag synes vidhandenge. Härmed överensstämmer ock, att han först på hösten detta samma år 1618 förvärvade sig den omedelbara ägande- och förfoganderätten till de 7 hemman av vilka Hirsala (Hyrsylä, Hirsoila) by bestod och som sedermera kommo att bilda säteriets stomme.[1] Av intresse är, att han förvärvade ägande- eller bördsrätten (de båda termerna användas om varandra) till dessa hemman genom en uppgörelse, som i ljuset av bevarade handlingar förefaller att ha skett i godo. Bönderna avstodo sålunda till Krus sina hemman mot penningar, och detta köp av bördsrätten stadfästes vid häradstingen den 22 sept. och 12 okt., varvid säljarne förklarade sig ha upplåtit hemmanen godvilligt och utan tvång. Som ett tecken på denna sämja hade de dessutom av köparen fått mottaga rätt betydande »vännegåvor» av olika slag, och — något som var ovanligare och än mera talande — åtskilliga av de till ett tjugutal uppgående bönderna gingo in på att överflytta till andra hemman inom donationen, vilka blivit öde, och på dessa således framgent tillbringa sitt liv som godsherrens landbönder.[2] (Huruvida denna sistnämnda anordning varit avsedd att nedbringa bördsrätternas pris och sålunda haft en mera affärsmässig syftning låter sig svårligen avgöra). Dessa fakta från Jockis utgöra emellertid ett för Jesper Mattsson Krus' minne hedrande bevis på att donatarier även genom laga köp och i godo kunde förskaffa sig äganderätten till de hemman de för sina säterianläggningar voro i behov av.

Men också då ett allodialgods sedan gammalt redan var förhanden på en plats och dettas ägare endast erhållit i förläning ett antal kringliggande hemman förekom det, att denne donatarie sökte förvärva sig äganderätten till dem, ja, lågo de invid hans

---

[1] Enligt en rannsakan av d. 10 dec. 1628 benämndes säteriet då ännu Hyrsylä. Jockis arkiv (t. XV).

[2] Dels samtida avskrifter, dels originala häradstingsutslag i Jockis arkiv (t. XV). 1622 $^{26}/_{2}$ sälja ytterligare två bönder i Kartanonkylä (Kartano by) sina hemman åt Krus och mottaga av honom andra ledigblivna i stället. — Det är en omständighet av en viss vikt detta att mycket tidigt sålunda åtskilliga hemman här övergingo till rena landbohemman. Krus' egen ännu äldre jordebok upptager f. ö. som tidigare nämnts (s. 171) redan ett stort antal sådana.

rå eller rentav inom hans byalags »rå och rör», måste lusten hos honom att genom deras förvärvande avrunda sin possession bliva särdeles stark. Också i dylika fall synes saken från hans sida ha bedrivits dels genom mer eller mindre öppet våld, dels genom köp i godo. På det senare hava vi ett exempel från Sarvlaks, där den bevarade köpeavhandlingen dessutom kastar ett synnerligen klart ljus över den uppfattning, som vid denna tidpunkt rådde om bördsrättens natur. Johan Arvidsson Wildeman hade den 9 maj 1631 till ägaren av Sarvlaks sätesgård översten Ernst Creutz i byte avstått tre hemman tillhörande hans faders förläning i Sarvlaks by.[1] Av bonden på ett av dessa hemman tillhandlade sig Creutz sedermera bördsrätten, varå uppsattes en ännu i avskrift bevarad köpehandling. Urkunden, som på grund av det icke ringa intresse den erbjuder, återgives här nedantill, väcker även uppmärksamhet genom den omfattande »vännegåva» till säljaren, som åtföljde den och däri, såsom man finner, bland allehanda livets nödtorft i riklig mängd också ingår 5¼ aln tyg till tröja och kjortel åt bondens moder![2] I denna vängåvas rik-

---

[1] v. Born, Sarvlaks egendom, s. 13—14. Därå ficks häradsr:s fastebrev den 5/2 1632 och lagmansrättens bekräftelse 18/1 1637 (Sarvlaks arkiv I: 39, 44, 52). Assessorn Tönne Olofsson Vildeman avstod ytterligare i byte sin rätt till två hemman i Sarvlaks by åt Creutz d. 9/7 1631, varå häradsrättens fastebrev 5/2 1632 och lagmansrättens konfirmation 17/6 1635 erhölls (därsammast. I: 41, 45, 51). I detta fall avrundades alltså sätesgården med en annans donation.

[2] »Bekennes iagh Anders Knutszon boendes j Sarflax Helsinge by och här medh tillstår och vitterligh gör, at effter det Öffuersten Edle och Velb. Ernest Creytz till Sarffuelax Malma och Cassaritz haf:r till sigh bytt mitt Fedhernes Godz j försk:ne Sarflax Helsinge by, som ähr en heel skatt Jordh med min gamble Junckare och Huuszbonde, Edle och Velb. Johan Wildeman till Tjusterby, så hafuer Velb:te her Öffuersten migh och mine med Sysken giffuit för vår Bördz Rätt för samma godz Penningar 18 Daler och till en venne gåfwe hafuer velb. her Öffuersten aff sin godh villia osz skenkt och gifuit Penningar Sextije dal:r, Smör 2½ ℔, Haffra Eeen t:a och till min K. modher Kledhe till Tröija och kiortell 5¼ aln, Spannemål Fyra T:or för sk:ne Partzeler vij Upburit och full kåmligen bekommit hafue, den sidsta penningh med den första, och bekenne vij osz her medh icke aldeles [allenast] vara vell åtnögde och tillfredzstellte, vthan mykit mehr ödmjukeligen betackar Velb. her Öfuersten för sådana Skencker och venne gåfuor aff hende vij för den skuldh samme vår Bördz Rätt som ähr 18 a l:r Jordh j försk:ne hemman och Sarfvelax by, Undan osz och våre

lighet och bondens tacksamma erkännande därav ha vi väl redan att se en återverkan av 1627 års kungl. resolution med dess uttryckliga förbud för förläningsinnehavare att med åsidosättande av skatteböndernas fria vilja »tillvälla sig» deras »rättighet» eller »bjuda till att driva dem från deras hemman och deras bördsrätt» (ovan s. 155—156). Härförutom hade ju ock bönderna i Sarvlaks genom den tidigare nämnda förlikningen, som mellan dem och Vildeman 1594 ingicks, högtidligen tillförsäkrats att få njuta sin bördsrätt oförkränkt, och vid de tre hemmanens försäljning till Creutz hade Johan Vildeman ytterligare gjort förbehållet att därigenom hans och hans syskons »bönder uti samma Sarvlaks by igenom detta bytet icke skola i någon måtto blifva prejudicerade på sin egendom.»[1] Slutligen är ännu en omständighet i denna transaktion anmärkningsvärd och betecknande för rådande åskådningssätt. Ägobytet emellan donatarien Vildeman och Sarvlaks ägaren Creutz stadfästes inför laga domstol, medan åter köpet av bondens börds- eller äganderätt till det ena hemman som han därpå avträdde ingicks blott i närvaro av vederhäftiga vittnen, som även bekräftade överlåtelsen utan att domstols stadfästelse vidare behövde ifrågakomma.[2] I detta

---

effterkåmmande Och tillegne velb:te her Öffuersten och hans effterkåmmande arffuingar till Everdeligh egendom oklandrat samma Bördz Rätt till at bruka och behålla. At detta så j sanningh vara skall och oryggeligen at hållas bedher iagh min Sielesöriare och Läre fädher, dhe Ehrvyrdige Hederlige och Vellerde män, her Haens Teet Kyrcke herde her, Matz Mathiae och her Hinrich Mathiae Capelaner, at dhe denne min vitnes skrifft på mine vegne stadh fästa ville — — — —. Datum Kyrckeby d. 18 Decemb. D. 1631». Malmgårds kopiebok, Statsark. (spärrn. av undert.).

[1] Samma förbehåll gjordes ock rörande de tvenne hemman assessorn Tönne Olufsson Vildeman avträdde (v. Born, Sarvlaks, s. 14). Av alla dessa fem hemman känna vi dock endast beträffande det ena här nämnda, att bördsrätten genom köp förvärvats av Sarvlaks ägare. Om de övriga tre stå inga upplysningar att hämta ur bevarade handlingar (ej ens ur domböckerna). Hur bördsrätten till dem bekommits av Sarvlaks sätesgårds ägare — om genom att hemmanen råkat i ödesmål eller på annat sätt — kan därför icke utrönas.

[2] Samma förfarande hade iakttagits då Sarvlaks sätesgård $^{20}/_{8}$ 1632 av en bonde i Sarvlaks Sparsby inköpt tomtplats för en sjöboda (Sarvlaks arkiv I:47). Att bonden hörde till de donerade synes framgå av de ordalag han använder: »efter vi vår bördsrätt till våra hemman ännu hafva» (v. Born, Sarvlaks, s. 15 not 2).

avseende skiljer sig alltså denna överlåtelse till sättet märkbart från de endast ett tiotal år tidigare försiggångna bördsrättsköpen på Jockis, för vilka ännu uppbud vid häradsrätten tagits.

Återstoden av den Vildemanska donationen, utgörande 14 hemman — sammanlagt 5 hade Creutz tidigare tillbytt sig —, förvärvade Lorens Creutz genom byte den 2 november 1666 med riksrådet Klas Rålamb, gift med Anna Stålarm, dotter till Brita Arvidsdotter Vildeman.[1] Med bördsrätten till dessa hemman förhöll det sig då på ett rätt märkvärdigt sätt. Creutz hade 1655 låtit omlägga rågången mellan sin mark och den som tillhörde bönderna inom den Vildemanska donationen. Anförande, att de härigenom kommit att lida minskning i sitt område hade dessa synbarligen vänt sig med klagomål till sitt herrskap, och detta, deras »frudöme» och »Principalinna» jämte make, hade sedan låtit draga saken inför rätta och Åbo hovrätt hade slutligen förordnat om anställande av undersökning genom lagmannen och synemän på ort och ställe. Förrän denna hunnit komma till stånd hade Rålambs och hans hustrus ombud av samtliga bönder inom donationen emellertid förskaffat sig ett av trovärdiga vittnen — prästerna även denna gång — bestyrkt intyg över arten av den ställning de intogo till sitt herrskap, ett dokument varur mycken upplysning är att hämta. Framhållande att tvistens upphovsman, dåvarande asessorn i samma Åbo hovrätt frih. Lorens Creutz, förklarat onödigt vara att kalla inför rätta klagandenas »Principalinna», på den grund nämligen att samtliga »hennes frudömes» bönder skulle äga sin bördsrätt, något varom hovrätten befallt underlagmannen att rannsaka, vilket dock tillsvidare icke skett, och att fördenskull deras herrskaps fullmäktige av dem begärt »underrättelse» därom i vilken mån de voro »berättigade till deras frudömes och herr

---

[1] v. Born, Sarvlaks, s. 17—18 (Sarvlaks arkiv I:61). Egendomligt är, att Creutz i byte mot dessa donationshemman enligt bytesbrevet giver rena allodiala frälsegods. Den enda beräkningsgrund som för prisbestämningen användes var den årliga ränteavkastningen på båda hållen. Rålambs gods gåvo en något högre ränta, men han förklarade sig alla fall nöjd med vederlaget, främst kanske just därför att detta bestod i allodialjord. De 3 hemmanen i Kroksnäs, som ingingo i bytet, hade Creutz nyss av kronan till bytt sig till allodialfrälse. Reduktionshandl. Sarvl. arkiv.

Rålambs hemman», uttalade de, att sex av dem voro direkta arvingar till bönder, som varit med om uppgörande av 1594 års stadga, enligt vilken de och deras barn »odrevne» skulle få besitta sina hemman; varav de drogo den slutsatsen att de voro sitt herrskaps »fullkommelige frälsebönder», medan däremot de åtta återstående, som »den höga wälb:e h:rn wäll weet» av ålder bodde på sina hemman blott såsom »flyttjebönder».[1]

Vad som måhända först faller i ögonen av det ovanstående är denna sista upplysning att icke mindre än åtta av hemmanen år 1666 innehades av »flyttjebönder», d. v. s. uppsägbara landbönder och att alltså här de tidigare med bördsrätt utrustade bönderna antingen avflyttat eller ock, efter att ha försålt eller på annat sätt förlorat bördsrätten, kvarstannat som landbönder. Förändringen förefaller att ha inträtt under de trettiofem år som förflutit sedan 1631, enär de då till Creutz överlåtna fem bönderna ju alla ännu ägt sin bördsrätt i behåll och ytterligare erhållit denna tryggad genom högtidliga förbehåll, vittnande om stor omsorg om dess bibehållande. Men än märkligare är onekligen de sex nu ifrågavarande bördsrättsböndernas syn på sin egen ställning. Ur det faktum att de äga sin bördsrätt i behåll draga de slutsatsen att de äro fullkomliga frälsebönder, d. v. s. frälselandbönder utan all bördsrätt! Förklaringen kommer dock strax: De icke blott anse sig sedan länge ha varit sådana, utan de »obligera sig» också att allt framgent »sig hålla» såsom sådana, och de fortsätta ». . . tienstligen bediandes wårt gunstiga härskap techtes oss åhn nu som till förenne, för wåldh och oför rätt, så i detta fahlet emot h:rn Creutzen som eliest för swahra, icke till stediandes att dheras ägor som wii skattom före, måge oss wåldhsamligen ifrån tagas under eett skeen att wii skola äga bördzrätt, hvar igenom hans nåde befinner oss best att kunna under kuffwa. . .» Det var alltså här sakens kärna låg: Den egendomliga bristen på logik i resonemanget om bördsrättens bevarande och försvinnande visar sig ha framgått ur avsikten att komma ifrån hela bördsrätten och i stället offentligen ikläda sig skepnaden av blotta landbönder. Och syftemålet med denna bedrövliga avsägelse, detta frivilliga uppgivande av en dyrbar rättighet

---

[1] Orig. i Sarvlaks arkiv, I:60. Datum 3 sept. 1657.

— äganderätten till den egna jorden — var att gentemot en mäktig grannes utvidgningsbegär vinna det skydd som deras »herrskap» framom andra både kunde och borde giva dem. Denna händelse är helt säkert som företeelse ensamstående i våra hävder, och den öppnar ett överraskande perspektiv ända bort mot medeltidens avlägsnaste århundraden i de västeuropeiska folkens sociala historia. Där hade nämligen det fria bondeståndets förvandling till »livegna» bönder just till en stor del försiggått på sådant sätt, att självägande bönder frivilligt givit sig under mäktiga grannar för att rädda sina hemman undan andra grannars utvidgningsbegär och tillförsäkra sig åtminstone en ärftlig bruknings- och besittningsrätt till sin jord. Det märkliga är alltså, att under liknande förutsättningar — ett uppspirande feodalväsen på vartdera hållet — samma slags företeelse spontant framträtt på till tid och ort så avlägsna områden som dessa, vittnande om likformigheten i alla mänskliga samhällens utveckling och om att ett av den feodala samhällstypens grundläggande drag, i motsats mot vad man tidigare haft skäl att antaga, även i åtminstone ett fall kunnat iakttagas i vårt land under det tidsskede då man sökte bereda de i västra Europa ännu delvis kvarlevande feodala samhällsformerna hemortsrätt här. — Alldeles direkte påminner i övrigt storgodssystemets utbildning i vårt land på denna tid genom de de sätesgårdarna underlydande bondhemmanens omedelbara införlifvande med dessa om den samtidigt i samma riktning pågående utvecklingen i Tyskland och Östersjöprovinserna.[1]

Men för att återvända till Sarvlaksbönderna, så skulle det för övrigt snart visa sig, att deras märkliga avsägelse av sin bördsrätt föga beredde dem någon varaktig behållning. Ty knappt hade den omtalade rågångstvisten, som det vill synas på sommaren 1664, rättsligt utagerats[2], förrän Creutz av Rålamb och hans hustru den 2 november 1666 tillbytte sig alla de ifrågavarande fjorton hemmanen och sålunda i sin hand numera

[1] G. F. Knapp, Die Bauernbefreiung und der Ursprung der Landarbeiter in den älteren Teilen Preussens (1887).

[2] Brev från Rålambs ombud till underlagmannen Abraham Kollanius av $^{13}/_{4}$ 1664, jämte dennes svar avgånget i början av maj. Sarvlaks arkiv III:5.

förenade hela den ursprungliga Vildemanska donationen.[1] De sex bönderna hade sålunda ändock slutligen råkat under den herre de tidigare med de mest förtvivlade medel sökt värja sig mot. Huruvida denne sedan de blivit hans egna underhavande möjligen visat sig benägen att gentemot dem inslå ett mildare förfarande är oss icke bekant.

Sarvlaks företer alltså ett av de mest tydliga exemplen på utvecklingen i det fall, att alltsedan förläningsväsendets begynnelse donerade skattebönder sitta sida vid sida med frälselandbönder inom eller intill samma godskomplex.[2] Såsom undersökningen visat, har utvecklingen här gått i den riktning att donationsbönderna småningom fått ge plats för landbönder och deras hemman med tiden övergått till landbohemman. Att detta tillgått genom köp är troligt, men har blott i ett enda fall bestämt kunnat påvisas, vartill ju dessutom kommit den frivilliga underkastelsen i sex andra; för de övriga äro vi däremot i brist på källor uteslutande hänvisade till antaganden. — Att assimileringen senare, under sjuttonde århundradets sista tredjedel, i dylika fall kunnat försiggå så att säga småningom och utan laglig överlåtelse, genom att bördsrätten helt enkelt råkat i glömska, förefaller åtminstone icke uteslutet. Så länge den seden bibehöll sig att godsägaren höll sina landbönder med en del redskap och kreatur, s. k. »inventarieboskap»,[3] för deras jordbruks bedrivande ägde dock donationsbönderna i den härigenom bestående åtskillnaden mellan dem och de blotta landbönderna ett skydd mot den hotande assimileringen, som eljes omärkligt

---

[1] v. Born, Sarvlaks egendom, s. 17—18. Å ett av de i föreg. not nämnda breven har C. J. Creutz, vilken 1722 slog sig ned på Sarvlaks som ägare, antecknat: »här finnes skäl och bevijs, at ingen bonde i Sarflax äger någon bördzrätt», ett både för honom och följande Sarvlaks ägare betydelsefullt faktum.

[2] Inom Notsjö exempelvis, där synbarligen en del hemman först köpts, andra därpå donerats (möjligen 1606, sannolikt dock först 1613) är utvecklingen ej lika klar. Vi erfara blott, att av de ursprungligen 8 bönder, som funnits på de tidigast donerade hemmanen, de två sista redan 1620 »lämnat sin jord». Neovius, Notsjö, s. 41—43.

[3] Intill början av 1700-talet var å Jockis det vanliga för inventarieboskapen 1 »stod», 2 oxar, 2 till 3 kor och, ställvis, ett antal får. Samtida »jordeböcker» i Jockis arkiv.

kunnat försiggå. Såsnart emellertid denna metod att bedriva landbojordbruket upphörde, försvann detta skydd, och i samma riktning verkade givetvis ock det växande avstånd i tid som förgått sedan förläningen först skedde. Endast på sådana ställen, där donationsbönder funnos i större antal och där de med donatarierna ingångna stadgorna trots allt efterlevdes samt under ständigt upprepade stridigheter så att säga höllos vid liv — eller där möjligen 1652 års riksdagsbeslut tillämpades — ägde donationsbönderna, framför allt genom det ringa antal dagsverken de i jämbredd med torpare och landbönder i de flesta fall utgjorde, en tydligare utpräglad särställning, som ock jämförelsevis länge bibehöll sig. Så blev exempelvis fallet i Elimä[1] och å Jockis, å vilket senare ställe den av bönderna så ofta överklagade stadgan helt säkert i grunden blev bördsrätternas räddning.

Under denna tid hade förläningsinnehavarne dock redan i sin hand ett medel att på formellt lagligt sätt komma i besittning av bördsrätten till de hemman, som lågo inom deras donation, ett medel som de isynnerhet från och med år 1660 flitigt synes begagnat sig av under strävan att, som tidigare påpekats, utan avhysning av bönderna förvandla dem till blotta landbönder. Medlet var det redan tidigt stundom försökta att taga bördsrätten i mät för obetalta skatterester ex. (i Elimä 1610). Synbarligen var det en punkt i 1660 års resolution å adelns besvär, som ansågs ge donatarierna säkrare rätt till ett dylikt förfarande. Det heter nämligen i denna resolution att »när een eller annan af Ridderskapet och Adelen wälfångne Frelse och andre Skattehemman possiderar, och bördzrätten går till sahlu, då skal han fram för någon annan, det wari sigh Adel eller Oadel närmast wara den att inlösa och til sigh handla, dock Bördz-Ägande sin rätt förbehållen».[2] Härmed ansåg sig adeln antagligen definitivt ha uppnått vad den redan sedan länge eftersträvat, nämligen

[1] Enligt upplysning, som benäget meddelats mig av dr G. Nikander, hade donationsbönderna (kallade »frälsebönder») i Elimä ända intill upproret på 1770-talet att utgöra blott 52 dagsverken om året. Möjligt är ju, att denna siffra här bibehållit sig även i sådana fall då bördsrätten gått förlorad.

[2] Stiernman II, s. 1389—1390.

att donatarierna i det fall att deras donationsbönder genom oförmåga att betala sina skatter satt sig i skuld till dem skulle ha obestridd rätt att tillösa sig deras bördsrätt i vederlag för skuldfordringen.[1] Åtminstone tilltar som sagt under 1660-talet tillämpningen av förfarandet att förläningsinnehavarne vid häradstinget taga uppbud å sina donationsbönders bördsrätter för obetalta skatterester. Å Jockis skedde detta under åren 1663—1668 med ett tiotal hemman, varom uppgifter bevarats, men sannolikt är väl, att de sålunda åtkomna bördsrätternas antal var långt större. Redan före 1650 års riksdag hade offentligen i tryck mot frälsemännen den anklagelsen riktats att de plägat avsiktligt under flere år underlåta att indriva sina underlydande bönders skatter för att sedan, då resterna hopat sig till stora belopp och skattefrälsebönderna på den grund befunnos ur stånd att på en gång erlägga dem, plötsligt utan förskoning inkräva summorna.[2] Alldeles utan grund kan en dylik anklagelse icke ha framkastats.

Beträffande de inom den Wredeska donationen uppförda säterierna har redan nämnts, att endast en del av de dem underlagda bönderna »pretenderade bördsrätt», andra däremot icke, oaktat det kunde inträffa, att de voro bönder, vilka »sutto på sina gamla hemman som de och deras förfäder i långlig tid innehaft», medan för många bördsrätten ansågs och även erkändes vara osäker på den grund att frågan om den tillhörde herr-

---

[1] Det kan dock förtjäna påpekas, att enligt fjortonde punkten i den s. k. generalpunkternas resolution f. gemene allmogen av $^{25}/_{2}$ 1642 (citerad av Odhner, s. 389) då ett donerat hemman blev skattevrak husbonden inträdde i kronans rätt. Alldeles givet har detta pådrivit frälsemännens strävan att genom hopning av skatterester framkalla donationsböndernas insolvens. — Som ett exempel på motsatsen kan nämnas, att ännu 1697 $^{9}/_{10}$ å Jockis en bördeman fick tillösa sig bördsrätten till ett hemman mot att herrskapet och kronan erhöllo sina räntcrester och övriga fordringsägare vad som översköt av priset på hemmanet. (Jockis arkiv).

[2] Ehrenstéen, s. 3: »Ja, til den ändan (att tvinga bonden att upplåta till husbonden eller frälsemannen sin egendom och bördsrätt) hafwa en part låtet stå utlagorne inne hos Bonden, och icke allenast intet kraft honom, utan ock intet welat taga emot dem, på det, at när 3 år woro om, skulle det falla Bonden så mycket beswärligare och Husbonden dermed så mycket lättare komma till sjelfwa egendomen och Börds-Rätten, lika såsom thet skedde med rätt.»

skapet eller bönderna själva som bäst var föremål för domstols behandling. Detta ger tydligt vidhanden att förläningsinnehavarne inför häradsrätten gjort anspråk på ifrågavarande bördsrätter. I själva verket finna av den s. k. Wredeska kopieboken i Finlands statsarkiv,[1] att åtminstone sedan 1640-talet

[1] Denna synnerligen viktiga avskriftsamling innehåller i övrigt en mängd intressanta upplysningar även för äldre tider. Sålunda giva i den intagna rättegångsprotokoll vid handen, att under 1620- och 1630-talen en rätt god sämja varit rådande mellan donationsinnehavarne och deras bönder. Från 1640-talets början tyckes däremot en tvär förändring till det sämre ha inträtt. — En den 20 maj 1637 daterad skriftlig anhållan av 7 st. »frälsebönder» i Anjala by att få komma i åtnjutande av den stadga fru Gertrud v. Ungern gjort med »sina andra frälsebönder» visar, att redan vid år 1637 den tidigare omtalade stadgan var gällande inom stora delar av den Wredeska donationen. — Vidare ingår i kopieboken en samtida avskrift av drottning Kristinas öppna brev av $^{23}/_{12}$ 1643, som redan O d h n e r hänvisat till (jfr ovan s. 172). Brevet, som utgör svar på klagomål dem Elimäbönderna framfört till H. Majt. (tydligen just den klagoskrift, som i det föregående, s. 213 not 5, återgivits) förtjänar en kort redogörelse såsom bestyrkande många här tidigare framställda uppgifter och förmodanden. Efter att ha omnämnt att »Elimä skattebönder» klagat »hurusom dee uthaff deras Herrskap och Huusbönder trängjas ifrån deras bördh och rättigheet och dem månge osädhvanlige pålagor sampt annan tunga och besvär påbördas och belastas medh . . .» utlovar brevet drottningens skydd för bönderna i deras »skattebörd och skattemannarättighet» samt »vid deras hemman och gårdar». Om emellertid köp eller skifte redan ägt rum och med laga dom blivit stadfäst, så stånde detta fast. Räntan böra bönderna betala till sitt herrskap enligt kronans jordeböcker, och intet därutöver. Men då de nu genom att ha kommit under frälset fått lindringar i skjutsning och utskrivning »och mera slikt som extraordinarie till krigets underhåll beviljats», hava de med sitt herrskap överenskommit att till dessas »hus och gårdar» göra hjälpedagarna till ett antal av 52 om året. Så skall ock enligt drottningens vilja härefter förbli, och landshövdingen har att hålla sin hand däröver (Se ovan, s. 172, not 3.) De 52 dagsverkena utgjorde sålunda icke, såsom redan tidigare om dylika fall påpekats, en ekvivalent uteslutande för de obligatoriska hjälpedagarna (som 1652 fastställdes till 18), utan ock för de förmåner donationsbönderna genom att i vissa fall ha likställts med frälsebönderna kommit i åtnjutande av (för en del t. o. m. omfattande frihetsmils och rå- och rörs-privilegier). Slitningarna upphörde dock som bekant icke genom detta kungliga ingripande, vilket snarare kom att beteckna blott inledningen till en hel följd av dylika. — Yttermera ingår i kopieboken en »stadga» daterad $^{24}/_{8}$ 1644, enligt vilken 8 bönder (»frälsebönder») i Svenskby, Överhirvkoski och Haavisto byar i dåv. Pyttis sn erkänna, att de av fri vilja ingått en »viss stadga» att till sin junkare Carl

åtskilliga bönders bördsrätt vid häradstinget tillerkänts säteriägarne på grund av att de häftade i skuld för skatterna. I passivt trots satte sig bönderna dock över dessa domar, dem de icke ens gitte åhöra inför rätta, varför exempelvis de Wredeska arvingarna efter att den 17 nov. 1654 vid tredje uppbudet ha tilldömts 7 bönders bördsrätter i Anjala ytterligare vid häradstinget den 29 okt. 1660 måste anhängiggöra saken. — Det förefaller sannolikt att på detta vis ett mycket stort antal donerade hemman såsom skattevrak kommo i donationsinnehavarnes omedelbara ägo.[1]

Henrik Wrede utgöra för vart hemman 3 ½ tunna råg och lika mycket korn, 3 t:r havre, 4 ℔ smör, penningar 4 daler s. mt., 1 st. får, 8 parmar hö, 1 dagsv. i var vecka på junkarens gård (med häst och karl när så behöves och med en person när det fordras, vilket i vartdera fallet skall räknas till ett dagsverke), samt att mottaga korn att maltas samt lin och blånor att spinnas »med mehra som wij för detta till förene hafue warit wana att giöra». I fråga om de rena naturaprestationerna avviker som synes denna stadga något från den ovan, s. 203 not 5 enligt böndernas klagomål återgivna, vilket antingen tyder på att klagomålen varit överdrivna eller att prestationerna i följd av dem nedsatts. Ihågkommas bör ock, att 1684 års rannsakan konstaterat en tydlig olikhet med avseende å prestationernas storlek enligt stadgorna å de olika säterierna, dock ej i fråga om dagsverkssumman. — I övrigt framgår, att riksdagarna 1650 och 1652 här liksom på Jockis bragt missnöjet till våldsam jäsning, vilket bl. a. ledde till nästan fullständig arbetsnedläggelse från böndernas sida, en strejk som synbarligen varade i flere år. Ledarne ådömdes emellertid stränga straff, och bönderna, som först till en viss grad haft överheten på sin sida, fingo alltmer rättvisan emot sig. Likvisst fann man sig tvungen låta dem göra sina dagsverken efter 1651 års ordning, och då de 1653 vägrat även detta, uppmanades de $^{13}/_{9}$ att göra dem efter 1652 års riksdagsbeslut, något som de dock först vid vintertinget $^{19}/_{1}$ 1654 förklarade sig villiga att underkasta sig. Den betydande fördel de härigenom vunnit gingo de dock ånyo miste om, då Casper Wrede på en till hovrätten inlämnad förfrågan om bördsrättsbönderna kunde bryta »den transaktion eller stadga deras fäder ingått» 1661 $^{5}/_{11}$ erhöll svaret att så ej kunde anses vara fallet.

[1] Huru många som i Elimä undergingo detta öde kan dock ej ens närmelsevis beräknas. — I Wredeska kopieboken finnes ytterligare intaget ett synnerligen intressant hovrättsutslag av $^{25}/_{4}$ 1646 som utmärker sig för en tämligen kategorisk behandling av vardera tvistande parten. Donatarierna medges rätt att taga i besittning hemman som blivit skattevrak men förbjudas att avhysa skattebönder som gjort sin »rättighet» ordentligt. Gentemot böndernas käromål, däri de velat göra gällande, att donatarierna med orätt

Svaret på frågan i vilken grad de i det föregående behandlade företeelserna kommit att avsätta spår i den följande tidens utveckling ända intill våra dagar blir givetvis beroende av i vilken omfattning de förmått överleva den under Karl XI:s tid genomförda stora reduktionen. Tid och utrymme medge beklagligtvis icke, såsom avsett var, ett närmare ingående på detta spörsmål. Endast några omständigheter må i det följande ännu i korthet beröras.

Tydligt är sålunda, att ett mycket stort antal av de säterier som uppförts å donationer och köpgods i Finland kvarstodo efter reduktionen. För den synpunkt som här anlagts är det ju av underordnad betydelse, om en än så betydande del av dem förlorade sin kamerala natur och förvandlades till militiebostället eller militieverket i viss mån underlagda berustade säterier. Den s. a. s. socialekonomiska karaktär de engång erhållit bibehöllo de det oaktat: att å ena sidan alltjämnt företräda det nya storbruket — även om deras jordareal i periferin ställvis något minskades — samt att å den andra kvarstå såsom produkter av förläningstidens ivriga säteribyggande med den säregna inskränkning av den självägande bondeklassens jord detta medfört. Icke heller den stränga räfst som åren 1678—1679 igångsattes med de mestadels å donationer uppförda säterierna i Savolaks — synbarligen på grund av de yrkanden om reduktion, som framställts vid 1678 års riksdag — synes så i grund som man förmodat ha förändrat de engång uppkomna förhållandena, huru många än av säterierna som vid granskningen blevo underkända och förlorade sin privilegierade natur. Alla de i det föregående nämnda sätesgårdarna vilka uppförts inom

---

tagit vissa av deras ägor i besittniug, fastslår hovrätten, att dessa jordområden dels som öde och skattevrak, dels genom köp och byte kommit i dessas besittning och dem därå meddelats laga skötning. Utslaget, som stöder sig på 3 kommissariers utredning, är synnerligen detaljerat. — Det kan tilläggas, att från år 1725 Jockis ägare åter inför rätta togo uppbud på talrika hemman som skattevrak, något som givetvis bidrog att uppehålla skillnaden mellan skattefrälsehemmanen och de blotta landbo- eller frälsehemmanen. (I dylika fall åberopades 7 kap. i jordabalken). I samma riktning hade ock verkat, att ännu 1709 frågan om hemmanens natur åter kommit före, och icke utan betydelse var väl härvid, att godset efter 1722 sköttes av samme driftige förvaltare som funnits på platsen redan 1709.

donationer [1] finna vi sålunda kvarstående ända intill våra dagar, så främst Elimäsäterierna och Jockis, vidare Strömsberg, Hommanäs, Pirlaks, Liljendal, Frugård, Eriksnäs, Spjutsund, Strömfors, Stockfors, Storby, Haudois, Holma, Anttola, m. fl. (därav dock Strömsberg, Liljendal, Hommanäs och Spjutsund reducerade till kronan). Några andra exempel må ytterligare nämnas. Den tidigare nämnde Menschik Baranoff erhöll 1608 även i förläning Massby och Skräddarby byar i Sibbo,[2] å vilka 1639 års rannsakan antecknar Söderkulla säteri i förstnämnda by (5 hemman) och Skräddarby i den senare. I Nickby, där Petter Nazackin 1606 fått i förläning 6 hemman, jämte 3 i Paipis, ägde hans arvingar 1639 det ännu där befintliga av honom byggda säteriet,[3] som intill senaste tid befunnit sig i denna släkts ägo. Den 28 okt. hade kaptenen Gottfrid von Falkenberg på Norrköpings besluts villkor fått Vuojoki by i Euraåminne socken, men erhöll i stället 5 juni 1630 Untamala by och land i Paltila i Letala socken, varvid Vuojoki med tillägg av Lavila förlänades Åke Tott; å Paltila uppfördes Paltilaholm säteri, som ännu långt inpå 1700-talet innehades av ätten Falkenberg, medan återigen Tott bebyggde Lavila med en sätesgård, där han tidtals bodde och även avled.[4] Översten Mattias Forbes hade den 17 mars 1636 på Norrköpings besluts villkor fått 22 hemman i Mörskom by, jämte 8 i Skomakarböle, 22 i »Perlom» och 11 i Barkböle i Pernå. Redan 1639 fanns i Mörskom »Mörsknäs» säteri, senare kallat Mörskom gård, och 1689 ägde hans arvingar säteri i Porlom.[5] Majoren Johan Gyldenär erhöll d. 14 mars 1622 donation av Storhoplaks, Mäkkylä och Kilo byar i Esbo och Helsinge, varå han 1624 uppförde säteriet Alberga.[6] Kaptenen

---

[1] Anmärkningsvärt är, att i Finland de rena donationerna voro jämförelsevis långt talrikare än i Sverige, eller ungefär lika många här som där. Köpegodsen voro åter här påfallande fåtaliga. Jfr V. E. Svedelius, Om reductionen af krono- och adeliga gods, etc. (1849), s. 297 ff.

[2] Ramsay, s. 18.

[3] Statsark. 6938. I samma förläning ingingo ock 16 hemman i Mäntsälä (Mentzså) by i dåv. Borgå sn, varinom Nazackin enligt av landshövdingen $^{14}/_{11}$ 1652 meddelat tillstånd uppförde säteri, sedermera kallat Mäntsälä gård och Möllerhov. Lagus, s. 74 (förteckn.) o. 453; Ramsay, s. 296.

[4] Ramsay, s. 105 o. 491. Lagus, s. 29.

[5] Ramsay, s. 129. Statsark. nr. 6938. Handl. i Sarvlaks arkiv.

[6] Ramsay, s. 161.

Anders Jonsson Munck erhöll 1626 Palikais m. fl. byar i dåv. Portas socken, och hans son Anders bebyggde Palikais med en stor sätesgård.[1] Överstlöjtnanten Henrik Nöding erhöll d. 14 augusti 1624 37 hemman i Borgå socken och uppförde här Löfkoski säteri.[2] Ryttmästaren Jürgen Nötebom erhöll d. 14 oktober 1630 kungligt brev på Hongola by i Urdiala socken, där han uppförde åt sig Hongola säteri.[3] Exemplen på dessa ännu i vår tid såsom herrgårdar eller kronoboställen kvarvarande av ursprungligen donerade hemman bildade gods kunde mångfaldigas snart sagt i det oändliga.

Särdeles märkligt är, att ett jämförelsevis mycket betydande antal av dem på sätt eller annat av deras innehavare räddades undan reduktionen. Naturligt var ju, att den som engång byggt sig en sätesgård icke gärna fann sig i att avstå från den igen, utan gjorde allt för att få behålla den. Härtill erbjödo sig ock två utvägar: den ena att erbjuda kronan annan jord i vederlag, den andra att med åberopande av fattigdom, fäderneslandet gjorda tjänster, utståndna lidanden eller på platsen nedlagda kostnader bedja att av kunglig nåd — den kungliga viljan var ju enligt ständernas eget beslut den i reduktionsverket allena avgörande — få behålla säteriet åtminstone för livstiden mot utgörande af rusttjänst. I det förra fallet vanns den avsevärda fördelen, att jordkomplexen kunde få behållas oförminskad och under frälsevillkor eller rentav med säteriprivilegier, medan i det senare godset blev kronojord (»berustat säteri») och av de detsamma underlydande hemmanen sådana, som fortfarande besuttos av bönder, i allmänhet synas ha frångått det. Dylika byten med kronan kunde större jordägare ingå, som ägde flere jordagods, av vilka något eller några såsom rena allodialgods kunde erbjudas kronan i vederlag för de donationsgods de önskade behålla. De däremot för vilka det på donationsjord uppförda säteriet var den enda tillgången måste nöja sig med att av kronan mottaga det tillbaka som berustat säteri och ofta med förminskat omfång.

Byte med kronan ingicks exempelvis beträffande Jockis av

[1] A. a., s. 288—289.
[2] A. a., s. 302.
[3] A. a., s. 303.

de Krus'ska arvingarna enligt ett vidlyftigt »bytesprojekt» av 1684,[1] vars verkställighet dock förorsakade en del rubbningar i förhållandena å godset.[2] Likaså erbjöd innehavaren av Notsjö gård i Urdiala Hans Johan Bäck för denna, som åtminstone till större delen bestod av donerade hemman och 1683 reducerats, vederlag av andra gods i Åbo län och erhöll på den grund ännu samma år

[1] Genom resolution av 31 dec. 1683 och brev av 24 jan. 1684 efterlät Karl XI dem likväl att behålla vederlaget för livstiden, och torde det knappast någonsin ha blivit kronan givet, enär det ännu 1765 innehades av deras efterkommande. Jfr meddelande av M. G. Schybergson i Hist. Arkisto XVI: 2, prot. s. 32—33.

[2] Sålunda hade fru Anna Maria Krus, sondotter till Jesper Mattsson (och gift med fältmarskalken greve Karl Gustav Lewenhaupt) vilken synbarligen inlöst sina samarvas andelar, ännu 1687 $^{27}/_{4}$ icke erhållit »immission» i sin besittning, varför hon klagade över att skattebönderna vägrade göra henne sina »rättigheter». (Lagmanstings protokoll från processerna 1776—1777, Jockis ark.). Det kan förtjäna nämnas, att under dessa processer som ett argument för att bönderna ursprungligen ägt skatterätt till sina hemman anfördes, att herrskapet år 1663 börjat lagfara med bördsrätterna för skuld. Processerna gällde då ett sextiotal hemman, varvid dock ytterligare ett mindre antal bönder, som påstodo sig vara skattefrälse, icke »låtit sig förleda» att deltaga i dem. Det må yttermera erinras om, att början till processerna gjordes redan på 1750-talet, då kaptenen Reinhold Johan Jägerhorn genom köpeavhandlingar åren 1752 och 1755 med de i Sverige bosatta Krus'ska arvingarna förvärvat sig samtliga dem emellan skiftade delar av Jockis donationsgods. Processerna begynte då genom att dels Jägerhorn instämde en del säteriet underlydande byamän för att ha inkräktat på dettas ägor, dels bönderna (till ett 40-tal) instämde honom för att han ville behandla dem som rena frälsebönder och i överensstämmelse härmed ville öka deras dagsverksskyldighet. En bidragande orsak till tvisten var väl ock att medan »herrskapen» varit bosatta i Sverige bönderna på donationen vant sig vid friheter som en godsägare, bosatt på platsen och besluten tat bedriva jordbruket energiskt och efter nyare metoder, hade svårt att förlika sig med. De klagande bönderna vägrade att betala skatter och göra dagsverken enligt den gällande stadgan, yrkade hos kammarkollegium, att deras hemman skulle förklaras för skattefrälse, enär de »ifrån uråldriga tider å sina hemman skola ägt skattemannarätt» (kammarkoll:s utslag av $^{3}/_{3}$ 1758). Urtima lagmansting, som hölls i saken d. 23—26 jan. 1760 fann utrett vara, synnerligast på grund av att uppbud tagits å skatterester, att hemmanen ägt skatterätt. Hovrättens dom föll $^{11}/_{5}$ 1763 och kungl. majestäts $^{2}/_{6}$ 1767. Den sistnämnda lämnade åt varje hemmansåbo öppet att anställa ny talan och enskilt bestyrka sin påstådda skatterätt. 9 st. hemman bekräftades dock nu som skatte eller skattefrälse och skulle hädanefter erlägga ränta blott efter kronans jordebok. Detta ut-

sitt säteri tillbaka, endast minskat med ett par militiehemman. [1] Även Ratula (med Kinttula) i Artsjö kom under reduktionen. Det innehades 1680 av greve Axel Julius de la Gardie, som härför erbjöd vederlag av allodialgods i Skåne, ett anbud som ock av Kungl. Maj:t antogs och efter några år av ovisshet ledde till uppgörelse. [2] Herren till Sarvlaks landshövdingen frih. Lorens Creutz lyckades avvärja reduktionskommissionens angrepp på några hemman inom sin possession genom att avstå en del strögods i ersättning. [3]

slag måste betecknas som väl motiverat med sin fordran på att om varje enskilt hemmans öden alltsedan donationen gjordes måste förebringas en särskild utredning. Några års stiltje synes nu ha inträtt, varpå tvistigheterna med åtföljande processer under den nye ägaren lagmannen frih. G. Reuterholms tid i början av 1770-talet utbröto med förnyad styrka. Det förefaller sannolikt, att deras upphov nu, likasom samtidigt i Elimä, varit Gustav III:s bekanta yttranden till ständerna vid 1772 års revolution. Om kungl. maj:ts slutliga dom i processerna 1782 må endast sägas, att den genom att tillerkänna kvarvarande skattefrälsebönder deras bördsrätt och samtidigt bekräfta säteriägarens frälserätt uteslutande fastställde de historiska förhållandena, sådana de alltsedan donationen till Jesper Mattsson Krus gjordes gestaltat sig, och t. o. m. återgav de av domen berörda bönderna denna bördsrätt, som på andra håll i dylika fall redan fullständigt gått förlorad. Den »Perindo- eller Bördsrätt» under »villkorligt frälse» som vissa av bönderna nu tillerkändes motsvarade den fordran på att deras hemman skulle förklaras för skattefrälse de åtminstone ursprungligen framställt, ehuru det nog förefaller som om deras önskningar senare skulle sträckt sig ända till erhållande av full skattemanna- och äganderätt till hemmanen. (Schybergsons anmärkning om tvistigheterna på Jockis, Finlands historia II, andra uppl., s. 179, är missvisande.) Det kan förtjäna ytterligare betonas, att den betydelse termen bördsrätt här hade var densamma vari den i hela denna undersökning tagits och som den under senare hälften av 1500- och hela 1600-talet ifråga om skatteböndernas jord ägde, nämligen den av skattebondens då gällande begränsade ägande- och arvsrätt till jorden. Den betydelseskiftning termen senare i juridiskt språk fått är som känt något annan. — I våra dagar torde bördsrättshemmanen i Jockis och Tammela blott uppgå till några och trettio. Etthundra ha alltså under loppet av tre århundraden gått sin förvandling till mötes.

1 Reduktionshandl. Statsark.

2 Donationen återgavs då t. o. m. på frälse villkor. Den synes f. ö. tvenne gånger ha kommit under reduktionen, eller såsom många andra ånyo efter 1682 års riksdag, och det slutliga avgörandet synes först ha skett genom kungl. br. till kammarkoll. av $^{16}/_{11}$ 1685. Utdrag ur orig. handl. ben. meddelade av agr. A. Rotkirch. Statsark. Reduktionsjordeboken. — Huru härvid eller härintills gått med böndernas rätt är icke känt.

3 v. Born, Sarvlaks s. 21.

I allmänhet synes rättigheten att få utbyta reduktionen underkastade gods mot andra som gåvos kronan i vederlag ha uppfattats som en särskild kunglig nåd, och den kom i själva verket ock ofta att tillgodonjutas av män som stodo reduktionsverket eller konungens personliga politik nära. Vida vägnar vanligare var därför, att säterierna återgåvos sina innehavare mot rusttjänst. Det övervägande antalet donationsinnehavare i vårt land besutto väl ock blott ett enda säteri. Men för att detta skulle kunna efterskänkas dem, fordrades att det skulle uppfylla de villkor som lagenligt på en dylik mönstergård måste ställas. Härav föranleddes de rannsakningar om säteriernas beskaffenhet som åren 1683 och 1684 med ledning av en det föregående året utfärdad vidlyftig stadga angående reduktionen utfördes och som ge oss synnerligen värdefulla upplysningar om förhållandena på donationsgodsen, upplysningar som även i det föregående ofta hänvisats till.

De berustade säterierna äro som känt synnerligen talrika i landet, icke minst i dess avlägsnare delar såsom Savolaks och Karelen. Att en del av dem, särskilt i dessa trakter, faktiskt bildats av donerade kronohemman, andra med orätt reducerats, kan icke nämnvärt inverka på helhetsbilden. — Genom öppet brev av den 22 juni 1683 meddelade Karl XI överstelöjtnanten Arvid Reinhold Brunnow rättighet att för sin hustrus och sin äldsta sons livstid få behålla de 21 hemman i Loppis socken Gustav II Adolf d. 20 juli 1613 donerat hans fader Göran Brynielsson på Norrköpings besluts villkor (och dem konungens »fru moder» drottning Kristina sedermera under den 24 september 1645 nådigst konfirmerat). Något villkor om rusttjänst gjordes alltså i detta fall icke[1],

[1] Det märkliga villkor gjordes dock, att de »hemman och gårdar som icke äro Säteri» skulle »stå i rote lika med skatte och Crone». Bönderna förlorade m. a. ord här med hänsyn till utskrivningen sina frälsebondeprivilegier. Riksregistr. — Egendomligt är att iakttaga, huru uppfattningen om förläningarnas berättigande i sig själv är oförändrad, vilket bl. a. framgår ur ordalagen i detta aktstycke, som äro nästan fullkomligt desamma som i de tidigare förläningsbreven: »... Dy låtom wid sådant tillfälle wi hos oss i nådigt betraktande komma de långlige gode och trogne tjenster oss ock Wåre förfäder Öfwerst Lieutenanten oss älskelig ädel och Wälbördig Arfwid Reinholt Brunnow gjort och bewist hafwer, dem han ock ännu till Wårt nådiga nöje och behag wärkeligen praesterar, och så länge han lefwer ock förmår däruti

men det vanliga var dock som sagt att ett dylikt gjordes, ja att donationsinnehavare, som erhållit besittningssätt för sina reducerade säterier under livstiden frivilligt begynte göra rusttjänst för dem i hopp om att såmedelst kunna tillförsäkra dem även åt sina efterkommande, något som i regeln ock synes ha lyckats dem. Ryttmästaren Nils Groth (Grotenfelt) hade den 20 juni 1659 i förläning erhållit några skattmarker jord i Kotkalaks by i Jorois socken och här uppfört säteriet Örnevik (Paajala). Härtill förvärvade han under de följande åren ytterligare ett antal dels skattedels kronohemman i samma by, förutom genom ny donation 1661 ytterligare åtskilliga hemman i såväl Jorois som Pieksamäki socknar, och slutligen genom sin hustru Elisabet von Göben hennes första mans kaptenen Mårten Brenners (Brennerfelts) säteri Järvikylä, byggt å några 1644 förlänade kronohemman i samma socknar, varå dock Grotenfelt snart lyckades erhålla frälsefrihet. Alla dessa förläningar blevo dock 1682 indragna till kronan. Med föranledande härav ingick Grotenfelt tillsammans med andra förläningsinnehavare i Savolaks, som råkat ut för samma öde, med en anhållan till konungen att få besitta sina gods för livstiden. Denna ansökan bifölls ock den 28 nov. 1682 för Grotenfelts, kommendanten Abraham Pistolkors', ryttmästaren Johan v. Suurmans och översten Herman von Burghausens vidkommande »för deras meriters skull», synnerligast som en del »lemmaskutne äro och sigh elliest redeligen och wähl förhållit».[1] Detta oaktat ansåg Grotenfelt dock säkrast att för bibehållande av säterifriheten åt sina efterkommande anhålla att för Järvikylä få göra rusttjänst, vilket ock den 3 sept. 1685 medgavs honom. Härigenom blev detta jordagods berustat säteri eller säterirusthåll, vilket det ock allt intill våra dagar förblivit, f. ö. genom arv bevarat inom samma släkt i vars besittning det under här ifrågavarande tid kom.

framhärda skall; Och fördenskull af särdeles gunst och nåde unt och efterlåtit, som wi här med ock i kraft af detta wårt öpne bref unne och efterlåte honom .. dess ofwanbe:te Gods och lägenheter at praesidera, åtnjuta och besitta....» (Jfr Ramsay, s. 57—58).

[1] Pistolkors' säteri var Pardala i Sulkava, v. Burghausens Moisund (Moiniemi) i Kerimäki. Inom sina donationer uppburo alla dessa donatarier boskaps-, skjuts- och dagsverkspenningar, jämte »Nyslotts-hjälpen» och »kontribution». I nov. 1683 föranstaltade säterirannsakningar. Statsark. 6976.

Även Örnevik blev berustat. Slutligen förtjänar anmärkas, att sammanlagt tio hemman i alla fall reducerades från Örnevik och Järvikylä och i stället som augmentshemman anslogos till stöd för dessa lägenheters rustning.[1] En sådan tingens utveckling synes ha varit typisk för Savolaks, där säterierna genom reduktionen förlorade en stor del av sina hemman, vilka dock redan enligt G y l l i n g s utsago nedsjunkit till rena torpställen. Sådana säterier däremot, som hela och hållna återgingo till kronan och gjordes till militieboställen, torde ha behållit sina samtliga hemman eller »torp».[2]

I alla dessa och liknande fall var det egentligen blott fråga om statens eller säteriägarnes intressen, alls icke om de ursprungligen donerade böndernas. Dessa tillgodosågos föga, då donationerna genom byte med kronan eller eljes orubbade lämnades i donatariernas händer (ex. Elimä och Jockis mer eller mindre orubbade). Snarare försämrades böndernas ställning i sådana fall, framför allt genom att en återgång till det ursprungliga tillståndet för all framtid omöjliggjordes. Bönderna vunno visserligen något på, att skiljas från de säterier som berustades och att till dessa ställas endast i förhållande av augmentshemman; men augmentshemmanens ställning var som bekant från början och ända till 1889 i många avseenden prekär. Icke så få augmentsbönder torde för övrigt under tidernas lopp på grund av det ovissa och på en gång bundna i deras läge ha drivits till att åt augmentsägaren avyttra sina hemman. — Det gagnade vidare donationsbönderna föga, om de säterier, under vilka de lytt, förvandlades till kronoboställen och de själva gjordes till torpare under dem, ty därigenom miste de äntligen helt och hållet äganderätten till sin jord.[3] Och det inne-

[1] Det ovanstående är i huvudsak byggt på uppgifter ur ett under tryckning varande arbete om släkten Grofentelt och dess jordegendomar, vilket i korrektur benäget ställts till mitt förfogande av godsägaren agr. K. Grotenfelt å Järvikylä.

[2] G y l l i n g, a. a., s. 63. — Ett bevarat av Nils Grotenfelt $^{6}/_{12}$ 1687 ingånget avtal med nytillträdande åbon å ett hemman under Järvikylä anger, att detta hemman betraktades som ett rent landboskap. Huru utvecklingen nått därhän, framgår dock icke.

[3] Att döma av G y l l i n g s uppgifter (a. a., s. 64) skulle på dylikt sätt till kronoboställstorpare förvandlade bönders antal år 1710 inalles ha uppgått till blott ett sextiotal.

bar heller icke någon odelad fördel för dem, om deras hemman reducerades från donatarierna och återgåvos dem såsom självständiga, ty den äganderätt som dem därvid förunnades var icke längre densamma som den ursprungliga: Så vitt det varit mig möjligt att utröna blevo nämligen alla på detta vis reducerade hemman (byar och hela socknar) i och genom reduktionen av krononatur. De bönder som undergingo detta öde befriades visserligen från den ständiga fara, som från donatariernas sida lurat på dem, men de erhöllo sålunda ändock icke sin gamla jordäganderätt tillbaka, utan utbytte den åtminstone teoretiskt värdefullare bördsrätt de ägt som förlänade mot den blotta åborätten till sina numera kronan tillhöriga forna skattehemman. (Endast en obetydlig procent av de förlänade hemmanen hade ju ursprungligen varit av krononatur). Och en dylik åborätt var dessutom ingalunda utan sina vådor, ända tills i en långt senare tid kronohemmansåbornas ärftliga immissionsrätt till sina hemman i lag fastställdes.

Och reduktionen fastlåste slutligen för all framtid vid säterierna de hemman, som redan uppslukats av dessa, genom att antingen vid säteriernas förvandling till kronoboställen i den form de dåmera ägde taga dem i anspråk för statens räkning eller ock återskänka dem åt donatarierna. [1] Ja, även i det fall att ett reducerat säteri icke befanns lämpligt att överlämnas som boställe åt militie- eller civilstaten, avstod man ifrån att söka åvägabringa en återgång till det avlägsna ursprungsstadiet, som det numera

---

[1] Det förutsågs visserligen i den stora kungl. resolutionen av $^{2}/_{1}$ 1683 att kronan skulle lösa till sig skatterättigheten av donatarierna i sådant fall att dessa köpt den av bönderna, men det hette härvid uttryckligen, att detta skulle ske inom år och dag, i annat fall skulle donatarierna »blifwa besittjandes wid sine Skatterättigheter under Skattebonderätt....». Det ligger vidare i sakens natur, att även om styrelsen, såsom föga sannolikt synes, skyndade sig att inom ett år inlösa några skatterättigheter, de därigenom »återvunna» hemmanen dock utan tvekan behöllos för kronans räkning. Vad skattevraken beträffar, stadgade ett kungl. brev till reduktionskommissionen av $^{21}/_{2}$ 1691, att om »någon Skatterättighet af något Donerat gods kommit i Donatariens hand för utlagors räst; Så måtte ej Donatarien det behålla, utan det borde Konungen och Kronan hemfalla». Abrahamsson, Swerikes Rijkes Lands-Lag (1726), s. 108. Det torde kunna dragas i tvivelsmål, om detta sent utfärdade stadgande någonsin lett till någon efterrättelse, och i ingen händelse lände det, som av ordalagen framgår, de ursprungligen donerade bönderna till någon båtnad.

knappast var möjligt ens att rekonstruera, och avträdde säteriet mot arrende eller ock helt och hållet genom laga försäljning åt enskild person.[1] —

Det sagda må vara nog. Det torde ha visat huru relativt i själva verket det gagn var som Karl XI:s reduktion gjorde den av förläningsväsendet berörda allmogen. Den hade som redan påpekats karaktären att i många avseenden för all framtid stadfästa de omvandlingar i bondeklassens jordbesittning förläningsväsendet medfört. Ett av dessa hänseenden, som här icke ens berörts, var de i stor omfattning företagna jordbytena mellan donatarier och kronan, varigenom de förra mot avstående av egna allodialgods erhöllo sina donationshemman med full äganderätt. Att sådant ansågs möjligt och juridiskt bindande är betecknande för den rådande uppfattningen. Genom dylika byten förvandlades nämligen de därav berörda bönderna utan vidare till sina donatariers blotta landbönder.[2] — Reduktionen betecknade avslut-

---

[1] Så blev exempelvis fallet med Sköldvik i Borgå, som genom siste innehavaren generaladjutanten Nils Rosenschmidts död återgått till kronan och vilket ånyo under rusthållsvillkor bortgavs åt krigsfiskalen Alexander Andersson. Jfr Ramsay, När Nils Rosenschmidt försvann Sv. Folksk:s Vänners Kalender 1916, s. 40). Om Sköldvik erfara vi, att det ursprungligen (?) givits i förläning åt en skotte, Thomas Abbothnot (Arbuthnot ?). Ramsay, Frälsesläkter, s. 352.

[2] Exempelvis hade Lorens Creutz $^{6}/_{12}$ 1664 tillbytt sig de 3 hemmanen i Kroksnäs han 1666 jämte andra mot hemman i Sarvlaks avstått till Rålamb. Dessa 3, jämte 8 i Kullo i Borgå sn och 2 i Veckelaks, hade han erhållit till allodialfrälse mot avstående av andra i Birkkala, Portas, Vichtis och Veckelax socknar, som voro hans egna. (3 i Kroksnäs mot 4 i Selkis i Vichtis). Huru det gick med hemmansbönderna veta vi icke. Så länge icke på dylika ställen byggdes säterier, fingo de väl bo kvar. (Sarvlaks arkiv.) Översten Henning Grass, som 1624 $^{26}/_{4}$ erhållit jordlägenheter i Muurla mot penningeförsträckningar och å dem byggt Koskis säteri, tillbytte sig 1663 $^{14}/_{7}$ detta under allodialrätt mot avstående till kronan av frälsegods i Syvänoja i samma socken. Ramsay, s. 154; Kongl. brev o. resol. 1662—1678, Statsark. — Vad köpegodsen beträffar, som ju i allmänhet i vårt land ej voro talrika, brydde sig kronan föga om dem och de bönder som bebodde dem, såsnart det utrönts att kronan vid deras avstående erhållit full likvid, detta i full överensstämmelse med det rådande åskådningssättet om kronans rätt. Jfr Svedelius, s. 298 ff. — Den svåra frågan om donerade gods, som gått i byte mellan enskilda mot frälsegods, upptogs först jämförelsevis sent och var ännu ej slutbehandlad år 1697. (A. a., s. 337). Det förefaller sannolikt, att den ej

ningen på en hushållning, som det visat sig omöjligt att fortsätta med i längden; men den utgjorde ett felaktigt bokslut såtillvida, att den icke gjorde full rättvisa åt systemets största fordringsägare, de donerade skattebönderna. Det kan ju gärna tilläggas, att även om man förstått detta och velat avhjälpa bristen det dock var omöjligt att dåmera göra allt det gjorda ogjort igen, att riva upp vad som skett under en mångenstädes hundraårig utveckling.

Huru som helst hör reduktionen säkerligen till de största ingrepp, som någonsin från en statsmakts sida gjorts i undersåtars enskilda äganderätt. Dylika ingrepp ha ju stundom under historiens gång företagits gentemot någon särskild korporation (tempelherrarne i Frankrike 1307) eller organisation (den katolska kyrkan) eller ock mot en enskild samhällsklass, som den emigrerade jordägande aristokratin i Frankrike under den stora revolutionen. Men i detta sista fall likasom i andra dylika gällde det blott en enda samhällsklass: Karl XI:s reduktion gick utöver *två*, den delvis nyskapade godsägarklassen, d. ä. den jordägande adeln, *och* bondeklassen. Härigenom skiljde den sig på ett anmärkningsvärt sätt från andra liknande företeelser i Västeuropas och Nordens tidigare och senare historia.

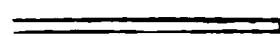
De inverkningar förläningsväsendet haft på jordbesittningsförhållandena i landet blevo av långt ifrån övergående natur. Mängden av större gods, som under denna tid, då den feodala rätten övergående recipierats i Sverige, tillskapats i vårt land, förblev för all framtid med endast mindre väsentliga av reduktionen betingade förändringar ett bestående drag i landets agrariska fysionomi. Och likaså blevo de verkningar det utövade på bondeklassens jordbesittningsförhållanden, såsom av det ovanstående torde framgått, i betydande omfattning av alldeles genomgripande beskaffenhet. Dess verkningar på adelns ställning äro kända.

---

ens var det, då Karl XII:s öppna brev av d. 13 april 1700 utkom och i huvudsak gjorde ett slut på reduktionsförfarandet. Till denna kategori hörde de 19 hemmanen i Sarvlaks, som därför undgingo reduktionens efterräkningar. — Det kan förtjäna tilläggas, att reducerade gods, som återgivits på livstid, synnerligen ofta synas ha sedermera gått i arv till den på detta vis benådades avkomlingar, särskilt om han eller hon råkat leva mycket länge efter det skedda. Exempel härpå är Hahkiala i Hauho, i vilken by kaptenen Toussaint Charpentier 1651 30/6 fick i förläning 5 hemman, som 1683 reducerades, men 1687 1/8 för livstiden lämnades hans enka, varefter godset förblev i släktens ägo.

I mycket har den föregående framställningen måst förbli ofullständig. Ett betraktande av företeelserna ur en vidare synvinkel med mera hänsyn till utvecklingen inom övriga delar av Sveriges rike hade sålunda varit mer än behövlig. Och en jämförelse med samtidigt rådande, i mycket likartade förhållanden i Danmark, Norge och även Tyskland hade säkerligen visat sig särdeles givande, synnerligast som dessa förhållanden här redan länge varit föremål för en grundlig och sakkunnig vetenskaplig utredning. Det ovanstående har dock fyllt sin uppgift, om det i någon mån lyckats bidraga till att sprida klarhet över ett område av den inhemska historien, där missuppfattningar och förvirrade begrepp härintills i hög grad varit rådande, och om det förmått rikta uppmärksamheten på uppgifter, som av den rent vetenskapliga forskningen hos oss hittills alltför mycket försummats, nämligen på jordegendomens inverkan å vårt samhälles sociala struktur under de senaste århundradena ävensom på själva jordbesittningens fördelning och historia i landet från äldsta tid allt intill våra dagar.

(Slut).

Meddelanden och aktstycken.

En underdånig adress år 1811.

Den 7 mars 1811 återvände generalguvernören frih. F. v. Steinheil till Åbo efter en tids vistelse i Petersburg, där mycket viktiga frågor rörande Finland kommit till avgörande. Huru besluten utfallit, fick man veta ett par dagar senare. Vid ett allmänt plenum av regeringskonseljens båda departement den 9 mars överlämnade generalguvernören till konseljen det av kejsaren gillade statsförslaget för året ävensom ett nådigt manifest av den $^{11}/_{2}$ g. st., vari förordnades att statsinkomsterna komme att beräknas i enlighet med gällande författningar och nämnda statsförslag. Särskilt föreskrevs i manifestet, att till lättnad för de skattebetalare, som genom kriget och andra lagligen styrkta olyckor blivit urståndsatta att betala sina utskylder, skatteavskrifningar skulle beviljas till ett belopp av 50,000 rub., att 30,000 rub. skulle användas till anläggning av hospital och 53,245 rub. till förhöjning av civila ämbets- och tjänstemäns löner; att tillsvidare årligen 100,000 rub. b. a. skulle utdelas såsom ersättning och samma belopp såsom byggnadslån åt Helsingfors stads innebyggare för återuppförandet av deras år 1808 till stor del nedbrunna stad samt att statsanslaget för Åbo akademi skulle ökas med 4,446 rub. ränteinkomster och 7,620 rub. kontant om året, varjämte för det innev. året ett understöd av 20,000 rub. s. skulle utbetalas till fullföljande av arbetena på det nya akademihuset. Men understöden stannade icke härvid. I nådig skrivelse av den $^{11}/_{2}$ g. st. till generalguvernören, som även meddelades, påbjöd kejsaren 1:o att, med upphävande av den å finska militärens löner lagda kvarstaden, ända till 743,923 rub. av de senaste årens statsinkomster skulle användas såsom ersättning åt nämnda militär efter närmare undersökning och prövning; 2:o att i enlighet med lantständernas hemställan ett särskilt »räkningskontor» [sedan växel-, låne- och depositionskontor] skulle upprättas med 1 milj. rubel av statsmedlen såsom grundfond; 3:o att 63,000 rub. skulle anslås till fullkomnande av Kumo kanal o. s. v. [1]

---

[1] Pleniprotokoll 9 mars 1811.

Dessa förordnanden hade sin förhistoria, som vi här förbigå. Nämnas må allenast, att de inneburo en livligt efterlängtad uppfyllelse av önskningsmål, som vid Borgå lantdag och under den därpå följande tiden blivit framställda för den nya överheten.[1]

Helt naturligt underlät regeringskonseljen icke att i de vördnadsfulla ordalag, som utmärkte den officiella stilen, giva uttryck åt sin och landets tacksamhet för dessa nya vedermälen av kejsarens huldhet och nåd. En underdånig skrivelse till kejsaren godkändes vid plenum den 11 mars samt överlämnades i och för vidare befordran till generalguvernören, för vilken konseljen genom sin ledamot presidenten Tandefelt på samma gång ville förklara »sin förbindelse och erkänsla» för hans »medverkande till denna Finlands invånare nu åter vederfarna nåd». Adressen till monarken, avfattad på franska, var i sin svenska lydelse av följande innehåll:

»St. Allern. Kejsare.

Från den stund storfurstendömet Finland förenades med E. K. M. vidsträckta rike, hafva inga dagar förbigått, utan att detta land och dess inbyggare blifvit öfverhopade med mångfaldiga minnesvärda välgerningar af deras stora monarque. Hög beskyddare af deras religion, lagar, arbetsflit och fredliga yrken, har E. K. M. äfven under kriget förvärfvat sig den heligaste rätt till deras erkänsla. Knapt hade en välgörande fred blifvit återställd, förrän E. K. M. i ännu större mon täcktes fästa sina faderliga omsorger på Finlands välfärd. Dess folk, upphöjdt bland nationernas antal, såg snart sin styrelse genom E. K. M. synnerliga nåd anförtrodd åt män, valde ibland egne medborgare. Redan var för detta finska arméens officerares öde afgjordt till förmon för dem och deras familler, redan välsignade enkor och värnlösa barn den mägtiga hand, som, kommen till deras undsättning, frälst dem undan nödens och torftighetens fasor, och innom kort tid sågs det olyckeliga Brahestad resa sig ur sin aska.

I närvarande stund öppna åter nya välgerningar, icke mindre lysande, men ännu vidsträcktare fält för vår tacksamhet. E. K. M:s upplysta och vidtseende blick skall nationen snart hafva att tacka för inrättningen af en växelbanque, för fortsättningen af arbeten till strömrensningar och mossars uttorkande, för utvidgandet af sitt högsta lärosäte, till upplysningens och vettenskapernes förkofran, och för det tröstade eländet genom anslagne medel till nya hospitalers inrättande och underhåll.

Enskilte medborgare skola likaledes prisa E. K. M. rättvisa och

[1] Om dessa frågor närmare upplysningar hos R. Castrén, Skildringar ur Finlands nyare historia, Ernst Neovius, Suomen raha asiain järjestämisestä och Suomen pankin perustaminen, Gabriel Rein, Helsingin uudestaan rakentamisesta, J. R. Danielson, Suomen sota ja Suomen sotilaat, mitt arbete Åbo akademi och dess män I, m. fl.

frikostighet uti tillökning på embetsmäns otillräckeliga penningelöner, understöd åt enkor och faderlösa barn samt dem af landets invånare, hvilka lidit under kriget, åt brandskadade staden Helsingfors och förra militairens ersättning samt återfående af dess under loppet af sednaste krig sequestrerade löner och inkomster.

Allernådigste kejsare!

Ofta hafva regenter förvärfvat sig namn af sitt folks välgörare, men aldrig tillade nationerna det någon med större fog än Finlands inbyggare i dag E. K. M. Värdigas då, allernådigste herre, tillåta dess trogna och underdåniga regeringsconseil att tolka sine egne och medborgares lika lifliga som oskrymtade tankesätt, samt tillika i förväg hembära E. K. M. den gärd af högljudt bifall och erkänsla, en oväldig men tacksam efterverld — den rätta utdelaren af ära och rykte — skall E. K. M. villigt tillegna.

Regerings-conseillen framhärdar med fullkomligaste vördnad och oföränderligt nit, St. Allern. Kejsare, E. K. M. etc.»[1]

Tydligen var det konseljens mening att stanna vid dessa vackra uttryck av undersåtlig tacksamhet. Men då det blev känt, att consistorium academicum beredde sig att genom en särskild deputation, till vars avfärdande tillstånd också utan svårighet utverkades, frambära till tronens fot uttrycken av akademiens underdåniga fägnad och tacksamhet,[2] tyckes inom regeringskretsar den tanken vaknat att hela landets känslor borde tolkas för monarken på samma ostentativa sätt.[3] En särskild händelse, som inträffade ett par veckor senare, gav ytterligare stöd åt denna tanke. Vid plena den 3—10 april meddelades näml. åt konseljen de av kejsaren utan konseljens hörande nyss fastställda nådiga instruktionerna för generalguvernören och prokuratorn, vilka väckte stor uppståndelse, emedan de syntes egnade att i vissa delar inskränka konseljens myndighet och bringa statsskicket i fara. Beslut fattades att genom generalguvernören anhålla om nådigt tillstånd att avsända till Petersburg en deputation, vars officiella uppdrag

---

1 Reg. kons. pl. prot. $^{11}/_{3}$ 1811.

2 Härom närmare i mitt arbete Åbo akademi och dess män 1808—1828, I: 124 följ.

3 Den $^{10}/_{4}$ skrev biskop J. Tengström till frih. J. Fr. Aminoff, att generalguvernören tycktes vara »litet embarasserad» av konsistorii deputationsplaner emedan fråga väckts om att även landets övriga korporationer skulle begå på samma sätt, då kejsarens frikostighet icke inskränkt sig till akademin allena. (Jfr Åbo akademi I: 140). — I brev av $^{16}/_{4}$ till landsh. G. Fr. Stjernvall uttalade Aminoff sin undran över att endast akademin ämnade avsända en tacksägelsedeputation, men att han icke hört av någon deputation för hela landet, som enligt hans mening var nödig både i politiskt och moraliskt hänseende. Stjernvall-Walleenska saml.

skulle vara att uttala nationens tacksamhet för de stora nådebevisen, men som i tysthet skulle söka åstadkomma en ändring i nämnda instruktioner.[1] Planen understöddes av Steinheil och rönte samma framgång på högsta ort, som kommit akademins ansökan till del. I skrivelse av den $^{13}/_{4}$ g. st. till Steinheil meddelade rikssekreteraren M. Speransky, att kejsaren med välbehag upptagit konseljens anmälda astundan att genom en deputation avlägga dess underd. tacksägelse för H. M:ts allernådigst bevista välgärningar, och hade kejsaren förty bifallit till nämnda anhållan, men med villkor att icke flere än 2 eller högst 3 skulle resa, på det att resekostnaderna icke måtte i onödan ökas och ärendenas behandling i konseljen försvåras. Resan skulle ske på tid generalguvernören fann vara lämpligast.[2]

I fråga om deputationens sammansättning voro meningarna inom konseljen delade. En del av ledamöterne röstade för det högsta tillåtna antalet, men flertalet ansåg kejsarens vilja bäst uppfylld, om man nöjde sig med tvenne deputerade. Resultatet blev att vid valet, som förrättades den 1 maj, främste ledamoten av justitiedepartementet, presidenten A. Tandefelt samt adjointen hos kanslichefen, referendariesekretareraren C. J. Idman anmodades »att inför H. K. M:t i underdånighet tolka regeringsconseilens och Finlands öfrige invånares underdåniga vördnad och tacksamhet för de mångfaldige välgärningar och nådebevisningar, hvarmed H. K. M:t täckts dem omfatta, samt at i sådant afseende med möijeligaste skyndsamhet anträda resan». Generalguvernören lovade att på förhand underrätta H. K. M:t om valet.[3]

De första dagarna av maj avreste de deputerade till Petersburg, där lagman C. J. Walleen haft sig uppdraget att upphyra rum i närheten av slottet, att sköta om uniformsbestyren m. m.[4] Vid den högtidliga audiensen, som ägde rum den 13 maj,[5] gav frih. Tandefelt i ett kort tal på franska förnyat uttryck åt de känslor, som behärskade konseljen och Finlands folk. I sin svenska urtext hade talet följande lydelse:

Stormägtigste, Allernådigste Keijsare och Storfurste!

Rörd af de lifligaste intryck hastade Eders Keijserliga Maij:ts Regerings Conseil vid första underrättelsen om de mångfaldiga nådebevis och väl-

---

[1] Härom närmare K. W. Rauhala, Suomen keskushallinnon järjestämisestä vuosina 1808—1817, I: 303, 388 följ. Deputationens hemliga uppdrag blev känt endast inom en mycket inskränkt krets.

[2] Pleniprotokoll $^{1}/_{5}$ 1811.

[3] Pl. prot. $^{1}/_{5}$ 1811, Rauhala I: 303.

[4] A. Tandefelt till C. J. Walleen $^{3}/_{5}$ 1811 (Stjernvall-Walleenska saml.) Tandefelt önskade hälst taga in på Demuths hotell, känt sedan finska deputationens resa 1808—09. I reg. kons. pl. protok. $^{6}/_{5}$ uppgives, att han var stadd på resan och att Idman anmält förhinder.

[5] Rauhala I: 390.

gärningar, hvarmed Eders Keijserliga Maij:t icke längesedan i nåder täckts hugna dess trogna inbyggare i Finland, at däröfver å egne och sine medborgares vägnar skrifteligen betyga deras underdåniga tacksägelse och erkänsla.

Med Eders Keijserliga Maij:ts nådigste tillåtelse inställa sig nu deputerade at personligen nedkasta sig för Eders Keijserliga Maij:ts fötter och med uprigtighetens oförstälda språk frambära Regerings Conseilens och finska nationens vördnadsfulla tacksamhets offer åt den monark, som med det ädlaste hjerta förbinder de mäst ärerika afsigter at fullborda sitt nyförvärfda lands och dess därvarande undersåtares lycksalighet och välstånd.

Utan at såra sanningen och den hulda regents tålamod, hvars höga och ömma själ innom sig hyser det för furstar afundsvärda medvetande att hafva beredt deras undersåtares sällhet, våga deputerade i underdånighet uprepa hvad Eders Keijserliga Maij:t utom en mängd andra storverck til Finlands upkomst med en förut ohörd frikostighet i synnerhet gjordt til förmån för finska arméens officerare och deras familier, til inrättning af en efterlängtad växel- och länebanck, til utvidgande af landets högsta lärosäte och dess större flor, till förbättring af embets och tjenstemäns löner, til nya hospitalers stiftning och bestånd, til afbrända städers återuplifvande och til fattiga enkors och värnlösa barns försörjande. Så stora välgärningar vore redan tilräckeliga at i ett oförgätligt minne ibland Finlands invånare bibehållas, men Eders Keijserliga Maij:t har ökat den med ett lika ypperligt drag af Eders Keijserliga Maij:ts nåd och medlidsamhet genom den kraftiga hjelp Eders Keijserliga Maij:t täckts anordna åt Uleåborgs läns af hungersnöd tryckta invånare. Likt blixtens fart har Eders Keijserliga Maij:t med en godhjertenhet utan gräntsor öppnat alla spannemåls och penninge tilgångar til deras frälsning.

Dessa magtlösa, men tilgifna och tacksamma landsmän skola dock förmå ned kalla Allmagtens välsignelser öfver deras Höga Välgörare.

Den rättighet Eders Keijserliga Maij:t nådigst behagat Regerings Conseilen öfverlämna, at i underdånighet föreslå någre för kunskaper och språkkännedom utmärkte män bland landets inbyggare, hvilcka nära Eders Keijserliga Maij:ts helgade person skulle til afgörande bereda Finlands angelägna mål och ärender, befäster mera än tilförene Regerings Conseilens och dess medborgares hoppfulla förtröstan at deras grundlagar och borgerliga lagstiftning icke kunna under Eders Keijserliga Maijt:s lysande regering förändras eller til deras verkan uphöra. En fortfarande oryggelig trohet och i alla tidskiften beständande tilgifvenhet, som ifrån Finlands uphof stämpladt dess inbyggare, är den glada gärd af deras djupa erkänsla deputerade å egne och sine medbröders vägnar i underdånighet våga Eders Keijserliga Maij:t tilbjuda.

Häfdateknare och skalder hafva beskrifvit och besjungit Cesarers och Grekelands Alexanders förbländande bedrifter, men aldrig skola verldens tideböcker innefatta skönare och jordens beherskare mera värdige ämnen til sannskyldigt beröm, än dem Eders Keijserliga Maij:t på ett för menniskligheten och dess välgörande hjerta så högt bepriseligt sätt gifvit.

De förvaras i alla trogna finnars bröst från släckte till släckte, från tidehvarf til tidehvarf, och ingen runa i landet skall sjungas, däri ej Eders Keijserliga Maij:ts älskvärda namn och ovärderliga dygder med snillets eld och hjertats förtjusning skola öfverföras til odödligheten.

På detta ståtliga lovtal svarade kejsaren, enligt Tandefelts senare meddelade uppgift, »uti de nådigaste och mäst intagande uttryck», åläggande de deputerade att försäkra icke endast regeringskonseljen utan också medborgarne i gemen om att »Finlands upkomst och dess inbyggares sannskyldiga väl är Hans Keijserl'ga Maij:t högt om hjärtat och att Hans Keijserliga Maij:t med glädje omfattar alla möijeliga tilfällen att öfvertyga dessa hans älskade undersåtare om dess nådiga och välmenande tänkesätt.»

Även av de båda kejsarinnorna och den kejserliga familjens övriga medlemmar bemöttes de deputerade »med utmärkt nåd och nedlåtenhet, som ej kunde beskrifvas, utan vore denne höga kejserliga famille egen.»[1]

Deputationens officiellt kungjorda uppdrag var sålunda utfört, men ännu återstod det sekreta, det egentliga syftemålet med resan. Huru detta uppdrag utfördes och på vad sätt konsjelens förhoppningar om ändring i de misshagliga instruktionerna uppfylldes, är emellertid en historia, som icke hör till detta ämne.[2] I medlet av juni voro de deputerade klara också med denna sak, varpå hemresan anträddes.[3] Som Tandefelt efter hemkomsten åtnjöt ledighet, räckte det till slutet av sommaren innan deputationen lämnade kollegerna i konseljen officiell berättelse om sin färd. Efter att — vid plenum den 27 augusti — ha föredragit det underdåniga talet till kejsaren och prisat det huldrika mottagandet, förklarade Tandefelt, att han skulle känna sig innerligen tillfredsställd, om det lyckats honom att såsom han önskat »nog lifligen» uttrycka konseljens vördnadsfulla känslor. I fråga om uppsåt och välmening hade åtminstone intet felats. Kollegerna meddelade full decharge, uttalande sin förbindelse och tacksamhet för den möda de deputerade haft med sitt värv, som de till konseljens nöje »väl uträttat.»[4]

C. v. Bonsdorff.

[1] Tandefelts berättelse i kons. pl. protok. $^{27}/_{8}$ 1811.

[2] Se härom Rauhala I: 390 följ.

[3] Den $^{18}/_{6}$ meddelade C. J. Walleen till R. H. Rehbinder att han skrivit två dagar tidigare med Tandefelt. Den $^{26}/_{6}$ skrev den sistnämnde till Walléen, att han lyckligen hemkommit. Idman närvar vid plenum redan $^{4}/_{7}$, Tandefelt först $^{27}/_{8}$.

[4] Reg. kons. pl. protok. $^{27}/_{8}$ 1811. Vid sessionen närvar generalguvernören; Idman var för opasslighet franvarande.

Översikter och granskningar.

V. T. Rosenqvist: *Skolans skiljande från kyrkan.* Övertryck ur Finska Kyrkohistoriska Samfundets Årsskrift 1916. H:fors 1916.

—»—: *Carl Synnerberg.* Särtryck ur Svenska Litteratursällskapets Förhandlingar och Uppsatser 29. H:fors 1916.

—»—: *Svenska Normallyceum 1864—1914.* Minnesskrift. 190+115 sid. Helsingfors 1915.

För skolans historia i Finland äro ovanstående arbeten av stor betydelse, helst densamma blott sparsamt blivit av våra historiker behandlad.

Både ny och intresseväckande är förf:s utredning av historien om skolans skiljande från kyrkan. Frågan kom upp med Viborgs läns återförening under Finland 1811. Då skolorna därstädes, som härtills lytt under universitetet i Dorpat, nu skulle ställas under Borgå domkapitel, uppstodo olägenheter i betraktande av den avvikande organisation dessa skolor företedde. Gustav Mauritz Armfelt, vilken som ordförande i Kommittén för finska ärendena bedrev Viborgs läns införlivande med det raska mod, som kännetecknade hela hans verksamhet, fick av skoldirektorn i Viborgs län E. G. Melartin mottaga förslag om skolans ställande under Åbo universitet, medan Borgåbiskopen Alopaeus förfäktade domkapitlens och kyrkans rätt till uppsikt över skolan. Det var ur detta frö, som frågan om skolans skiljande från kyrkan i vårt land uppväxte. Den första, som framkastade tanken på en särskild överstyrelse för alla skolor i landet, var rektorn vid Åbo katedralskola G. Laurell i sitt utlåtande till skolkommissionen i Åbo av 1815. Frågan tog sedan den långsamma gången av behandling i skolkommissioner, senat och domkapitel fram till Gymnasii och Skolordningen av 1843, där kyrkans uppsiktsrätt över skolan bibehölls, dock med senatens ekonomiedepartement som högsta forum.

Det var först efter Krimkriget och Alexander II:s tronbestigning, under den liberala regim som nu arbetade sig fram, som frågan tog ny fart. Opinionen för skolans skiljande från kyrkan blev stark ej blott bland skolans män, utan fick fot även inom kyrkan. Förf. redogör utförligt för diskussionerna vid skollärarmötena och i dagspressen.

I januariutskottet 1862 talade bland andra domprosten T. T. Renvall och professorn, sedermera biskopen F. L. Schauman för en särskild skolstyrelse, och sommarn 1863, vid Finlands första allmänna skollärarmöte i Tavastehus under Z. J. Cleves ordförandeskap, höjdes knappast någon röst för den kyrkliga uppsiktens bibehållande. I det nya kyrkolagsförslaget av 1863, där skolans skiljande från kyrkan förutsattes, var Fr. L. Schauman den drivande kraften, medan Cleve, då nyutnämnd pedagogieprofessor, såsom ordförande i skolkommittén av 1865 utarbetade det förslag till den nya styrelsens organisation, som sedan i huvudsak blev gällande. Reformen rönte knappt något motstånd, då den vid 1867 års lantdag antogs; prästeståndet gav stillatigande sitt bifall. År 1870 den 29 juni hade domkapitlet i Åbo sitt sista sammanträde enligt den gamla kyrkolagen; den första juli, då den nya trädde i kraft, var skolan skild från kyrkan

Endast övervakningen av religionsundervisningen tillhör ännu i dag domkapitlen; det är den enda rätt kyrkan behållit.

Det är högst märkligt, att en reform, som i Sverige kommit till stånd först i våra dagar, hos oss genomfördes redan 1870. Det var den starka liberala flodvågen från det konstitutionella livets återuppväckande som bar fram den. Det hela gick så utan motstånd, att man på kyrkligt håll hämtade sig från sin överraskning först sedan faktum var fullbordat. Ur pressen anför förf. synnnerligen betecknande beklaganden av A. W. Ingman, O. J. Colliander m. fl.

Reformen utgör en vändpunkt i både skolans och kyrkans utveckling. Men förf. antyder med rätta, att vid denna utveckling måhända tidsandan mera än skilsmässan varit den verkande drivkraften. En parallell med förhållandena i Sverige hade varit intressant, men visserligen utom ämnet.

De aktstycken, på vilka förf. stöder sin framställning, har han samlat i statsarkivet, i statsekretariatets och domkapitlens arkiv, i Ranckenska samlingen i Vasa, varjämte tryckta protokoll från lärarmöten, prästmöten, lantdagar, uttalanden i dagspressen m. m. kommit till användning: en forskning i det finska skolväsendets historia, av vilken vårt lands skolmän icke borde försumma att taga del.

Med den nyinrättade Överstyrelsen för Skolväsendet grydde en ny tid för landets skolor. Även denna tids skolhistoria belyser förf., och det i tvenne publikationer. I sin levnadsteckning över Carl Synnerberg skildrar han en betydelsefull pedagogisk livsgärning, utförd förnämligast inom den nya överstyrelsen, som Synnerberg tillhörde från dess stiftande 1870 i 33 års tid, tills han under ofärdsåren 1902 avgick. Synnerberg uppbar där med talang och konsekvens den klassiska skoluppfostran, och i skolordningarna av 1872 och 1883, som bevarat kontinuiteten i vårt skolväsende, är hans andel betydande. Han lät sig icke påverka av den starka opinion emot latinet, som då var rådande och som, då den icke gjorde sig gällande i regeringen, ledde till

grundläggning av flere av våra älsta svenskspråkiga privata läroverk. Även som skolboksförfattare och redaktör av Pedagogisk tidskrift (1871—99) verkade han i denna riktning. Intressant är framställningen av Synnerberg som överinspektor, på vilket område han måhända utfört sin förnämsta gärning; bevarade brev visa huru uppburen han var bland pedagogerna och vilket inflytande han under sina inspektioner utövade.

Den andra publikationen, som redan genom sitt ämne äger ett större historiskt intresse, gäller Svenska Normallyceum. Även här sammanhänger framställningen med vårt konstitutionella livs återuppväckande på 1860-talet. År 1862—63 reste J. E. Bergroth, C. J. Lindeqvist och H. L. Melander i regeringens uppdrag för att studera lärarutbildningen i de stora kulturländerna, och den 1 sept. 1864 öppnades i Helsingfors Normalskolan, som den då kallades, med en förberedande och en första klass i upphyrd lokal Alexandersg. 6. Den minnesskrift, som Svenska Normallyceums nuvarande rektor år 1914 utgivit, är icke blott en ståtlig volym i kvart format, utan utgör med sin 190 sidor text och 115 sidor bilagor ett innehållsrikt och värdefullt bidrag till vår skolhistoria. Man följer med intresse förf:s framställning av Normalskolans utveckling. Märkligt är grundläggarnes förslag om en dubbelskola, en svensk och en finsk, varav den finska med tiden skulle bliva bestående, den svenska indragas; också detta en yttring av den allmänna teoretiska fennomanien vid 60-talets början. Förf. berör även Svenska Normallyceums »mörka period», 80-talets början, då elevantalet så starkt nedgick, att skolans bestånd syntes hotat. Han klandrar den okloka skolpolitik, som på grund av opinionens avoghet mot latinet, ledde till grundläggningen av privata läroverk av real typ, Nya Svenska Läroverket 1882, Läroverket för gossar och flickor 1883 och Nya Svenska Samskolan 1885, varigenom den svenska bildade klassens ungdom drogs ifrån statsskolan. Först sedan opinionen slagit om, vid sekelskiftet, begynte återuppblomstringen, klasserna fylldes, lärarkåren förnyades, parallellklasser tillkommo, och nu utgör Svenska Normallyceum åter en dubbelskola, men med svenskt undervisningsspråk, ett klassiskt och ett realt lyceum. Vad detta betyder för den svenska skolbildningen i vårt land behöver ej påpekas. Men att återuppblomstringen begynte samtidigt med att ledningen övergick i de händer, som nu inneha den, är en omständighet, som förf. icke talar om.

Det vore en intressant uppgift att fortsätta förf:s undersökningar med den reala skoltypens historia efter 1882. Det är i mångt och mycket en bedrövlig historia. Alla våra privata läroverk, som nu uppbära den större delen av elementarskolebildningen i landet, tillhöra denna typ, och deras ställning är icke avundsvärd. Topelius har över denna skoltyp fällt en sträng dom, och visserligen saknas där den koncentration, som latinskolan äger i de klassiska språken. Men är det

tänkbart, att utvecklingen skulle sluta i en återgång till latinskolan? Hittills ha våra läroverk arbetat i en tvångströja med två ärmar: den ena studentexamen, den andra de ryska språkfordringarna, och av dem är den förra ärmen nog den som är hårdare åtdragen. Kanske, om denna skola vinner gynnsammare yttre betingelser, en enhetlig grund kunde vinnas också för den nya typen. Men det är frågor som mera tillhöra en pedagogisk än en historisk tidskrift.

B. Estlander.

Underrättelser.

Upprop. Bestyrelsen för Åbo stads historiska museum har utfärdat ett i oktober månad 1916 daterat upprop till allmänheten att inträda som medlemmar i det »Sällskap för utgivande av bidrag till Åbo stads historia», som på bestyrelsens initiativ 1884 stiftades. Sällskapets uppgift har varit att bekosta utgivandet av den serie »Bidrag till Åbo stads historia» museistyrelsen alltsedan dess publicerat. Medlemsantalet, som genast steg till 200, har dock sedan grundandet varit stationärt, varför en ökning därav nu ansetts både önskvärd och möjlig, rentav nödvändig till och med, om sällskapets publikationsverksamhet skall kunna fortsättas i samma omfattning som hittills. En nyinträdande ständig medlem i sällskapet erlägger en gång för alla 50 mark och erhåller samtliga hädanefter utkommande publikationer; nyinträdande årsmedlemmar erlägga en årsavgift av 5 mark och erhålla likaså alla under deras medlemstid utkommande häften. De hittills utkomna volymerna uppgå till ett antal av tjugusex, fördelade på två serier, däribland det monumentala verket »Åbo stads historia», tillsvidare sträckande sig fram till sjuttonde århundradets slut. —

Finska Historiska Samfundet, vårt lärda historiska sällskap, har även beslutat i högre grad än hittills söka rikta allmänhetens uppmärksamhet på sina strävanden och samtidigt arbeta på att i större omfattning än förr kunna uppmuntra den historiska forskningen och utgivandet av historiska arbeten i landet. Enligt ett vid samfundets senaste novembermöte framlagt program borde detta dessutom skrida till att i betydande grad utvidga sin egen verksamhet. Det skulle sålunda gälla ett systematiskt insamlande och avskrivande av urkunder och källskrifter, som borde räddas undan förstörelsen, inriktande av forskningsarbetet på sådana områden, som hittills försummats eller som vore i behov av grundligare belysning, utgivande av handböcker i Finlands historia och historiska litteratur jämte andra uppslagsverk, publicering av aktstycken i systematiska serier, av brevsamlingar, äldre lagar och förordningar m. m. Ytterligare skulle en del historiska verk komma ifråga behandlande den samhälldiga och ekonomiska historien, finländske mäns delaktighet i Sveriges historia, Sveriges-svenskars verksamhet i Finland, levnadsteckningar över vårt lands mest bemärkta statsmän under 1800-talet, Finlands historia under det nittonde århundradet, o. s. v. En *minnesskrift över Alexander II* är redan beslutad

och planen därtill utstakad. Det är sålunda ett betydande och maktpåliggande arbete i den fosterländska historiens tjänst samfundet nu reder sig att utföra. Man måste hoppas, att de förväntningar om understöd från utomstående håll det på grund av sina starkt begränsade tillgångar för förverkligandet av sina syftemål måste hysa icke skola visa sig ha varit fåfänga.

Nationalitetsrörelsernas historia. Ett bidrag härtill utgör dr A. Mörnes populärt avfattade studie *Från »Saima» till »Vikingen»* (Borgå 1916, 91 sid.). Förf. kallar arbetet »en studie över den svenska nationalitetsidéns utveckling i Finlands press», och härmed anger han ock dess karaktär av att vilja skildra det speciella svenskhetsbegreppets utveckling inom vår svenska bildade klass, började från den första, mera räddhågade »antifennomanin», ända tills en fullt medveten orientering i riktning mot den svenska befolkningen i landet framträder. Han framhåller att en ny epok i utvecklingen begynte i och med att August Schauman övertog ledningen av Morgonbladet 1853. Nya tankar lågo nu redan i luften, och i den allt livligare polemiken i språkfrågan blev Schauman på ett helt annat sätt än någon tidigare en svenskhetens banérförare. Förf. hävdar, att »åsikten att de svensktalande i Finland äro en nationalitet med egna nationella uppgifter på kulturlivets område har på 1850-talets sista och 1860-talets första år arbetat sig fram i kretsar liknande dem, där Snellman och före honom Arwidsson lade grunden till finskhetens byggnad.» Av intresse är skildringen av »Dagbladets» hållning och den »aktiva konstitutionalism» varmed det gjorde sitt inträde i det politiska livet. Av sin strävan att förvisa nationalitetsfrågorna till ett lägre plan drevs det att taga ställning mot den radikalare svenskhet, som inom studentavdelningarna — till en början inom den västfinska, senare och mera bestämt under A. O. Freudenthals ledning inom den nyländska — från och med 1860-talets begynnelse arbetade sig fram till en allt större opinionsbildande betydelse. Bokens sista tredjedel egnas huvudsakligen de båda folkbladen »Vikingen» (grundl. 1870) och »Folkvännen», jämte deras avläggare i landsorten, om vilka förf. påpekar, att de av sin strävan att enbart upplysa den svenska befolkningen, icke indraga denna i det politiska livet — såsom exempelvis de finska bladen strävade att göra med folkets finska massa — rätt snart kommo att få en bestämd demokratisk färg. Det kunde tilläggas, att de kretsar, som uppburo Dagbladet, å sin sida ägde en i viss mån social »färg», som helt säkert bidrog till avståndstagandet från den radikala svenskhetens alltmer demokratiska riktning. — Man hade gärna sett, att förf. gjort sin kortfattade, snart sagt i föredragsform skrivna studie mera detaljerad och omfattande. Sådan den är bör den i alla fall hälsas som ett värdefullt bidrag till vår ännu ofullständiga kännedom om nationalitetsidéernas och de politiska opinionernas utveckling i landet under 1800-talets mellersta årtionden.

Medeltidens bondeuppror. I Historiallinen Aikakauskirjas fjärde häfte för 1916 ingår en uppsats av V. Voionmaa om *de medeltida folkupploppen i Finland* (s. 369—386), däri förf. framför åtskilliga synpunkter av intresse. Påpekande, att de oroligheter, som sedan 1320-talet omtalas på olika trakter i landet och av vilka de häftigaste vid 1360-talets slut utbröto i Wiborgs län, såsom i de övriga skandinaviska länderna framsprungo ur missnöje över tryckande skatter — ej ur sociala missförhållanden som i mellersta Europa — egnar förf. huvuduppmärksamheten åt det bekanta bondeuppror, som 1438 utbröt i övre Satakunta. Till dettas belysande har han lyckats framhäva åtskilliga märkliga drag. Han visar sålunda, att upproret haft en betydande omfattning och sträckt sig ända till Tavastland och Karelen. Tvänne män vid namn David och Filip ha varit dess ledare, och åtminstone den senare stod öppet under Karl Knutssons beskydd. Även en och annan frälseman slöt sig till de upproriska. Rörelsen var riktad mot adeln och kronans befallningshavande och uppgavs avse vinnande av skattelindringar. En anhållan i detta syfte framlämnades ock av utskickade till riksrådet, som även biföll den. De styrande i Finland bemötte den vilseförda allmogen med påfallande mildhet, men ansträngda sig i stället att infånga ledarna, som emellertid lyckades fly ur landet (till Reval). Vidare betonar förf., att såväl högre som lägre samhällslager synbarligen voro tillfreds med Eriks av Pommern styrelse och med unionen, som här ej visat lika bjärta skuggsidor som i Sverige, varför Engelbrekts folkrörelse knappast haft någon direkt återverkan på allmogen i vårt land. Den förskaffade likväl denna en betydande skattelindring genom den stora beskattningsreform som 1436 även i vårt land genomfördes och som väl här just var avsedd att förebygga utbrottet av uppror. På den grund måste upproret 1438 tillskrivas politiska syften, varvid de tryckande skatterna, som ju kort förut lättats, endast utgjort en förevändning. Enda sättet att förklara detta är, att betrakta det såsom framkallat av Karl Knutsson Bonde och av honom riktat mot partifienden Krister Nilsson Vasa, den egentliga styresmannen i vårt land. Allmogen, som flerstädes på denna tid var gripen av en halft religiös, halft politisk upprorsanda, lät sig med lätthet ryckas med.

Kalender *utgiven av Svenska folkskolans vänner 1916* bjuder på flere smärre uppsatser av historiskt innehåll. Jully Ramsay skriver om *»När Nils Rosenschmidt försvann»*, skildrande denne krigares leverne på hans gård Sköldvik i Borgå socken och hans hemska slut här genom att han mördades av sin gårdsfogde och tvenne torpare. Skildringen är en målande tidsbild. P. Nordmann berättar i *»En fånges flykt från Olofsborg 1639»* om överste Joachim von Mitzlaffs lyckade rymning från det avlägsna ödemarksfästet genom Savolaks, Karelen och Ingermanland till ryskt område, trots energiska åtgärder som Per Brahe vidtagit för hans gripande. Förf. återger i referat

ett längre brev om händelsen av Brahe och meddelar biografiska data om den farlige äventyrare varom skildringen rör sig och vilken icke synes varit utan sin inverkan på den svenska krigföringen i Tyskland. Av stort intresse är vidare O. Hultmans uppsats om *socken- och kapellnamnen i svenska Nyland.* Ytterligare skriver P. Nordmann om *dragonsonen från Tenala, vallpojken i Bromarv, skräddarmästaren i Uppsala som blev fader till en professor och en av de aderton i svenska akademin* (Nyblom), och S. Dahlström lämnar en illustrerad framställning av *Åbo stads historiska museum.*

Historisk Tidsskrift i Danmark hälsar i sitt senast hitkomna häfte (sjätte bandets tredje och fjärde häfte) grundandet av denna tidskrift med ett sympatifyllt uttalande, däri dess författare (prof.) Kr. E(rslev). tillika med sakkännedom och förståelse i några ord omnämner första häftets innehåll. I övrigt ingår i detta häfte av den danska tidskriften en studie av Thomas B. Bang över »Klementsfejdens Efterspil» (et Bidrag til Bondestandens historie), varförutom Ellen Jörgensen som fortsättning på tidigare studier rörande studenter från de nordiska länderna vid kontinentens universitet under medeltiden meddelar »Nogle Bemaerkninger om danske studerende ved Tysklands Universiteter i Middelalderen.»

Till Redaktionen insända skrifter:

A. R. Cederberg. Maamme kirkonarkistot. Opas kirkonarkistojen käyttäjille. Helsingfors 1916, 86 sid. (Finska Kyrkohistoriska Samfundets handlingar XIV).

Historiallinen Arkisto, del XXVI, utgiven av Historiska Samfundet, Helsingfors 1916.

Historisk Tidsskrift (norsk), 4. Levering 1916.

Helsingfors 1916. Mercators tryckeri

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR FINLAND

1917

UTGIVEN AV P. O. VON TÖRNE

UNDER MEDVERKAN AV

CARL v. BONSDORFF K. K. MEINANDER GEORG SCHAUMAN
M. G. SCHYBERGSON ALMA SÖDERHJELM

HELSINGFORS 1917
MERCATORS TRYCKERI A. B.

Innehållsförteckning.

Uppsatser:

Meddelanden och aktstycken:

Översikter och granskningar:

